

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA KULSVIERLANDET

FRA KULSVIERLANDET

FORHOLD OG TILSTANDE I NORDØSTSJÆLLAND
PAA CHRISTIAN DEN 5.s OG FREDERIK DEN 4.s TID

AF

VALDEMAR SEEGER

1929

UDGIVET AF OG TRYKT I C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
I HILLERØD (OSWALD TERKELSEN)

FORORD

Under Enevoldskongerne var Frederiksborg Slot, hvor Amtmændene havde deres Bolig og deres Skriverstue, Hovedsædet for Frederiksborg og Kronborg Amters Administration. Hertil indgik de kongelige Befalinger enten direkte eller gennem Kollegierne, her omsattes disse Befalinger i Ordre, der ved Posttryttere, Udridere og Tolvkarle bragtes ud til Amtsforvaltere, Ridefogeder, Regimentsskriver, Fogeder og Skrivere, og hertil indkom baade mundtligt og skriftligt talrige Andragender og Klager fra Præster, Degne og Bønder. Hertil indbragtes ogsaa mange Forbrydere og mindre Lovovertrædere for at hensættes til Forvaring i Taarnet.

Da Landmilitsen var bleven oprettet, og da Amterne udlagdes som Rytterdistrikter, blev ogsaa Sessionerne afholdt paa dette Sted, hvor man ligeledes samledes til mange vigtige Møder, t. Eks. om Rytterskolernes Beliggenhed, Skoleholderens Ansættelse, Kirkernes Reparation o. s. v.

De mange Sager, som gik gennem de vekslende Amtmænds Hænder, efterlod sig Spor i Arkivalier, der oprindeligt samledes i Amtmandens Skriverstue. 1730 var denne Skriverstue i saa slet Stand, at Amternes nye og gamle Brevskaber ikke kunde opbevares, som de burde. Den daværende Amtmand, *Friederich v. Gram*, havde da netop sat sig for at lade alle Dokumenter og Breve ordentligt og forsvarligt henlægge og fik ogsaa truffet de fornødne Foranstaltninger hertil¹. Senere samledes Arkivalierne paa Loftet over Amtmandsboligen, og nu i nyere Tid er de blevet afleverede til og ordnede i Landsarkivet.

Disse Arkivalier er fra Otto v. Rabens og Friederich v. Grams Tid meget omfattende.

Otto v. Raben var, da han 1697 blev udnævnt til Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter, 51 Aar gammel. Bag sig havde han da en militær Virksomhed og en Løbebane i Hoffets Tjeneste. Han var allerede 1667 bleven Hofjunker, Aaret efter Forskærer hos Kongen, 1671 Kammerjunker og endelig 1683 Hofmarskal, og navnlig den sidste Stilling medførte, at han kom til at staa paa en fortrolig Fod med *Christian den Femte*, ligesom han ogsaa kunde glæde sig ved at besidde *Frederik den Fjerdes* Gunst. Amtmandsembedet beklædte han i 20 Aar til 1717, da han paa Grund af Alder og Svagelighed maatte trække sig tilbage et Par Aar før sin Død².

I lidt over et Aar var *Valentin v. Eickstedt* derefter Amtmand over de to Amter, uden at hans kortvarige Embedstid har sat sig synderlige Spor i Amternes Arkiv. Ganske anderledes forholder det sig med *Friederich v. Gram*, som overtog Embedet i 1718 og beklædte det til 1741. Fra hans Tid foreligger der bl. a. en meget omfattende Kopibog, som indeholder mange interessante Bidrag til Amternes Historie, og Grams Breve er ofte affattede ikke som tørre Embedsskrivelser, men som en Privatmands personlige Meddelelser, saaledes de talrige Breve til *Frederik den Fjerdes* Geheimekabinetssekretær, *Andreas Lüders*, hvem Gram titulerede: „mon très cher ami“.

Friederich v. Gram blev født 1664. Som ung Jagtpage deltog han i en Ekspedition, der udsendtes til Jylland for at bekæmpe Ulvene, som dengang anrettede store Ødelæggelser. Senere blev han Kammerjunker og Hofjægermester i Sjællands Stift³.

Grams Forhold til Kongen var ligesom Rabens det bedst mulige. *Frederik den Fjerde*, som interesserede sig levende for alt i Nordsjælland, konfererede med Gram om stort og smaat Amterne og Beboerne vedrørende. Mange nordsjællandske Forhold blev drøftede ved Taflerne paa Frederiksborg og senere paa Fredensborg, og af og til begav Kongen sig over i Amtmandsboligen for personlig at give Gram en eller anden Befaling. Var Kongen borte, sendte Gram Beretning om alt, fra Stutteriernes og Jagtetatens Tilstand til Smaating som den, at en Hornugle tudede om Natten i et af Slottets Taarne, eller at Nordlysene flammede over Frederiksborg, til Hofet, undertiden til Kongen selv, men som oftest gennem *Lüders*.

Rabens og Grams Papirer og Bøger er altsaa saa indholdsrige, at man paa Grundlag af dem kan danne sig et klart Billede af mange Forhold og Tilstande i Nordøstsjælland i Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Tid. De udgør et rigt, hidtil kun lidet benyttet Materiale, der er Hovedkilden til den følgende Skildring.

Fredensborg, i Juni 1929.

VALDEMAR SEEGER

SLOTTET OG DETS OMGIVELSER

FREDEKIBSBORG SLOT havde i Amtmændene Rabens og Grams Tid talrige Beboere. Foruden Amtmanden med Husstand, der for Rabens Vedkommende bestod af Hustru og Datter, to voksne som Regel fraværende Sønner samt af to Lakajer, tre Piger og en Kusk og i Grams Tid af Hustruen, en Datter og Tjenestefolk, idet ogsaa hans to Sønner i Reglen var borte fra Hjemmet, boede Slotsforvalteren med Familie og Tjenestefolk samt Oldfruen paa Slottet. Oldfruen holdt ogsaa mange Folk. Hun havde Sypiger og „Tvættepiger“, fordi hun, naar Hoffet opholdt sig paa Slottet, maatte sørge for Vedligeholdelse og Vask af de kongelige Herskabers og Suites Dække- og Sengetøj¹.

I de mange Bygninger paa Slottets Grund eller i dets umiddelbare Nærhed boede endvidere Gartneren, Fuglefængereren, Materialkuske og Vægtere samt en Del til Slottet knyttede Haandværkere, saaledes en Grovsmed, en Kleinsmed, en Blytækker, en Urmager, en Murermester, en Tømrmester, en Sadelmager o. s. v.

Blytækkeren — og saaledes har det nok været med de fleste af Haandværkerne — boede nedenfor Slottet. Her havde han, hvis Navn var *Friederich Asmussen*, af Christian den Femte faaet en Grund, hvorpaa han havde bygget sig et Hus, men det siges udtrykkelig om ham, at da han er Blytækker ved Frederiksborg og Kronborg Slotte, har han ikke, hverken ved Grunden, han bor paa, eller ved sin Bestilling det ringeste Fællesskab med Hillerød By, men hører under og til Slottet⁴. Andet Steds siges, at saaledes forholder det sig med alle paa Frederiksborg Slot og udenfor Slottet boende

Betjente og Haandværksmestre. Byen havde intet med dem at skaffe. I 1716, da man frygtede, at Generalbygmester *Ernst* vilde overdrage fremmede Haandværkere noget Arbejde ved Slottet, talte Raben de Frederiksborgske Haandværkeres Sag. De er dygtige — skrev han — en Del af dem sidder med mange smaa Børn, og de har arbejdet ved Slottet i mange Aar⁶.

TOLVKARLENE. Mellem de ved Slottet ansatte Funktionærer var ogsaa Tolvkarlene.

Christian den Femte ansatte tolv Karle, som forrettede forskellige Arbejder paa Slottet og i Amterne, bl. a. ridende Budtjeneste, idet de bragte Ordre ud til Sognefogederne og andre i Landsbyerne⁷. I en Skrivelse af 22. Oktober 1705 betegner Raben dem som „disse Betienter, som ingenlunde fra Amtets Forretninger kan mistes“⁴.

En Del af Tolvkarlene, maaske alle, boede i Nyhusene. Paa det nedbrudte Ølskøbs Plads var der blevet opført et Hus, som kaldtes Nyhus. Det brændte i Sommeren 1705, men Frederik den Fjerde befalede, at det skulde genopføres, og gav hertil 50 Rdl. foruden Tømmeret⁴. Der opførtes derefter flere Huse samme Sted, hvilket ses af et Fæstebrev af 1716. Amtmanden bortfæstede da paa Livstid til Tolvkarl *Søren Hansen* Nyhus, som *Thomas Ibsen*, Tolvkarl, forhen beboede. Huset laa mellem to andre, der ligeledes beboedes af Tolvkarle. *Søren Hansen* skulde svare Afgifter af Bygningen med tilliggende Kaalhave som sine Formænd, „bygge og forbedre“ Huset og holde det i god Stand. Han skulde forrette sin Postrider- eller Tolvkarletjeneste upaaklageligt, og han skulde bl. a. have Tilsyn med „løn Vejs Portene“, d. v. s. Portene ved den lille Dyrehave, saa ingen blev lukket derigennem uden Tilladelse⁶. Til Græsning for Tolvkarlenes Heste var udlagt en Vang, som efter dem fik Navnet Tolvkarlevangen. Udgiften til deres Løn blev paalignet Bønderne, og som saa mange andre indgik ogsaa Afgiften hertil i Rytterkassen, da denne blev oprettet 1717. Tolvkarlene blev antagelig paa samme Tid afskaffede, og i deres Sted blev antaget tre Udridere⁷.

Foruden de nævnte hørte ogsaa den ikke helt lille Skare af Mennesker, som udgjorde Stutteripersonalet, til Slottet. Det var Stutmesteren, Folemesteren og en Mængde Staldfolk, som var beskæftiget paa den Del af Stutteriet, der var anbragt paa Sparepenge, som med sine

to Stalde, den store Stald og den lille Beriderstald, laa bag Slottet. 1719 anbefalede Gram, at der gaves Beværterbevilling til en gammel Staldbetjent, som boede ved Løngangsporten, fordi det var for dyrt for Staldfolkene at spise paa Kroen.

At Antallet af Slottets og de til Slottet hørende Beboere har været meget stort, ses ogsaa af, at de i Maj 1707 androg om at maatte faa en Skolemester til deres smaa Børn. Det faldt dem besværligt at lade Børnene søge Skolemesteren i Hillerød, hvor de kun lærte lidt. Andragendet blev imødekommet, og Skolelæreren paa Slottet fik Paa-læg om, at han ikke maatte undervise Børn fra Byen⁴. 1721 blev der ogsaa beskikket en Bedemand, som skulde røgte dette Hverv for Slotsbeboerne. Da Bedemanden i Hillerød, *Johan Baltzer*, var død, ansatte Gram Klokkeren *Anders Christensen* paa Betingelse af, at han ægtede Johan Baltzers ældste Datter, Barbara Johansdatter. Han skulde for en billig Betaling betjene enhver af Slottets Beboere og alle, som hørte under Slottet, ved Bryllupper, Barsler, Begravelser og andre Sammenkomster⁸.

SLOTSKROEN. Blandt de Bygninger, som laa nedenfor Slottet, var ogsaa Kroen, Frederiksborg Slotskro, som den kaldtes. 1694 fik *Christian Bertelsen* og hans Hustru og efter begge disses Død deres Søn, *Frederik Christian*, og hans Hustru Bevilling til at drive Kroen. Til Bevillingen knyttedes Forpligtelsen til at „logere og traktere“ de kongelige Betjente, Folk og Heste, som ankom til Slottet, og til at modtage fremmede Ministre. De skulde ogsaa selv reparere Kroen. Frederik den Fjerde stadfæstede Bevillingen den 20. Marts 1700.

1703 havde Kromanden i Kongens Kro, *Friederich Christian Holst*, faaet Eneret til at sælge fransk Vin. Han skulde holde og forhandle gode og forsvarlige Varer, „begegne“ enhver, som vilde købe eller drikke noget hos ham, høfligt og beskedent og behandle Gæsterne, som en Kromand burde gøre. 1707 sluttedes der Akkord med ham om at skaffe gode Vogne og Heste til at føre Folk og Bagage mellem København og Frederiksborg, saalænge Hoffet residerede paa Slottet⁹.

Ved Kroen fandtes en Byggeplads, som *Frederik den Tredie* havde tilskødet Slotsforvalteren *Carl Rytter*. Senere blev den afhændet til en Enke, „Giertrud, salig Hr. Claus Tidemands“. Efter at Pladsen længe havde ligget øde, begyndte Enken at hegne den med et Plan-

keværk, som dækkede Udsigten til Kroen med dens stadselige Indkørsel, en Port med „Krone og Zirat“, og berøvede den noget af dens Fortov. Da Krofolkene klagede, tog Frederik den Fjerde i egen høje Person Plankeværket i Øjesyn og befalede, at det skulde fjernes⁶.

PASSAGEN PAA SLOTTET OG I DETS OMGIVELSER. Ved Sparepenge spærrede en Port og Plankeværk for Adgangen til den bagved liggende Lille Dyrehave. 1683 befalede Kongen, at ingen maatte have nogen Gennem- eller anden Kørsel paa Slottet og heller ikke gaa eller køre i Dyrehaven. Da det hændte, at fremmede Rejsende, som kom til Hillerød og logerede i den kongelige Kro, ikke vidste Besked med denne Bestemmelse, fik *Vibeke Christopher Spydstrops*, som dengang var Værtinde i Kroen, Ordre til at gøre de Rejsende bekendt dermed, for at ingen af Uvidenhed skulde overtræde Forbudet.

Fra Reglen gjaldt dog Undtagelser. Slotsforvalteren og Vægteren maatte saaledes gaa til Badstuen, naar de havde noget der at forrette. Det samme gjaldt saadanne Fremmede, som efter Begæring fik Lov til at bese Badstuen¹⁰.

Fra Møntporten til Porten ved Sparepenge og videre gennem Dyrehaven til en Tværvej, der gik forbi Badstuen og til Ladegaarden, førte en Allé, som, da den efter kongelig Ordre 1684 skulde beplantes med Asketræer fra Esrom Møllevang, kaldtes den nye Allé¹⁰. 1716 lod Frederik den Fjerde saavel denne som Alléen til Badstuen forbedre og beplante med vilde Kastanietræer¹¹.

Amtsforvalteren over Frederiksborg Amt, der logerede paa Ladegaarden, og hans Tjenestefolk fik i Christian den Femtes Tid Lov til at passere ad Badstuevejen, men de fik streng Ordre til at lukke efter sig.

Færdselsforbudet blev dog ikke overholdt, bl. a. fordi Betjentene paa Sparepenge glemte at lukke efter sig. 1685 skrev Amtsförvalteren, at trods Kongens Befaling om, at Lille Dyrehave skulde være under Laas og Lukke, hvilket enhver paa Stedet vidste, var der dog altid en Del, som ikke syntes at nære Frygt for den kongelige Unaade, idet Porten jævnlig stod aaben. Han bad Amtmanden om at befale Betjentene paa Sparepenge at lukke og at give deres Folk Tilhold herom¹⁰. 1707 klagedes der over, at gamle Folk og smaa Drenge løb

omkring i Dyrehaven og andre Vange ved Slottet og tog Fuglenes Æg og Unger af Rederne, saa Fuglenes og navnlig Nattergalenes Antal formindskedes. Kongen vilde have, at Fuglene fik Fred til at formere sig, saa man om Sommeren kunde glæde sig over deres fornøjelige og „angenehme“ Sang, og Raben bekendtgjorde, at hvem der fremtidig rørte Fuglenes Æg eller Unger, vilde blive straffede med Fængsel og Halsjernet.

Ligeledes maatte ingen i Søerne, Dammene eller Moserne samle Æg af vilde Gæs, Ænder, Snepper eller lignende Fugle⁴.

SLOTSKIRKENS BENYTTELSE. Adgangen til den indre Slotsgaard var spærret, dog med Undtagelse af Søn- og Helligdage, naar der holdtes Gudstjeneste i Slotskirken. 1684 befalede Kongen, at Slotsporten skulde lukkes et Kvarter efter, at der var blevet ringet sammen, og samme Aar bestemte han, at der skulde holdes Tolvprædiken i Slotskirken ligesom i København. Der skulde ringes et Kvarter mellem Højmesse og Tolvprædiken med den store Klokke før Prædikenen og en Gang efter¹⁰. I Frederik den Fjerdes Tid holdtes der, naar Hoffet residerede paa Slottet, Prædiken i Slotskirken Onsdag og Fredag samt Søn- og andre Helligdage.

Det var Skik, at naar en kongelig Betjent eller andre „fornemme“ Mænd og deres Hustruer døde, kunde man faa Lov til at lade ringe med Slotsklokkerne, hvad enten de Efterladte boede paa Slottet eller udenfor dette. Der blev herfor betalt 8 à 10 Rdl., af hvilke den største Del tilfaldt Urmageren som Akcidentser, en anden Del de Folk, i Reglen Tolvkarlene, som besørgede Ringningen, medens Resten anvendtes til Indkøb af Olie og Tove⁷. Som Eksempler paa saadan Ringning nævnes: 1681 døde kgl. Majestæts Folemester, *Johan Philant*. Naar hans Lig førtes til Jorden, maatte der ringes med Slotsklokkerne. 1683 bevilgedes, at der maatte holdes Ligprædiken i Slotskirken over en Indbygger i Hillerød ved Navn *Niels Hansen*. Der maatte ligeledes ved den Lejlighed ringes med Slotskirkens Klokker¹⁰.

1725 var denne Ringning bleven afskaffet, men mange ønskede, at den gamle Skik paany maatte komme i Brug. Samme Aar blev Urmageren fritaget for at besørge Ringningen, og dette Arbejde overtoges af „den øverste Portner“, som boede ved den inderste Slotsgaard, og som fik Betaling herfor af Kongen⁷.

I Kirken havde hver sin bestemte Stol, og da man var placeret efter Rang, gav Stolene ofte Anledning til Stridigheder. Adskillige besværede sig saaledes over *Gjertrud Gartner*, som i saa Henseende traadte andres Rettigheder for nær. Amtmanden tilkendegav hende, at hun skulde søge den Stol, som tidligere søgtes af Kvinder, der boede i Gartnerens Hus, men denne Plads har formodentlig ikke forekommet hende fin nok, thi kort efter maatte Paalæget til hende gentages, da hun havde villet tilegne sig Plads i den Stol, som var bevilget de kongelige Berideres Hustruer¹⁰. 1726 var der ligefrem Slagsmaal i Slotskirken, uden at det dog denne Gang ses, om det var Kirkestolene, der gav Anledning til Ufred mellem to af Hillerøds Borgerinder. Det var Tobaksspinder *Jacob Abels* Hustru, som overfaldt Maleren *Nicolaj Reuters* Ægtehalvdel. Tobaksspinderkonen blev dømt til at staa aabenbar Skrifte, men da hun var frugtsommelig, be-naadede Kongen hende, mod at hun betalte en klækkelig Bøde til Hillerøds Fattige⁵.

Slotspræsten og „Rector Scholæ“ besværede sig 1705 over, at Slotsbetjentene overtraadte Kirkeritualet, idet de ikke vilde lade deres Hustruer, naar disse havde overstaaet Barselsengen, indlede i Kirken af Præsten eller lade ofre paa Alteret til dem som til andre Kvinder, hvorfor Præst og Rektor led Skaar i deres Indtægter. Kongen resolverede, at Ritualet skulde overholdes⁹.

SLOTTETS FÆNGSLER. Blandt Slottets Funktionærer var ogsaa to Portnere. Den ene af disse kaldtes tillige Taarngemmer, fordi han havde det Hverv at passe paa Fanger, som afsonede mindre Straffe i Taarnet, eller som sad der, medens deres Sag behandlede ved Retterne.

Forbrydelser var i hine Tider ret hyppige. Man læser i Amternes Papirer om adskillige Mord og røveriske Overfald, og Forvaringen af Fangerne voldte ofte Amtmændene Bryderier. Var der Tale om dødsdømte Forbrydere, som havde appelleret til højeste Ret, anmodede Amtmanden stadig om, at Sagerne maatte blive fremmet saa hurtigt som muligt, dels for at man kunde spare Omkostningerne ved Fangens Underhold, dels for at undgaa Besværet med Bevogtningen. Amtmændene indstillede ofte Tyve og andre Forbrydere, der var dømt til Henrettelse, Galgen, Kagstrygning og Brændemærk-

ning eller andre blodige Straffe, til Benaadning mod livsvarigt Straf-arbejde paa Bremerholm. Det taler til Ære for Raben og Gram, at de begge var ivrige for at fremstille de formildende Omstændigheder, naar det gjaldt om at redde en aandssvag Stakkel eller anden aandelig eller legemlig defekt Person fra at falde i Bøddelens haarde Hænder.

Fængslerne saavel paa Frederiksborg som paa Esrom var frygtelige. I Februar 1720 henstillede Amtmand Grams Fuldmægtig, *H. Madsen-Bang*, i Grams Fraværelse, om det kunde tillades at flytte et Par for Dyreskytteri anholdte Fanger ned i Portstuen. De beklagede sig nemlig over, at de frøs saa meget, at de var ved at „crepere“. Fuldmægtigen mente ogsaa, at det kunde befrygtes, at de, dersom Vinteren blev endnu strengere, end den var, skulde faa Forfrysninger i Hænder og Ben⁸.

Denne Skrivelse viser, at der var Fængsler oppe i Taarnet, men at man ogsaa benyttede de frygtelige Fangehuller under Taarnet, ses af en Skrivelse af 20. Januar 1727.

Gram henleder heri Kammerets Opmærksomhed paa, at Slottets Fængsler, der benyttes til dem, som begaar en eller anden Forseelse, lille eller stor, er i en meget slet Tilstand. I nogle af dem kunde man ikke med Sikkerhed forvare en Fange, og andre var paa Grund af den i mange Aar samlede Urenlighed, hvori Orme og andre „slemme Dyr“ var avlede, saa fæle og vederstyggelige, at ingen Delinkvent, som i lang Tid skulde forvares i dem, kunde holde det ud uden at blive desperat, men saafremt det var Fangerne muligt, berøvede de sig hellere selv Livet, end de vilde gaa derned. Herpaa havde man for nogle Aar siden haft et Eksempel, idet en Fange, som skulde sættes derned, trods Vagten saa Lejlighed til at kaste sig i Slotssøen, hvor han druknede. Da ingen af Slottets Haandværkere kunde sætte Fængslerne ordentlig i Stand, anmodede Gram om, at man vilde lade Bygningsinspektør *Krieger* se paa dem og foreslaa, hvad der skulde gøres¹.

EN UHELDIG TAARNGEMMER. En af Slottets Taarngemmere, *Lars Rasmussen*, gik det rent galt. Hans Hustru, Karen Knudsdatter, hjalp 1710 „udi hendes Drukkenskab“ en Fange, der var dømt til Galgen, men benaadet med Straf paa Bremerholm, ud af Fængs-

let. Kongen bestemte i den Anledning, at Karen Knudsdatter skulde indsættes i Spindehuset, hvor hun skulde arbejde nogen Tid¹². Ti Aar efter slap atter en Fange ud af Taarnet. Det var en Kvinde, *Bodil Christiansdatter*, der havde født i Dølgemaal. Denne Gang havde Taarngemmeren selv Ansvaret. Han blev dømt til Straf paa Bremerholm og benaadet, men formodentlig er han straks efter bleven afskediget, og det er gaaet ned ad Bakke for ham, thi Aaret efter optraadte han selv som Tyv. Han stjal nogle Blyrør, som i Fortiden havde været anvendt til Springvandets Drift. Amtmandens Folk greb ham paa fersk Gerning og satte ham i Arrest, men nu blev han aldeles rasende, slog Vinduer og Døre i Stykker og truede baade med Mord og Brand. Gram lod ham sætte i Taarnet, men her vilde han bryde Murene ned, og man maatte anbringe ham i et endnu sikrere Fængsel. Der blev rejst Sag imod ham, og Dommen lød paa Arbejde paa Bremerholm paa Livstid og en Bøde paa 60 Rdl. Konen skulde paa Grund af hendes forargelige Levned i Spindehuset paa Livstid. Kongen formildede dog Straffen, saaledes at Lars Rasmussen paa Grund af sin høje Alder ikke skulde arbejde, men blot tages i Forvaring paa Bremerholm. Konen slap med Forvisning fra Københavns, Frederiksborg, Kronborg og Hørsholm Amter⁸.

FORBINDELSEN MED OMVERDENEN. POSTRYTTEREN. ET POSTHUS I HILLERØD. Med Omverdenen udenfor Amterne stod Frederiksborg og Hillerød ved Hjælp af en Postrytter i Forbindelse over Roskilde.

Postrytteren, der meldte sin Ankomst ved at blæse i et Horn, skiftede undervejs Hest i Slangerup. Han maatte kun bruge $\frac{3}{4}$ Time til hver Mil og skulde tilbagelægge Vejen fra Roskilde til Hillerød paa $3\frac{3}{4}$ Time. Ved Afgangen fra Roskilde skulde han have Bevis for, hvornaar Posten var ankommet fra Hamborg, og for, hvornaar han selv var redet fra Byen. I Hillerød, hvorfra han fortsatte Turen til Helsingør, afleverede han, naar Hoffet residerede paa Slottet, Brevene til Slotsforvalteren, men naar Hoffet var fraværende, tog han ind, hvor det behagede ham, saa Folk maatte løbe omkring og spørge efter Brevene.

Dette gav Anledning til, at en Borger i Hillerød, fhv. Tolder i

Helsingør, *Lars Larsen*, ansøgte om Bevilling til at indrette et Posthus paa Torvet i Hillerød¹¹.

I denne Sag gav Amtmanden 25. April 1722 en lang Erklæring. Gram fandt, at det vilde være heldigt, om der blev antaget en Mand til at have Tilsyn med de ankomne og afgaaende Breve, thi det syntes, som om Postrytterne røgtede deres Bestilling efter eget Behag. „Naar de ikke faar, hvad de begierer, lade de Brevene ofverligge heele 14 Dage, og da omsider skicker dem tilbage igien,“ skrev Gram. Han har ogsaa hørt Tale om, at en og anden gav Postrytterne Penge til Franco, men de fik intet Svar paa Brevene. Aarsagen hertil kendte han ikke, men troværdige Folk havde sagt ham, at naar Postrytterne i nogle Aar havde haft Tjenesten mellem Helsingør og Roskilde, var de gerne saa godt stillede, at de kunde købe sig Gaard og Hus og nedsætte saavel sig selv som andre som Næringsdrivende. Dersom der blev truffen en mere betryggende Ordning, vilde Kongens Postkasse sikkert profitere derved.

Byfogeden, som ogsaa havde haft Sagen til Erklæring, havde foreslaaet helt at afskaffe Posten mellem Frederiksborg og Roskilde. Forbindelse kunde nemlig ogsaa skaffes over Rungsted, hvor Posten mellem København og Helsingør havde Station. Men dette Forslag vandt ikke Grams Bifald, thi det vilde vække megen Misfornøjelse paa Jægerspris Gods, hvor der var mange Proprietærer, som sendte deres Breve til Slangerup, der jo var en Station paa Postrytterens Rute. Fra Hillerød maatte ogsaa Købmænd og andre „got folch“ have Breve til Roskilde, med hvis Amtsbetjente ogsaa Amtmanden korresponderede. Oprettelsen af en gaaende eller ridende Post mellem Frederiksborg, Hørsholm, Rungsted vilde være en Behagelighed for de Kongelige, som saa hver Dag kunde sende Breve til og faa Breve fra hinanden, naar Kongen om Sommeren boede paa Frederiksborg og Kronprinsen i Hørsholm, men Hillerøds fattige Borgere formaede ikke at holde et saadant fast Bud paa egen Bekostning.

Dersom der skulde være en lønnet Postmester i Hillerød, fandt Gram, at det vilde være rigtigt, at man ansatte Byfogeden som saadan, thi han var en fattig Mand med mange smaa Børn, og han havde ikke ret meget at bestille. Desuden var han i sin Egenskab af Byfoged i Forvejen fri for Indkvartering og lignende Byrder. Valgte man en anden til Postmester, maatte denne vel ogsaa nyde disse

Goder, og det blev saa yderligere Besvær for de andre Borgere. Dersom man tog Lars Larsen til Postmester, vilde de andre Borgere i Hillerød ogsaa nok tage det fortrydeligt op, thi han var en af Byens mest formuende Mænd og ejede flere Huse og Gaarde. Andet Sted ses, at han ogsaa drev Værtshus og solgte Urtekræmmervarer.

Gram syntes heller ikke rigtigt om, at Lars Larsen boede oppe i Byen langt fra Slottet, men han havde lovet, at dersom han blev Postmester, skulde Brevene til Kongefamilien og Konseilet blive bragt uopholdeligt. Iøvrigt havde Gram intet at indvende imod ham, da han var en flittig Mand, men hvis man antog ham, skulde han erindres om, at hans „Postmesterie“ ikke strakte sig videre end til de ordinære Postbreve, som fra Helsingør og Frederiksborg gik direkte til Roskilde. Han maatte ikke forhindre, at Kollegierne ved kørende eller ridende Bud sendte Ekspreskrivelser, hvorpaa der straks blev svaret, heller ikke, at en eller anden fattig Mand benyttede slig Lejlighed til at sende et Brev til sine Venner i København, idet mange fattige Folk ikke formaade at betale Postpenge¹³.

Sagen maa være bleven afgjort saaledes, at man har imødekommet Lars Larsen, thi 1729, da han optraadte som Kautionsist for en Kaptajn Willarts, da denne købte Lystrupgaard, benævnes han Postmester. Han afgik forøvrigt samme Aar ved Døden.

KØRSLER FOR HOFFET. Hoffet residerede hvert Aar næsten den halve Sommer paa Frederiksborg, og man tør sikkert gaa ud fra, at Amternes Beboere ikke har imødeset Hoffets Ankomst med ublandet Glæde, thi et Hofbesøg krævede, at Beboerne dels maatte stille en Mængde Køretøjer til Raadighed, dels maatte udlaane deres Sengeklæder til Hoffets Betjente.

Hvad Kørslerne angaar, synes de oprindelig kun at have paahvilet Beboerne af Frederiksborg Amt, men 1703, da Hoffet havde fejret Dronningens Fødselsdag paa Frederiksborg, skulde der bagefter føres saa megen Bagage til København, at Frederiksborg Amt ikke kunde overkomme det. Det var derfor nødvendigt fra Kronborg Amt at skaffe 100 Vogne, der skulde være parate, naar det tilkendegaves Sognefogederne ved en Tolvkarl. Borgerne i Hillerød kunde ikke forrette Kørslerne, da de fleste ikke havde Avlsbrug og derfor ikke holdt Heste. Det var Bønderne, som maatte køre, og de var ikke særlig

villige dertil. Ganske vist blev der dengang ydet Betaling for Kørslerne, men alligevel hedder det 1702, at det vilde være godt, om det blev paalagt Bønderne som en Pligt at køre, naar de blev tilsagte, thi skønt de blev lejede for Penge, kunde man kun vanskeligt faa de 200 Vogne, der ved saadanne Lejligheder skulde bruges, særlig ikke i Pløje- og Høsttiden. Naar Bønderne selv kunde bestemme, vilde de hellere undvære Pengene end forrette Kørslerne.

Denne Udtalelse skyldes Raben, men det var dog ikke hans Mening, at Bønderne skulde køre gratis, thi samtidig bemærkede han, at de ogsaa burde have Penge for Materialkørslerne og for Kørsler med Fisk fra Søer og Damme til Fiskegaarden, fordi Frederiksborg Amt var mere besværet dermed end andre Amter. Pengene hertil burde efter Rabens Mening skaffes ved en Ligning paa Hartkornet, og han troede, at saavel Borgerskabet som Bønderne gerne vilde betale en Skat hertil, naar de erfarede, at den kom dem selv tilgode¹⁴.

Under Hoffets Ophold paa Frederiksborg maatte der foruden de nævnte ogsaa forrettes en Del Kørsler til og fra Hovedstaden med Proviant til det kongelige Køkken, men efterhaanden søgte man dog i nogen Grad at indskrænke disse; saaledes gaves der 1707 Ordre til Gartnerne paa Frederiksborg og Kronborg om fremtidig at levere Grøntsager til Hoffet, naar dette opholdt sig paa Landet, for derved at spare Bønderne for Kørslerne til København. Der blev ligeledes truffet Foranstaltninger til at forsyne Kongens Kælder med Øl fra Helsingør og Hillerød⁴.

LEVERANCE AF SENGEKLÆDER TIL HOFFET. Langt ubehageligere for Befolkningen end Kørslerne var dog Udlaanet af Sengeklæderne. Pligten til at levere disse til Brug for Herskabets Tjenere paahvilede baade Præster, Møllere og Bønder, og det var ikke blot til Hoffets egne Betjente, men ogsaa til dets Gæsters, at Dynen, Lagner o. s. v. krævedes, saaledes i Juli 1716, da den russiske Kejser ventedes til Frederiksborg⁶.

Denne Byrde maatte Befolkningen bære lige til Slutningen af Frederik den Fjerdes Regering, og rent utaaeligt blev Forholdet, da Fredensborg Slot blev bygget, og Bønderne ogsaa maatte levere Sengeklæder til Haandværkssvendene. Herom vidner et Brev af 7. September 1726 fra Amtsforvalter *Lorens Juul* til Gram. En af Amtsfor-

valterens Folk skulde møde paa Fredensborg og af de Sengeklæder, som Tømremændene havde haft, medens de arbejdede paa Opførelsen af Slottet, frasortere Sengetøj til syv Chaluproere, men Juel gjorde opmærksom paa, at ingen uden Bønderne selv kunde ordne det, thi ingen uden Ejerne kunde kende det ene Sengetøj fra det andet. Juel havde ogsaa befalet Bønderne at komme tilstede, men han fandt, at det var altfor haardt, at det nu skulde nægtes dem at faa deres Dyner med hjem, efter at de selv saa længe havde maattet undvære dem, og de selv til Vinteren trængte til dem. Han kunde ikke tænke sig, at det var med Kongens Vilje, at de fattige Bønder fremdeles skulde levere deres Sengeklæder uden Vederlag, og han gjorde opmærksom paa, at Sengeklæderne havde taget stor Skade i alle de Aar, Opførelsen af Slottet havde staaet paa. Haandværkssvendene, der havde benyttet dem, maatte have været „nogle liderlige Knægte, siden de saa liderlig dermed omgaaes“¹¹.

Det var Gram, som fik denne utaalelige Leverance afskaffet.

Da der i 1728 blev klaget over, at nogle Præster havde indfundet sig lovlig sent med Sengeklæderne, tog Gram dem nemlig i Forsvar og henviste til, at disse Præster først nylig var „indkommet til Brødet“. Det var fattige Folk, som maatte tage Klæderne fra deres egne Senge. Desuden gjorde han opmærksom paa den „Hazar“, Hoffet satte sig i ved at benytte Sengetøj, som bragtes sammen alle Vegne fra, ogsaa fra Steder, hvor der fandtes adskillige Svagheder.

Det hjalp, thi 1729 skrev Gram, at Præsterne, Møllerne og andre ganske vist atter det Aar skulde levere Sengeklæder til Hoffets Domestikker, men det var sidste Gang, at Sengeklæderne vilde blive fordret, da Kongen havde besluttet til næste Aar selv at anskaffe de nødvendige Senge⁵.

SUPPLIKANTER. For den almindelige Befolkning var et Hofophold paa Frederiksborg som sagt ikke særlig behageligt, og dog var der nogle Mennesker, som med Spænding afventede Kongens Besøg.

Det var den store Skare af Supplikanter, som gerne vilde se Lejlighed til personlig at overrække Kongen deres Bønskrifter. Naar Hoffet rejste paa Landet, lejrede saadanne Folk sig paa Vejene, særlig paa de Steder, hvor man vidste, at Hoffet plejede at skifte Heste,

eller hvor Herskaberne i nogen Tid hvilede ud, og søgte saa at se deres Snit til at faa Kongen i Tale. Det blev tilsidst saa galt, at Hofmarskallen bad Gram bekendtgøre, at det vilde blive taget meget ilde op, dersom der fortsattes dermed¹⁵.

Mellem Supplikanterne var jo ogsaa af og til en Plattenslager. En Mand fra Kollerød havde saaledes jamret over, at hans Ko var blevet stanget ihjel af en Hjort, og Kongen gav ham i den Anledning en af de af Stutteriet udmønstrede Hopper, men bagefter opdagede Gram, at den ihjelstangede Ko slet ikke tilhørte Supplikanten, men en anden Mand. Gram foreslog saa at sætte Synderen en Dags Tid i Taarnet, hvilket maa siges at være naadig sluppet¹³.

1722 blev det forkyndt, at Andragender til Kongen skulde sendes til Hofmarskallen, og at Skrivelsens Indhold kort skulde angives, hvilket dog ikke forhindrede, at Frederik den Fjerde, der var en mild og nedladende Mand, som færdedes meget omkring i Egnen og gav sig i Tale med alle Slags Mennesker paa sine Ture, personlig modtog baade mundtlige Henvendelser og skriftlige Ansøgninger.

Kongen glemte heller ikke, naar han var vendt tilbage til Slottet, at tale med Gram om saadanne Henvendelser eller at give ham Ansøgningerne til Erklæring.

LANDSBYERNE

DET var meget fattige og ufrugtbare Egne, som bestyredes af Amtmændene paa Frederiksborg.

Gaardene i de tæt sammenbyggede Landsbyer laa som oftest i en Rundkreds eller Firkant omkring en aaben Plads med Gadekæret. Byernes Størrelse var meget forskellig. Nogle bestod kun af et Par Gaarde, men der var ogsaa Byer, som talte omkring en Snes¹.

Byernes Udseende var temmelig ens, kun i Kirkebyerne bragte Kirketaarnene, der dengang som nu hævede sig højt over Tagene, lidt Afveksling i Ensformigheden.

Tæt udenfor Byerne laa Markerne, som Regel tre, af hvilke de to aarlig blev besaaet med Rug, Byg eller Havre, mens den tredie henlaa som Fællede. Flere Byer havde dog kun to Marker, nogle kun en.

I Asminderød, Tikjøb, Esbønderup, Græsted og Maarum Sogne betegnedes Jorderne næsten overalt som sandede, stenagtige eller grudede, og stadig hedder det, at Markerne er overgroet eller besprængt med „onde gule Urter“. Jorderne gav kun slet Sæd, og paa mange Marker blev den Smule Sæd, der var, ædt af Vildtet. I Tikjøb Sogn kunde Bønderne ikke tilsaa mere af deres Marker, end hvad der laa lige op til Byerne, hvor de stadig kunde føre Tilsyn med dem og jage Dyrene bort². Vildtet hjemsøgte saaledes i store Flokke de Sædmarker, der grænsede op til Teglstrup Hegn, og naar Bønderne her lod Dyrene jage bort, tog de deres Tilflugt til nævnte Skov, hvor de samledes i stor Mængde³.

Jorderne i Søborg, Vejby og Ramløse Sogne hørte til Kronborg Amts bedste, men ellers er det kun enkelte Byer, om hvilke det

saaledes som om Langstrup hedder, at Jorden er god og giver god Sæd.

OSTRUP OG ANDRE NU FORSVUNDNE BYER I GRIB SKOV. Inde i Grib Skov var der en Del Bebyggelse, spredte, enligtliggende Huse og Gaarde og hele Byer, som nu er forsvundne. Om en enkelt af disse Byer, Truestrup, foreligger der en trykt Afhandling⁴, ligesom der i vore Dage er rejst en Mindesten paa det Sted, hvor den laa, men større end Truestrup var den nu næsten glemte By Ostrup, der bestod af seks Gaarde, hver paa 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fd. Hartkorn. Gaardmændene her holdt tilsammen 37 Heste, 16 Køer, 21 Ungnød og 47 Faar, der alle græssede i Overdrevet. Byens to Marker blev aarlig besaaet med Rug, Byg og Havre. Jorden var rød Lerjord, besprængt med „onde Urter“.

Af spredt Bebyggelse, som paa den Tid fandtes i Grib Skov, nævnes bl. a. i Aaret 1686 Glarbo, Navnet paa en Gaard, der nu tilhører Sagnets Verden. Endvidere den lille By Sibberup, Bolandsgaarden og de tre Borringholmshuse, hvis Overdrev kaldtes Grisekrogen, samt Kollerup med de to Fuglesangshuse. Navnet „Fuglesang“ er endnu bevaret paa et Hegnshus i Skoven.

Beboerne af Ostrup og flere Steder i Grib Skov var meget daarligt stillede. De kunde ikke ernære sig af Avlingen, men maatte købe deres Brødkorn. Det voldte dem meget Besvær at lukke og vedligeholde de mange Gærder, der skulde værne deres Smule Sæd mod Vildtet, og dog kunde Gærderne ikke forhindre, at Vildtet aad det meste Korn, der voksede paa deres Marker. Det vilde have været umuligt for disse Folk at leve, endsige at svare Skatter og Afgifter, dersom de ikke havde kunnet skaffe sig nogen Indtægt ved Kulbrænding.

Amtsforvalteren gjorde i Marts 1717 for den Kommission, der var nedsat angaaende Ryttergodsets Inndeling, Rede for disse Forhold og foreslog at nedlægge Ostrup, Sibberup og flere Gaarde i Grib Skov og indrette Arealerne, ialt 40 Tdr. 5 Skp. $3\frac{1}{3}$ Fd. Hartkorn, til Kobler for 120 Rytterheste, et Forslag, som Kommissionen tiltraadte⁵.

SANDFLUGTENS ØDELÆGGELSER. Paa Kronborg Amts Nord- og Nordvestkyst led Landbruget under en anden Plage. Her

havde Flyvesandet forrettet sit Ødelæggelsesværk. De hærgede Egne begyndte allerede ved Villingebæk, om hvilket Fiskerleje det hedder, at det næsten er undergaaet af Sand. Ved Nakkehoved var Jorden ligeledes slemt medtaget af Sandflugten, og noget lignende gjaldt Blidstrup Sogn, men særlig slemt var det i Tibirke Sogn. Paa denne Egn havde Flyvesandet først ødelagt Asserbo, dernæst Byen Torup, som bestod af 16 Gaarde. Senere havde det naaet Tisvilde og Tibirke, hvor det samlede sig ved Gaardene og Kirken.

Tisvildes Gaarde var alle gamle og forfaldne. Til Byen hørte tre Marker, af hvilke den ene og Halvparten af den anden var ganske ødelagt af Sand, og den Smule Jord, som blev tilsaet, gav kun maaelig Sæd. Til Tibirke hørte kun en Sædmark og et Vænge. Det meste var ødelagt af Sand undtagen Jorden i Enghaven og Tibirke Mose. Den ringe Mængde Sæd, der høstedes, anvendtes til Kreaturfoder om Vinteren.

Flyvesandet var ogsaa Skyld i den Ulykke, som havde ramt Husby ved Arresø. Sandet havde nemlig tilstoppet Aaen, der gik fra Søen til Ovre Mølle og derfra videre til Stranden. Som Følge heraf steg Vandet i Søen, skyllede ind over Byen og ødelagde Husene. Det var, hedder det, helt mærkeligt at se, hvorledes Vandet paa den ene Side og Morads paa den anden hindrede Mennesker og Dyr i at komme ind og ud af Gaardene⁶.

HUSDYRENE. Ved de Landsbyer, som havde tre Marker, henvaer den ene som Fællede til Græsning for Husdyrene, af hvilke der var en Mængde. Navnlig holdt Bønderne et betydeligt Antal Heste, i Reglen dobbelt saa mange Heste som Køer. Tager man rent i Flæng en enkelt Bondegaard, fordeler Besætningen paa denne sig saaledes: 10 Heste, 5 Køer, 9 Stkr. Ungkvæg og 15 Faar. Paa enkelte Bøndergaarde havde man ogsaa et Par Stude.

I de mange Byer omkring i Sognene, ved hvilke der ikke fandtes nogen Fællede, maatte Dyrene græsse paa Overdrevene eller i Skovene. Bønderne i Daugelykke, Øvre- og Nedre Torp havde saaledes Lod og Part til Fægang i Laveskov paa den ene Side, Ejeren af Kronborg Amts eneste Proprietærgaard, Krogerup, paa den anden Side. Dyrene, navnlig de, som græssede paa Overdrevene, fristede ikke blide Kaar. I Langerød, hvor Kvæget græssede paa Byens Overdrev,

som kaldtes Brunmarken, opholdt de sig her „mesten om Vinters Tid“. Græsningen paa Overdrevene var ogsaa slet, især i de af Flyvesandet hærgede Egne, saaledes paa Overdrevet mellem Hornbæk og Dronningemøllen, hvor mange Dyr, bl. a. Villingebæks Kreaturer, græssede. Her var der lidt eller slet ingen Græsning.

Kreaturene var i Reglen overladt til sig selv; kun enkelte Steder havde Bønderne slaaet sig sammen og holdt en Hyrde. Paa Borsholms Gade stod saaledes et Hyrdehus, som Bymændene havde købt.

Mange Dyr omkom af Sult og Kulde, andre forulykkede ved at drukne i Tørvemoser og paa anden Maade. 1705 klagede Gaardmændene i Daugelykke over, at de havde mistet mange Dyr i Tørvegraven. Der blev nemlig skaaret mange Tørv i Daugelykke Mose, og Tørveskæret foregik lige udenfor Byen ved et Sted, hvor Heste og Kvæg skulde gaa til Overdrevet⁷. I Aarene 1713—14 var en stor Mængde Heste og Kreaturer døde saavel i Frederiksborg som i Kronborg Amt, dels af Mangel paa Foder, dels af Sygdomme. Amtmanden havde Efterretning om, at i Frederiksborg Amt var 1114 unge Heste og 617 Køer, Stude og Ungkvæg, i Kronborg Amt 1124 Heste og 669 Kreaturer døde i de nævnte Aar⁸.

Bønderne lod de døde Kreaturer og Heste ligge i Byerne og paa Markerne. „Løse Folck“ som Hestegildere, Svinesnidere, Skorstensfejere og Natmænd, holdt nemlig paa, at det hørte til deres Rettigheder at nedgrave de døde Dyr, og de bestyrkede derfor Bønderne i deres Fordom mod dette „uærlige Arbejde“. 1713 indskærpede Amtmanden derfor Forordningerne om, at Bønderne straks skulde nedgrave Aadslerne⁹.

Som Følge af de store Tab, de havde lidt ved at miste saa mange Kreaturer, og paa Grund af Misvækst og det store Hoveriarbejde paadrog Bønderne sig efter 1714 en Mængde Restancer. I 1723 indsaa Gram, at de umuligt kunde betale disse, hvorfor han i August nævnte Aar anbefalede at eftergive Restancerne. Dette blev ogsaa bevilget, men samtidig fik Bønderne Tilhold om fremtidig hver Maaned at betale deres Afgifter til Rytterkassen. Meddelelsen om Eftergivelsen blev forkyndt paa Tinge, hvor Gram holdt en Tale, og hvor Bønderne takkede og lovede, at de fremtidig nok skulde betale Rytterpengene⁸.

HUSENE OG HUSMÆNDENE. I næsten alle Bønderbyerne var der foruden Gaardene ogsaa mange Huse. En Del af disse var byggede i Rabens Tid. Man vilde gerne have saa mange Husmænd som muligt for ved Hjælp af disse at lette Bønderne for noget af Høveriet, og man fik Folk til at bygge Husene ved i et Aar at fritage dem for at svare Skatter og Afgifter. Til disse Huse hørte ingen Jord. Husmændene arbejdede for Bønderne eller ernærede sig som Haandværkere; ofte var de baade Haandværkere og Landarbejdere.

I Asminderød boede 1681 en Husmand, som baade var Degn og Smed. Han hed *Ole Jørgensen*, og om hans Hus førtes der i Aaret 1706 en vidtløftig Proces. Han havde i lang Tid været Degn, og da han havde lært Smedehaandværket, ernærede han sig tillige som Smed for Bymændene i Asminderød og boede i en lille Bygning, som stod paa Asminderød Gades Grund. En Ildebrand lagde Bygningen og hans fattige Ejendele i Aske, men Ole Jørgensen fik atter rejst Hus og Smedie paa Grunden, som tilhørte Enkedronning Sophie Amalie, idet Sognet dengang hørte til Hørsholm Amt. Han fik Fæstebrev paa Huset udstedt af Dronningens Forvalter 1681.

Nogle Aar før Ole Jørgensen 1687 afgik ved Døden, afstod han Huset til en Student, *Niels Helleesen*, som giftede sig med hans Datter, og som foruden Pigen og Huset ogsaa fik Degnekaldet, men da ogsaa han døde, gjorde den næste Degn, *Børge Svendsen*, Krav paa Huset, idet han gjorde gældende, at Huset var en Degnestavn. Niels Helleesens Enke vilde imidlertid ikke give Afkald paa det, og dette gav Anledning til Processen. Dennes Udfald blev, at Enken gik af med Sejren. Det blev nemlig bevist, at den rette Degnestavn laa i Grønholt, og hermed maatte Børge Svendsen lade sig nøje¹⁰.

Medens Smeden i Asminderød altsaa selv havde bygget sit Hus, ses det, at Bymændene i andre Byer havde sluttet sig sammen, og at de i Fællesskab havde rejst et Hus for en Haandværker eller Arbejder, som betjente dem alle. Det var saaledes Tilfældet i Søborg, hvor Bymændene havde rejst Smedehuset paa Byens Grund.

Foruden Husene i Landsbyerne og Fiskelejerne var der i Kronborg Amt adskillige tildels ganske enligt liggende Huse. Det skyldtes Skovene og Stutterierne, som krævede en Mængde Betjente, der maatte have Bolig ved deres Arbejdsplads.

Ved Roland laa 1686 to Huse, som kaldtes Holthuse, og to, der

hed Knorrenborghuse. Ved Toelt laa et Vangehus, som blev beboet af Skovfogeden, *Michael Hansen*, der selv havde rejst den fjortenfags Bygning. Tikjøb Skovhuse omfattede tre Huse, og ved Havreholm laa et Skovfogedsted. I Gurre Vang, der brugtes af Stutteriet, laa et Hus, Gurre Vangs Hus. Skovrideren, *Christian Nielsen*, havde bygget det og ejede det efter kongeligt Brev. Da han havde Opsigt med Gurre Vang og Hingstefolerne, som gik i Vangen, var han fri for Hoveri. Han havde desuden et andet Hus, som han ligeledes selv havde bygget, i Fæste. I Teglstrup Vang boede en Vangemand, og tæt ved, men paa Overdrevet, havde kgl. Majestæts Fuglefænger, *Benjamin Retterlin*, ladet opbygge et ottefags Hus. Han var fri for alle Afgifter, fordi han var Fuglefænger.

Ved Hellebæk laa Jernværket, som var henlagt til Kongens Mølle, og Kobberhuset. Her havde Bøsemageren ved Værket ladet opsætte et ottefags Hus. Han havde hidtil heller ikke svaret Afgifter. Hellebækgaard var henlagt til Skovrideren.

Haregabshusene bestod af to Steder. Det ene var et trefags Hus, bygget af *Jørgen Pebling* og *Svend Gudmandsens* Enke. De svarede intet, fordi de var Betlere.

I Esbønderup Sogn nævnes „Refvesmedien“ og Esbønderup Skovhuse, 8 Huse, af hvilke det ene beboedes af Taarngemmer *Niels Eskildsen*. Fangevogteren boede altsaa lidt fjernt fra Fængslet i Esrom.

Som Vangehuse i Stutterivangene ved Esrom nævnes Piberhuset, Fiskebrohus og Kapholmshus, men der var ogsaa Huse i de øvrige Stutterivange, nemlig Tumlingevangen, Engelsvangen (rettere Engelskvangen efter det engelske Stod), Munkevangen og Fændrikvangen. Endelig nævnes ogsaa Brandthuset, som stod paa Kirke-Esbønderup Markers Jorder og ejedes af Folemester *Hans Brandt* paa Esrom.

LANDSBYKROERNE. I mange af Landsbyerne og i de fleste af Fiskerlejerne fandtes der Kroer. Nogle af disse er helt forsvundet i vore Dage, saaledes Kroen i Langstrup. Grunden hertil maa bl. a. søges i, at disse Kroer dengang laa ved Hovedfærdselsaarer, Langstrup Kro saaledes ved Landevejen, ad hvilken der fra Hørsholm var Forbindelse med Ebbekjøb og Østrup. Saadanne Kroer blev overflødige, da de store nye Landeveje blev anlagt, og de gamle

Hovedveje efterhaanden paa nogle Strækninger blev helt udslettede, paa andre kun bevarede som Sogneveje og paa enkelte nu kun kan paavises som smalle Markveje.

I en stor Del af de Landsbyer, i hvilke der dengang fandtes Kroer, er der dog ogsaa Kroer i vore Dage, saaledes t. Eks. i Asminderød, hvor Krohuset 1717, da Kromanden hed *Oluf Madsen*, var paa 18 Fag, og i Tikjøb, hvor Kromanden *Christen Bentzens* 16-Fags Krohus nævnte Aar var meget brøstfældigt. Det samme gælder Fiskerlejerne, i hvilke Kroerne jo ogsaa er bevaret til vore Dage.

Kromændene var ofte Husmænd, men Bevillingerne paa Kroholdet var undertiden i Hænderne paa andre end den, der var Vært i Kroen.

Kroerne skulde købe deres Brændevin og Øl i Købstæderne, og da Amtmanden i Sommeren 1700 afskaffede en Del Kroer, som kun laa $\frac{1}{2}$ Mil fra hinanden, gjorde Konsumtionsforvalteren i Helsingør Indsigelse. Raben oplyste, at han havde afskaffet Kroerne efter Hensetting af Amtsforvalter *Jens Rostgaard* og Retsskriver *Søren Larsen*, fordi de mange Kroer gav Bønderne Lejlighed til ikke blot at forøde de Penge, de skulde bruge til Skatter og andre Udgifter, men ogsaa fordi de sad og drak i Kroerne, forsømte deres Gerning og daglig kom i Klammeri og Slagsmaal. Dersom man ønskede, at de nedlagte Kroer skulde genoprettes, kunde det let ske, men det vilde være til Bøndernes Ruin⁶.

I samme Skrivelse oplystes det, at Gilleleje Kro havde Særrettigheder med Hensyn til Øl- og Brændevinshandel, fordi den laa over to Mil fra Helsingør. Denne Kro var bortfæstet til Herredsfogeden over Kronborg Amt⁶. Herredsfoged *Rasmus Larsens* Enke, som i 1703 havde Gilleleje Kro i Fæste, klagede over, at Mølleren i Gilleleje gik hende i Næringen, men da Mølleren foreviste Amtmanden et Fæstebrev, hvorefter han havde Tilladelse til at sælge Øl og Brændevin til sine Møllegæster, blev det ham fremdeles tilladt for „Møllens Ringheds Skyld“.

Da Magistraten og Byfogeden samt Konsumtionsforvalteren i Helsingør paany i 1702 gjorde Indsigelse imod, at adskillige Kroer selv bryggede og brændte samt forsynede andre Kroer med Drikkevarer, og mente, at en Del Møllere gjorde det samme, svarede Raben, at det forundrede ham, at Helsingør stadig besværede sig, da han mente

at have gjort sit bedste for at værne Helsingørs Rettigheder. Nylig var to Mænd, som kun boede en Mil fra Frederiksborg, nemlig Gartneren paa Østrup og Mølleren paa Skære Mølle, der dog kun til eget Brug havde brændt nogle Potter Brændevin, paa Foranledning af Konsumtionsforvalteren i Helsingør bleven dømt ved Kronborg Birks Ting, uagtet Hillerød dog havde haft større Føje til at skride ind, da Østrup og Skære Mølle kun laa en Mil fra Hillerød, men to Mil fra Helsingør.

Raben forsikrede forøvrigt Konsumtionsforvalteren, at dersom denne kunde paavise nogen, der drev ulovlig Brændevinshandel, skulde han nok tage sig af Sagen, og han indkaldte alle, der havde Fæstebreve paa Krohold i Amterne, for at undersøge deres Rettigheder⁶. Samtidig forbød han alle Kroer at sælge stærke Drikke til indrullerede Soldater de Dage, paa hvilke Eksercitsen fandt Sted.

Ligesom fra Helsingør blev der ogsaa fra Hillerød gjort Indsigelse med Hensyn til Krohold og Brændevinshandel paa Landet. En Kone i Hillerød, der havde kongeligt Brev paa at levere Drikkevarer til Kromænd paa Landet, klagede over, at nogle af disse, bl. a. *Johan Rumph (Riem)* paa Sletten og *Lars Hansen* i Langstrup, købte andet Sted, men Kromændene forsvarede sig med, at hendes Pris var for høj og hendes Varer ikke gode. Amtmanden resolverede, at Kromændene skulde handle hos hende, men samtidig paalagde han hende at føre gode Varer til en rimelig Pris¹¹.

I Efteraaret 1705 fandtes der ikke andre Kroer i Amterne end de, der var nødvendige for Rejsende og Fiskeriet. De Kroer, som fandtes ved Stranden, laa langt fra Landsbyerne og søgtes hverken af Bønder eller de indrullerede Soldater, og disse Kroer var stadig blevet bevilgede af Hensyn til, at de søgtes af Søfolk fra Skibe, som om Sommeren laa for Anker udfor Kysten⁷.

EN KRO, DER BLEV LUKKET. Kroerne voldte stadig Raben Bryderier. Saaledes fik han en Dag i Sommeren 1706 Besøg af Bønderkonerne fra Nøddebo, som „høyligen og vemodentligen“ beklagede sig over, at deres Mænd om Dagen sad i Nøddebo Kro og ikke alene brugte deres rede Penge, men ogsaa for Drikkevarer overlod Kromanden deres bedste Agre paa Marken. Konerne og deres smaa Børn maatte derfor sulte, og det var ikke nok, at Mændene, naar de

var fulde, sloges i Kroerne, men de holdt ogsaa et utilbørligt Hus med Konerne, naar de kom hjem.

I denne Sag gjorde Raben kort Proces. Han gav øjeblikkelig Sognefogeden Ordre til straks at gaa til Kromanden med den Besked, at hvis han fra denne Dag drev Kro, vilde der blive gjort Konfiskation hos ham⁷.

Medens Amtmanden altsaa i dette Tilfælde lukkede en Kro, haves der ogsaa Eksempler paa, at han skred ind, naar en Kro uden videre holdtes lukket. I 1711 tilskrev han saaledes Krokonen i Kregome, *Catharina*, salig *Pofvel Stenbecks* Enke, hvem han, uagtet Skrivelsen ellers ikke er særlig blid, titulerede „Gud elskende Matrone“, at han „ugierne“ har erfaret, at Kroen i længere Tid havde været lukket og ikke havde været forsynet med Drikkevarer, „Rejsende og andre Folk til Hinder“. Da Konen undskyldte sig med, at hun ikke formaaede at drive Kroen, fik Raben ordnet Sagen saaledes, at Kroen blev bortfæstet til *Ole Pedersen*, boende ved „Frederiks Sund“, men han skulde, saalænge Enken levede, give hende „en liden aarlig gentant“, saa meget som de „i Venlighed“ kunde komme overens om¹².

KROBEVILLINGER TIL EMBEDSMÆND. Krobevillinger gaves ofte til Embedsmænd, som ikke selv drev Kroen, men hos hvem den, der udtappede Øl og Brændevin i Kroen, skulde tage sine Varer.

Helsing Kro gaves saaledes 1711 i Fæste til Byskriveren *Jørgen Christensen* og hans Hustru. Han skulde ligesom de tidligere Byskrivere forsyne Kroen med forsvarligt Øl og Brændevin og have Tilsyn med, at der om Søndagene og andre Helligdage, saalænge Guds-tjenesterne forrettedes, ikke blev begaaet „Tapperie, Sværmen eller Guds for tørnelse“¹².

Selv om det i Begyndelsen af Rabens Embedsvirksomhed har været hans Hensigt at indskrænke Kroerne for derved at bekæmpe Bøndernes Drikkeri og de Slagsmaal og Uordner, dette gav Anledning til, synes disse Bestræbelser ikke at være lykkedes, thi i Bøgerne fra hans Embedstid findes der stadig Skrivelser ikke blot om de talrige efter Rabens Mening nødvendige Kroer i Fiskerlejerne i Asminderød og Tikjøb Sogne, men ogsaa om Kroer snart i denne, snart i hin Landsby. De Embedsmænd, som havde Bevillingerne,

var naturligvis interesserede i, at de opretholdtes, og den Skatteindtægt, de gav, var vel heller ikke uden Betydning.

I de sidste Aar af Rabens Embedstid læser man ogsaa om Krobevillinger. Saaledes fik Skovrider *Christian Nielsen* og Hustru 1715 kongeligt Brev paa, at de paa Livstid maatte holde Kro og Værtshus i Nyrup og Gurre. De maatte selv brygge og brænde, men skulde aarlig paa Amtstuen paa Frederiksborg Slot betale en Kendelse paa 7 Rdl.¹³. Bevillingen gaves ogsaa til den senere Skovrider *Mads Pedersen*, idet det blev gjort gældende, at Kroen i Nyrup var nødvendig af Hensyn til Jagtpersonalet, som om Sommeren opholdt sig der¹⁴.

KROERNE I ESROM OG ESBØNDERUP. I Esrom havde Kroholdet steds været under Ladegaardens Forpagtning, men da Ladegaardene i 1717 ikke mere blev bortforpagtede, blev Kroen bortauktioneret. I en Række Aar svaredes der en aarlig Afgift af 140 Rdl. af Kroen.

1717 arbejdede en Mængde Tømrersvende med Indretning af Rytterbarakker paa Esrom. Disse Folk var tvungne til at købe deres „nødtørftige Øl og Brændevin“ paa Kroen, da ingen andre turde sælge dem noget, men det var de ikke tjent med, da Kroens Øl var meget daarligt, og de maatte give 3 Sk. for en Pot, medens der kunde faas godt og friskt Øl andre Steder for 2 Sk. Kromandens Brændevin duede heller ikke, og naar Folkene havde endt deres Dagværk, vilde Kromanden have, at de skulde drikke, danse og spille Natten igennem. Gjorde de det ikke, saa han surt til dem og vilde ikke sælge dem noget om Dagen. Svendene truede med, at hvis de ikke maatte „tære deres Penge“, hvor de vilde, og hvor de kunde faa sunde Varer og forsvarligt Maal, vilde de forlade Arbejdet og gaa deres Vej¹⁵.

Esrom Kro blev vedligeholdt for Kongens Regning. I Aaret 1723, da Kroforpagteren hed *Jørgen Hendrichsen*, var Kroen i en daarlig Forfatning. Gram skrev, at ethvert skikkeligt Menneske maatte undse sig for at komme i Gaarden for Dynd og Morads. Værelserne var ogsaa meget forfaldne. Det blev saa overdraget Bygningsinspektøren *Johan Cornelius Krieger* at gøre Overslag til Kroens Reparation⁸.

En Tid var der ogsaa Kro i Esbønderup. 1715 fik *Peder Holme-gaard* Tilladelse til at drive den Kro i Esbønderup, som *Hendrik Hendriksen* tidligere havde haft. Han skulde tage sine Drikkevarer

fra de forordnede Steder i Helsingør¹³. Efter at Rytterne havde faaet Kvarter paa Esrom, blev denne Kro drevet af Folemester *Brandts* Enke. Det var vistnok Mening, at hun skulde levere Spise- og Drikkevarer til Marketenderne, men da saavel Møllerne paa Eggen som de Handlende i Helsingør forsynede dem hermed, og Marketenderne købte, hvor de havde Lyst til at købe, hvad de ogsaa var nødt til, da Varene skulde leveres billigst muligt, fordi Rytterne ikke havde meget at leve af, kunde hun ikke svare Afgiften. Gram henstillede da, at man gav hende Kroen afgiftsfri paa Livstid³, men da Værten i Esrom Kro klagede, blev det 1724 forbudt hende at drive Kro i Esbønderup, og hendes Brændevinsredskaber toges i Forvaring. Gram henstillede, at der i Stedet for Krobevillingen gaves hende en lille Pension af Postkassen⁸.

KROERNE I HUMLEBÆK OG SLETTEN. Fra Grams Tid haves ogsaa et Par Efterretninger om Humlebæk og Sletten Kroer.

Der fandtes ingen Proprietærkroer i Kronborg Amt, og Humlebæk Kro er saaledes næppe oprettet af Krogerups Ejere. 1719 fik *Jørgen Jørgensen* Fæste paa dette Krohold, og det oplystes ved denne Lejlighed, at et Fæstebrev paa Kroen i Forvejen var konfirmeret af Amtmand *Knuth*, altsaa 1690—97³.

Om Sletten Kro oplyses 1719 følgende: Kromanden var oprindelig ved Rytteriet, men blev udløst herfra af en meget velhavende Enke, som havde Kroen i Fæste, og som giftede sig med ham. Manden belønnede hende imidlertid daarligt, idet han ødelagde alt, hvad de ejede. Da Konen døde, giftede han sig med en ung fattig Pige, *Kirsten Alfsdatter*, og fortsatte saa sit tidligere Liv med at rutte med alt, saalænge der var noget i Huset. Da alt var forbrugt, forlod han Konen og deres smaa Børn og meldte sig atter til Tjeneste i Rytteriet.

Skønt Sletten Kro var en af de bedste Kroer i Amtet, sad *Kirsten Alfsdatter* meget smaat i det. Gram androg om, at hun maatte blive forskaanet for at svare Krigsstyr, og oplyste samtidig, at han agtede at give Kroen til en anden³. Dette skete imidlertid ikke, thi 1722 vakte *Kirsten Alfsdatter*, som imidlertid var blevet Enke, stor Forargelse i Asminderød Sogn ved at samlede med en Underofficer *Riem (Rumph)*¹⁶, som boede i Sletten for at føre Opsyn med Udskibningen af Bygningsmaterialer, der skulde anvendes til Opførelsen

af Slottet paa Østrup. Hun fik et Barn med denne Underofficer og maatte staa aabenbar Skrifte.

Til stor Harme for Sognepræsten i Asminderød, Professor *Sevel*, fortsatte hun imidlertid Samlivet med sin Ven. Sevel klagede til Amtmanden og til Biskoppen. Denne skrev til Gram, der bad de militære Myndigheder om at forflytte Riem. Da dette ikke hjalp, henvendte han sig til Biskoppen at klage til Kongen. Saavidt kom det dog ikke, thi inden Grams Brev til Biskoppen blev afsendt, havde han af nogle Hofbetjente paa Fredensborg faaet at vide, at Kirsten Alfsdatter og Riem, som formodentlig har følt Jorden brænde under deres Fødder, havde indgaaet Ægteskab i København.

Riem blev saaledes Kromand i Sletten.

KULSVIERNE

FOR en stor Del af de nordsjællandske Bønder gav Landbruget kun ringe Udbytte, og da ogsaa mange Husmænd sad smaat i det, er det ganske naturligt, at de af dem, som boede i eller tæt op til Skovene, søgte en Del af deres Erhverv ved Svidning af Trækul, af hvilke der i hine Tider brugtes en Mængde.

Sagn, som knytter sig til Kulsviernes Oprindelse, og Digtning om deres Liv og Færden i Skovene har omgivet dem med et romantisk Skær, og uagtet Kulsvierne kun udgjorde en Del af Befolkningen, har Indtrykket heraf været saa stærkt, at man har betegnet hele Nordøstsjælland som „Kulsvierlandet“.

Kulsvierne brændte deres Miler af gamle nedfaldne Grene, Tros, Kvas og Rødder af fældede Træer, som de samlede i Skovene, og de maatte heraf betale en Afgift af 9 Sk. for hver Mile.

I Aaret 1705 fik Kronborg Amt en ny Forvalter, *Jens Madsen Hvid*, der synes at have været noget nidkær i Tjenesten. Han begyndte egenmægtig med at opkræve 12 Sk. for en Mile, idet han hævdede, at Kulsvierne foruden Afgiften af Tilladelsen til Brændingen skulde betale 3 Sk. for det Brændsel, de samlede i Skoven til Milen.

Kulsvierne klagede naturligvis herover til Amtmanden, og Amtsforvalteren sendte ogsaa denne en Skrivelse om Sagen.

Raben blev vred og lod Amtsforvalteren vide, at det havde været ønskeligt og ikke mere end billigt, at han havde spurgt sig for, førend han havde ladet Bønderne betale disse mange Penge. Ingen af disse Kulsviere, og navnlig ikke de, som boede i Maarum Sogn, havde

saa meget ud af deres Avlsbrug, at de kunde leve deraf, langt mindre blev der noget, som de kunde sælge til Dækning af deres Skatter og Afgifter. Det vilde Jens Madsen Hvid ogsaa nok faa Forstaaelsen af, naar han blev lidt mere kendt med Amtet. Der var god Grund til at hjælpe de fattige Kulsviere med Brændsel til Milerne, naar dette kunde ske, uden at Skoven led Skade, og Raben fandt det urimeligt at ville presse dem for de 12 Sk. af gamle Grene og Kvas. Disse Penge vilde Kongen bare bagefter tabe i Skatter og Landgilde. Naar det i Forordningen sagdes, at ingen maatte tage nedblæste Grene eller Vindfælder i Skoven, skulde herved kun forstaaes, hvad der var af virkelig Betydning, ikke Jordrødder, Tros og Kvas, som kun var til Skade, idet det forhindrede Skovens Fremvækst. Derimod maatte Kulsvierne ikke af deres Udvisning brænde noget, der kunde benyttes som Gavntræ, til Kul¹.

Denne Skrivelse og Rabens humane Syn paa de fattige Kulsviere, der, som han senere oplyste, hidtil for det meste havde betalt deres Skatter og Landgilde, som de tilvejebragte ved Kulbrænding og Salg af Kul, faldt ikke i god Jord hos Amtsforvalteren. Han bragte Sagen frem for Kammeret, og for dette gjorde Raben i en Skrivelse af 15. Juli 1705 udførlig Rede for sin Opfattelse af Sagen.

I denne Skrivelse fik Amtsforvalteren læst og paaskrevet. Raben udtalte spydigt sin Frygt for, at naar Amtsforvalteren i Stedet for, som det var hans Pligt, ogsaa at se paa Kulsviernes Bedste, gik dem imod, skete det i hans egen Interesse for at give det Udseende af, at han var særlig nidkær i Kongens Tjeneste. Raben beklagede sig endvidere over, at Jens Madsen Hvid optraadte paa egen Haand. Han havde for kort Tid siden ladet forskellige Bønder forfølge med Proces og Rettergang. En Skovfoged, som var en af de bedste Bønder i Amtet, havde han faaet dømt fra sit Fæste, fordi Skovfogeden ikke kunde skaffe nogle Folk tilveje, som ved Nattetid havde gjort sig skyldige i Skovhugst paa hans vidtløftige Skovpart. Amtsforvalteren havde gjort det uden Rabens Vidende og uden at betænke, at han først burde have talt med ham derom. Raben vilde ikke vide noget af de mange Forandringer, som Amtsforvalteren foretog, og som ikke alene faldt „meget absurd ud“, men ogsaa var til Bøndernes „suækelse“¹.

REGULATIV FOR KULSVIDNINGEN. Hvad enten det nu skyldes det Medhold, som Kulsvierne saaledes havde faaet hos Raben, eller andre Grunde, synes det, som om Kulsvierne er blevet dristigere, og at de har fortolket Begrebet Kvas paa deres egen Maade. I en Række Bestemmelser, som Raben allerede Aaret efter lod tinglæse, hedder det nemlig, at der Aar efter Aar sker altfor stor Misbrug med Kulbrændingen og som Følge deraf mange ulovlige Skovhugster, hvilket i Længden, dersom der ikke i Tide blev raadet Bod derpaa, vilde føre til Skovens Ruin. Mange Skovbetjente besværede sig meget derover, og en Del Bønder forsømte deres Avling paa Grund af Kulsvidningen.

De Bestemmelser, som Raben traf, gik ud paa følgende:

Ingen Bonde, som havde en nogenlunde god Avlsgaard og kunde ernære sig og svare sine Afgifter til Kongen af Avlingen, maatte befatte sig med Kulbrænding.

Dersom nogen blev truffet i Skoven i Færd med at nedbryde Grene af Træerne eller med at stjæle Vindfælder, skulde de tiltales og straffes.

Lovlig Udvisning til Kulbrænding skulde foretages af Amts- og Skovbetjentene i Overensstemmelse med Skovforordningen.

Naar der bevilgedes Udvisning i Form af Vindfælder eller andet til en trængende, som ikke kunde ernære sig af sin Avling, eller naar nogen fik Tilladelse til at optage Trærødder af Jorden samt til at samle Tros og Kvas, maatte han ikke antænde sin deraf lavede Kulmile, førend han havde underrettet Amtmanden, Overførsteren, Ridefogeden eller Skovrideren derom, saa at disse kunde lade Milen besigtige. Naar Milen var lovlig besigtiget og efter dens Vurdering betalt paa Amtstuen, maatte den antændes og Kullene senere sælges, hvor Kulsvieren bedst kunde faa dem afsat. Herefterdags skulde Kulsvieren ikke have noget Pas hos Skovrideren. Naar han paa Amtstuen betalte for Milen, fik han en Seddel, og denne skulde være gyldig til uden Tiltale at passere til Købstæderne¹.

Disse Bestemmelser blev naturligvis ikke overholdte, men til en Begyndelse tog man forholdsvis let paa Synderne. 1707 dømtes saaledes otte Personer for ulovlig Skovhugst til Arbejde paa Kronborg i fra 14 Dage til en Maaned. Samme Aar benaadede Kongen en Bonde, der for Skovhugst, og fordi han i Skoven var bleven grebet med en Økse i Haanden, var bleven idømt Straf paa Bremerholm.

Strengere var man mod tre Dreng, som havde fældet en Eg. De skulde fire Uger paa Vand og Brød i Esrom Taarn².

Mellem Kulsviernes Kunder var ogsaa Hoffet. Det var imidlertid ikke en frivillig Sag, om de vilde være Hofleverandører. Leverancerne skete efter Ordre, dog naturligvis mod Betaling.

I 1711 maatte Kulsvierne saaledes levere 1800 Tønder Kul til Amalienborg og Rosenborg. Man havde lovet dem 12 Sk. for hver Tønne, men udenfor Københavns Nørreport maatte de betale 8 Sk. i Akcise samt 1 Sk. til Porthold, og saa maatte de ovenikøbet aflevere 1 Pose Kul til Portvagten. Amtmanden henstillede i Februar 1712, om der ikke kunde godtgøres dem noget herfor³.

Det var en langt bedre Forretning for Kulsvierne at sælge deres Kul til private Folk end til Hoffet, og de søgte derfor saa vidt muligt at knibe udenom Slotsleverancerne. Det ses af, at der i 1719 klagedes over, at Bønderne solgte Kul, som de skulde levere paa Amalienborg, andet Steds, og at de i Stedet for gode leverede de sletteste Kul paa Slottet⁴.

KULBRÆNDINGEN INDSKRÆNKES. Som et Led i Bestræbelserne for at bevare Skoven — om hvilke Bestræbelser senere skal fortælles — besluttede man 1721 at indskrænke Kulbrændingen. Der blev udarbejdet et Reglement, som indeholdt Fortegnelse over, hvilke Gaardmænd, Husmænd og Vangemænd der maatte brænde Kul, hvor mange de maatte brænde, hvor mange de maatte føre til Torvs o. s. v. Regimentsskriver *Torm* og Amtsforvalter *Juel* udarbejdede Fortegnelserne. Paa Torms Liste blev opført 92 Personer. De var alle Husmænd, Skovfogeder og Vangemænd, som ikke kunde ernære sig, dersom de ikke fik Lov til at brænde Kul, thi deres Jord var „udygtig“ og gav slet Grøde, og de boede langt fra Byerne og kunde ikke skaffe sig andet Erhverv. Disse Folk maatte tilsammen brænde 368 Miler, hver Mile beregnet til 12 Tdr., altsaa ialt 4416 Tdr. Kul aarlig. Tidligere havde hver af dem brændt 5 à 6 Miler, nu maatte de kun brænde 4. Paa Juels Distrikt, der omfattede Grønhold, Nøddebo, Esbønderup, Græsted, Maarum og Annisse Sogne, gaves Tilladelse til Brænding af ialt 780 Miler. Til Hofholdningen skulde leveres 4800 Tdr. „Herrekul“, til hvis Brænding Kulsvieren fik udvist Brændsel af gamle udgaaede Træer og Vindfælder.

Det blev endvidere indskærpet, at dersom nogen antændte Milerne, før de var besigtigede, vilde det blive vedkommende Synder forbudt fremtidig at brænde Kul, og de Kul, der brændtes af saadanne ulovligt antændte Miler, skulde konfiskeres og føres til Frederiksborg eller andet Steds hen.

Beslutningen om Indskrænkningen af Kulbrændingen betød et mægtigt Indgreb i de fattige Menneskers Erhverv. Den kunde imidlertid ikke gennemføres, thi Indbyggerne i København og de smaa omliggende Købstæder kom Kulsvierne til Hjælp. Haandværkerne gjorde gældende, at de ikke kunde arbejde uden Kul, og beklagede sig over, at de nu maatte betale dobbelt Pris for den Smule Kul, der blev indført til Byerne. Derfor blev Anordningen, som var blevet udstedt i Juni 1721, atter tilbagekaldt i December s. A., og det tillodes paany alle Gaardmænd, Vangemænd, Skovfogeder og Husmænd, som plejede at brænde Kul, at brænde ligesaa mange som tidligere 5.

DE KONGELIGE LADEGAARDE

I AMTERNE laa de kongelige Ladegaarde, nemlig Frederiksborg Ladegaard, Esrom Klosters Ladegaard, Kronborg Ladegaard, Kollerødgaarden og Ebbekjøbgaarden. Disse Ladegaarde var indtil 1717 bortforpagtede. I 1702 var den aarlige Forpagtningsafgift af Frederiksborg Ladegaard, under hvilken Forpagtning ogsaa Ebbekjøbgaarden en Tid var henlagt, 2560 Rdl., af Esrom Klosters Ladegaard 1405 Rdl., af Kronborg Ladegaard 240 Rdl. og af Kollerødgaarden 565 Rdl.¹.

Kollerødgaarden, under hvis Forpagtning ogsaa Høveltsvang hørte, var en smuk Bygning med et Tilliggende af 17 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. Hartkorn. I Sommeren 1704 blev den russiske Gesandt, *Andreas Ismailow*, indlogeret paa Gaarden for Kongens Regning. Der maatte i den Anledning gives Forpagteren Afslag i Forpagtningsafgiften², og Gesandten befandt sig saa vel paa Gaarden, at han ogsaa boede der de følgende Sommere¹.

Ebbekjøbgaarden havde tilhørt Enkedronning *Sophie Amalie*, men ved en Skrivelse af 3. Marts 1685 bestemte Christian den Femte, at Amtmand *Bülow* skulde tage saavel denne som den afdøde Enkedronnings Schæferi i Toelt og de to Sogne Grønholt og Asminderød under Administration³. Gaardens Tilliggende udgjorde 29 Tdr. 1 Skp. $1\frac{2}{3}$ Fdk. Hartkorn. Den havde to Sædmarker, af hvilke den ene laa op til Tulstrup Vang, den anden, Enghaven, grænsede op til Knorrenborg Vang. Selve Gaarden var en Stuelænge af Grundmur og Bindingsværk paa 14 Fag. Desuden var der en Lade paa 20 Fag, en Staldlænge paa 23 Fag og 1717 tillige en ny Lade paa 9 Fag⁴. Ved

Kongens Overtagelse af Gaarden blev Schæferiet i Toelt nedlagt. Da Sophie Amalie ejede dette, omfattede Stedet kun en enkelt Gaard, hvis med Lyng overgroede Jord bestod af Rødsand, hvori intet kunde saas. Kongen lod Jorden inddele til fire Bøndergaarde, men Bønderne kunde kun bruge Jorden til Græsning og til en Smule Byg og Havre, og den Jord, som blev tilsaaet hermed, maatte have mange Aars Hvile⁵.

Paa Esrom Klosters Ladegaard var Jorden, som fortalt, ganske som de andre Ladegaardes Jorder, bortforpagtet, men Bygningerne anvendtes væsentlig under Stutteriet, dog stod der ogsaa i disse nogle Værelser til Raadighed for Kongen. Gaarden omfattede følgende Bygninger: Et grundmuret Hus paa 22 Fag, hvori Kongens Køkken fandtes, et Hus paa 38 Fag, som brugtes af Folemesteren, den store Stald ligeledes paa 38 Fag, den store Hoppestald 44 Fag, Folehuset 44 Fag, Kongens Stald 14 Fag og endelig Krohuset og Forpagterens Værelser 36 Fag⁴.

Kronborg Ladegaard havde 20 Tdr. Hartkorn, men det var „udygtige“ Sandjorder og opgravede Tørvegrave. Amtsforvalter Juel havde i mange Aar Gaarden i Forpagtning og anvendte meget paa dens Forskønnelse. 1717 omfattede Bygningerne et stort Beboelseshus paa 21 Fag, Bryggeriet 9 Fag, Skriverstuen 8 Fag, to Stalde 49 Fag og Laden 30 Fag. Juel havde anlagt et stort „Lystkvarter“, alt var hegned med Risgærder, og der var Adgang til Ejendommen gennem sirligt malede Porte og Laager⁴.

HOVERIET PAA LADEGAARDENE. Den Del af Hoveriet i Amterne, som angik det egentlige Landbrug, blev gjort paa de nævnte Ladegaardes Marker. Her maatte Bønderne ikke blot pløje, sprede Gødning, saa og høste, men de maatte ogsaa føre Produkterne til Købstæderne, og da der til de fleste af Ladegaardene var knyttet Hollænderi og altsaa produceredes Mælk, Smør og Ost, var Transporterne af disse Varer et ret omfattende Arbejde. Det kunde heller ikke undgaas, at der stadig var Stridigheder mellem Forpagterne og Bønderne om Transporterne. Disse Stridigheder ærgrede Raben. I August 1702 skrev han, at Bønderne ganske vist ikke kunde vægre sig ved at føre Smør og Ost, som Hollænderne producerede, til København, men Mælken fra Ebbekjøbgaarden maatte føres til Hel-

OTTO V. RABEN

Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter 1697—1717.

Efter Maleri paa Aalholm.

singør, da det vilde være den største Ubillighed, dersom en Bonde for „slig Ringhed“ skulde jages til København².

Selv fraset Transporterne var Hoveriet paa Ladegaardene byrdefuldt nok for Bønderne. Det var indlysende — skrev Raben — hvor besværligt det maatte falde for en Bonde, naar han om Foraaret med sin Plov skulde begive sig to, tre Mil fra sit Hjem til Hovmarken. Hans Heste og Plovkvæg blev ikke alene udmattede og ødelagte ved Arbejdet paa Ladegaardsjorderne, men ogsaa paa den lange Hen- og Hjemrejse, særlig i ondt Vejr. Efter Pløjningen fortsattes Hoveriarbejdet hele Sommeren igennem og i den bedste Høsttid. Bønderne maatte til stor Skade for dem selv, ja til deres Ruin, lade deres eget Arbejde fare for at passe Hovmarkerne. Medens Bønderne saaledes i Sommeren 1706 høstede paa Ladegaardsjorderne, stod deres egen Sæd paa Markerne og gik til Grunde under en stærk Storm, som indtraf, inden de fik den bjerget. De reddede Forpagternes Sæd, men deres egen blev liggende paa Markerne¹.

Medens Hoveriet saaledes var en mægtig Byrde for Gaardmændene, betød det ikke saa meget for Husmændene, idet disse kun var hoveripligtige en Dag om Ugen.

Husmændene paa Esrom vilde ikke gøre mere end en Dags Hoveri hver 10. Dag, men da det overalt var brugeligt, at en Husmands Hoveripligt var en Dag ugentlig, kunde de ikke slippe med mindre. Dersom de udeblev, skulde der lejes andre for dem, og Klosterfogeden, *Niels Jensen*, skulde gøre Udlæg for Beløbet¹. Da Husmændene ikke vilde forrette Tærskningen paa Esrom Ladegaard, blev der paa-lignet dem Penge hertil, og Pengene blev udbetalt som Løn til de af Forpagteren antagne Tærskere².

At man navnlig i særlige Tilfælde tog med Lempe paa Husmændenes Hoveri, ses ogsaa af en Attest, som er vedlagt Akterne i den før omtalte Proces angaaende Degnens Hus i Asminderød. Foruden Degnen boede der ogsaa en Skolemester i Asminderød, hvor Børnene altsaa maa have nydt Undervisning førend Rytterskolernes Opret-telse. Degnen saavel som Skolemesteren var ligesom Asminderød Bys andre Husmænd hoveripligtige til Østrup, men Amtsforvalteren, Jens Rostgaard, havde ordnet det saaledes, at Degnen ialt kun hver tredie Uge om Sommeren skulde gøre en Dags Hoveriarbejde, det blev kun syv Dage om Aaret, og Skolemesteren skulde ialt kun gøre en Dags

Arbejde hver fjerde Uge, altsaa fem Dage aarlig, mindre kunde det ikke være, dersom Kongen skulde have noget af sin Grund, paa hvilken deres Huse var byggede. Det var heller ikke nødvendigt, at Degnen og Skolemesteren selv gjorde Hoveriarbejdet. De kunde sende „et døgtig quinfolk“, og for at Gartneren paa Østrup ikke skulde byrde dem med at samle Dagene til en Tid, var det sagt ham, at han skulde bruge dem efterhaanden i Haverne, og at han ikke maatte bruge dem til andet Arbejde⁶.

RABENS FORSLAG OM INDSKRÆNKNING AF HOVERIET. Det hjalp jo imidlertid ikke Gaardmændene, at man tog lempeligt paa Husmændene, og Følgen af, at Bønderne maatte lægge saa meget af deres Arbejdskraft paa Hovmarkerne, var, at Restancerne voksede Aar for Aar.

Kammeret havde god Forstaaelse af Aarsagen hertil og forlangte 1707 Rabens Erklæring om, hvorvidt det ikke var bedre, at man op hævede Hoveriet og udlejede Markerne.

Uagtet Raben billigede Tanken, turde han dog ikke anbefale Hoveriets fuldstændige Afskaffelse. Det gik ikke an, mente han, at man i Frederiksborg og Kronborg Amter i saa Henseende fulgte Eksemplet fra andre Steder, fordi der fordredes en stor Mængde Hø og Halm til Kongens Stutterier, foruden det Arbejde, som Fiskeriet, Skovningen og meget andet krævede. Han fandt, at dette Arbejde nødvendigvis maatte gøres af Bønderne, men Hoveribyrdens kunde mindskes og Arbejdet lettes, naar Sædavlen paa Ladegaardene blev indskrænket. I Stedet for at høste Hø i Skovene, hvor Høhøsten paa Grund af Skovens Tæthed var meget besværlig, kunde man saa høste Hø paa de tidligere Sædmarker og udleje Græsningen i Skovene. Derved vilde man ogsaa spare Arbejde med Spredning af Gødning, Kørsel til Købstæderne o. s. v.

Ud fra disse Betragtninger udarbejdede Raben et Forslag, hvorefter Sædavlen paa Frederiksborg og Esrom Ladegaarde indskrænkedes saaledes, at man til Driften kunde nøjes med den Arbejdskraft, som for Frederiksborg Ladegaards Vedkommende Bønderne i Herløv, Lillerød, Gjøløse, Tjæreby og Alsønderup Sogne samt Grønholt og Sørup Byer og for Esrom Ladegaards Vedkommende Bønderne i Søborg, Esbønderup og den nordre Halvpart af Tikjøb Sogne kunde

yde. For den Lettelse, som Bønderne i de fjernere liggende Sogne derved fik, skulde de yde en Pengeafgift.

Paa Ebbekjøbgården, hvor Kornavlén i Forvejen var ringe, kunde Forholdene forblive uforandrede, da Bønderne i Asminderød Sogn og Lønholt By, som arbejdede her, ikke havde over en halv Mil til Hovmarken.

Kronborg Ladegaard skulde man bortforpagte paa den Maade, at Forpagteren selv ligesom hidtil skulde holde Bygningerne og Haverne vedlige samt ved Hjælp af 15 Husmænd drive Avlingen.

Kollerødgården kunde man egentlig godt give i Fæste til to Bønder, men da Bønderne maaske ikke vilde holde den smukke Bygning ordentlig vedlige, skulde den bortforpagtes paa den Maade, at Forpagteren selv med Hjælp af syv Husmænd skulde drive Avlingen, og Bønderne skulde ikke have noget dermed at bestille.

Ved Udleje af Græsning i Skovene, ved den Pengeafgift, som de Bønder, der boede fjernt fra Ladegaardene, skulde betale for at slippe for Ladegaardshoveriet o. s. v., mente Raben, at der vilde blive Dækning for det Beløb, man vilde faa mindre i Forpagtningsafgift¹.

I Henhold til Rabens Forslag blev der saa udfærdiget nye Forpagtningskontrakter, men det betød kun en ringe Lettelse for Bønderne, thi der paahvilede dem langt mere Hoveriarbejde end Driften af Landbruget paa Ladegaardene. De maatte forrette Vejarbejde, Hegnsarbejde, Arbejde ved Fiskerierne i Søerne og Dammene, høste Hø til og udføre andet Arbejde ved Stutterierne og de kongelige Bygninger, og de maatte forrette i Hundredevis af Kørsler. Naar saa Ulykker som Pest og Krig ramte Landet, blev Hoveriet næsten uoverkommeligt.

RABEN TALER BØNDERNES SAG. Raben maatte jævnlig tage Ordet for at bede om Skaansel for Bønderne.

I December 1711 havde Kongen befalet, at 1600 Læs Brænde ved begge Amters Bønder skulde føres til Lejren ved København. Raben skrev da, at det vist ikke var Kongen bekendt, hvor mange Kørsler de to Amters Bønder og navnlig Bønderne i Kronborg Amt havde maattet besørge. Han ansaa det derfor for sin Pligt at gøre Kongen bekendt dermed.

I Aarets Løb havde Amternes Bønder i Skovene maattet fælde

Træ til 18000 Palisader, Faskiner og Skansekurve, hvorefter de maatte køre det 2 à 3 Mil til Stranden, en Transport, hvortil der medgik 5000 Vogne. Bønderne i Københavns Amt skulde have deltaget i dette Arbejde, men de slap, da det foregaves, at der ikke i Københavns Amt fandtes tilstrækkelig mange unge Bøge. Frederiksborg og Kronborg Amter maatte ene bære Byrden.

Straks efter udbrød Pesten, og de Bønder, der var raske, maatte saa ikke alene holde Vagt over de indespærrede, men havde ogsaa en Mængde Kørsler med Brænde til Soldaterne og til de fattige Syge i Helsingør.

Bønder fra begge Amter havde med ialt 2400 Vogne maattet føre Fourage, Brød o. l. til Soldaterne. Der var ført 500 Læs Brænde til Jægersborg, og Bønderne var i Færd med at køre 1800 Tdr. Kul til Amalienborg. Der var ialt udvist 6000 Læs Brænde til Brødbagning paa Kronborg foruden de tusinde Læs Brænde, som Frederiksborg Amts Bønder havde maattet føre til Slottet til det høje, kgl. Herskabs eget Brug, og hertil kom saa de daglige Kørsler og Hoverier ved de to bortforpagtede Ladegaarde. Det er et Under, at de fattige Bønder kan give Skat og Landgilde, skrev Raben, og han sluttede med at bede Kongen nøjere at overveje Sagen⁷.

BORTFORPAGTNINGENS OPHÆVELSE. KOLLERØD-GAARDENS OG EBBEKJØBGAARDENS UNDERGANG. Ved Resolution af 12. November 1716 befalede Kongen, at Ladegaardene ikke mere skulde bortforpagtes, men belægges med Ryttere. Der vilde nemlig vindes meget ved Oprettelsen af flere Rytterkvarterer, fordi det kostede mere at underholde de „gevorbnne“ Ryttere end de nationale. Man lod derfor Forpagterne af Frederiksborg, Kollerød, Esrom og Ebbekjøb Ladegaarde vide, at Gaardene ikke mere vilde blive bortforpagtede, naar Kontrakterne udløb den 1. Maj 1717⁸.

Naar Kronborg Ladegaard ikke nævnes i denne Forbindelse, er Grunden den, at Amtsforvalter Juel nødig vilde af med sin Bolig i den herligt beliggende Gaard, og han fik derfor Kommissionen angaaende Rytterdistrikternes Inddeling til at indstille, at Gaarden gaves ham i Fæste paa visse Betingelser, en Indstilling, som Kongen bifaldt.

For Kollerødgaarden og Ebbekjøbgaarden var den kongelige Resolution ensbetydende med disse Gaardes Undergang.

Hvad Kollerødgaarden angaar, fandt Kommissionen det nemlig bedst, at dens Hartkorn blev fordelt mellem Bønderne i Kollerød By. Der var her otte Gaarde, hver paa 6 Tdr. 5 Skpr., og to Gaarde, hver paa 4 Tdr. 1 Skp. Hartkorn. Ved at fordele Kollerødgaardens Hartkorn paa hver af disse samt ved til den ene Gaard at lægge et Stykke Jord fra Nabobyen opnaaede man, at hver af Kollerøds 10 Gaarde blev paa 8 Tdr. Hartkorn, der svarede til en Rytterportion. Kommissionen kaldte Bønderne i Kollerød sammen, og disse erklærede sig villige til at dele Jorden.

Kommissionen foreslog at nedbryde Bygningerne og paa Grunden at opføre Rytterhuse og Stalde. Der kunde logere en Officer med 30 til 40 Ryttere, og af Gaardens Haver kunde der indrettes en Kaalhave til hver af Rytterne.

Ebbekjøbgaarden egnede sig ikke til Rytterbelægning; man mente, at ogsaa denne Gaard burde nedbrydes og Materialerne anvendes til Forbedring af Rytterhuse. Det ses af de gamle Hoverifortegnelser, at Nedbrydning af Gaarden og Bortkørsel af Materialerne ogsaa kort efter fandt Sted. I August Maaned 1717 førtes saaledes paa 160 Vogne Tagsten og paa 200 Vogne Tømmer fra Ebbekjøb til Esrom. I Oktober Maaned samme Aar førtes ligeledes en Mængde Tømmer, Mursten, Døre, Vindueskarme og Jernvarer fra Ebbekjøbgaard til Esrom, hvor alle disse Materialer anvendtes til Opførelsen af de nye Rytterbarakker. I Tidernes Løb splittedes ogsaa Jordarealerne og gik over i privat Eje.

HOVERIETS BORTFALD. Samtidig med, at Forpagtningerne ophørte, bortfaldt Hoveriet paa Ladegaardene, og Bønderne blev befriet for adskilligt andet Hoveri, bl. a. Skovningen, som fremtidig skulde udføres af Soldater, idet dog de, som fik Brænde udvist, selv maatte sørge for Skovningen. Forskellige Arbejder, som Bønderne hidtil havde udført ved Stutterierne, blev fra nu af overført til Staldfolkene o. s. v.

Blandt de Hoveriarbejder, som Bønderne fremdeles skulde udføre, var Høhøsten til Stutterierne, Stutterivangenes og Gærdernes Vedligeholdelse, Kørsel af Bygningsmaterialer, Kørsel af Brænde og

Tørv til Kronborg, Lukning af Sandgærderne, Kørsel af Bagagevogne ved Fadebursrejser o. s. v.⁴

At Landbruget paa Frederiksborg og Esrom Ladegaarde blev nedlagt, havde en Virkning, som man vistnok ikke havde forudset. Der blev Mangel paa Fedevarer og Korn i Amterne.

Medens Frederiksborg og Esrom Ladegaarde var under Forpagtning, blev mange Stude fedede paa disse Gaarde; nu var Amterne ikke længere i Stand til at forsyne de omliggende Købstæder med fersk Kød. Det var kun faa Bønder, der kunde opføde en Stud, og naar det skete, solgte Bonden den i København.

Der savnedes ogsaa aarligt nogle tusinde Tønder Korn, hvorfor mange Penge for Tilførsel af saadanne Varer gik til fremmede Steder⁹.

DE OFFENTLIGE HVERV

I FLERE Sager Amterne vedrørende tog man Bønderne med paa Raad, eller man indhentede i hvert Tilfælde Oplysninger hos dem. Naar der blev nedsat en Kommission for at ordne et eller andet Forhold i Amterne, udtoges „forstandige Mænd“ blandt Bønderne for at tiltræde den, og naar Amtmanden og Amtets Betjente samledes for at tage et eller andet i Øjesyn, blev der ligeledes tilkaldt forstandige Bønder som t. Eks. *Niels Olsen* i Nejlinge, en Mand, efter hvem der jævnlig gik Bud.

Under daglige Forhold var det Sognefogederne, som var Mellem-mænd mellem de kongelige Betjente og Bønderne. Til Hvervet som Sognefoged krævedes der dengang egentlig mere, end hvad der i vore Dage kræves af en Sognefoged.

Sognefogeden skulde sørge for, at Bymændene blev tilsagt til Rejser og Floveri. Han skulde føre Tilsyn med, at Kongens Skatter og Afgifter blev betalt i rette Tid, og erkyndige sig om Bøndernes Livsførelse, paase, at de ikke misrøgtede Gaardene, ikke bortlejede Ager, Eng eller Tørvejorder, og at de ikke hengav sig til Drik, Ladhed eller „anden Usselhed“. Gaarde og Jorder var jo betroet Gods. Kongen kunde ikke være tjent med, at hans Ejendom blev vanrøgtet, derfor skulde Sognefogeden gøre Anmeldelse, dersom saadant skete, men samtidig skulde han ogsaa vaage over, at man ikke gik Bønderne for nær.

Forefaldt der noget Hoveriarbejde, som skulde udføres af Bønder fra flere Sogne, skulde Sognefogeden være til Stede og have Tilsyn med, at Arbejdet blev forrettet med Flid, saa Bønderne og deres

Folk kunde blive færdige med Arbejdet snarest muligt og komme hjem til deres eget Arbejde, og han skulde ogsaa i alle Maader se paa Bøndernes Gavn og Bedste, sørge for, at der ikke foretoges ulovlig Udpantning hos dem, og at de ikke blev bebyrdede med mere Arbejde og flere Rejser, end de kunde tilkomme¹.

Sognefogeden skulde ogsaa paase, at ingen uden de, som havde Amtmandens skriftlige Tilladelse, holdt Kro, og han maatte i det hele taget forrette en ikke helt ringe Polititjeneste, hvorpaa følgende er et lille Eksempel:

Den 27. Oktober 1711 skrev Amtmanden til Sognefogeden i Asminderød, at han sammen med fire fornuftige og uvildige Mænd der af Sognet skulde begive sig til Østrup, hvor de i Barberens Overværelse skulde syne Liget af den gamle Gartners Søn. Den unge Mand havde den foregaaende Søndag været i Asminderød Kro og var om Natten paa Hjemvejen til Østrup bleven overfaldet og mishandlet i den Grad, at han to Dage efter afgik ved Døden. Sognefogeden skulde med al Flid efterforske, hvem Gerningsmanden havde været, om enten Kromanden, *Ole Petersen*, eller andre var vidende derom. Fandt man nogen, man havde Mistanke til, skulde han straks paagribes og arresteres.

Sognefogeden foretog saa en Afhøring af Kromanden og andre med det Resultat, at man havde en Mand ved Navn *Povl Andersen*, ogsaa kaldet „Povl Ræv“, mistænkt for at have forøvet Overfaldet, og man antog, at han var flygtet til København, hvor han nu i Pesttiden let kunde faa en eller anden Beskæftigelse. Amtmanden anmodede derfor Magistraten om at eftersøge ham og udsendte et fuldstændigt Signalement, som formodentlig ogsaa var forfattet af Sognefogeden, og hvori det hedder:

„Pofvel Andersen ellers kaldet Pofvel Ref, er af Maadelig Statur, Rødt Haar og rødt skiæg, bred af skulder, gaar i brune Klæder, ellers en Middel Maadig Aldrende person, ungefehr paa 40 Aar“².

Det var saaledes mange forskellige Hverv, Sognefogeden skulde røgte, og Stillingen var utvivlsomt meget anset.

Som Vederlag for sin Gerning var Sognefogeden fri for Hoveri. Naar en Bonde var blevet Sognefoged, gav han næppe gerne Hvervet fra sig, saalænge han paa nogen Maade kunde røgte det, og maatte han endelig give op, kunde han gøre Regning paa fremdeles

at besidde Amtmandens Bevaagenhed. En Sognefoged i Udesundby kunde saaledes paa Grund af Skrøbelighed ikke længere røgte Hvervet. Han maatte afgive det, men Amtmanden billigede, at han alligevel paa Livstid maatte være fritaget for Hoveri og Arbejde af sin Gaard, dog med Undtagelse af Fadebursrejserne. Desuden skulde han aarlig svare 9 Rdl. samt Fiskeripenge og Tolvkarlepenge¹.

Et offentligt Hverv var ligeledes Hvervet som Tingmand. Det beklædtes som Regel af en Husmand, der, naar han havde nævnte Stilling, var fritaget for Hoveri³.

BØNDERNES INDBYRDES FORHOLD. Amsarkivet indeholder ikke mange Oplysninger til Belysning af Bøndernes indbyrdes Forhold. Det ses dog lejlighedsvis, at Fællesskabet har givet Anledning til Stridigheder.

1717 hedder det saaledes, at Bønderne i Endrup altid har ligget i Strid om deres Jorder og Enge³.

En Mand fra Skibstrup, *Lauritz Nielsen*, havde taget fire Neg fra en anden Mands Ager, og Amtsforvalter Jens Madsen Hvid havde uden Rabens Vidende faaet Manden dømt som Tyv. Da den Skadelidte havde faaet Erstatning, mente Raben, at Brøden ikke var større, end at den nok kunde sones paa mildere Maade, især da Manden var en god Bonde, som ikke tidligere havde forset sig. Han bad Kongen formilde Straffen, saa Manden kunde beholde Ære og Fæste¹. Kongen benaadede ogsaa Manden, som dog skulde straffes noget med den spanske Kappe⁴.

Niels Hansen i Ramløse laa i Strid med sin Nabo, *Eske Jacobsen*. Trods en Niels Hansen overgaaet Landstingsdom havde han paany opløjet Eske Jacobsens Jord og besaaet den med Byg. „Efter som ingen Ord hos ham kan hiælpe, faar man bruge andre Midler“ — mente Raben, „vel om han maatte vorde dømt at gaa en Tid lang paa Kronborg og Eske Jacobsen at høste, hvad han har opløjet og paany tilsaat“⁵.

Den Omstændighed, at Skrivelser i Amsarkivet om Stridigheder mellem Bønderne er saa faa, tyder nærmest paa, at deres indbyrdes Forhold har været fordrageligt, fraset de Stunder, da Kromandens Øl og Brændevin er steget dem til Hovedet og har gjort dem kamplystne.

Et Par Skrivelser tyder paa, at Bønderne ikke har gjort sig store Bekymringer for de kommende Dage, og at de først har tænkt paa Saakornet, naar Saatiden stod for Døren. Bønderne maatte saa laane sig frem, og dette Forhold gav ofte Anledning til Drøftelse blandt Autoriteterne.

Da Aaret 1715 gav en særlig god Høst, sammenkaldte Raben Amtsforvalterne for med dem at overlægge, paa hvilken Maade man bedst kunde aftage Sædekornet hos Bønderne og tage det i Forvaring paa visse Steder i Amterne eller Sognene. Det blev saa bestemt, at Bønderne hver for sig skulde oplagre saa meget Byg og Havre, at de havde tilstrækkeligt til Udsæd det første Par Aar. Amtsforvalterne skulde tage Sognefogederne og to fornuftige Mænd til Hjælp og med disse tage omkring i Sognene, ordne det fornødne og affatte Fortegnelser over, hvor meget Sædekorn hver enkelt Bonde havde oplagret. Derefter skulde saavel Amtsforvalterne som deres udsendte Tjenere, Sognefogederne og Tolvkarlerne have nøje Indseende med, at Bønderne ikke forødte Saasæden. Gjorde de det, skulde de straffes⁶.

Amtmanden og Amtsbetjentene førte nøje Tilsyn med Bøndernes Færden og naturligvis navnlig med Driften af de enkelte Gaarde. Amtmanden vaagede omhyggeligt over det kongelige Gods, men tog sig samtidig ogsaa faderligt af Beboernes Ve og Vel og synes at have haft et Kendskab til de enkelte Beboere, omtrent svarende til det Kendskab, en Sogneraadsformand i en mindre Landkommune i vore Dage har til Beboerne i Sognet.

Naar en Bonde vanrøgtede Gaarden eller undlod at betale sine Skatter eller at opfylde sine Forpligtelser, kunde man sætte ham fra Gaarden eller fæste den bort til en anden. Det var dog vistnok noget, som sjældent hændte. Her i Amterne var Forholdet gerne det, at en Mand blev paa Gaarden saa længe, til han paa Grund af Alder og Svaghed ikke kunde drive den længer. Naar dette indtraf, fik en af hans Sønner, som saa maatte sørge for Faderen, Gaarden i Fæste. 1726 var det almindeligt, at gamle Folk mod Aftægt overlod Gaardene til deres Børn⁷.

Følgende er et Eksempel paa, hvorledes man bar sig ad i det Tilfælde, at en gammel Bonde, som ingen Sønner havde, maatte opgive at drive Gaarden:

Mathias Andersen i Tjæreby, en god og flittig Bonde, der havde

holdt Kongens Gaard forsvarlig vedlige, gjort sit Hoveri og opfyldt alle sine Forpligtelser, maatte paa Grund af Alderdomssvaghed træde fra Gaarden.

Med Samtykke af Stedets Betjente sluttede han saa Kontrakt med sin Efterfølger, hvem han overlod Gaarden med fuld Besætning og uden en Skillings Restance, om, at han paa Livstid skulde nyde Undertag og nogle Skæpper Sæd aarlig.

Da der var gaaet nogen Tid, vilde Efterfølgeren prøve at slippe for at give ham Sæden og tilbød i Stedet at føde en Ko og fire Faar for ham. Det syntes Gram imidlertid ikke, at Mathias Andersen kunde være tjent med. Efterfølgeren skulde levere ham Sæden.

Gram hævdede, at man skulde handle ret mod en god Bonde og holde, hvad man havde lovet ham⁸.

DE KONGELIGE STUTTERIER

FORUDEN Amtmandseembedet beklædte saavel Raben som Gram Embedet som Inspektør ved de kongelige Stutterier. Personalet ved disse bestod af Stutmesteren, Folemesteren og Staldskriveren samt en stor Stab af underordnede Betjente.

Stutterierne havde to Hovedsæder, Frederiksborg og Esrom. Paa Frederiksborg var Sparepenge Stutteriets Sæde. Her fandtes to Stalde, den store Stald og den mindre Beriderstald, til hvilke der var knyttet en Mængde tildels uniformerede Staldknægte, i Vintrene 1702—1706 saaledes fra 44 til 58¹. I samme Tidsrum stod der mellem 250 og 300 Heste og Hopper i Staldene. Sidstnævnte Aar krævede Raben ordentligt og tilstrækkeligt Mandskab til at passe Stutterihestene. I „forrige Tider“ havde man kun en Karl til otte, ni Stykker af de toaarige Heste, men saa blev de hverken striglede eller viskede. De saa som Følge heraf ilde ud, og en Del af dem døde.

I Esrom blev Stutterihestene om Vinteren opstaldet paa Esrom Ladegaard².

Saa snart Vejret tillod det, i Reglen i April, blev Hopperne og Folerne ført ud til Græsning i Stutterivangene. Til saadanne Stutterivange var bl. a. følgende Skovparter udtagne i Frederik den Fjerdes Tid: For Frederiksborg Stutteriets Vedkommende Rønne Vang, Hestehaven, Store Dyrehave, Lille Dyrehave, Skallerød Vang, Tulstrup Vang, Knorrenborg Vang og Gl. Grønholt Vang. For Esrom Kyradservangen, Engelskvangen, Fændrikvangen, Tumlingevangen, Munkevangen og Krogsdalsvang samt endelig Østrup og Østrup Vang, som 1680 indtoges til Stutteriet¹. Af og til foretoges dog nogle

Forandringer med Hensyn til Benyttelsen af Vangene, enkelte af de nævnte blev taget til andet Brug og andre udlagt til Græsning for Stutteriet.

Forinden Stoddene om Foraaret førtes ud i Vangene, udgik der Ordre fra Amtmanden til Stutmesteren om at paase, at Gærderne var ordentlig lukkede, om der var tilstrækkeligt Græs til Dyrene og om at foreslaa, i hvilken Vang hvert enkelt Stod skulde anbringes³.

Det var et fornøjeligt og smukt Syn at se de mange prægtige Heste tumle sig, naar de efter Staldfodringen blev ført ud i det fri. Dyrene gik frit omkring i Vangene, og det daglige Opsyn med dem var overladt til Vangemændene, der havde deres Boliger i de saakaldte Vangehuse, og som daglig maatte opsøge og tilse deres Stod i Skoven.

Vangemanden i Store Dyrehave havde paa Grund af denne Skovs Størrelse og Vidtløftighed fem, seks Gange saa meget at gøre som de øvrige Vangemænd. Han kunde heller ikke udføre Arbejdet tilfods, men maatte holde en Hest.

Store Dyrehave var i en Række Aar forbeholdt det saakaldte vilde Stod, der bestod af 19 Hopper. Dette Stod havde, indtil det i Vinteren 1705 blev opstaldet, altid Sommer og Vinter været ude i Skoven¹.

Om Sommeren stod Staldene ikke helt tomme. Der maatte nemlig af og til i Vangene optages en og anden Fole, som havde taget Skade. De mere syge Dyr, „Patienterne“, anbragtes i Staldene paa Sparepenge, medens de, som ikke fejlede noget videre, forblev i Stalden paa Esrom Ladegaard. I Sommeren 1706 stod der nitten, tyve „Patienter“ paa Frederiksborg¹.

Naar Bedækningen skulde foregaa, førtes Hingstene, som tildels stod opstaldede i København, ud i Stutterivangene, og Bønderne blev tilsagt til at holde Hopper.

Da en Del af Hestene skulde bruges til Rytteriet, var det nødvendigt, at de unge Stod blev vænnet til Lyden af Skud og Trommer og til at se vajende Faner, og der blev derfor fra Tøjhuset i København udleveret Krudt, Pistoler, Faner og Trommer til „de unge Folders Eksercits“⁴.

TRANSPORT AF HESTENE. Ikke blot i Nordsjælland, men ogsaa flere andre Steder var der kongelige Stutterier, og mellem disse har der vistnok været meget Samkvem. Dyrene førtes fra det ene

Stutteri til det andet. Til Hingstenes Transport til og fra København blev der tilsagt Bønder til Hjælp for Stutteribetjentene. Der maatte være to Mand om hvert af de vælige Dyr, og det har nok været et stolt Syn at se en saadan Hingstetransport.

Forøvrigt foregik der ikke blot Transport af Hingste, men ogsaa af Hopper og Føl. 1686 fik saaledes Foderknægten *Jørgen Christoffersen* Ordre til at transportere 15 unge Hopper fra Frederiksborg til Nykjøbing Falster. Det tog fem Dage, og Amtmanden havde i Forvejen nøjagtig tilrettelagt, hvor lang hver Dagsrejse skulde være, og hvor der skulde holdes Hvil og overnattes. Paa de forskellige Stationer skulde Foderknægten melde sig til Amtsskriveren, som skulde staa ham bi. Bønder skulde hjælpe med Transporten og — dog mod Betaling — paa hvert Sted levere fornøden Hø og Havre. Paa Femtedagen førtes Hopperne fra Vordingborg over til Falster og derfra til Nykjøbing, hvor Berideren *Christopher Kloppenburg* gav Kvittering for rigtig Modtagelse³.

1706 blev det bestemt, at de unge Føl, som aarlig tillagdes af Stutteriet ved Gyldenlund, om Vinteren skulde opstaldes paa Esrom.

INDBRÆNDINGEN PAA ESROM. Hvert Aar var det paa Esrom en større Begivenhed, naar de unge Føl skulde indbrændes med Mærke og „Character“. En saadan Indbrænding fandt i Nærværelse af Kongen Sted paa Esrom Ladegaard den 30. August 1719.

Gram, der paa dette Tidspunkt var syg og ikke selv kunde være tilstede, var meget ængstelig for, at ikke alt skulde være i Orden, og bad Kongens Staldmester om at tage derop. Der blev med Omhyggelighed foretaget de nødvendige Forberedelser. Amtsforvalteren sørgede for, at der paa Pladsen var 12 Tdr. Kul, to Læs Halm og to Læs Brænde, og Bønder fra Søborg og Esbønderup Sogne samt Mænd og Karle fra Plejelt og Bøtterup Byer blev tilsagt til at hjælpe med, ligesom Amtsfuldmægtigen anmodede Obersten for det Rytterregiment, som dengang havde Kvarter i Esrom, om at stille Rytterstaldene paa Klosteret til Raadighed, saaledes at man kunde benytte disse for at holde Hopperne borte fra Føllene⁵.

Der har nok været stort Halløj med at samle alle Dyrene fra de mange Vange, og helt ufarligt var det ikke. En eller anden Bonde-

karl eller Staldbetjent blev undertiden sparket af Hopperne, saa han besvime og var halvdød.

Efter Indbrændingen plejede Kongen, naar han selv var tilstede, eller i hans Fraværelse Amtmanden, i Esrom Kro at købe et Par Tønder Øl, hvormed Bønderne blev trakteret. Undertiden fik Kromanden i Stedet for kontant Betaling en udmønstret Hoppe for Øllet. Det blev tilsidst en fastslaaet Skik, at Bønderne skulde have Øl efter Indbrændingen. Gram fortæller lejlighedsvis, at Bønderne ligefrem omringede ham og erindrede ham derom⁶.

Et lignende Røre som ved Indbrændingen har der ogsaa været hvert Efteraar, naar Hopperne skulde paa Staldfodring. De blev saa jagede og samlede af Ryttere, og ogsaa hertil anvendtes tilsagte Bønder⁵.

AMTMÆNDENE SOM STUTTERIINSPEKTØRER. Saavel Raben som Gram røgtede Hvervet som Stutteriinspektører med megen Nidkærlighed. De sørgede for, at Høet blev høstet og oplagret paa Staldlofterne, og dersom Høhøsten var daarlig, drog de Omsorg for, at det nødvendige Hø og Halm blev indkøbt. De havde Øje med alt, og de indberettede alt til Kongen. Havde en Hoppe faaet Springorm, fik Kongen ligesaa vel det at vide, som naar store Dele af Stutteriet blev angrebet af Sygdomme. De underrettede ham ligesaa vel om, naar en enkelt Hoppe kastede, som om, naar mange Hopper — som i 1720 — kastede deres Føl. Optraadte der større Sygdomme blandt Hestene, søgte Amtmanden at udgranske, hvad der var Aarsag dertil, og gjorde nøje Rede for Kongen om sin Mening herom.

Meget fortjenstfuldt var det, at man søgte at forbedre Hesteavlens for Bøndernes Vedkommende, idet det af og til tillodes disse at føre deres Hopper til Stutteriets Hingste. Baade Raben og Gram viste ogsaa stadig deres Interesse for Bønderne ved at anbefale, at snart denne, snart hin Hoppe, som maatte udrangeres af Stutteriet, blev skænket til trængende Bønder.

Endelig tog de sig ogsaa faderligt af Stutteribetjentene og Vangemændene, var deres Talsmænd, naar det gjaldt Forbedring af Lønnen, og den straffende Myndighed, naar Staldordningen blev overtraadt eller Pligten forsømt, og det har næppe altid været helt let at holde Justits. 1685 blev det befalet at lade strafskyldige Staldkarle

straffe med den spanske Kappe. Da der ikke fandtes nogen spansk Kappe paa Frederiksborg, gav Amtmanden Amtsforvalteren Ordre til at lade en saadan lave³. Det ses dog kun en enkelt Gang, at den har været anvendt som Straffemiddel for Staldfolk paa Slottet, nemlig en Gang, da en Staldkarl havde tilegnet sig en Pægl Tran af Stutteriets Beholdning.

Der er et ganske pudsigt Eksempel paa, hvorledes Amtmanden undertiden greb ind i Stutteribetjentenes private Forhold.

Paa Esrom var der en Folemester, som hed *Jochum Brandt*. Denne Folemester havde sin Svigermoder i Huset, og hun var ikke nogen Engel. Raben modtog adskillige Klager over hende, bl. a. havde hun engang, da Kongen var paa Esrom, i Drukkenskab overfuset nogle af Kongens Folk, saa det var ikke saa mærkeligt, at hun ogsaa fornærmede andre Mennesker.

I Februar 1706 skrev Raben derfor til Folemesteren, at han skulde lade hende vide, at hun inden fire Dages Forløb skulde fjerne sig fra Stedet. Hvis hun ikke gik med det gode, skulde hun tvinges. Det har næppe været nogen behagelig Mission for Folemesteren at bringe sin galsindede Svigermoder den Besked, og det var sikkert ikke uden Grund, at Raben sluttede sin Skrivelse med Ordene: „Gud i Vold!“¹.

ADGANGEN TIL STUTTERIVANGENE. Stutterivangene og Kongens Vildtbaner var indgrøftede, omgivet med Diger og indgnedede med Risgærder. Ved Indgangene til Stutterivangene og Jagtvejene var der Porte, hvortil Kleinsmeden paa Frederiksborg lavede Laase og Nøgler.

Hvert Foraar, inden Stoddene blev sendt ud i Vangene, maatte Gærderne nøje efterses og repareres. Bønderne blev tilsagt til at „lukke Gærder“, og stundom maatte der ogsaa ved Hegnene træffes særlige Foranstaltninger, som 1685, da Bønderne fik Ordre til at tage Spader med og grave Grøfter udenfor det Gærde, „som Hesten sprang over sidste Sommer“³.

Det hændte forøvrigt ikke saa sjældent, at Dyrene sprang over Hegnene. Havde en Hest faaet den Vane at springe over, forledte den de andre til at følge Eksemplet, og Stutteribetjentene havde saa meget Besvær med paany at indfange dem.

Det var naturligvis svært at holde Folk borte fra Jagt- og Konge-

vejene. I Aaret 1704 hedder det, at uforskammede, vanartede Mennesker har borttaget de Granstager, som Kongen med stor Bekostning havde ladet sætte omkring Dyrehaven, ligesom de havde brudt Huller i Hegnene for at komme ind i de omgærdede Skove. Hvis nogen fremtidig borttog eller sønderbrød Hegnene, skulde de, hvis det var Mænd, straffes med Bremerholm, hvis det var Kvinder, med Spindehuset.

Samme Straf skulde overgaa dem, som uberettiget fandtes i Besiddelse af Jagtnøgler². Kom nogen for at lukke Portene op, skulde Husmændene undersøge, om Nøglerne var bevilgede af Amtmanden og lavede af Kleinsmeden paa Slottet og forsynede med hans Stempel. Dersom dette ikke var Tilfældet, skulde Nøglerne tages fra dem og deres Navne opgives til Amtmanden².

Med Udtrykket Husmændene i denne Bestemmelse maa være ment de Vangemænd, som havde deres Bolig ved Portene, t. Eks. Vangemanden i Porthus.

Dette Hus, hvis Navn endnu er bevaret paa den saa smukt beliggende Ejendom ved Landevejen mellem Frederiksborg og Fredensborg, nævnes allerede 1685³. I Aaret 1711 blev det givet i Fæste til en Mand ved Navn *Jens Hansen*, og af Fæstebrevet ses det, hvad der blev forlangt af en Vangemand. Jens Hansen fik Porthus med hosliggende Stykke Jord af Overdrevet, paa hvilket der kunde saas 2 à 3 Tdr. Sæd, samt en Kaalhave i Fæste paa Vilkaar, at han skulde holde Bygningen godt vedlige og have Tilsyn med Stenholt Vang, dens Gærde og Græsning. Dersom det nogensinde skulde behøve Kongen at indrette Stenholt Vang til Stutteri, skulde han ogsaa være forpligtet til at passe dette. Hvis nogen uberettiget lod Kreaturer gaa i Skoven, skulde han gøre Anmeldelse herom til Amtmanden. Ligeledes skulde han nøje passe paa, at ingen lukkede sig gennem Stenholt Vangs Porte eller kørte paa Konge- og Jagtvejene, naar de ikke havde faaet Lov dertil⁴.

Lignende Bestemmelser gjaldt naturligvis ogsaa for de øvrige Vangemænd.

DEN ULOVLIGE FÆRDSEL. SÆRLIGE FÆRDSELSTIL-
LADELSER. Trods alt var det uhyre vanskeligt at holde Mennesker og Dyr borte fra Stutterivangene. Det var altfor fristende at

skyde Genvej ad de lange lige Stutteri- og Jagtveje frem for at køre og gaa de lange Omveje ad de almindelige Landeveje, og Skovomraadet var saa stort, at der ikke kunde føres virksomhedsfuld Kontrol. Alt tyder da ogsaa paa, at ulovlig Færdsel i Skovene har været ret livlig.

En Kleinsmed i Helsingør havde faaet Ret til at lave Jagtnøgler, men andre Kleinsmede forfærdigede uden Tilladelse Nøgler til Portene, og man nødtes derfor til at lave nye Laase og Nøgler til dem. 1703 skete der stor Misbrug af Nøgler.

Kromanden i Espergærde fik Ordre til at anholde alle, som kørte paa Kongevejen, og til at se efter, om de Nøgler, hvormed de lukkede sig gennem Portene, var forfærdigede af Kongens Kleinsmed i Helsingør, samt om det var den rette Ejermand, der havde Nøglen. I dette Øjemed fik han en Specifikation over Folk i Helsingør, som havde faaet Nøgler udleveret. Dersom han opdagede Misligheder, skulde han fratage de paagældende Nøglerne, og nægtede man at udlevere dem, skulde han angive Synderne til Amtmanden. Saafremt han lod sig bestikke, skulde han have sit Fæste forbrudt og sættes fra Huset¹.

Gennem visse Vange var Færdsel tilladt gaaende, men forbudt kørende, t. Eks. gennem Tulstrup og Grønholt Vange. Undtagelsesvis fik Præsten *Jens Winds* Stedsøn Lov til, naar han skulde gøre Tjeneste i Grønholt Kirke, at køre gennem disse Vange, men kun naar Stoddene var opstaldede³. Vejen, ad hvilken Præsten kørte, findes endnu og kaldes den Dag i Dag for Præstevejen.

Præsterne, Professor *Sevel* i Asminderød og Magister *Bircherod* i Tikjøb fik ligeledes Jagtnøgler, førstnævnte til Tulstrup og Ebbekjøb Vange, sidstnævnte til Gurre, Teglstrup og Egebæks Vange⁶.

Gennem Tulstrup og Gl. Grønholt Vange førte imidlertid ogsaa en Kirkesti, ad hvilken almindelig Færdsel var tilladt. Dette fremgaar klart af en Ordre af 9. Juli 1719 til Sognefogederne i Asminderød og Grønholt Sogne. Disse skulde paa Sogne- og Gadestævne kundgøre, at dersom nogen understod sig til at stige over, bryde Hul i eller nedrive Gærderne omkring Tulstrup og Grønholt Vange, hvilket i den senere Tid var sket, vilde de blive straffede. Ingen maatte stige over Gærderne, men — siges der — hermed skulde ikke være ment den sædvanlige Kirkesti ved Vangehusene, hvor den ordinære Overgang er gjort⁵.

Nogle Steder var Færdsel gennem Vangene aldeles uundgaaelig, fordi der ikke fandtes anden Vej. Folk fra Asminderød Sogn kunde saaledes ikke komme til Stenholt Mølle ad anden Vej end gennem Skoven. Det blev derfor paalagt Vangemanden i Porthus, at han ikke maatte forhindre Møllegæsterne i at passere⁷.

Dersom Heste og Kreaturer kom ind i Stutterivangene, skulde de optages. En Mand, hvis Hoppe var kommen ind i Store Dyrehave, uagtet Gærderne var forsvarligt lukkede, maatte denne Gang faa den udleveret, men skete det oftere, skulde den konfiskeres³.

STENGÆRDER. I Aaret 1703 overvejede man, om det ikke vilde være heldigt at erstatte de gamle Hegn omkring Skovene med Stengærder, og som Prøve blev der under Ledelse af Overførsteren sat 14 Favne ved Frederiksborg. Prøven faldt heldig ud, og man fortsatte med Arbejdet. I en Skrivelse af 27. April 1704 meddelte Raben Kollegiet, at der nu var sat 200 Favne. Han erklærede, at en Fortsættelse af dette Arbejde vilde være meget gavnlig for Skoven, da der, naar man rejste Stengærder, ikke vilde medgaa saa megen Gærdsel og saa mange Stave som hidtil. Stengærderne vilde ogsaa holde Svinene, som let brød gennem de gamle Hegn, ude fra Vangene. Det kunde ogsaa blive en Fordel for Kongens Kasse, thi naar de gamle Hegn blev erstattede med Stengærder, sparedes Bønderne for meget Arbejde, og deres Skatteevne vilde stige.

Med Hensyn til Omkostningerne oplyste Raben, at ingen Favn kunde sættes for ringere end 26 Sk., naar de skulde opsættes paa begge Sider, udstoppes med Mos og beklædes med Græstørv. Sætningen af 3000 Favne ved Frederiksborg vilde derefter koste 812 Rdl. 48 Sk. og af 3000 Favne omkring Stutterivangene og Enemærkerne paa Kronborg Amt et lignende Beløb. Pengene foreslog han tilvejebragt saaledes, at Kongens Kasse betalte to Trediedele, Bønderne en Trediedel².

I Juni 1704 fik Skatteskriveren *Søren Larsen* Ordre til at betale de antagne Stensættere nøjagtig hver 14. Dag, da det var fattige Folk, som ikke kunde vente paa deres Penge².

SVINENE I VANGENE. Det er allerede berørt, at Svinene brød ind i Vangene. I gamle Dage var Forholdet det, at Svinene gik paa

Olden i alle Skovene. Hver Ejer i en By lod et bestemt Mærke indbrænde paa sine Svin, og i samlet Flok blev saa alle Byens eller flere Byers Svin drevet ud i Skovene for at ernære sig af Egenes og Bøgenes Frugter. Af hvert Svin betaltes en bestemt Afgift, og denne — Oldengælden — gav Kongens Kasse en betydelig Indtægt. I gode Oldenaar kunde en stor Mængde Svin ernæres i de kongelige Skove. Ved den berigtigede Matrikel af 1696 var Skovene i Kronborg Amt i saa Henseende takseret til 935 Svins Olden.

De mange rodende Svin var naturligvis ikke heldige for Skovbunden og Græsningen i Stutterivangene. 1703 mente man at kunne raade Bod paa Ulempen herved, naar blot Svinene blev ringede. I Oktober nævnte Aar skrev Amtmanden, at en stor Del Svin allerede var indladt i de kongelige Stutterivange, og Størstedelen var ikke ringede. De oprodede Vangene, saa Bønderne med stort Besvær maatte jævne Jorden om Foraaret. De uringede Svin burde optages og forsvarligt ringes.

Dette blev saa bestemt, men det hjalp ikke straks, thi kort efter hedder det, at skønt det mange Gange var befalet, at enhver, som indsætter Svin paa Olden, skal lade dem forsvarligt ringe, saa at de ikke skader Jordbunden med Oprodning, ser man dog stadig mange Svin, med hvilke det ikke er sket. Derfor udstedtes der en ny Advarsel. Svinene skulde ringes med forsvarligt Staaltraad, og hvis det ikke skete, maatte Stutteribetjentene, Skovbetjentene eller Vangemændene optage dem og prisgive dem til de i det nærmeste Fattighus boende Fattige².

Der gik saa nogle Aar, men Forholdene var stadig uheldige. Først i November 1718 skred man derfor til ganske at forbyde at indlade Svin i Kongens Stutterivange, Hømarker eller Enemærker⁵. Traf man fremtidig Svin paa disse Omraader, skulde de skydes eller gives til de Fattige.

1719 skrev Amtmanden til Overjæger, Skovrider *Tam Masman*, at han selv havde set en Flok Svin i Store Dyrehave, tilhørende *Jens Larsen*, samme Sted, og en Flok i Kalvehaven ved Slottet, tilhørende *Kaspar Fuglefænger*, og da disse to Mænd i Forvejen var bleven advarede, skulde deres Svin langt mindre end andres, som maaske kunde være indkommet ved en Hændelse, skaanes. Der skulde sta-

tueres et Eksempel. Tam Masman skulde skyde dem, og med dem, han ikke kunde skyde, maatte han gøre, hvad han selv vilde⁵.

ESBØNDERUP-PRÆSTENS KVÆG. Undertiden, naar der var rigeligt med Græs i Vangene, fik en og anden Lov til at lade sit Kvæg græsse i disse, men var det smaat med Græs, maatte kun Stodene være der.

Dersom der i saadanne daarlige Græsningsaar fandtes Kreaturer i Stutterivangene, skulde de optages. I Henhold hertil optog Stutteribetjentene ved Esrom i 1712 noget Kvæg, som tilhørte Præsten *Eskil Jensen* i Esbønderup. Denne hævnede sig i Kirken, idet han fra Prædikestolen læste Betjentene Teksten. Sagen gav Anledning til to Klager til Raben, en fra Præsten over, at Betjentene havde optaget hans Kreaturer, og en fra Betjentene over Præstens Opsørsel.

Raben afviste Klagen fra Præsten. Han havde selv, skrev han til denne, været i Esrom, havde set Kvæg i Stutterivangen og havde paalagt Betjentene, at de skulde sørge for, at Ejerne hentede Kvæget, eller ogsaa optage det. Betjentene havde endog spurgt ham, om de ogsaa skulde optage Præstens Kvæg, og dertil havde han svaret: „Ja, om det saa var Provstens.“ Han havde i tidligere Aar, da der var rigeligt med Græs, tilladt Græsningen, men i Aar maatte det ikke ske. Derefter lod han Præsten vide, at Betjentene havde beklaget sig over, at „Hr. Magisteren dem fra Prædikestolen noget haardelig skal have angrebet“, og at han ikke kunde undgaa at sende deres Klage til rette Vedkommende⁴.

SKOVENE

PA A Holtegaard boede Overførsteren, *Werner Behrendt Clodius* (*Clody*)¹. Under hans og Amtmandens Ledelse var der som Tilsynsførende ved Skovene ansat nogle Skovridere, blandt hvilke Overjægeren Tam Masman er den mest kendte, fordi Wivel i sine Fortællinger har omgivet hans Person og hans Gaard, Tamsborg, med et romantisk Skær.

Tamsborg, efter hvilken en Vej i Hillerød i vore Dage har faaet Navn, har følgende Oprindelse:

Udenfor Hillerød By laa to smaa Vange. Den ene hed Lange Vang og var optaget i Matrikelen for 2 Skpr. 2 Fdk. Hartkorn, den anden, noget større havde intet Navn og var heller ikke opført i Matrikelen. I Aaret 1707 fortalte gamle Folk i Hillerød, at der for nogle og halvtreds Aar siden der i Byen havde boet en Mand, som ejede den. Paa Grund af den lange Vej fra Byen lod han den ligge ubenyttet hen, og da hverken han eller efter hans Død hans Arvinger gjorde Krav paa den, var den hjemfalden til Kongen.

Tam Masman ansøgte det nævnte Aar om at faa den overdraget til sig, og Amtmanden, Byfogeden og Ridefogeden tog den i Øjesyn. Da Kongen i saa mange Aar ikke havde haft en Skillings Indtægt af denne Jord, fandt de intet at indvende mod, at den tillige med et Stykke af Overdrevet blev overladt til Masman. Han skulde give 7 Rdl. i Indfæste og lade Vangen indgrøfte. Masman agtede at bygge paa Grunden, og Raben fandt det rimeligt, at Bygningen skulde tilhøre ham og hans Arvinger, dog med Forbehold af Kongens Rettigheder til Indfæste og Afgifter af Jorden, naar nogen Forandring ved Dødsfald maatte indtræffe².

En anden Skovriderbolig var beliggende i Nyrup. Skovrideren her overtog i sin Tid en øde Gaard, hvilket i dette Tilfælde vil sige en Gaards ledige Jordtilliggende, thi der fandtes ingen Bygninger ved Overtagelsen, men Skovrideren rejste en „smuk Bygning“ paa Grunden, og Christian den Femte bestemte derfor, at naar Skovrideren fik en Efterfølger, skulde denne betale ham 200 Rdl. for Gaarden.

I 1703 var Skovrideren rejst til Gurre Vang, hvor han ogsaa opførte en ny Bygning, det senere Gurrehus. Raben anbefalede i den Anledning, at det maatte tillades ham at sælge Skovridergaarden i Nyrup til den højstbydende³.

SKOVFOGEDERNE. Ved Forstvæsenet var ansat en Mængde Skovfogeder, hvis Stilling var meget ulige, idet der skelnedes mellem Skovfogeder, der som Løn kun nød Fritagelse for Hoveri, og Skovfogeder, der erholdt virkelig Løn, som tillagdes dem paa Skovsessionerne⁴.

De førstnævnte var Bønder, som havde paataget sig Bestillingen, men ikke altid udførte den tilfredsstillende, selv om en Skovfoged, der blev sat fra Huset for Skovtyveri, vel nok var en Undtagelse⁴. At disse Skovfogeder imidlertid ikke røgtede Hvervet, som de skulde, ses af, at Overførsteren i 1703 besværede sig over, at de ikke havde tilstrækkeligt Opsyn med Skovene. Paa hans Indstilling beskikkedes Sognefoged *Lars Olsen*, Nejlinge, til at have Tilsyn med Skovfogederne i Holbo Herred, atter et Bevis paa, hvor ansete Sognefogederne var. Der blev udnævnt en anden Mand til at forrette, hvad der kunde forefalde i Sognet, naar Lars Olsen var optaget af sin Gerning i Skoven³.

SKOVUDVISNINGERNE. Skovudvisningerne gav Skovbetjentene et stort Arbejde, thi der blev skovet og atter skovet i en Udstrækning, som efterhaanden i Forbindelse med, hvad Dyrene ødelagde, syntes at true med Skovens fuldstændige Undergang, og Skovningen er vistnok ogsaa foregaaet ret planløst, selv om man, naar det gjaldt større Træer, udpegede og mærkede de Træer, der skulde fældes.

For en Sned Aar siden fandt man i et kløvet Brændestykke af en

Bøg, der havde staaet paa en Mark ved Sørup, et saadant Mærke, det kongelige, kronede Navnetræk, uden at man dengang forstod, hvad Hensigten med Mærket egentlig havde været. Nu synes det sandsynligt, at dette Brændestykke stammer fra et i sin Tid udvist Træ, som man har glemt eller af en eller anden Grund har undladt at fælde, efter at Udvisningen havde fundet Sted.

Af Skovene blev der udvist store Mængder af Brændsel til Kongehuset, til Embedsmænd og Funktionærer fra de højeste til de laveste, til Bønderne, til Soldaterne o. s. v. Dernæst uhyre Masser af Gavntræ til de kongelige Bygninger, til Flaaden, til Palisader og Faskiner ved Befæstningsanlæg og meget mere. Der blev ogsaa udvist Træer paa Rod, 1702 saaledes 6000 Elletræer og 6000 unge Birke til Frederiksberg Have⁵.

Naar man læser om de mange tusinde Træer, der Aar efter Aar blev fældede, forstaar man godt, at de nordsjællandske Skove blev tyndere og tyndere.

Der krævedes ogsaa meget Gavntræ til Befolkningen, thi foruden at Gaardene maatte repareres, gik det meget ofte paa, at en Bondegaard eller et Par Stykker ad Gangen gik op i Luer, og disse Brande efterfulgtes regelmæssigt af Indstillinger fra Amtmanden til Kongen eller til Kollegiet om, at der maatte udvises Træer til de Brandlidte til nye Bygningers Opførelse.

Ridefogeden *Jacob Jørgensen* mente, at de mange Brande skyldtes Tobaksrygning, og vilde derfor have det helt forbudt at ryge Tobak i Gaardene. Kammeret fandt ogsaa, at den megen „tobachs smøgning“ paa „utilladelige Steder“ burde afskaffes, og mente, at Amtmanden kunde lade Tobaksrygning forbyde ved Tillysning paa Kirke- og Sognestævne⁶.

Bønderne brugte endvidere en utrolig Mængde Gærdsel, thi hvert Aar maatte de besaaede Marker indhegnes, for at Kreaturerne ikke skulde æde Sæden. De Sparebestræbelser, som tilsidst blev nødvendige, blev særlig rettede mod dette Forbrug. Man saa, hvilken Nytte Stengærderne gjorde, hvor meget man ved disse sparede til Risgærder omkring Skovene, og ønskede derfor ogsaa, at Bønderne skulde rejse Stengærder omkring Sædmarkerne, thi saadanne Stengærder kunde blive staaende Aar efter Aar og saaledes spare en Masse Gærdsel. Mange Skrivelser belyser disse Forhold.

I Juli 1705 anbefalede Raben Kongen at give Befaling til at udvise Tømmer til en Del Bønder i begge Amter. De trængte til det for at kunne reparere deres Gaarde, men havde ikke Evne til at købe det. Tømmeret kunde godt tages i Skovene, saa meget mere som disse nu ved Stengærdernes Opsætning, der daglig var i Gang, blev meget skaanede².

I Sommeren 1712 indløb der daglig Klage over, at Bønderne intet fik fra Skoven, hverken til deres Gærder eller til Reparation af Bygningerne. Raben anmodede derfor Overførsteren om at give Skovriderne Ordre til at udvise noget, thi Bygningerne forfaldt mere og mere, og Sæden paa de Marker, der ikke var indhegnede, blev ædt af Kreaturerne⁷.

Nævnte Sommer var Forholdene ogsaa helt fortvivlede, thi der var indtruffen en lang Tørkeperiode. Moser og Moradser var saa tørre, som de ikke havde været i tyve Aar. Kreaturerne kunde ikke holdes fra Bondens Sæd, og det lidet, som fandtes paa Markerne, blev opædt. Paa Fællederne var Græsset saa ringe, at Heste, Kreaturer og Smaakvæg snart vilde dø af Sult. Det var nødvendigt at hegne for den Smule Sæd, der fandtes.

Paa Amtmandens Anmodning til Overførsteren om Udvisning havde denne henvist til Forordningen om Skovens Konservering. Raben bad da Kollegiet om at sørge for Udvisning, thi det forekom ham, at det vilde være mindre Skade, om nogen ung Elleskov, der snart voksede op igen, blev omhugget, end at Bønderne blev helt ødelagt. Kollegiet gav Raben Ret i denne Betragtning og gav Overførsteren Ordre til, at den nødvendige Udvisning skulde finde Sted⁷.

Samme Aar klagedes der over, at Folk ikke mere som tidligere kunde faa Brænde fra Skoven.

BESTRÆBELSER FOR AT BEVARE SKOVENE. ULOVLIGE SKOVHUGSTER. I Sommeren 1718 hævdede Gram, at lige saa gerne som han saa, at Bønderne fik det nødvendige Gærdsel fra Skovene, lige saa nidkær skulde han være i sit Arbejde for Skovens Bevarelse og Opkomst, thi han vidste meget vel, at den meste Underskov var ruineret, og han syntes, at der i forrige Tider kunde være gjort noget mere for at bevare den. Han vilde nu give Bønderne Tilhold om, at de skulde være mere omhyggelige end tidligere med at

sætte Stengærder, hvor Sten var til at faa, og med at grave Grøfter og kaste Diger, hvor Jorden var egnet dertil, men inden det kunde sættes i Værk, maatte de have det nødvendige.

Skrivelsen slutter med, at Gram opfordrer til en snarlig Ekspedition af Skovrullen, saa Udvisning kunde finde Sted, ellers vilde der indløbe talrige Klager, og Bønderne vilde blive nødt til at tage selv paa ulovlige Maader⁴.

At det ikke var saa ganske lidt, Bønderne tog paa „ulovlige Maader“, viser Akterne fra Skovsessionerne, som for Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amters Vedkommende holdtes paa Frederiksborg Slot. Paa disse Sessioner blev ulovlig Skovhugst paatalt, og Domme over Skovforbrydelser afsagt. Snart var der Tale om, at man havde bemægtiget sig en enkelt større Gren, snart et helt Læs Ris o. s. v. I slige Sager var Dommene paa den Tid paafaldende milde. De lød i Reglen paa Bøder paa 1 eller 2 Rdl., en Nat og en Dag i Taarnet paa Vand eller Brød e. l. En Dreng, som havde taget noget i Skoven, skulde „straffes paa Hesten udi 2 Timer“. Ved Bedømmelsen toges der ikke blot Hensyn til, hvad der var hugget eller taget i Skoven, men ogsaa til, hvem der havde taget det, og om Skovhugsten var sket af særlig Trang, f. Eks. Mangel paa Gærdsel. Var Talen om ellers ordentlige Folk, lød Kendelsen gerne saaledes: „Pardoneres for denne Gang“⁸.

ET MISLYKKET ARBEJDE FOR SKOVENE. Efterhaanden blev Spørgsmaalet om, hvad der skulde gøres for at bringe Skovene paa Fode, mere og mere brændende, og i 1720 søgte man Raad i Frankrig.

I November nævnte Aar kom en Franskmand, *Brice François Vuillot*, der havde faaet til Opgave at stille Forslag til Skovenes Opkomst, til Frederiksborg, og Gram kørte omkring i Skovene med ham.

Den 24. Februar 1721 blev denne Mand beskikket til Overinspektør ved Skovene og Søerne i Danmark. Ifølge sin Instruks skulde han paase, at der ikke foregik anden Skovhugst, end hvad der skete efter Ordre og Udvisning. Til unge Træers Opvækst skulde han lade visse Pladser indhegne og frede, saaledes at Planterne ikke kunde beskadiges af Kvæg. Alle Overførstere og Skovbetjente skulde give ham Underretning om Skovenes Tilstand og om alt, hvad der i hvert

Amt blev plantet og fredet, saa han kunde vide, hvorledes den unge Skov voksede og tiltog. Skovridere og Skovbetjente skulde være ham lydige og bistaa ham med alt, hvad han befalede til Skovens Bedste, og alle Amts- og Regimentsbetjente skulde være ham behjælpelig med at tilsige Bønderne til fornødent Arbejde med Indhegning og Indgrøftning, „dog at saadant skeer udi Bondens ledige tid“⁸.

Mellem Akterne findes under „Nogle Prospekter til Skovs Opelskning“ Koncept til en meget lang Skrivelse fra en unavngiven til en anden unavngiven Person. Denne Koncept indeholder mange gode Raad med Hensyn til Skovene og synes at være Koncept til et Brev fra Gram til hans Søn, den senere Overjægermester *Carl Christian Gram*. Brevskriveren indleder med at gøre Rede for Grundene til, at Skovene og Vildtbestanden Aar for Aar formindskes. Det skyldtes, at der til Kongens egen Udvisning, til Bøndernes Deputatbrænde samt til Stave og Gærdsel til Markernes Indhegning og til Sandgærderne aarlig medgik nogle Hundredtusinde Læs.

De Foranstaltninger, som i Brevskriverens Tid siden Christian den Femtes Skovforordning var foretagne, bestod mest i, at Bønderne skulde plante Træer og holde dem vedlige, samt i, at man hist og her saaede Agern, men de unge Ege og Bøge fik ikke nogen Fremvækst.

Brevskriveren gør dernæst udførlig Rede for den franske Forstmands Projekter. De bestod mest i Plantning, Saaning af Agern og Beskæring af Træerne. Han havde imidlertid ogsaa en anden stor Plan, der gik ud paa at inddele Skovene i 40 eller flere Parter. Ved systematisk Udvisning og Fredning af disse mente Vuillot, at Skovene saa atter i Løbet af 40 Aar skulde komme i fuld Vækst. Brevskriveren havde imidlertid gjort gældende, at Træerne, navnlig Egetræerne, ikke kunde naa deres fulde Vækst i Løbet af 100, endsige 40 Aar, og Kongen vilde ikke samtykke i Planen, hvilket efter Brevskriverens Mening var heldigt, thi, siger han, hvis Franskmanden havde faaet Lov til at raade, var Skovene i Danmark blevet helt ruinerede.

Kongen tog imidlertid Franskmanden i sin Tjeneste for at forsøge, om hans andre Forslag om Saaning og Plantning kunde hjælpe.

Vuillot forsøgte ogsaa hist og her i Jylland og andre Steder med Plantning og Saaning. Han tog mange tusinde Træer fra et Sted og

plantede dem et andet og anlagde Agernhaver, men intet lykkedes, ingen Steder kom noget til Fremgang eller Opvækst.

Vuillot fik saa sin Afsked⁸.

Skrivelsen viser, at der allerede i Frederik den Fjerdes Tid blev gjort et større, om end forgæves Forsøg paa at redde Skovene.

Først 1763, da Overjægmester C. C. v. Gram fik indkaldt den tyske Forstmand *J. G. v. Langen*, lykkedes det at faa indført en ordnet Drift af Nordsjællands Skove⁹, men dersom Formodningen om, at det omtalte Brev er skrevet af Friederich v. Gram til Sønnen, er rigtig, har Overjægmesteren altsaa faaet den første Instruktion og den første Impuls til sit Arbejde for Skovens Bevarelse og Opkomst af sin dygtige, interesserede og initiativrige Fader.

SKOVENE SOM KGL. JAGTREVIER

SKOVENE var i hine Tider som Jagtrevier Stedet for en af Enevoldskongernes største Fornøjelser. Der kunde sikkert skrives en omfattende Bog om de mange Former, under hvilke Jagten dengang blev dyrket i de nordsjællandske Skove, og om de mange Ceremonier, der knyttede sig til den.

Den Jagt, der krævede det største Fremmøde af Mennesker, var Klapjagten. Da Kongen i 1680 vilde jage nogle Dage paa Jægerspris, skulde Amtmanden sørge for, at 500 Bønder eller deres Folk gav Møde nævnte Sted, og disse Klappere skulde medbringe Kost til fem, seks Dage. Hvis Frederiksborg Amt ikke kunde taale at stille saa mange, kunde nogle vel tages fra Kronborg Amt, skrev man¹.

Den Jagt, som interesserede de høje Damer og Herrer mest, var imidlertid Parforcejagten, for hvis Skyld man holdt en stor, kostbar Jagtetat, der havde sit Hovedsæde paa Jægersborg, hvor der ogsaa stod Værelser til Raadighed for Amtmand v. Gram i dennes Egenkab af Jægermester for Sjællands Stift.

Ved Parforcejagter var der foruden de Ledende, Overjægermestren, Jægermestrene, Jagtjunkerne og Jagtpagerne ansat to Overjægere og en Del Jægere, Jagtsvende o. s. v. Den tidligere omtalte Tam Masman var første Overjæger, anden Overjæger hed *Johan Henrik Schæffer*. Tam Masmans ældste Søn, der hed Tam ligesom Faderen, ansaas af Gram for at være den bedste af alle Jægerne. Han var i alle Maader „den raskeste og friskeste Karl“, der baade „blæste vel og raabte af en frisk Hals“².

Parforcejagten fordrerede et stort Antal Hunde. 1720 var der 140

foruden 50 Hvalpe. Hundene krævede omhyggelig Pleje, og en Del af Foderet, det saakaldte Cainbrød, blev indforskrevet fra England.

Jagten foregik som bekendt paa den Maade, at man satte nogle Blodhunde paa Spor efter Hjorten, man vilde jage, og det var saa Hundenes Opgave at skille denne Hjort ud fra Flokken, i hvilken den befandt sig, hvorefter Jagtselskabet begyndte Forfølgelsen. Man vidste altid paa Forhaand, hvor de Hjorte, man vilde jage, holdt til, og det ses, at Kongen i hvert Tilfælde undertiden selv udpegede Hjorten. Da Ejeren af Teglværket ved Helsingør, *Christian Simonson*, agtede at udvide Værket, ansøgte han om Ret til Tørveskær paa en Mose, Ømosen kaldet. Amtmanden og Amtsforvalteren fraraadede at overlade ham denne af Hensyn til Parforcejagten. Man maatte udsøge en anden Mose til Andrageren, thi paa Ømosen holdt de store Hjorte til ved Bartholomæus Tider, og her udsøgte Kongen snart en, snart en anden Hjort¹.

Jagthundene maatte stadig indøves, og Indjagningen foregik ved Nyrup. I nævnte By laa en Jægergaard, og hertil flyttede hele Jagt-etaten, naar Indjagningen skulde foregaa.

ØSTRUP JAGTGAARD. Naar ogsaa Ejendommen Østrup kaldtes Jagtgaard, er dette ikke saaledes at forstaa, at Parforcejagts Personale til Tider havde Ophold her ligesom paa Jægersborg og i Nyrup. Østrup anvendtes til Græsning for Stutterihopper. Ved Stedet var ansat en Vangemand og Gartner — 1712 hed han *Johan Kremer*. Han drev Gaardens Jorder, der var af slet Bonitet, og som bestod af to smaa Vange til 7 à 8 Tdr. Sæd. Desuden var der en Kohave til Græsning af 10 store og smaa Kreaturer og 12 Faar samt en Eng mod Søen, hvorpaa der avledes 7 à 8 Læs Hø. Jorden var overladt Gartneren, for at han kunde have nogen Gødning til Haven samt som Dusør, da han ikke fik anden Løn³.

Den lille Ejendom benyttedes iøvrigt kun som Jagtgaard i den Forstand, at Herskaberne undertiden paa Jagterne tog ind og spiste paa Østrup. Det var et dejligt beliggende Sted, hvor Kongen ogsaa havde en Lysthave, og hvortil Hoffet, der havde fire Baade i Esrom Sø¹, ogsaa af og til, naar det ikke gjaldt Jagten, tog Udflugter. Det ses, at Gartneren brugte sine Heste til at køre Vand og Brænde til Køkkenet paa Østrup, naar Herskaberne kom dertil og holdt Taffel⁴.

GRAMS KÆRLIGHED TIL JAGTEN. Amtmand v. Gram var selv en lidenskabelig Jagtelsker. Han havde fra sine unge Dage som Jagtpage været knyttet til Jagtetaten, og han omfattede Jagtvæsenet med saa stor Kærlighed, at han ikke veg tilbage for at ofre af sine egne Midler for at holde Jagten i den bedst mulige Stand.

Da Jægergaarden og de Huse i Nyrup, som Jagtetaten plejede at bruge, i Sommeren 1720 var meget brøstfældige, baade hvad Kamrene, Hunde- og Hestestaldene angik, anmodede Gram Amtsforsvalter Juel om tillige med en af Betjentene paa Jægersborg at se paa Bygningerne. Gram vilde selv lade dem reparere, thi det vilde blive svært at faa den fornødne Bevilling af Kongens Kasse. Skulde Reparationerne imidlertid blive altfor omfattende, kunde han ikke afholde Udgifterne af sin egen Lomme².

1726 hedder det om Jægergaarden i Nyrup, at den var ved at falde om⁵.

I Tiden omkring 1719 voldte Jagtvæsenet Gram megen Bekymring. Pengenøden var nu efter de mange Krigsaar stor, og det kneb med at skaffe Lønninger til Embedsmænd og Betjente. Gram maatte stadig forgæves rykke Rentekammeret, og da dette som Svar paa et nyt Rykkerbrev havde meddelt ham, at hverken han selv, Jagt- eller andre Betjente kunde vente nogen Løn foreløbig, lod han Kammeret vide, at han for at holde Jagten i den Stand og „Excercite“, at den til Dato havde høstet Berømmelse baade inden- og udenlands, havde sat en stor Del af sine Midler til, men at han ikke kunde staa i Forskud mere. Dersom Jagten først kom i Forfald, kunde det ikke oprettes i mange Aar. Jagten var jo ogsaa til Tider til det høje kongelige Herskabs og — naar hun boede paa Frederiksborg — især til Hds. Majestæt Dronningens store Fornøjelse, og Kongen havde selv sagt, at den skulde holdes vedlige. Han sluttede med at true med, at han vilde trække sig tilbage, og med, at han vilde forelægge Kongen Sagen².

Det hjalp, thi faa Dage efter kvitterede han for $\frac{1}{4}$ Aars Gage til Jagtetaten, og kort efter fik han ogsaa Penge til Hundenes Forplejning².

Det var dog ikke altid ved skarpe Breve, at Gram søgte at opmuntre de høje Herrer i Rentekammeret til ikke at være for sendrægtige med Udbetalingerne til Jagtetaten, thi i Juli 1720 skrev han til Over-

jægeren, at han vel ikke glemte de gode Herrer i Rentekammeret med noget Vildt „hen ad den Tid vores Penge for Jagten er forfalden“.

JAGTETATEN. Ogsaa Jagtpersonalet voldte paa den Tid Gram Bekymringer. Begge Overjægerne var gamle Mænd, og af Personalet var nogles Arbejdsevne nedsat som Følge af Skade, de havde paa-draget sig ved Fald med Hestene under Jagten.

Sidst i November 1720 døde den gamle Tam Masman. Overjæger Schæffer fik saa Førstepladsen, Jægeren Christian Carl blev anden Overjæger, medens unge Tam trods sin Dygtighed fremdeles maatte nøjes med Pladsen som Jæger, men steg med Hensyn til Gagen.

Til gamle Tam Masmans Begravelse i Hillerød ventedes der en Del Fremmede fra København og andre Steder, og de Efterladte bad i den Anledning om at maatte faa et Stykke Vildt. Uagtet det at faa et Stykke Vildt fra de kongelige Skove var en Begunstigelse, som kun ved særlige Lejligheder indrømmedes Standspersoner, syntes Gram dog, at Ønsket i dette Tilfælde var rimeligt. Han gav Ordre til at skyde Vildtet², og gamle Tam er vel saaledes kommet i Graven med fuld Honnør.

Tams Skovridertjeneste overgik til en Mand ved Navn *Lars Sørensen*², som senere giftede sig med Tams Enke⁶ og flyttede ind paa Tamsborg. Han fik i sin Tjeneste en Skytte ved Navn *Anders Larsen*. Da Skovrideren mente, at denne Skytte var ham utro, sagde han ham op, men nu hævnede Skytten sig ved at rejse en Del Sigtelser for mislig Embedsførelse mod Skovrideren. Der blev foretaget en stor Undersøgelse, og da Sigtelserne viste sig at være grundløse, blev Skytten straffet, men dette voldte Lars Sørensen og hans Kone mange urolige Timer. Tamsborg var jo et enligt beliggende Sted, og da Skytten slap ud af Fængslet, frygtede de, at han skulde brænde dem inde, eller at han skulde myrde Skovrideren, naar denne, hvad ofte skete, ved Dag eller Nat red i Skoven.

Gram fandt denne Frygt begrundet og henstillede 1726, at der under Trusel om streng Straf gaves Skytten Tilhold om ikke at vise sig i Amtet⁷.

Ved Tam Masmans Død var ogsaa Skovridertjenesten i Gurre bleven ledig, idet den derværende Skovrider *Vit Christian Lintener*

blev forfremmet til Parforcejæger, og som Skovrider i Gurre ansattes Tam Masmans Skytte, *Mads Pedersen*². Han var „en hurtig skikkelig Karl og forstod sin Bøsse, er dertil dristig“, skrev Gram, og han tilføjede, at dette nok kunde være fornødent i det Distrikt, hvor han kom hen².

Trods den Forandring, der var foregaaet med Personalet, syntes Gram dog stadig, at det ikke var tilfredsstillende. Der var kun tre Personer ved Jagten, som han mente at kunne regne med, nemlig sin egen Søn, Jagtjunker Christian Carl v. Gram, unge Tam og Lintener, og han vilde gerne have ansat nogle unge Mennesker, nemlig Overjæger Schæffers Søn og Tams Broder, Alexander. Det pinte ham, at de mange skønne Hunde ikke kunde blive tilstrækkelig oplærte af Mangel paa Folk.

Grams Ønske blev imødekommet, men det var dog først 1725, da ogsaa den gamle Overjæger Schæffer døde, og den unge Tam Masman blev Overjæger, medens Grams egen Søn blev Jægermester, at han fandt Sammensætningen af Parforcejagten Personale tilfredsstillende⁸.

I 1719 var Jagtetaten fra Juli til midt i Oktober optaget af Indjagningen ved Nyrup, uden at der var afholdt nogen kongelig Parforcejagt. Denne lange Indjagningstid var meget besværlig for Jagtbetjentenes Heste og Hunde, thi i September—Oktober løb Hjorten gerne en lang Vej og søgte, naar den ikke kunde udholde at løbe længer, ud i Vand, efterfulgt af Hundene. Derved mistede man en Del af de bedste Hunde, thi naar disse kom hjem, var de drivvaade, og de havde kun lidt Halm at ligge i, thi Halm var paa nævnte Tid ikke til at faa for Penge. Hundene frøs og fik et ilde Udseende. Baade de gamle og de unge Hunde var ellers i saa god Stand som nogensinde, men hvis Kongen ikke dette Efteraar vilde holde Parforcejagt, vilde man — skrev Tam Masman — hellere indstille denne og indøve Harejagten².

1. November sluttede saa Parforcejagten for det Aar, men nogle Dage ind i November flyttede Kongen, Kronprinsen og Prins Carl til Frederiksborg, hvor de vilde jage nogle Dage paa anden Maade².

KRYBSKYTTERI. VILDTLEVERANCEN TIL HOFFET.
Ligesom Skovene Aar efter Aar blev tyndere, syntes ogsaa Vildtbe-

standen at tage af, uagtet man med Ihærdighed vaagede over den. For at Folk ikke skulde fare unænsomt frem mod Dyrenes Yngel, bekendtgjordes det i Juni 1719, at de, som understod sig i paa Markerne, i Moserne eller Skovene at optage nogle af de smaa Dyr, Lam eller unge Harer, som „tilforn er sket“, vilde blive straffede².

Ligeledes bekæmpede man og havde gennem Tiderne ved strenge Straffe og paa anden Maade bekæmpet Krybskytteriet.

1706 besværede Tam Masman sig over, at en og anden om Natten skød i Grib Skov. Han fik derfor Bemyndigelse til sammen med et Par Sognefogeder, som forpligtedes til at følge ham, at foretage Husundersøgelser hos alle de Husmænd, som boede i eller ved Grib Skov. Dersom der fandtes Gevær hos nogen af dem, skulde dette straks tages fra dem og afleveres til Amtmanden⁹.

I Aaret 1719 var det kommet Gram for Øre, at Vildtleverancen til Hoffet skulde ske fra Nordsjællands Skove. Det kunde hverken Københavns, Frederiksborg eller Kronborg Amter taale, mente han, og han bad Overførsteren om at søge at forhindre det. Ved Jægersborg vil der snart ikke blive en Hjort for de kongelige Herskaber at jage, skrev han².

1722 maatte Gram dog efter Kongens personlige Ønske paatage sig at sørge for Vildtleverancen til Hoffet. Det Vildt, der skulde bruges, opgaves i „Retter“. En Daahjort blev beregnet til 7 Retter, et Daadyr til 5 og et Raadyr til 4 Retter. Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter skulde i de fire Sommermaaneder levere 16 Retter ugentlig.

Skovriderne fik ogsaa Ordre til at skyde og levere saa meget Fuglevildt som muligt, men de tog Ordren alt for bogstaveligt og skød baade stort og smaat. De mødte med saa mange Snepper og andre Fugle, at Køkkenchefen ikke vilde modtage dem, og Gram maatte bremse for Overfloden. Han skrev til Skovriderne, at de ikke maatte øde deres Krudt og Bly, men kun skyde, hvad der virkelig var Umagen værd, og han henstillede til Overhofmarskallen at lade Køkkenchefen sende en Liste over, hvilket og hvor meget Fuglevildt der hver Uge skulde bruges⁶.

VILDT SOM DATIDENS DELIKATESSE. For almindelige Dødelige selv højt oppe i Rangklasserne var det en vanskelig Sag at faa Dyresteg. Skete det engang imellem, at et Stykke Vildt blev skudt

til saadanne, maatte det være i en særlig festlig og højtidelig Anledning. Saaledes blev der bevilget Vildt til nogle af Amtets Præster ved deres Bryllup og i lignende Anledning til nogle højstaaende Militære².

Blandt Grams Breve om Levering af Vildt er et, hvortil en mærkelig Overtro har givet Anledning.

Slotsforvalteren ved Jægersborg havde en Søn, der havde faaet „et Slag eller anden slem Sygdom“, og Moderen mente, at Sygdommen kunde kureres ved Hjælp af to Harehoveder. Gram syntes, det var Synd ikke at hjælpe den stakkels Kone, og gav Ordre til at levere hende Harene².

1719 ankom Generalauditør *Borneman* og Oberst *Reventlow* til Helsingør i Anledning af Udvekslingen af de svenske Krigsfanger. De anmodede om at faa et Stykke Vildt om Ugen for at traktere den svenske Generalauditør. Gram bevilgede det, idet han dog bemærkede, at saafremt det drejede sig om længere Tid end en à to Uger, mente han ikke at kunne give Tilladelsen paa egen Haand, men maatte saa indhente højere Ordre. Oberst Reventlow bad tillige om selv at maatte have Fornøjelsen at skyde Dyrene og fik ogsaa Lov dertil, men kun i Skovriderens Nærværelse².

Tilladelse til at skyde Vildtet var ellers en stor kongelig Naadesbevisning, der kun blev givet en fornem Person som *Conradine Revenfeldt*, „i Henseende til den særdeeles Naade og Kongelige Affection Hendis Majestæt Vores Høy Elskelige Kiære Gemahl Dronningen“ nærede til hende¹⁰.

At Gram ogsaa personlig havde Smag for Jagtens Udbytte, ses af følgende:

I Juli 1720 vilde han sammen med nogle gode Venner foretage en lille Udflygt til Kronborg Ladegaard for at aflægge Besøg hos Amtsforvalter Juel, med hvem han stod paa særlig venskabelig Fod. Paa Grams Vegne skrev Amtsfuldægtig Madsen Bang til Skovrideren i Gurre om i den Anledning at skyde en god Daahjort og aflevere den paa Ladegaarden. Samtidig meddelte han Juel, at Hjorten kom, og efter Ordre eller maaske, fordi han kendte sin Herres Smag, efter egen Tilskyndelse henledede den omsorgsfulde Fuldægtig samtidig Juels Opmærksomhed paa, at „Brystet maatte lidet Saltes eller Vedsprænges“².

JØRGEN FRIIS' DIGT OM KOSTEN I PRÆSTEGAARDEN. At Vildt var en stor Delikatesse, som hørte til Sjældenhederne paa ellers veldækkede Borde, ses ogsaa af det kuriøse Digt, som den poetiske Præst i Helsinge, *Jørgen Friis*, sendte Overjægermester Grams Datter, da hun en Dag under et Besøg, som Præsten havde aflagt hos hendes Fader, havde smuglet noget Dyrekød i hans Vogn:

Siig at Præstens Kone takker
For det Stykke paa sit Fad,
Siig at Præsten ofte snakker
Om saa rar og lækker Mad.

Dyre Havens Dyre Rætter
Række ey til Landsby Mand,
Daglig Føde hannem mætter
Og sig passer for hans Stand.

At Præstens daglige Føde imidlertid ikke har været hel sløj, fremgaar af de følgende Vers:

Groffen Brad af Stud og Qvie
Kand han paa Tallerken faa
Og har ey behov at bie
For en Gaas at pille paa.

Havet selv og ferske Vande
Skaffer ogsaa noget frem
Naar at Fiskerne kand lande
Kjøbes og en Ret af dem.

Kyllinger og tamme Ænder
Kand og lægges paa hans Fad,
Griise Steg han har og kiender
Stundom smager Sylted Mad.

Saltet Sild og Fleske Skinker
Røget Kiød og Smørre Brød
Plukket Fisk og fede Finker
Mave Plaster, Aften Grød.

Men en Steeg af Kongens Skove
Er den ene Raritet
Som allene kand til Hove
Og hos Herrer blive seet¹.

MILITÆRET

OM Forhold vedrørende den af Frederik den Fjerde i Aaret 1701 oprettede Landmilitis indeholder Amtsarkivet kun faa Skrivelser. Hvad der i saa Henseende findes, drejer sig mest om unge indrullerede Bønderkarle, der enten ved Fif eller ved at løbe bort søgte at slippe fri for Militærtjenesten og Stavnsbaandet.

Det ses saaledes, at unge Karle, som stod i Reserverullen, søgte at undgaa at blive Soldater ved, skønt de hverken havde Gaard eller Hus og altsaa var ude af Stand til at forsørge en Familie, at trolove sig, og det blev derfor 1706 paalagt Præsterne, at de ligesaa lidt maatte trolove saadanne unge Mænd som dem, der virkelig eksercerede¹.

En og anden slap dog fri, fordi han ikke var egnet til Militærtjeneste, eller fordi man ikke vilde undvære ham til anden Gerning, men naar en Karl af saadanne eller lignende særlige Aarsager blev fri, maatte han betale en Sum Penge, i Reglen 40 Rdl., der anvendtes til Genopbyggelse af øde Gaarde².

De unge Mænd, der løb bort, søgte gerne ind til Købstæderne og tog Tjeneste hos Borgerne, men man eftersøgte dem og gjorde sig med større eller mindre Held Anstrengelser for at faa dem tilbage. Mellem nogle unge Karle, som 1712 var flygtede til København og skjulte sig hos Borgerne, var en Karl fra Helsingø ved Navn *Lars Pedersen*. Man fik opspurgt, at han var kommet i Tjeneste hos en Raadmand *Foch*, og en Kaptajn samt nogle Soldater blev sendt hen for at hente ham, men blev afvist. Raadmanden sagde, at hvis Kaptajnen og hans Folk ikke vilde have Arme og Ben slaet i Stykker,

skulde de ikke understaa sig at tage nogen bort fra hans eller andre Borgeres Huse. Der blev saa klaget til Amtmanden, og Raben bad Magistraten og Raadmændene bekendtgøre blandt Borgerskabet, at ingen maatte beholde nogen af de kongeligt Vornede. Hvis det gik upaataalt hen, blev der tilsidst ingen at faa til Kongens Tjeneste².

SMEDEN I STRØ. Fra 1729 foreligger der et ganske pudsigt Aktstykke, som minder om Wessels Digt: „Smeden og Bageren“.

Smeden i Strø, *Mads Madsen*, var taget til Dragon, men Sognemændene i Strø kunde ikke undvære deres Smed og klagede til Amtmanden.

Gram gav dem Ret. De Strø Gaardmænd kunde ikke undvære deres Smed og skulde have Lov til at beholde ham. Regimentsskriveren maatte se at finde en anden i Smedens Sted, men Regimentsskriveren vægrede sig, han kunde ikke finde nogen anden. Saa blev Gram vred: „Naar Hr. Regimentsskriveren gør sig Umage, finder han nok en lige saa anseelig Karl,“ skrev han og gjorde samtidig opmærksom paa, at Husmænd og Indsiddere ikke var fri for Indrul- lering, naar der var Mangel paa unge Karle. Gram forventede, „at Hr. Regimentsskriveren ikke herudi opponerer, saafremt han ikke vil give mig Anledning til at tage andre Measures, thi han maa være forsikret, at jeg ikke ordinerer andet, end det ret er, og jeg agter at forsvare, taaler derfor heller ingenlunde at samme af hannem tilsidesættes“³.

Efter denne Straale tør man nok gaa ud fra, at det er lykkedes Regimentsskriveren at finde en eller anden Husmand eller Indsidd- der, som sikkert „græd gudsjammerlig, da man ham førte væk“.

HVERVERNE. Til Tider var Nordsjælland oversvømmet af Hververe, som trawlede Amterne for at skaffe Mandskab til den hvervede Hær. Der klagedes til Raben over, at Udlændinge, som ankom til Amterne, straks blev forfulgt af Hververne. Det stred mod Kongens Vilje. Raben lod forkynde, at enhver, det være sig skaanske, jyske, fynske eller tyske Folk, skulde have Lov til at opholde sig, bosætte sig eller tage Tjeneste, hvor de vilde i Amterne, uden at lide Overlast. Sognefogederne skulde paase, at hverken Regiment- ternes eller Landmilitsens Officerer eller deres udsendte Hververe

forfulgte saadanne Folk og tog dem til Soldater. De skulde forhindre det „med Skikkelighed“ og straks underrette Amtmanden om Misgreb fra Hververnes Side⁴.

RYTTERNE OG DERES DAARLIGE FORHOLD TIL BEFOLKNINGEN. Rytterne var ikke særlig velsete, hverken af Befolkningen eller af Autoriteterne, og de voldte ogsaa megen Fortræd.

I Sommeren 1719, da der i Eggen omkring Frederiksborg kun var 500 Rytterheste paa Græs, medens der den foregaaende Sommer havde græsset et helt Regiments Heste, klagede Bønderne i Hammersholt over, at deres Kreaturer blev stjaalet om Natten, og et og andet tydede paa, at de var blevet slagtede. Da deres Marker grænsede til Store Dyrehave, hvor Rytterhestene græssede, og da de ved Nattetid havde set Ryttere færdes paa deres Marker og ved deres Gaarde, troede de, at Rytterne var Gerningsmændene, og klagede til Gram. Han bad de militære Myndigheder undersøge Sagen og antydede, at han frygtede, at Bønderne skulde klage til Kongen⁵.

I Aaret 1720 modtog Gram fra Kollegiet en Befaling, som gik ud paa, at ingen Svin det nævnte Aar maatte gaa paa Olden i de til Kavaleriets Græsgange bestemte Skove og Marker. Dersom Rytterne stødte paa Svin i disse Skove, maatte de selv tage hvert tredie Svin og beholde det samt skyde Resten. Denne Bestemmelse vakte stor Bekymring hos Gram. Han frygtede for Følgerne af at lade Rytterne færdes med skarpladte Geværer paa Kongens Vildtbane, noget som ellers paa det strengeste var forbudt. Han mente, at det ikke blot vilde gaa ud over mangt et Stykke Vildt, men ogsaa over Godtfolks Kreaturer, ja endogsaa at Menneskeliv stod paa Spil, thi dersom en Skovrider efter sin Embedspligt paatalte eventuelle Lovovertrædelser fra Rytternes Side, vidste man aldrig, hvad det kunde udarte til. Det kunde ogsaa frygtes, at Rytterne for at gøre sig Fordel selv vilde slippe Svin og Kreaturer, som gik paa de fri Overdrev eller paa Fællederne udenfor Kongens Vange, ind i Skoven enten ved om Natten at aabne Portene eller ved at bryde Hul i Gærderne. Gram hævdede, at sligt tidligere var passeret, og han bad Kollegiet om paany at tage Sagen under nøje Overvejelse. Der var efter hans Mening ingen Grund til at give Rytterne den omtalte Myndighed, da Skovene nu var saa fri for Svin, som de aldrig før havde været. Gram

havde jo Gang paa Gang advaret Folk mod at lade Svin gaa paa Olden i Vangene, og han havde ogsaa selv undertiden ladet et Svin optage og givet det til de Fattige eller havde ladet det skyde, og disse Foranstaltninger havde haft god Virkning⁵.

Et Par Maaneder efter, at Gram havde sendt Kollegiet denne Skrivelse, ses det, at Rytterne, som laa i Kvarter i Barakkerne paa Esrom, ogsaa havde forgrebet sig paa Stutterivangene.

De færdedes i disse under Paaskud af at være paa Rekognoscering og greb ind i Vangemændenes Rettigheder, hvorfor Gram bad Obersten sørge for, at Rytterne holde sig til deres egne Kopler⁵.

Skovbetjentene og Rytterne synes stadig at have ligget i Krig med hinanden. Saaledes var Vangemanden i Stenholt Vang og hans Hustru allerede for flere Aar siden blevet overfaldet og truet af en Underofficer, hvilket gav Amtmanden Anledning til at hævde, at det var meget nødvendigt at beskytte de enligt boende Vangemænd mod Overgreb⁵.

Af og til fandt man ogsaa i Grib Skov Huder af Vildt. Det var øjensynligt, at Krybskytter havde sneget sig ind i Skoven, skudt og flaaet Vildtet, ladet Huden ligge og havde fjernet sig med Kødet. For den Art Bedrifter havde man ogsaa Rytterne mistænkt.

I Juni 1722 skrev Gram til Regimentschefen i Helsingør, at en Del Soldater fra Helsingørs Garnison daglig lod sig se i Kongens Vildtbane og med Fiskeredskaber ved Fiskedammene. De rottede sig sammen i Flokke paa ti, tolv, fjorten Personer og „lader sig ikke antaste uden derpaa skal følge Død og Ulykke“.

Det var navnlig slemt nu paa Forsommeren, fordi der fandtes saa mange smaa Dyrelam og Harer i Vildtbanen. Bønderne klagede ogsaa over, at de mistede adskillige af deres Smaakreaturer.

Gram bad Obersten true Soldaterne med haard Straf, og atter denne Gang søgte han at give sin Skrivelse forøget Virkning ved at bemærke, at han frygtede, at Skovriderne skulde klage til Kongen⁶.

FRIEDERICH V. GRAM
Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter 1718—1741.
Efter Maleri paa Boller.

PESTEN

DEN 24. April 1711 udbrød der Pest i Hornbæk og nogle flere Byer i Tikjøb Sogn, og Amtmanden fik straks Befaling til at drage Omsorg for at anbringe de Syge i bestemte fra andre Boliger afsøndrede Huse. De Syge maatte ikke komme i Berøring med andre, og om deres Behandling og den Medicin, de skulde have, skulde Amtmanden forhandle med Dr. *von Westphalen* i Helsingør¹.

Det varede imidlertid ikke ret længe, førend man maatte gribe til ganske anderledes alvorlige Foranstaltninger mod den frygtelige Farsot, som i Aarets Løb bortrev saa mange Mennesker i Hovedstaden og paa Sjælland.

I Løbet af Maj tog Pesten Overhaand i Helsingør, hvorfra den bredte sig til de omliggende Landsbyer, og man besluttede derfor at omringe saavel Helsingør som de angrebne Landsbyer med en stærk Vagt, der for Helsingørs Vedkommende skulde strække sig fra Egebæk til Villingebæk. Man haabede paa denne Maade at kunne forhindre, at København og Landet skulde blive befængt med Sygdommen.

Amtmanden fik Ordre til straks at tage til Esrom og i Samraad med Krigskommissær *Jens Rostgaard* bringe de Foranstaltninger, der skulde iværksættes, til Udførelse. De to Herrer skulde først og fremmest gaa de Tropper, der blev udkommanderede til at foretage Indespærringen, til Haande, anwise dem Pladser, hvor Vagterne skulde sættes, og Patrouillerne skulde gaa, saa ingen gaaende, kørende eller ridende kunde slippe igennem. Udenfor Helsingør skulde der indhegnes en Plads, som blev overdækket mod Regn og forsynet

med Brændsel, Fyrtøj, Enebær og Svovl. Paa denne Plads skulde den gaaende Post fra København henlægge Postsækken, og den Mand, som saa skulde hente Posten her, skulde sørge for, at den blev godt røget med skarp Røgelse af ovennævnte Bestanddele.

Det var jo imidlertid ikke nok, at de indespærrede Borgere fik Post, de skulde ogsaa gerne, hvad der var vigtigere, have Levnedsmidler. Derfor skulde der indrettes et interimistisk Torv, til hvilket der fra de Landsbyer, som ikke var smittede af Sygdommen, skulde føres alle Slags „ferske ædende Vahre“, nemlig levende Kvæg m. v., dog ikke Svin, Gæs, Flæsk, Gaasekød, Mælk, Ost, alle Slags Frugt og Brændevin. Tilførsel heraf skulde aldeles forbydes. Amtmanden skulde ansætte Priserne paa Varerne, og disse Priser skulde forkyn- des i Kirkerne og opslaas paa Torvet, hvortil man valgte en Plads udenfor Vejrmøllen og den nye Kirkegaard ved Spillepengedam. Til at lede Torvet, som holdtes hver Onsdag og Lørdag, skulde der an- tages to ærlige og fornuftige Mænd, som sammen med to andre Bor- gere fra Helsingør altid skulde opholde sig paa det. De maatte ikke forlade det, ikke gaa til Helsingør eller andre befængte Steder. De skulde føre en af Amtmanden autoriseret Bog over Varerne og have en Fortegnelse med Prisangivelse over disse. De skulde endvidere modtage Betalingen for dem og med tilbørligt Regnskab aflevere Pengene til Amtmanden. For de mest trængendes og nødlidendes Underhold skulde Udgiften forskudsvis afholdes af Kongens Kasse. Først naar alt til Byens Indespærring og Forsyning med Levnedsmidler var foretaget, maatte Amtmanden tage hjem til Frederiksborg, men han eller hans Fuldmægtig skulde hver Søndag Middag efter Prædikenen og hver Tirsdag og Torsdag begive sig til Hovedvagten ved Indespærringen for at erfare alt, hvad der havde tildraget sig, og for tillige med to af de kommanderende Officerer at overlægge og iværksætte alt, hvad der kunde gøres for at forsyne de indespærrede Steder med Fødemidler, samt for at hindre, at Sygdommen greb videre om sig¹.

Udførlige Indberetninger skulde indsendes til Kommercekollegiet.

KØBENHAVN SØGER HJÆLP I NORDSJÆLLAND. Det lykkedes jo som bekendt ikke at holde Sygdommen borte fra Hoved- staden, hvor den grufulde Urenlighed frembød de bedste Betingelser

for dens Udbredelse, og hvor den i Aarets Løb bortrev ca. 22,500 Mennesker. Det varede heller ikke længe, førend det betrængte Københavns Nødraab lød ud over hele Sjælland.

Dødsfaldene i Hovedstaden var saa talrige, at man ikke havde Folk nok til at føre Ligene bort og begrave dem. Derfor blev der til hele Sjælland udsendt en Skrivelse, hvori Sundhedskommissionen i København forlangte i det mindste et hundrede Personer til Gravere, Ligbærere og anden Gerning ved Sundhedsvæsenet. Af Tømrerlavet i København havde godvillig meldt sig et halvthundrede til disse Bestillinger, men det var langt fra tilstrækkeligt, eftersom der undertiden daglig kunde være hundrede Mennesker eller flere, som i en Hast skulde bæres bort, saa snart de var døde og lagt i Kiste. I en Skrivelse spørges der derfor Amtmanden, om der ikke ogsaa i Frederiksborg og Kronborg Amter skulde være nogle fattige Personer, som egnede sig til Hvervet. Man bød dem en maanedlig Løn paa 10 Rdl.

Man manglede ogsaa Barbersvende til at hjælpe de syge. Amtmanden skulde gøre alt, hvad han formaade, for at skaffe saa mange Barbersvende saavel fra Landet som fra Købstæderne som muligt. De lønnedes med 15, 20 eller 25 Rdl. om Maaneden alt efter deres Dygtighed. Man søgte ligeledes raske og stærke Mænd paa Landet til at være Natvægtere, da over en Trediedel af Stadens Vægtere var døde¹.

FORHOLDENE I LANDSBYERNE. Ogsaa paa Landet var Forholdene alvorlige, ja, saa slemme, at man i September ønskede Amtmandens Erklæring om, hvorvidt det var ønskeligt, at der for hver Landsby, der var angrebet af Pesten, blev indrettet en særlig Kirkegaard, og det blev forkyndt ved Kirkestævne, at Ligene skulde være begravede inden 24 Timer efter Dødsfaldene, hvad enten man havde Kister eller ikke. Senge og Sengeklæder, i hvilke de Syge havde ligget, skulde brændes, og Forbindelse mellem befængte Steder og Steder, der hidtil var gaaet fri, blev endog forbudt under Livsstraf¹.

Enhver, hvem det paa nogen Maade var muligt, søgte naturligvis at slippe bort fra det ulykkelige, hærgede København og ud paa Landet. Derfor blev det ogsaa ved Kirkestævne forkyndt, at ingen maatte

tage Børn, Søsken, Paarørende eller Venner ud til sig, naar disse ikke var forsynede med Pas og Attest, langt mindre maatte nogen føre Senge eller Sengeklæder ud fra København². Det blev ligeledes ved Kirkestævne forkyndt, at enhver saa vidt muligt skulde holde sig borte fra København, men hvis nogen af tvingende Nødvendighed skulde til Hovedstaden, maatte de ikke lade sig „engagere“, og de skulde holde sig fra Drik og „unødige og fordærvelige Vædsker“.

Der var dog alligevel en og anden paa Landet, som trods alle Forbud tog til Hovedstaden, skønt man skulde mene, at det var det sidste Sted, de vilde tage hen.

Blandt saadanne Folk var Degnekonen i Lyng. Amtmanden bestemte derfor, at hun ved Hjemkomsten skulde indespærres i 5 à 6 Uger, og der blev sat Vagt ved Døren. Derved blev imidlertid ogsaa Degnen indespærret. Han bad mindeligt for sig, og da det ikke var med hans Samtykke, at Konen var rejst til København, fik han Lov til at passe sit Embede, men han skulde holde sig borte fra sit Hjem².

Præsterne skulde ugentlig sende Amtmanden Beretning om Syge, Døde og Dødsarsagen, og Amtmanden skulde videresende disse Indberetninger til Sundhedskommissionen i København. Præsterne bad om og fik ogsaa Sognefogederne til Hjælp hermed, og det blev befalet Tingmændene, at hver af dem skulde bringe Indberetningen fra sit Sogn med, naar han om Torsdagen gav Møde paa Tinget.

At der var samvittighedsløse Mennesker, som søgte at drage personlig Fordel af den store Ulykke, ses af, at en Mand urigtigt opgav sin Søn som død, formodentlig for derved at fri ham for Militærtjenesten².

Der var stor Forskel paa den Heflighed, hvormed Sygdommen optraadte paa de forskellige selv hinanden nærliggende Steder i Frederiksborg og Kronborg Amter. Medens t. Eks. Beboerne i hvert Hus i Sletten var angrebne og over Halvdelen af disse døde, var i Humlebæk kun Beboerne af et enkelt Hus syge, og Espergærde gik helt fri².

PESTEN I HILLERØD. PANIK BLANDT BEBOERNE. I Hillerød var Sygdommen ikke slem.

— Hos os i denne Egn har det, Gud være æret, været meget vel for Sygdom, undtagen i denne forbigaaende Nat er tre Mennesker

ved Døden afgangne, om hvilke man tænker, at de har faaet deres Sygdom fra København, hvor den ene af dem har været — skriver Raben den 7. Oktober².

Uagtet Hillerød saaledes blev saa temmelig skaanet, synes Byens Borgere at have været grebne af Panik. Det var bestemt, at der i Byerne skulde antages Kvinder til i afspærrede Værelser eller Huse at passe de Syge og Mænd til at bære de Døde bort. Slottets Beboere betalte frivillige Bidrag til at dække Udgiften herved². Byfogeden i Hillerød havde ogsaa antaget fire Ligbærere, som kun skulde have med de „mistænkelige“ Døde at skaffe, men dette tog Byens Ligbærerlav meget ilde op, og Lavet forulempede disse Folk saaledes, at de meldte sig fra Bestillingen. Da der ikke kunde faas andre Mænd, spurgte Byfogeden Lavet, om det ikke vilde udpege fire af sin Midte til at røgte Hvervet. Disse fire skulde saa separeres fra Lavets øvrige Medlemmer og have deres Underhold af Byen og Slottet. Ligbærerlavet vilde ikke gaa ind herpaa, og i den Anledning skrev Amtmanden til Stiftsbefalingsmanden, at der i alle Maader findes megen Genstridighed. Lavet siger „plåt nej“, de vil ikke bortgive nogen af Lavet til saadan Gerning. Amtmanden syntes, at disse Folk havde fortjent, at deres Lav og Privilegier blev ophævet².

Der var antaget 40 Staldfolk til Stutteriet, dem maatte Amtmanden sørge for at holde for dem selv, thi hos Borgerne i Byen kan ingen henlægges, saasom „de fast alle indbyrdes er ligesom Rebellierte og ingen anstalt vil modtage eller Ordre parere“. Dersom der skulde blive nogen videre Sygdom i Byen, agtede Amtmanden derfor at udelukke Borgerne fra Slottet².

Smitten bragtes til Hillerød af nogle fattige Folk, som i København havde købt uldne Gangklæder, der havde tilhørt Syge, som var døde af Pesten. De smuglede Klæderne ud fra Staden og gav en Skræder i Hillerød dem til Reparation med det Resultat, at saavel Skræderen som de, med hvem han kom i Berøring, blev smittede. I Løbet af tre Uger døde 10 eller 12, dog alle af „gemene fattig folk“, som boede i nogle smaa, sammenbyggede Steder, der kaldtes Spydstrups Huse².

Ved at afspærre disse Huse fra Omverdenen undgik Hillerød yderligere Smitte, men Amtmanden henstillede, at man skulde visitere

Folk ved Københavns Porte, saa at ingen paa Kroppen uds muglede Klæder fra Hovedstaden².

Medens Hillerød saaledes slap nogenlunde for Sygdommen, var det modsatte Tilfældet med Slangerup, med hvilken By Hillerød undgik Forbindelse bl. a. ved, at den ridende Post mellem Roskilde, Hillerød og Helsingør i nogen Tid blev inddraget. Byfogeden i Slangerup, der havde Ordre til at afspærre de Huse, i hvilke Sygdommen rasede, synes ikke at have været noget lyst Hovede, thi han opfattede Ordren saaledes, at et Hus skulde afspærres, ikke saa snart Sygdommen var opstaaet i Huset, men først naar alle dets Beboere var døde, en Genistreg, som naturligtvis blev alvorlig paataalt af Amtmanden².

INDESPÆRRINGEN OPHÆVES. Efterhaanden som Vinteren skred frem, tog Sygdommen af, og 14. December fik man Lov til at ophæve Vagtholdet i Slangerup, da der ikke mere var nogen Sygdom i Byen. Samme Dag fik ogsaa Værten i Rungsted Kro, som paa Grund af Pesten havde maattet holde lukket i lang Tid, Tilladelse til at genaabne Kroen².

Den egentlige Indespærring af Helsingør blev ogsaa ophævet sidst i December, men her opsattes dog endnu Vagter ved alle Veje og Gange til Byen, og disse Vagter skulde kontrollere, hvad der blev udført¹.

Sidst i Januar 1712 skrev Amtmanden, at han og Jens Rostgaard nu ogsaa gerne vilde have dette Vagthold hævet, da der var gaaet saa lang Tid, siden nogen var død af Pest. Han saa ogsaa gerne, at Soldaterne fik deres Forplejning fra Helsingør og Kronborg for at lette Bønderne, som maatte køre Naturalierne fra Frederiksborg, for den lange Transport².

Den 12. Februar 1712 var alt paa begge Amter „vel for smitsom Sygdom“, og den 16. Februar blev Vagten eller „Posteringen“, som den ogsaa kaldtes, omkring Helsingør fuldstændig ophævet².

DEN SAMVITTIGHEDSFULDE PRÆST I TIKJØB. Da Indespærringen af Helsingør i sin Tid blev iværksat, var en Del af Tikjøb Sogns Beboere, som laa indenfor Soldaterkæden, blevet udelukket fra det øvrige Sogn. Nu skulde disse Folk igen svare Offer til

deres Præst, Magister *Wichmann* i Tikjøb. Denne fik sin Samvittighed lidt betynget af en Embedsed, som han med Hensyn til Samkvemmet med sine Sognebørn havde maattet aflægge, da Sygdommen indtraadte, men Amtmanden beroligede ham og skrev: „det er en post, som sig self tillige med posteringen ophæves, og kan Hr. Mag. efterdags i Guds Nafn besøge sin Menighed og dem, som agter at trolofvis i deres huuse, dog vel iagttages, at ingen trolofvelse sker i noget huus, hvor der har værred smitsom Syge, med mindre det først er blefven rensed røged og Smøged“².

KRIGSTILSTANDEN

INDTRYKKET af de vanskelige Forhold, der i Aaret 1711 herskede i Nordsjælland og særlig i Kronborg Amt, forstærkes betydeligt, naar man ser hen til den Krigstilstand, i hvilken Landet befandt sig, og som dengang allerede havde varet et Par Aar.

Ved Elleveaarskrigens Begyndelse i 1709 fik Bønderne Ordre til Dag og Nat at holde god Vagt ved Strandsiden. Denne Vagt blev dog ikke iværksat alene for Krigens, men ogsaa for Pestens Skyld, thi Sygdommen rasede allerede dengang i Danzig, og Strandvagten skulde paase, at ingen fra de af Pesten smittede Steder slap i Land¹. Mange Bønder fra begge Amter blev stadig tilsagt til at forrette Vagt-tjeneste, idet der dog ogsaa, da den danske Hær efter Nederlaget ved Helsingborg i 1710 havde maattet rømme Skaane, og Vagten ved Kysten maatte skærpes, anvendtes Militær til Strandvagten.

Man maatte med Begivenheden ved Tibberup i August 1700 i friskt Minde for enhver Pris søge at hindre en svensk Landgang paa Sjælland og havde derfor ogsaa for det Tilfælde, at Tibberup-Episoden skulde blive gentaget, ved Humlebæk og Espergærde anlagt nogle Batterier, til hvilke der i Marts 1713 anvistes Træ til 600 Faskiner³.

I Forsommeren 1711 havde et Kyradserregiment Strandvagten mellem København og Helsingør, men i Juni samme Aar fik Regimentet Marchordre, og Bønderne maatte atter overtage Vagten¹. Aaret efter skulde der indkvarteres et nyt Kompagni Soldater i Kronborg Amt, og Amtmanden henstillede i den Anledning, om ikke nogle af disse Soldater kunde lette Bønderne for Strandvagten.

I 1713 oplyses det i Anledning af en Udvisning af Brændsel, at den militære Strandvagt, som laa i Kvarter paa Strækningen fra Humlebæk til Gilleleje, paa det Tidspunkt bestod af en Løjtnant, to Underofficerer og 56 Grenaderer⁴.

Dersom Vagten mærkede det fjerneste til Fjenden, skulde Bavnene tændes, og blev der slaaet Alarm, eller blev Bavnene tændt, skulde Bønderne samle sig med Geværer og Ammunition paa nærmere angivne Steder og staa under de der posterede Officerers Kommando.

Vagten var dog ikke alene iværksat for at vaage over, at et fjendtligt Landgangsforsøg ikke fandt Sted, men havde ogsaa til Formaal at forhindre, at svenske Spioner gik i Land, samt at de paa Sjælland værende svenske Fanger skulde flygte. Til Folk, som fra Skaane kom over til Sjælland, maatte Amtmanden ikke udstede Pas. De skulde straks under behørig Vagt sendes til København og afleveres til Kommandanten⁴.

PRÆSTEN PAA HVEEN. Afspærringen af Sjællands Kyst var meget ubehagelig for Præsten paa Hveen, Hr. *Jens Espmand*, som derfor ansøgte om og ogsaa i December 1711 fik Tilladelse for sig og sine Folk til at gaa i Land paa Sjælland for at sælge sine Kreaturer og købe, hvad han havde nødig til sin Husholdning¹, men i Januar 1712 skrev Amtmanden til Amtsforvalteren, at denne skulde have flittig Indseende med Præsten. Der skulde passes paa, at Præsten og hans Folk ikke kom for langt ind i Landet, og hvis det var aldeles nødvendigt, for at han kunde faa solgt sine Varer og købt andre, skulde han ledsages af en à to af Amtets Føgeder, andre gode Mænd eller eventuelt Vagt, dersom saadan var ved Haanden. Man vilde undgaa, at Præstens smaa Besøg paa Sjælland skulde give Anledning til Spioneri, hvad ellers let kunde ske².

For at hindre svenske Fanger og danske Desertører i at flygte til Skaane blev det 1711 strengt paalagt Fiskerne at laase deres Baade og Fartøjer og at tage deres Ror, Aarer og Stænger i Forvaring om Natten, og da det trods denne Bestemmelse lykkedes en Gefreider og fire Soldater, der var deserteret fra et af Regimenterne, at slippe bort i en stjaalen Baad, forlangtes den, i hvis Baad Soldaterne var flygtet, straffet for sin Forsømmelighed¹.

Forordningen om, at Baadene skulde vel forvares, gentoges i 1714, da mange svenske Fanger benyttede dem til Flugt.

FRYGTEN FOR SVENSK LANDGANG. I Sundet og Kattedgat var der stadig Uro. 1712 tilskrev Præsten i Blidstrup Amtmanden, at der ved Stranden i Raageleje stadig saas fjendtlige Baade. En Dag syntes Besætningen i et Par saadanne Baade endog at ville gøre Landgang, men da mange Høstfolk og andre var samlede paa Marken, blev Forsøget opgivet. Præsten foreslog, at et Par smaa Jernkanoner med Lavetter, Kugler og Krudt blev posteret derude, hvilket Amtmanden mente nok kunde være fornødent².

I 1715, da de fleste sjællandske Fiskere, som det vil ses, var borte fra Hjemmene, blev de faa, der var tilbage, stadig forulempede af svenske Kapere, som ødelagde deres Fiskeredskaber. I Juli nævnte Aar fik Amtmanden saaledes Besøg af Strandrideren, *Povl Pedersen*, der berettede om tre smaa svenske Kapere, som næsten hver Dag lod sig se langs Stranden, hvor de tog saa mange danske Fartøjer, som de kunde faa fat paa, og tilføjede de fattige Fiskere megen Skade. Raben henstillede derfor, at der blev sendt en lille Fregat op i Sundet⁵.

I Aaret 1716 blev Vinteren saa streng, Frosten saa haard, at Sundet blev tillagt, og dermed øgedes Frygten for en fjendtlig Landgang. Det blev derfor befalet Bønderne daglig at ise, saa Vandet kunde holdes aabent, og Bønderne skulde selv medbringe de nødvendige Redskaber, Økser, Hakker og Baadshager. Arbejdet langs Kysten blev ledet af en Oberst, hvorimod Amtsforvalter Juel synes at have haft Kommandoen over de Bønder, der isede omkring Kronborg⁴.

Samtidig med at der gaves Ordre til dette Isningsarbejde, blev det befalet, at alle unge Mænd fra 16 Aars Alderen undtagen de, som tjente Enker og gamle Mænd, skulde føres til København, saa snart det forlangtes, for at de ikke skulde blive bortførte, hvis Fjenden gik i Land i denne Vinter⁴.

Tre Aar tidligere var der givet Ordre til, at alle Skovridere, Skytter, Kuske og Staldkarle skulde holde sig rede til med deres Heste, Geværer og Kaarder at møde, hvor og paa hvilken Tid det maatte være fornødent, og til alt ungt Mandskab om, at det, naar der gjordes Alarm, øjeblikkelig skulde indfinde sig paa Kronborg, hvor Geværer,

Krudt og Kugler vilde blive udleverede, og hvor det vilde faa samme Forplejning som de øvrige Soldater⁴. Nu blev der givet Ordre til, at alle Skovridere og Skytter skulde holde sig rede til med deres Heste at drage til København, naar Advarsel skete, eller Bavnene tændtes.

Endvidere skulde alle, som havde Fødevarer, Brænde eller Tørv at sælge, opmuntres til at sende det til København saa snart som muligt, navnlig vilde man gerne have Mel⁴. I fjorten Dage skulde der ikke betales Konsumtion af saadanne Varer⁴.

Den 18. Januar 1716 hedder det, at man ikke kan vide, om Fjenden, saafremt den strenge Frost holder sig, kan gøre Landgang og berøve Bønderne deres Bæster og Kvæg. Derfor skulde Indbyggjerne, saa snart det mærkedes, at Fjenden vilde gøre Landgang, drive Stude, Okser og andet Kvæg til København og ligeledes føre det Hø, som de vilde sælge, til Staden. Heste og Køer kunde de derimod lade føre til Møen eller Falster. Et Par Dage efter gaves der Ordre til, at ogsaa Rug, Byg og andre Kornvarer skulde oplagres i Hovedstaden⁴.

Efterhaanden som Dagene gik, og Frosten stadig holdt sig, øgedes Nervøsiteten hos de Styrende, og den 30. Januar var man saa vidt, at man gav Ordre til, at Stude og andet Slagtekvæg straks skulde føres til København, „at det ikke skal blive forsilde“⁴.

Faren for en fjendtlig March over Isen drev imidlertid over, Vejret forandrede sig, og der blev givet Kontraordre. Først i Februar blev det bestemt, at Kornet ikke skulde føres til København, og Bøndervogne og Bønderheste skulde heller ikke, som det var befalet, komme Helsingørs Indbyggere til Hjælp med Kørsel af Varer til Hovedstaden. „Landmanden har overflødig med Kiørsler til Vores egen tjeneste at gjøre,“ hedder det⁴.

DE HAARDE VILKAAR I FISKERLEJERNE. Var Landmændene overbebyrdede under Krigens Trængsler, gjaldt dette i ikke mindre Grad Søens Mænd, de fattige Fiskere.

Enhver, der kunde gøre Gavn paa Orlogsflaaden, var naturligvis ombord paa denne. I 1710 blev der givet Ordre til, at alle, som egnede sig til at gøre Tjeneste til Søs, skulde melde sig til Admiralitetet¹, og i 1712 blev det befalet, at alle aabne Fartøjer skulde med mindst 3 Mands Besætning indfinde sig paa Rheden, hvor de skulde synes, og de, som fandtes tjenlige til Krigstjenesten, udtages. Til Or-

logs- og Koffarditjenesten skulde tages saa mange brugelige Folk som muligt¹.

Over alle Fiskerne blev der holdt Mandtal og udarbejdet en Rulle, ligesom der blev optaget en Fortegnelse over deres Baade. De Fiskere, som ikke var udtaget til Tjeneste, blev derefter ganske vist hjemsendt, men de skulde holde sig i Beredskab, hvis Kongen senere fik Brug for dem¹.

Dette Tidspunkt indtraf i Sommeren 1715, da den danske Hær stod i Pommern. Baadene skulde da bruges til Transporter til Hæren. Der blev givet Befaling til, at alle Fartøjer, Færger og aabne Baade skulde indfinde sig i Grønsund. Besætningen skulde være forsynet med Proviant til sig selv og maatte desuden medtage saa mange Varer, Flæsk, Smør, Ost og Brændevin, til Forhandling, som de havde Lyst til⁴.

Raben skrev i den Anledning til Kongen, at Fiskerne særlig paa denne Tid, da de først skulde til at tjene noget ved Fiskeriet, var saa daarligt stillede, at de næppe kunde efterlade sig lidt til deres Hustruers og Børns Underhold, langt mindre tage Proviant med sig for lang Tid. Det vilde derfor være nødvendigt at forsyne dem med Levnedsmidler i København⁵. Det viste sig ogsaa snart, at de faa Mennesker, som var tilbage i Fiskerlejerne, var saa fattige, at nogle af dem saa godt som maatte gaa omkring og betle om Brødet.

I Stedet for de unge raske Mænd, som var draget bort til Krigsskuepladsen, fik man Syge og Saarede tilbage. Saadanne syge og sengeliggende Soldater skulde underholdes af Bønderne. Hvert Lægds Bønder skulde sørge for sine, og dersom de ikke selv vilde forpleje dem og yde dem Underhold in natura, skulde de betale dem et mindre Pengebeløb daglig, enten de kunde arbejde eller ikke¹.

Det har formodentlig knebet med at erstatte de Soldater, som efterhaanden blev utjenstdygtige, og med at skaffe Arbejdskraft til Holmen, og man søgte alle Udveje for at skaffe nye Folk. Saaledes blev det i August 1715 befalet, at alle Løsgængere skulde anholdes og indsendes til Holmen. Efter en Skrivelse fra Stiftamtmanden var der fra en Del Amter og Købstæder indsendt 300 saadanne Løsgængere, men 100 af dem var blevet sendt tilbage igen, da de ikke kunde tjene Føden, end mindre en Dagløn.

Man havde en Mistanke om, at mange Løsgængere flygtede til

Skovene, hvor de søgte at skjule sig, og Amtmanden gav Ordre til, at saadanne Folk skulde opsøges, men synderlig Glæde fik man sikkert ikke af disse, der kaldtes „det presserede Mandskab“⁵.

I Januar 1716 indkaldtes de unge Mænd fra 16 Aars Alderen.

DE SVENSKE FANGER. Foruden de hjemsendte syge Soldater var der ogsaa en Del svenske Fanger i Amterne. Da Militæret nemlig i Efteraaret 1713 var klar over, at man ikke kunde rationere de svenske Fanger i den kommende Vinter, søgte man at anbringe dem paa Landet. I en Skrivelse oplyses det i April Maaned 1715, at der paa det Tidspunkt var 853 svenske Fanger paa Sjælland. Disse Fanger skulde, hvilket allerede bestemtes 1713, antages til Arbejde af Godsejere, Præster eller Bønder samt i Købstæderne af Borgerskabet. De Fanger, som ikke vilde eller ikke kunde arbejde, skulde daglig have et mindre Pengebeløb eller et Par Pund Brød, som skulde betales af Amtstuen. De, som arbejdede, skulde naturligvis betales af dem, hos hvem de havde taget Tjeneste, og Principalerne skulde staa til Ansvar for, at de ikke undveg⁴.

I 1716 var der Vanskeligheder med disse Fanger. Nogle gik uden videre ud af Tjenesten og gjorde sig usynlige. Saadanne skulde anholdes og sendes til nærmeste Fæstning, i de nordsjællandske Amter til Kronborg, hvor de skulde arbejde paa Vand og Brød⁴. Dersom Fjenden gjorde Landgang, skulde alle Fangerne straks føres til København⁴. I Juli 1716 sendte man 200 af Fangerne, derunder ogsaa Fanger fra Frederiksborg og Kronborg Amter, til Vordingborg, hvor de skulde indgrøfte Vildtbanen⁴.

Det var ikke alle Fangerne, som befandt sig ilde i Fangenskabet. Nogle af dem tabte Hjerterne til de sjællandske Piger, og det blev bestemt, at naar saadanne Fanger med nogle af deres Kammerater kunde bekræfte, at de hverken var gifte eller trolovede i Sverrig, maatte de lade sig vie her og bosætte sig i Danmark. De maatte saa tage Tjeneste, hvor de ønskede, og skulde ikke mere betragtes som Fanger.

FREDERIKSBORG OG ØSTRUP

I JUNI 1719 laa Dronning *Louise* syg paa Frederiksborg¹. Kongen var bortrejst, men hans Søskende, Prins *Carl* og Prinsesse *Sofie Hedevig*, var hos hende. Da hendes Helbred bedredes, rejste Prinsen og Prinsessen til Vemmetofte, og Dronningen var ene tilbage. Hun interesserede sig meget for, at Klokkeværket, der spillede Salmemelodier i Slotskirkens Taarn, men som var i Uorden, skulde blive istandsat, og talte stadig med Gram og andre derom. Kongen havde ogsaa kort før sin Afrejse ivret for at faa Klokkespillet i Orden, men Urmageren undskyldte sig med, at han ikke kunde faa Arbejdet fra Haanden, førend et Værkstedslokale, man havde lovet at indrette til ham paa Slottet, var færdigt¹.

I Juli var Dronningen saa vel, at hun kunde sidde ude i det Frie, og hun befalede saa, at en Løvhytte i Lille Dyrehave skulde bringes i Orden. Denne Løvhytte maa have været ret anselig, thi Gram, der gav Tam Masman Ordre til at udvise det grønne Løv til Hytten efter Gartneren *Hans Jørgen Vilchens* Overslag, beordrede samtidig Regimentsskriver Torm til at sørge for 12 Bøndervogne med behørigt Mandskab til at hjælpe med ved Arbejdet¹.

At den svage Dronning har følt sig meget ensom paa Slottet, fremgaar af et Brev, som Gram sendte en højtstaaende, unavngiven Person i København. Brevet lyder saaledes:

Eders Excellence

Høyedle og Velbr, Høitærede Herr Geheime Raad;

Efter min skrifvelse til Eders Excellence af gaardags dato var bortsent, hafde ieg dend Ære at frue Hofmesterinden, var i mit huus i aftes, da hund i blant

Anded sagde at hines Maj.ts Droningen Allernaadigst hafde ladet sig formercke, om den Eenlighed og stilhed hun Motte være udi og formedelst ingen Compagnie fast hver dag spiise for sig selv i sit Cammer, Ønskede derfor gierne at de Herr Geheime Raad ville komme herud, og i fald de icke selv kunde komme, da at præcradere nogle Andre, Saasom dend Engelske Millord Polvard, og andre som der er tilstede, dog icke alle paa engang, men at der Jefnlig iblant nogle kunde udkomme, paa det Hindes Maj.ts Droningen icke skulle vere saa Eenlig siden hund dog af os her Ved stedet formedelst de i min seniste skrifvelse Anførte Aarsager er meged ilde opvarted,

Jeg forblifver i Øfrigt stedse

Eders Excellence Høyedle og Velbr Høitærede
Herr Geheime Raads tjenstberedvilligste tienner
F. von Gram.

Friderichsborg, d. 27. Juli 1719.

Med den sidste Bemærkning sigtede Gram til, at han selv var syg og derfor ikke kunde opvarte Dronningen saa godt, som han gerne vilde. „Vi lever som i et Kloster,“ skrev han i et andet Brev¹.

I August vendte Kongen hjem, og han og Kronprinsen kom saa til Frederiksborg¹.

FREDSSLUTNINGEN. DRONNINGENS DØD. I November 1719 blev det bekendtgjort saavel paa Frederiksborg som paa Kronborg Amts Ting, at der var sluttet en 6 Maaneders Vaabenstilstand mellem Kongen af Danmark og Dronningen af Sverrig¹, og nu toges der for Alvor fat paa de store Arbejder paa Frederiksborg og paa Østrup, om hvilke der nedenfor skal fortælles.

Den 23. Juli 1720 fandt den endelige Fredsslutning Sted paa Frederiksborg, og i December afholdtes i den Anledning en Taksigelsesfest, som Gram fejrede i sit Hjem paa Frederiksborg med en stor Middag for alle de kongelige Betjente i de to Amter¹.

Imidlertid var Dronningen atter bleven syg. Den 4. December foreligger der en Skrivelse, i hvilken det hedder, at Dronningen, der ikke befinder sig vel, længes meget efter at faa nogle af de smaa Fisk, der kaldes grüntlinger², og Kongen befalede Gram at spørge Fiskemester *Christian Friis*, om han kunde skaffe dem.

Tre Maaneder efter, den 15. Marts 1721, afgang Dronning Louise ved Døden, og der kom saa Ordre til at ringe med Slottets Klokker¹. 18 Bønder maatte daglig Kl. 10 om Formiddagen møde paa Slottet og udføre dette Arbejde, og de blev tilsagt sognevis i følgende Orden:

Lillerød, Lyngø, Herløv, Gjøløse, Uvelse og Asminderød. Hvis det var nødvendigt — man kunde ikke vide, om der skulde fortsættes med Ringningen Aar og Dag, skrev Gram — skulde derefter Bønderne fra de fjernere liggende Sogne tilsiges¹.

SPAREPENGENES NEDRIVELSE. Ved Dronningens Død var de nye Arbejder paa Frederiksborg i fuld Gang. Den saakaldte Kalvehave, der laa lige ved Slottet, blev indhegnet til Brug for Amtmanden¹, og bag Sparepenge i Lille Dyrehave var man i Gang med de nye Alléer og hele det store Anlæg, hvis Forbillede Kongen havde hentet paa en Udenlandsrejse.

For at aabne Udsigten fra Slottet til det nye Anlæg maatte Sparepenge forsvinde, og 19. Februar 1720 skrev Gram til Lüders, at Stutmester Schæffer havde meddelt ham, at den til Sparepenges Nedbrydelse udsendte Entreprenør havde ladet sig forstaa med, at han om tre Ugers Tid vilde begynde paa Nedbrydningsarbejdet med den lange Folestald¹.

Naar Sparepenge forsvandt, blev Stutmesteren og Folemesteren imidlertid husvilde, og der maatte ogsaa skaffes anden Plads til Stutterihestene og det Hø, som var oplagret paa Lofterne i Sparepenges Staldbygninger.

En Del af Hestene var blevet anbragt i den gamle Stald paa Ladegaarden, hvor man ogsaa havde indrettet nye Afdelinger til de unge Foler, men Pladsen var dog langt fra tilstrækkelig¹. Kongen agtede imidlertid at opføre en stor ny Staldbygning paa Østrup, og man haabede, at denne Stald kunde blive færdig saa betids, at en Del Heste efter Sommergræsningen i det kommende Efteraar kunde opstaldes her.

Det var ligeledes Kongens Tanke, at Høet efter Høsten 1720 skulde sættes i Stak paa Østrup, men dette fraaadede Gram, thi hvis den nye Stald ikke skulde blive færdig, maatte man blot føre det bort igen, hvilket vilde blive til yderligere Besvær for Bønderne¹.

Der blev imidlertid ikke taget Hensyn til denne Indvending. Høet blev sat i Stak paa Østrup, og 27. November hedder det, at Heste, Kreaturer og de paa Østrup arbejdende Soldater handler ilde med Kongens Høstakke nævnte Sted, hvorfor Gram bad Krigsraad Juel om at sørge for, at der blev sat Hegn omkring dem¹.

Sparepenge blev nedrevet i Sommerens Løb, og Materialerne blev af Bønderne ført til Østrup, for noget Marmors Vedkommende til København, og den 24. September var der kun 2000 Sten tilbage¹.

Paa Østrup var man imidlertid ikke bleven færdig med den nye Stald, og det kneb med at skaffe Plads til de mange Heste, især da en Mængde Staldrum i Forvejen var optagne af det i Hillerød liggende Rytterregiments Heste. Man fik dem imidlertid anbragt dels paa Ladegaarden og i Slottets Stalde, dels paa den gamle Jægergaard og i den lille nye Jægergaards Stald i Hillerød¹.

Grunden, paa hvilken Sparepenge havde staaet, blev reguleret under Major *Eberlins* Ledelse, og skønt den var meget stenagtig, syntes Gram, at Resultatet blev godt¹. Ved Nedbrydelsen af Sparepenge og Anlægget af den nye Have blev en gammel Vej afskaffet, og Færd-selen ad en Fodsti, som førte fra nævnte Vej over den gamle Jægergaards Vange, forbudt¹.

Stutmesteren og Folemesteren havde en Tid maattet bo tilleje i Byen, men i November 1720 blev det bestemt, at der skulde opføres et nyt Hus til Stutmesteren. 3. September 1721 anmodede Fuldmægtig Madsen Bang Bygmesteren Johan Cornelius Krieger om at fremme Arbejdet med Opførelsen af Stutmesterboligen, saa den kunde være færdig til Mikkelsdag. Bøndervogne skulde hente Materialerne til dette Hus enten i Sletten eller i København¹.

DEN NYE ALLÉ. EN VEJRMØLLE PAA JÆGERBAK-KEN. I Stedet for den gamle Vej anlagdes den ny endnu eksisterende Allé over Jægerbakken. Det blev, da Alléen i 1722 var færdig, forbudt Hillerøds Indbyggere og andre at køre i den, saafremt de ikke vilde have Heste og Vogne forbrudt, dog undtoges Folk, som havde Ærinde til Gartneren Hans Jørgen Vilchens Hus, der laa og endnu ligger i Alléen. Det blev ligeledes forbudt at færdes med Heste og Vogn paa Konge- og Jagtveje i det nye Anlæg³. Hermed er vistnok særlig tænkt paa den nye Kongevej, som gik fra Møntporten til de Jagtveje, der førte til Porthus og derfra videre til Østrup, og som skilte den Del af Lille Dyrehave, i hvilken Badstuen ligger, fra den Del, der nu omfattede de nye Anlæg.

Samtidig med de omtalte Forandringer rejstes Tanken om Opførelsen af en Vejrmølle overfor Jægervangen, den nuværende Jæger-

bakke. Hillerød havde i Forvejen to Vandmøller, Slotsmøllen og Ladegaardsmøllen eller Faurholmsmøllen, som den ogsaa kaldtes¹. Slotsmøllen havde Amtmandens Fuldmægtig, Madsen Bang, haft i Fæste siden 1713¹.

I Hillerød var der stor Trang til en Vejrmølle paa Tider, naar der kun var lidt Vand til at drive Vandmøllerne, og da man 1721 af Hensyn til Reparation af Slottets Fundamenter tømte Slotssøen, blev det helt galt. Folk maatte leje Vogne og køre rundt fra den ene Mølle til den anden for at faa deres Korn malet, og Udgiften hertil vilde de fattige Beboere og Rytterne naturligvis gerne spare. Der blev rettet en Forespørgsel til de to Møllere, om nogen af dem vilde bygge den nye Mølle. Ladegaardsmølleren vilde ikke have noget dermed at gøre, men Amtsfuldmægtigen vilde nok paatage sig det paa Betingelse af, at han maatte faa Jægergaardsvangen som fri Ejendomsjord, Ejendomsret paa Vejrmøllen, naar den var kommen i Gang, nogle Aars Frihed for Afgifter og to Egetræer¹.

Rimeligvis har man ment, at disse Fordringer var for store, thi uagtet Gram anbefalede og var meget ivrig for Sagen, trak den i Langdrag, og foreløbig blev der ingen Mølle bygget.

Et Par Aar efter samledes Interessen om Ladegaardsmølleren, *Lars Andersen*, i en mindre hyggelig Anledning. Han havde pryglet sin Kone i den Grad, at hun maatte gaa til Sengs, og otte Dage efter afgik hun ved Døden. Nu maatte det undersøges, om Døden var indtraadt som Følge af den Mishandling, hun havde været Genstand for. Hofbarberer og Barberer i Hillerød synede hende, men kunde ikke konstatere Dødsårsagen. De besluttede derfor at „aabne hende paa nogle Steder“, og Gram sendte Ekspresbud til København for at anmode Kongens Livmedikus, Etatsraad *Wulff*, om at overvære Obduktionen³.

Mølleren blev sat i Taarnet, men saa Lejlighed til at flygte, og efter Sædvane blev saa ogsaa Taarngemmeren arresteret, men Gram bad for ham. Han kunde ikke gøre for, at Mølleren var undsluppen. Det var sket mellem 9 og 10 om Aftenen, medens Taarngemmeren var gaaet for at lukke Slottets Porte, og Mølleren havde det Jern, hvormed han havde været lænket, paa sig. Desuden var Taarngemmeren en god Mand, man kunde ikke faa nogen bedre. Han blev ogsaa straks frigivet, og Mølleren, der formodentlig havde søgt Tilflugt i

Grib Skov, da han havde en Broder, som var Vangemand i Piberhuset, undslap til Skaane, hvorfra han, hvis Fader boede i Lønholt, senere indgav Ansøgning om Benaadning⁴.

MANGLÉN PAA LÆGEHJÆLP. Det var maaske Sagen om Obduktionen af Møllerkonens Lig, der gav Anledning til, at Savnet af en ordentlig stedlig Læge blev Kongen bevidst; i hvert Tilfælde hedder det et Par Maaneder senere, at Kongen gerne vilde have, at Amterne skulde have en Læge, som havde Forstand ikke blot paa Kirurgi, men ogsaa paa indvortes Svagheder, og som skulde staa til Raadighed for hele Befolkningen.

Spørgsmaalet om, hvorledes man skulde skaffe Befolkningen ordentlig Lægehjælp, havde allerede været fremme i 1702. Da hed det, at „adskillige af den gemene Mand“ fik en og anden Svaghed, mistede Helbred og Førlighed og derfor ikke kunde tjene Brødet, end-sige „gøre os og Landet Tieneste“, og Opmærksomheden var vakt for, at næst Guds Bistand kunde der maaske nok bødes paa Sygdommene, dersom Folk i Tide kom under Lægebehandling og fik Medikamenter. Derfor skulde Amtmanden og Stiftsbefalingsmanden tage under Overvejelse, hvorledes man skulde afhjælpe Manglen af Læger paa Landet, men, hedder det videre, indtil denne Sag kan blive ordnet, skal Lægds mændene og de andre Bønder i hvert Lægds skiftes til med deres Heste og Vogne at lade Regimentsfeltskærerne kalde, naar nogen af de indrullerede unge Karle bliver syge⁵.

Stort videre end til Overvejelserne synes man ikke at være kommen i Aaret 1721, og det skyldes sikkert Grams Energi, naar man omsider nogenlunde fik det vanskelige Spørgsmaal løst i de nord-sjællandske Amter.

Gram udsendte et Opraab og fik en Del af Beboerne til at tegne sig for aarlige Bidrag til Lønning af en Læge, ligesom han formaaede Kongen til hertil at yde 60 Rdl. aarlig. Man fandt ogsaa en dygtig Læge, *Poul Bertram Stahl*, der var villig til at paatage sig Gerningen³. Han, som aabenbart var en stor Idealist, der mere var opfyldt af Kaldet end af Tanken paa Lønnen, blev i Slutningen af 1722 eller i Begyndelsen af 1723 beskikket som Kirurg for Slottet og Amterne. Han var „stabil og velerfaren“, og hans Gerning var meget velsignelsesrig, men trods sin Dygtighed levede han kummerligt, og da

han to Aar efter sin Ansættelse afgik ved Døden, efterlod han sig ikke saa meget, at han kunde komme i Jorden derfor, saa Enken til Begravelsesomkostningerne maatte laane 30 Rdl. af Regiments-skriver Torm.

Da Kongen nu i Hillerød agtede at oprette et Hospital for Spedalske, og da der til dette Hospital var beregnet et Lægehonorar paa 80 Rdl. aarlig og Brændsel, tænkte Gram sig, at denne Stilling kunde forenes med Stillingen som Læge for Amterne, og han indgav i April 1725 et Andragende herom, idet han samtidig bad Kongen om at forhøje sit Tilskud til Amtslægen med 40 Rdl.⁴

Lüders meddelte Gram, at Kongen var villig til at give 100 Rdl. til Lægen, som saa ogsaa for den Gage skulde tilse Almissepationerne i det nye Hospital i Hillerød, men det viste sig, at man ikke kunde faa nogen for den Betaling.

Gram havde personlig Erfaring for, hvad det betød at have en dygtig og erfaren Læge. Han var selv svagelig, men Prins Carl og Prinsesse Sofie Hedevig havde venskabeligt tilladt deres Livlæge at behandle ham, og Doktoren tog undertiden Ophold hos Gram paa Frederiksborg³.

Gram opgav da heller ikke Kampen for at skaffe Slottets og Amternes Beboere en Læge, men indsendte en ny Skrivelse, der viser, hvor fortvivlede Forholdene var paa dette Omraade.

Gram gjorde opmærksom paa, at det drejede sig om to store Amter med en Mængde unge og gamle Mennesker samt to smaa Købstæder, Hillerød og Slangerup med Frederikssund, som ogsaa var meget folkerige, der var ganske uden Lægehjælp. Blandt Beboerne var ogsaa Kongens Amts-, Slots- og Stutteribetjente og desuden de ved Slottet indkvarterede Ryttere med deres Koner og Børn, samt de Soldater, der blev udkommanderede paa Arbejde. Der forefaldt ofte ulykkelige Hændelser, men der var ingen Læge, som nogen kunde have Fortrolighed til, eller som forstod sin Funktion.

Det var en Jammer at høre den ene klage paa en, den anden paa en anden Maade. Adskillige af Kongens Betjente laa syge. Folemesteren var netop blevet sparket af en Hest, saa man tvivlede om, at han kunde genvinde sit Helbred. Det samme var hændt et Par Staldbetjente. Alle sukkede og klagede og ønskede, at der maatte komme en forstandig Læge til Stedet.

Mange Bønders, Borgeres og Soldaters Børn fik i deres unge Aar en eller anden Sygdom, som, fordi der ikke blev gjort noget ved den, udartede, saa de tilsidst blev elendige og spedalske Mennesker, hvilket ogsaa havde Indflydelse paa, at der var Mangel paa Folk til Indrullering og til at besætte Gaardene med. Gram bad derfor Kongen om yderligere at forhøje Lønnen⁴. Omsider gik Sagen saa i Orden.

Blandt Ansøgerne til Embedet var en Barber i Hillerød ved Navn *Johan Kutsch*. Om ham udtalte Gram, at hans Livsforhold var saaledes, at han ikke gad beskrive dem, hvilket ogsaa kun vilde være til Barberens største Skam og Vanære. Det var altfor vist, at han for sit liderlige Drikkelevned havde sat sin Forstand til, saa alle ansaa ham for at være en Nar⁵. Dette viser, af hvilken Art de Folk var, til hvem de Syge tidligere var henvist. Man havde imidlertid nu ikke mere Vanskeligheder ved at faa Stillingen besat. Den blev overtaget af en Mand ved Navn *Johan Hendrich Schmaltz*⁶.

FORSKELLIGE ARBEJDER PAA FREDERIKSBORG. Foruden det omtalte store Haveanlæg blev der paa den Tid ogsaa udført et meget betydeligt Arbejde med Restaurering af Slottets Fundamenter, et Arbejde, som medførte, at Slotssøen maatte tømmes. Den 21. Maj 1721 var Søen tømt, og i August blev Bunden oprenset. Man plagedes som Følge heraf noget af ilde Lugt, der var særlig slem ved Møntporten mellem Oldfrueboligen og Kirken og ved den inderste Slotsbro¹.

Arbejdet med Fundamenterne skred imidlertid raskt fra Haanden, og Fiskemester Friis fik Besked om at holde Vandet i de omliggende Søer i højeste Flodemaal, for at man kunde have tilstrækkeligt Vand til atter at fylde Søen. Fiskemesteren erklærede imidlertid, at han kun havde Forraad af Vand i tre, fire smaa Damme, og det var langt fra tilstrækkeligt¹. Da Krieger samtidig holdt paa, at Søen af Hensyn til Fundamenterne og Cementens Bevaring maatte fyldes, inden Frosten indtraadte, undersøgte man nogle store Grøfter, som i gammel Tid med stor Bekostning var gravede fra Kollerødsøen til Slotssøen og fra Allerød Sø til Kollerød Sø. Disse Grøfter blev oprensede og Vandet ad den Vej ledet til Slotssøen. Den 9. Januar 1722 hedder det, at Vandet i Slotssøen paa Grund af den langvarige vaade Vin-

ter daglig tiltager, og den 21. Januar var det steget saaledes, at Slotsmøllen atter kunde begynde at male³.

Til Hjælp ved det store Arbejde anvendtes 500 Soldater³. I Oktober 1721 maatte 200 af disse indkvarteres i Hillerød, da de ikke længer kunde taale at ligge i Telte³. Det var en stor Byrde for Borgerne i Hillerød, der i Forvejen havde Indkvartering af Rytterne og disses Hustruer og Børn. Hillerød var paa den Tid saa bebyrdet med Indkvartering, at man endog maatte tage Tinghuset i Brug hertil, og Byfogeden maatte holde Ting i sit eget Hus³.

Soldaterne laa i Halm omkring paa Lofterne, og Gram frygtede meget for Ildsvaade og anmodede derfor vedkommende Oberst om at forbyde Soldaterne at have tændte Tobakspiber om Natten og om Morgenen³.

Kongen fulgte stadig Arbejdet med største Interesse, og han var meget ivrig for at faa en Gruppe af Bly, forestillende en af Hunde jaget Hjort, opstillet i Søen³. Han kom ogsaa selv til Frederiksborg for at se, hvorledes det gik. Under et Besøg i August 1721 glædede han sig meget over Aarets gode Høhøst og bestemte forinden sin Afrejse, at der skulde købes en Del Øl til Bønderne, for at disse kunde gøre sig en glad Dag ovenpaa alt det Slid og al den Møje, de havde haft³.

Endnu i November 1722 arbejdede mange Mennesker med Kaskaderne i den nye Slotshave³.

Den Del af Arbejdet paa Frederiksborg, som udførtes af Bønderne, sorterede under Regimentsskriver Torm, og medens denne var fuldt optaget her, havde Amtsforvalter Juel ikke mindre travle Dage paa Østrup.

Til dette Sted førte Bøndervognene ikke blot Materialer fra Sparepenge, men ogsaa Mængder af Sten fra Karlebo Teglværk, Tømmer fra Skovene og desuden de mange Bygningssager, som ad Søvejen blev ført til Sletten og udskibede der.

NYBYGNINGER PAA ØSTRUP. I April 1720 skrev Gram til Amtmanden over Københavns Amt, at Bønderne saavel i Frederiksborg som i Kronborg Amter — som han nok vidste — havde og fremtidig vilde faa saa mange Kørsler til Østrup, at de umuligt kunde paatage sig Reparationer af Veje¹.

Paa Østrup ledede Johan Cornelius Krieger Opførelsen af de nye Bygninger og Anlægget af de mange store Alléer i Østrup Vang.

Den 15. Oktober 1720 skrev Gram til Lüders, at han havde været paa Østrup og set, at det gik temmelig godt fremad baade med Byggearbejdet og med Alléerne, og at Kongen, naar han fik det at se, vilde finde, at der var sket en stor Forandring. Nogle Dage senere var Kongen selv paa Østrup¹.

I Januar 1721 blev det bestemt, at Østrup Vang skulde indgrøftes, saa Hingste og Hopper ikke kunde springe ud, og 27. Februar traf Gram paa Østrup nærmere Aftale med Juel om dette Arbejde. Indtil nævnte Dag havde Bønderne ført 36000 Mursten fra Karlebo Teglværk til Østrup, og under Grams Ophold paa Stedet ankom endnu mange Læs¹.

Til at grave Grøfterne og kaste Digerne blev der udsendt 100 Soldater, hvis Ankomst fandt Sted Søndagen efter Paaske i April 1721. Gram havde sørget for Kvarter til dem og skrev efter de nødvendige Redskaber, 100 Spader og 50 Hakker¹. Krieger vilde gerne have nogle af Soldaterne til Hjælp ved Plantningen i de nye Alléer, og efter Juels Forslag blev der saa taget 150 Bønder til Hjælp ved Indgrøftningen af Vangen. Man ønskede nemlig gerne at faa Arbejdet hermed færdig til Maj for at kunne benytte Vangen til Græsning for Stutteriet¹.

Kongen forlangte, at Grøfterne endelig skulde graves i lige Linie, og Gram gjorde i den Anledning opmærksom paa, at naar den lige Linje skulde følges, vilde man miste et Stykke — omtrent en Hests Græsning — af Vangen, ligesom der ved Vejen, som førte omkring denne, tæt ved Kirkeledshuset maatte ryddes nogle Træer. Gram ønskede gerne, at Kongen selv tog det i Øjesyn. Den lige Linie blev imidlertid fastholdt, og Fredensborg Slotshave har altsaa faaet sine Græselinier direkte efter Frederik den Fjerdes Ordre. Man begyndte Arbejdet med at kaste Grøfterne „ad den søndre Kant ad Endrup til“, men en langvarig Frost hæmmede Arbejdet. Juel var daglig fra Morgen til Aften hos Folkene, der gravede, og der var 217 Mand i fuld Gang alene med dette Arbejde¹.

Den 1. Maj 1721 flyttede Kongen til Frederiksborg og var nu stadig, dels ene dels sammen med Gram paa Østrup. Da Kongen atter rejste, og Gram ogsaa skulde bort, sendte sidstnævnte 23. Juli en lang

Instruks om, hvad Juel skulde forrette for saa meget som muligt „at kunne fornøje hans Majestæts Sind, Vilje og Humør.“

Først skulde Juel sørge for, at Tømmeret fra det gamle nedrevne Østrup saavel som de gamle Gærder ved Søen blev fjernet, og Stederne ryddelig- og rengjorte. Tømmeret fra Østrup blev ført til Frederiksborg, nogle Stykker blev brugt til Stutmesterens Hus, Resten anvendt ved de øvrige Arbejder paa dette Slot³.

Dernæst skulde Juel lade lave en Flaade, paa hvilken Brænde til Kalkbrænderiet paa Østrup og Tømmer til Bygningerne kunde føres over Esrom Sø. Da man ikke ved Hjælp af Materialhestene kunde klare Transporten af 500 Alen hugne, graa Sten, som skulde bruges til Trappen og Grunden under den nye Stald, skulde Bønderne ogsaa hjælpe med herved samt endvidere med at køre Sand til Alléerne o. s. v. Juel skulde sørge for at faa saa meget som muligt fra Haanden saa betids, at det ikke skulde blive nødvendigt at have Bøndernes Hjælp i den travleste Høsttid¹. Den 12. Juli var Grunden til den nye Stald lagt, og den 19. Juli var Kongen atter paa Østrup, saa, hvad der var udrettet, og befalede, inden han rejste, Gram at sørge for alt¹.

Da Kongen atter den 20. November sammen med Gram inspicerede Arbejdet paa Østrup, bestemte han, at Østrup Vang helt skulde indesluttet med et Hegn af Stolper, Stiver, Slaar og Granstager³. Gram fulgte stadig Arbejdet med største Opmærksomhed og indberettede gennem Lüders alt til Kongen.

Imidlertid havde Krieger faaet det nye Slot rejst, og da Gram 9. Januar 1722 var paa Østrup, arbejdede den italienske Kunstner *Carlo Enrico Brenno* paa Stukkaturerne. Gram fulgte ogsaa dette Arbejde med Interesse. Den 14. April skrev han til Lüders, at Gipsarbejdet var meget velgjort. Gram havde haft sin Fuldmægtig med sig paa Slottet, og denne havde ikke noksom kunnet berømme Italienerens Arbejde. 9. Maj skrev han, at Italieneren havde faaet sin Broder til Hjælp. „De stræber med al Flid“, men da de gør deres Arbejde vel, tager det lang Tid³.

KONGENS BESØG. En Efterskrift i et Brev fra Gram til Juel indeholder et helt Referat af, hvad der passerede under et Besøg, som Kongen sidst i Maj aflagde paa Østrup og i Esrom. Efterskriften lyder saaledes:

„Kongen har i dag efter midag vaaren i Esseroms vange omkring ved Søen alle Vegne og som da monsieur Krieger indfandt sig der, spurte Kongen om et og andet om det var færdig, og da Krieger svarede Neie hvorpaa Kongen igien spurte hvor for iche, der til svarede Krieger for hand manglede breder, ieg der paa strax spurte monsr. Krieger om han begierte Vogne men hand svarede Neie ey at vilde gjøre det for iche at sincke bonden i sin beste pløyie og Sæde tid men nu motte brederne endelig afhentes blef altsaa paa begiering befalet at Skiche 150 vogne til Kiøbenhafn breder som ligger i monsieur Kriegers Eyen gaar at afhente hvilchet Her Krigs Raad io før io heller ville foranstalte ieg giorte for slaug om brederne iche kunde føres til Sletten med far tøie blef svared Nei thi de motte iche komme paa de steder hvor de lettelig kunde blifve vaade vilde alt saa endelig ved Vogne udføres Kongen var og i Tuelstrups Vang og saa de af Kappede og er men til løcke at det var noged sildig saa han icke saa Just observere-de atde iche vare saa Reen af Kappede som hand hafde befalled Hr Krigs Raad vilde endelig med allerførste af Kappe Toppen saa som den er gl og af gl Grenee kunde det skee førend Kongen kom der igien var det meget vel og gøres det efter den Aftale vi for hen med hverandre har giort.“

Denne Skrivelse viser, i hvilken Grad Kongen tog sig af alt, og den Ængstelse, Gram nærrede for, at ikke alt skulde være, som Kongen ønskede det.

Den 10. Juni var Kongen og Gram atter paa Østrup. De saa da, at Manden paa Rogaarden havde to løsgaaende Hunde, som jagede efter Harer og Vildt i Skoven. Hundene havde taget en Hare og ædt den. I den Anledning fik Skovrider Mads Pedersen Ordre til straks at skyde de to Hunde, og dersom Manden havde flere Hunde og ikke „benhuggede“ dem efter Forordningen, skulde de friste samme Skæbne som de andre³.

MENAGERI OG FUGLEHERD. Samtidig med Slottet blev der som bekendt bygget et Menageri paa Østrup, men Kongen ønskede desuden, at der skulde indrettes en Fugleherd.

Fuglefængereren paa Frederiksborg, *Casper Kersten*, fik Ordre til at anlægge en saadan. Ved denne skulde der bygges en lille Hytte af Tømmerværk³. I April 1722 var denne Hytte rejst, og Fuglefængereren forlangte saa, før han gik videre, at Pladsen skulde jævnes, og at der skulde graves Huller til Plantning af 32 Stk. unge Risbøge, som skulde staa omkring Herden. Da Kongen pressede paa for at faa Herden færdig, satte man 10 Soldater til at udføre dette Arbejde.

I Maj fik Fuglefængereren Ordre til paa Østrup at fange smaa Sang-

fugle til Herden. Gram skrev i den Anledning til Falkonermesteren om at skaffe Fuglefængerer en af de smaa fremmede Lokkefugle, som kaldtes „Keutskgen“⁷, og Fangsten af Smaafuglene foregik derefter i de kgl. Herskabers Nærværelse³.

I September 1722 fik Skovrider Mads Pedersen efter Kongens Befaling Ordre til at efterse Vejen mellem Porthus og Østrup, navnlig det Stykke, som førte forbi den saakaldte Kammertjenerdam. Her var Vejen især om Aftenen noget vanskelig at færdes paa, hvorfor der skulde sættes Rækværk paa begge Sider ved Dammen. Der skulde ogsaa hugges af Træerne, saa Vejen blev lys.

Fra Porthus stod denne Vej, som tidligere fortalt, i Forbindelse med Frederiksborg. Færdselen her var naturligvis forbudt almindelige Dødelige, som maatte køre gennem Grønholtskoven og over Jorderne ved Sørup, men Bønderne, som transporterede Materialerne fra Sparepenge til Østrup, fik dog Lov til at benytte Vejen til denne Kørsel.

Efter Kongens Ønske blev det ogsaa undersøgt, hvilken Vej der var den nærmeste mellem Jægersborg og Østrup. Det viste sig at være Jagtvejen, som gik mellem Grønholt Skov og Store Dyrehave og endte ved Porthus. Denne Vej blev saa ogsaa istandsat.

Først i Oktober var en Mængde kongelige Betjente i travl Virksomhed med at ordne alt paa det nye Slot til Kongens Fødselsdag og Slottets Indvielse³. Den 8. Oktober blev en Del af disse Betjente paa tilsagte Bøndervogne kørte til Frederiksborg, hvorfra 22 Bønderkarle samme Dag skulde bære adskillige smaa Sager, saasom Glas, „porsetinperonniér“, Skaale o. l. til Østrup, hvorhen to ligeledes tilsagte Bønderkarle skulde bære Portechaisen.

Den 11. Oktober fandt Indvielsen Sted. Det nye Slot og dets Omgivelser fik Navnet Fredensborg, og det gamle Østrups Saga var dermed sluttet.

RYTTERSKOLERNE

DER er blandt Historikerne nogen Uenighed om, hvem der har taget Initiativet til Rytterskolernes Oprettelse¹. Ifølge nedensaaende Brev, som gengives ordret med Grams Retskrivning, synes det at være Gram, der bør have Æren herfor, men da Brevet først er dateret 23. Juli 1720, og da det andet Steds er paavist, at Kommissionen for Affattelse af Krigsjordebøger i Frederiksborg og Kronborg Amter nogle Dage tidligere, nemlig den 20. Juli s. A., foreslog Kongen „om ikke nogle visse Skoler maatte allernaadigst indrettes“ i København, Frederiksborg og Kronborg Rytterdistrikter, er det vel alligevel tvivlsomt, om Tanken er udgaaet fra Gram, med mindre Kommissionen har faaet Impulsen fra ham.

Sandheden er maaske den, at Tanken, forinden den fik Form i Indstilling til Kongen, har været drøftet mellem interesserede Mænd, Kommissionsmedlemmerne, Gram, Præsten Peder Hersleb og eventuelt andre, uden at det nu er muligt bestemt at paavise, hvem der er den egentlige Ophavsmand til den. Forslaget om Tankens Realisation er i hvert Tilfælde blevet forebragt Kongen omtrent samtidig med, at Gram i det omtalte Brev udbad sig Provsternes Betænkning om den. Grams Brev, der er stilet til en unavngiven Provst, lyder saaledes:

„Hæderlig og Høilærde og Høitærede
Hr. Proubst.

Siden mesten deelen ofver alt her i Ambted skal Manqvere paa leilighed til at holde Skoele for bøndernes Saavel som Andre Paa landet sig opholdende fattige Børn, og det er saa Høit Magt Paaligende at ungdommen fra deres barn dom

op, i deres Chrestendom om gud og Hans Ord dem til Nøtte i det timelige og til Salighed i det ævige bleve indformede Saa er ieg i dette at faa i verk i dend intention at faa udverked Hans Kongl May^{ts} Allernaadigste Relution og tilladelse at i et hvert Sogn efter deres Stoerlighed skal gives et fri Huus til Een Skoele for alle fattige Børn Saa at Eet hvert Sogns fattige Børn i deres Eged Sogn skal kunde blive underviste hvorved og Een fattig Karl som ellers inted hafde at leve af kunde have sit Nødtørfdig ophold — men førend dermed Noked Vider foretages da anmodes Hr Proubsten at hand ved Een Memorial som til Kongen skulle vere indretted vilde ligesom til dette vel meente gjøre forslaug og tillige Melde hvilken bye og sted hver Sogn der Meenes kunde for Sambtlig Sognets børn være det beleigste Hvilked Hand saa snart Hand derom med siine herrets Præster faar Confereret ieg med Allerførste skee kand vil forventes eller om hand vilde sende til Directe Commissarierne Hr Justits Raad Birkerøed og Canclie Raad Ole Pedersen staar i Eged behag, siger Alle det er gaaen til alle Proubsterne af samme indhold i Amterne.

I øfrigt forbliver

Hæderlig og Høitærede Hr Proubstens
beredvillige tiener

Fridricksborg
d. 23. Juli 1720².

F. V. G.

Allerede i en Skrivelse af 14. August s. A. takkede Gram Kammeret for Meddelelsen om, at Kongen havde bevilget Husene til de fattige Børns Information og for, at „Een Summa Penge aarligen af Casen maa godtgjøres“. Meddelelsen herom havde været Gram saa kær, som var det noget godt, der kunde være vederfaret ham selv². I Begyndelsen af det paafølgende Aar tog man fat paa Arbejdet med Skolernes Oprettelse.

Begge Amters Præster blev sammen med Amtsforvalterne indkaldt til et Møde paa Frederiksborg Slot. Den 24. Februar 1721 mødte Præsterne fra Frederiksborg og den følgende Dag Præsterne fra Kronborg Amt og drøftede, paa hvilke Steder i Amterne Skolerne bedst og bekvemmest kunde lægges², og i April sendte Gram Kongen det paa nævnte Møder udarbejdede Forslag tillige med sin Betænkning om, hvorledes Skolerne bedst kunde bygges og indrettes. I Maj henstillede han endelig til Kongen at henlægge Skolerne under en bestemt Minister, i hvilken Henseende han foreslog Kammerherre *Gabel*².

I Maj sendte han endvidere Instruksen om Skolerne til Provsterne. Disse skulde gøre Præsterne bekendt med Instrukser og tillige bede Præsterne foreslaa Personer, som de mente var egnede til

at paatage sig Undervisningen. Gram vilde saa samle de Foreslaaede til Eksamination paa et Møde, paa hvilket ogsaa Præsterne skulde være tilstede².

RYTTERSKOLEN I HILLERØD. UNDERVISNINGSMATERIALET. 1722 bevilgede Kongen, at der ogsaa maatte bygges en Skole for Rytternes og andre fattige Børn i Hillerød³. Han skænkede hertil en Byggeplads, som i „forrige Tider“ tilhørte Hofmed *David Brennicke*, men som efter Branden var hjemfalden til Kongen⁴.

Gram ønskede gerne, at denne Skole „til Zirat“ for Byen maatte blive bygget paa samme Maade som de øvrige Huse i Hillerød med en Kvist efter en af Christian den Femte givet Model³, men da han mente, at Rytterskolernes Bygmester, *Lars Erichsen*, vilde bygge Skolen i Hillerød paa samme Maade som Skolerne i Landsbyerne, gjorde han opmærksom paa, at der af de Bygningspenge, som Christian den Femte havde skænket til den omtalte Byggeplads, var 48 Rdl. i Behold, og androg om, at disse Penge maatte blive anvendt til Skolen, saaledes at den kunde blive opført paa førstnævnte Maade⁴.

En Skolesag, i hvilken Gram ligeledes var stærkt interesseret, var Anskaffelsen af Undervisningsmateriale. Da Biskoppen i Juni 1722 af Hensyn hertil forlangte Indberetning om, hvor mange fattige Børn der fandtes i Skolerne, hævdede Gram, at der ikke burde gøres Forskel paa Børnene. Alle Børnene, uanset om de var mere eller mindre fattige, burde have Bøger, og han foreslog derfor, at man skulde anskaffe 60 à 70 ABC'er og ligesaa mange Katekismer og Evangelier samt en Bibel og en Lovbog til hver af Skolerne³.

Forslaget maa imidlertid ikke være blevet taget tilfølg, thi i November 1723 bragte han paany Sagen frem, denne Gang for Kongen, og fortalte, at mange Børn nu sad i Skolerne med et eneste sønderrevet Blad af en eller anden gudelig Bog. Han androg samtidig om, at der maatte blive anskaffet en Jernbilæggerovn til hver af Skolerne. De Stenovne, som var blevet opsat i disse, var meget vanskelige at have med at gøre, og de gav kun ringe Varme⁴.

DE TALRIGE FORSØMMELSER. Ublandet Glæde fik Gram ikke af Rytterskolerne, thi Bønderne var ikke særlig villige til at lade deres Børn søge disse. I Oktober 1726 skrev han saaledes til Juel, at

Præsterne besværede sig over, at nogle Bønder i deres Menigheder ikke vilde lade deres Børn og Ungtjenere søge Skolen. Gram mente, at det var bedst, at nogle af de Værste, andre til Eksempel, først blev straffede med „den spanske Kappe ved Tinget og siden i Hullet, og det saa længe, som Hr Krigsraad selv for godt befinder“. Hvis Forholdene saa ikke bedrede sig, var Gram sindet at lade de Forsømmelige straffe paa Kronborg Fæstning med Fængsel og Arbejde paa Vand og Brød⁵.

De mange Forsømmelser maa ogsaa have vakt Kammerets Opmærksomhed, thi Gram modtog til Erklæring et Forslag om, at Skolemestrene ved hver Uges Udgang skulde tilkendegive Regimentsskriveren, hvormange og hvilke Børn der i Ugens Løb havde forsømt Skolen. Man vilde saa indføre Bøder, saaledes at de Forældre, som havde ladet Børnene forsømme, skulde betale 1 Sk. for hver forsømt Dag. Regimentsskriverne skulde opkræve Pengene.

Dette Forslag vandt ikke Grams Bifald. Hans Erklæring i Sagen, som blev afgivet 3. Januar 1727, viser, at det nu stod ham klart, at Forsømmelserne i mange Tilfælde vanskeligt kunde undgaas, og at han med sine Trusler om strenge Straffe kun tænkte paa særlig uvillige og ligegyldige Forældre. Han gjorde opmærksom paa, at Bønderne i de ham betroede Amter som bekendt var meget fattige. De fleste havde mange smaa Børn, som de knapt kunde erhverve Brødet til. De kunde ikke holde Tjenestefolk og maatte benytte Børnernes Hjælp. I Høstens Tid maatte de store Børn blive hjemme for at passe de smaa. Skolevejen var ofte lang og besværlig, navnlig om Vinteren. Børnene havde ofte fra 1 til 3 Fjerdingvej til Skole.

Til særlig genstridige maatte han fremfor Pengebøder anbefale den spanske Kappe, Fængsel i Taarnet en Nat eller to og aabenbar Skrifte. Samtidig anbefalede han, at det burde befales Amtmændene at visitere Skolerne for at erfare, om Præsterne kom flittig i Skolerne, og for at føre Tilsyn med Skoleholderne, Børnene og Skolegerningen.

GRAMS INSPEKTION AF SKOLERNE. Gram bestemte sig ogsaa selv til at foretage en Visitats i Skolerne paa det Kronborgske Distrikt, og af saadanne Visitatser, paa hvilke han spiste hos Skovriderne, hvor han befandt sig mere frit end hos de Gejstlige, foretog han senere flere⁵.

I en Skrivelse af 16. November 1727 fortæller han, at han den foregaaende Dag har været paa Fredensborg for at se til Stutteriet. Paa Hjemvejen besøgte han Skolerne i Vexebo og Grønholt, hvor han i den første fandt fem, seks Børn, i den anden slet ingen. Paa Turen havde han talt med Præsten i Asminderød, Professor Sevel, som havde fortalt ham, at Bønderne i Lønholt selv havde antaget en Skolemester for derved at skaane Børnene for den lange Vej, som de havde til Grønholt Skole.

Gram gjorde Lønholt Bøndernes private Skoleordning lovlig ved at tillade den paa følgende Vilkaar:

Læreren skulde melde sig hos Sognepræsten og lade sig eksaminere af denne. Han maatte kun læse med Børn til Femaarsalderen eller med Børn, som var saa svage, at de ikke kunde gaa i den rette af Kongen bekostede Skole. Naar de Børn, han underviste, kunde stove, maatte han ikke undervise dem længer. Det var nemlig ikke nok, at de gik i Skole, de skulde gaa der under Præstens Opsyn og være hans Eksamination underkastet⁵.

DUELIGE OG UDUELIGE LÆRERE. I November 1729 udtalte Gram, at han nu var tilfreds med mange af Skolerne. Ved flere af disse var der dygtige Studentskolemestre, og han lovede disse at foreslaa Kongen at forbedre Lærerlønningerne.

Navnlig roste han Skoleholderen i den tæt ved Fredensborg liggende Vexebo Skole. Saavel Sognepræsten, Hr. *Jacobi*, som Kapellanen, Hr. *Mentzer*, havde givet denne Skoleholder et meget godt Vidnesbyrd og forsikret, at han var „bekvem og dygtig til Præstembedet“. Gram kunde ogsaa bekræfte, at han med stor Fornøjelse havde hørt hans Ungdoms Svar i deres Kristendom, og han fandt det derfor ønskeligt, at en saadan Karl, som nu i en 5 Aars Tid i sit Embede havde vist stor Flid, kunde nyde Frugten af hans Majestæts naadige Løfte og til noget større blive befordret.

Som Modsætning til denne Lovprisning af Læreren i Vexebo kan anføres, at Gram 1727 afskedigede Skoleholderen i Udesundby, *Peder Bruun*, mod hvem der med Rette var ført Klage⁵.

Gram tog sig naturligvis ogsaa af Lærernes og Befolkningens indbyrdes Forhold. Skoleholderne i Søborg, Grønholt og Torup klagede over, at de ikke af Beboerne fik, hvad der tilkom dem. Gram bad

dem opgive de Forsømmeliges Navne, saa skulde Sagen nok blive ordnet. Skoleholderen i Grønholt besværede sig over, at han ikke kunde holde Svin og Kreaturer borte fra sin Kaalhave. Gram bad Juel se derhen og udtalte, at det var godt, om Haven kunde blive hegnet med et Stengærde⁵.

Fra en Pige ved Navn Inger Hansdatter indløb der 1729 Klage over, at Skoleholderen i Esbønderup, *Habersdorf*, havde slaaet hende, saa hun var baade brun og blaa, hvilket hun godtgjorde med Synsmændenes Attest. Troværdige Folk havde ogsaa fortalt Gram, at Habersdorf var lidet egned som Lærer. I den Anledning forlangte Gram, at samtlige Bønder, Husmænd og Indsiddere i Sognet skulde indkaldes til et Møde i Esbønderup Skole, hvor ogsaa Juel og Amtmandens Fuldmægtig kom tilstede. Habersdorf bad ynkelig for sig og lovede Bod og Bedring, og Gram besluttede saa endnu i nogen Tid at bære over med ham, men hvis der atter blev klaget over ham, vilde han uden Skaansel blive afskediget. Derefter anmodedes Juel om at søge at faa et Forlig istand mellem den mishandlede Pige og Læreren, lykkedes det ikke, maatte hendes Sag behandles efter Loven⁵.

Grams personlige Besøg i Skolerne og hans mange Skrivelser om dem viser, med hvor stor Interesse han omfattede denne Sag.

Selv om han maaske ikke har taget Initiativet til Reformen om Rytterskolernes Oprettelse, er hans store Arbejde for dens Gennemførelse værd at mindes.

SANDFLUGTENS DÆMPNING

FAA Aar efter Rytterskolernes Opførelse tog man for Alvor fat paa Dæmpning af Sandflugten. Herom findes en trykt Skildring¹, men da denne er bygget paa Akter i Rigsarkivet, kan en kort Redegørelse for, hvad Amtsarkivet indeholder om Sagen, maaske nok have nogen Interesse.

Fra Rabens Tid findes en Oplysning om, at Folk oprykkede Lyng og andre Planter omkring det skadelige Flyvesand for at lave Koste af Planterne. Der blev 1707 udstedt Forbud herimod. Ingen maatte tage ringeste Kvist af Lyng eller andre Planter. Dersom nogen blev grebet i at gøre det, vilde de blive sendt „i Jern“ til Arbejde paa Kronborg Fæstning². Dette Forbud er ret mærkeligt. Det viser nemlig, at man i 1707 var ganske klar over den Betydning, Plantevæksten havde for at hæmme Flyvesandet, et Forhold, som man, da man efter Krigens Slutning for Alvor begyndte at søge Midler til at bekæmpe Flyvesandet, ganske havde glemt, indtil Röhl gjorde opmærksom derpaa.

Som Middel mod Sandflugten vidste man dengang intet andet Raad end at rejse de lidet nyttige Risgærder, over hvilke Sandet fløj og dyngede sig op paa Læsiden.

Den første, man henvendte sig til, efter at Sagen i mange Aar havde hvilet, var Major *Eberlin*, som i Juni 1722 var paa Asserbo for at tage Forholdene i Øjesyn³. Eberlin ledede som bekendt Arbejdet med Gravning af en ny Kanal, som skulde raade Bod paa den Oversvømmelse, Sandets Tilstopning af Arresøens tidligere Afløb havde foraarsaget. Andet fik han næppe med Sandflugtsdæmp-

ningen at gøre. Han, som ved Hillerød ejede en Vang, der oprindeligt hed Glarborg, byggede her en Gaard, som han gav Navnet Sandvig, og her afgik han ved Døden den 14. Marts 1724⁴.

Den 26. August 1722 kom Kongen til Frederiksborg, hvor han opholdt sig et Par Dage. Under dette Besøg befalede han, at Helene Kilde skulde oprensnes, saa Kildevandet, som han selv agtede at bruge, atter kunde blive friskt og klart³.

LARS THOTT OG RÖHL. Samtidig, eller i hvert Tilfælde samme Sommer, talte Kongen om, at man skulde sørge for at finde et Middel til at dæmpe Flyvesandet. Gram talte derefter med forskellige andre om denne Sag, blandt andet drøftede han og Grev Reventlow den sammen med den hollandske Gesandt, som mente, at der nok i Holland maatte være en Mand, som havde Forstand paa sligt. Gesandten skrev ogsaa til Holland om Sagen, men de kynlige Folk dernede var ikke særlig villige til at rejse til Danmark, de vilde i hvert Tilfælde kun blive her tre, fire Maaneder i den varme Tid⁴. Derimod gjorde de opmærksom paa, at der i Holland var en dansk Mand, som havde Kendskab til Bekæmpelse af Flyvesand, og han var villig til at komme³. Man skrev saa efter denne Mand, og i Oktober 1724 indfandt han, der hed *Lars Thott*, sig paa Frederiksborg, og Gram kørte ham til Fredensborg og præsenterede ham for Kongen.

Lars Thotts Besøg i Danmark blev imidlertid resultatløst, thi saasnart han sammen med Gram og Juel havde set paa Forholdene i Tisvilde, erklærede han, at Sandflugten ikke kunde dæmpes paa anden Maade end den, man hidtil havde anvendt, nemlig ved at sætte Gærder, og han rejste saa atter tilbage til Holland⁴.

Til alt Held ankom imidlertid knap en Maaned efter en Mand, som evnede at binde Sandet, og hvis mangeaarige Virksomhed blev til stor Gavn og Velsignelse for de af Sandflugten hærgede nordsjællandske Egne.

I et Brev, dateret 6. November 1724, fortæller Gram, at siden den fremmede Person, Lars Thott, var bortrejst, var der ankommet en anden fremmed Mand, *Johan Ulrich Röhl* fra Oldenburg, og havde overleveret Kongen et Projekt til Flyvesandets Bekæmpelse, hvorefter Kongen havde befalet Overhofmarskallen og Gram, at de sam-

men med Röhl og nogle andre, nemlig Juel, Amtsforvalter Søren Larsen, Regimentskriver Torm og flere i Egnen, skulde tage omkring, hvor Sandflugten og dens Kilder fandtes, tage Forholdene i Øjesyn og indgive en Betænkning derom.

Det havde de nu gjort, og da de ikke mente at kunne fraraade Röhl's Forslag, vilde de anbefale, at der gjordes et Forsøg med paa et mindre Areal at lægge et Slags Frø, som kaldtes Sandhavre, hvoraf der skulde være Forraad i Jylland. Det skulde være af den Sort, som kaldtes Marehalm eller Klittag, og som skulde vokse saa højt og tykt, at Sandet blev liggende og samlede sig i høje Bjærge.

Det var just den højeste Tid paa Aaret, at Frøet skulde lægges, og hvis der ikke blev gjort noget nu, vilde en dejlig Engbund ved Ramløse, som var en af de største Byer i Kronborg Amt, om kort Tid forsvinde under Sandet, foruden at alle Egnens Kornmarker vilde blive ødelagte. Gram bad derfor Kollegiet om endnu samme Dag at forelægge Sagen for Kongen og foreslog, at der med en kongelig Lakaj blev sendt Ekspresbud til et Par Amtmænd i Jylland efter Frøet⁴.

Alt blev ogsaa hurtigst muligt efterkommet, Röhl begyndte sit Arbejde, og den 31. Maj 1725 aflagde Kongen Besøg i de af Sandflugten hærgede Egne og saa, hvad Röhl hidtil havde udrettet.

Ved denne Lejlighed bestemte han, at Tibirke Gaarde, som var blevet tildækkede af Sand, skulde blive liggende, som de laa, idet de dannede en Hindring for Sandets videre Fremtrængen, kun skulde Skorstene, Døre og Vinduer borttages og anvendes til andre nye Gaarde. Man skulde straks begynde med at opføre disse, og der skulde, for at Bønderne kunde faa de hertil nødvendige 396 Stolper, udvises 18 à 20 Stk. tørre, halvhule Egetræer. Der var nok af saadanne Træer, og de egnede sig ellers kun til Brændsel⁴.

Samtidig tog man den udenfor Ramløse liggende store Mose, paa hvilken de omliggende Bønder avlede 700 Læs Hø, i Øjesyn. Denne Mose var oversvømmet, fordi en Grøft, ad hvilken Vandet havde Afløb, var tilstoppet af Flyvesand. I Kongens Nærværelse blev der afstukket en Linie, hvorefter en ny Grøft skulde graves, og Kongen lod sig forstaa med, at en Ingeniør skulde beordres til jo før jo heller at eftermaale den og indgive sin Betænkning derom.

Efter Kongens Besøg indgav Gram Forslaget om til Dækning af de store Udgifter, som Sandflugtens Dæmpning vilde kræve, at ligne

13650 Daler aarlig paa Hartkornet i hele Danmark med Undtagelse af de Egne i Jylland, som ogsaa led Skade af Sandflugten⁴. Edvard Holm har oplyst, at Kongen ikke vilde gaa med hertil, og har gjort Rede for de mange Vanskeligheder, Röhl og Gram stadig havde for at faa de fornødne Penge og den nødvendige Arbejdskraft¹.

Trods alt skred Arbejdet dog fremad, man saaede Marehalm og dækkede mægtige Arealer med Tang og med Tuer, formentlig af Græstørv, og Resultatet var storslaaet, men Röhl var ogsaa en Mand, som ikke undte sig nogen Hvile, hverken tidlig eller silde, hverken i ondt eller godt Vejr. Han tilbagelagde store Strækninger, ofte 1½ Mil, tilfods om Dagen for at tilse Arbejdet, og han tilstod heller ikke sine Undergivne mere end den højst nødvendige Hvile, men holdt dem alle til strengt Arbejde⁵.

I Juli 1726, da Gram paany havde været i Tisvilde, erklærede han, at han ikke alene havde erfaret, at Röhl ikke sparede sig nogen Flid, men havde ogsaa set, hvor Gud allermægtigste havde velsignet Arbejdet og givet det Fremvækst. Den Sæd, som var blevet saaet sidste Aar, og som Kongen havde taget i Øjesyn, var nu 1 Alen høj. Enhver, der tidligere havde ment, at dette Arbejde var umuligt, kunde nu se, at det lod sig gøre, men der trængtes til mere Hjælp, og Gram bad indtrængende om, at denne maatte blive ydet. Det var nødvendigt, at Röhl kunde raade over 2 à 300 Vogne om Dagen og endnu 50 Soldater — en Del Soldater var i Forvejen beskæftigede med Gravningen af den før omtalte Grøft — saa meget turde Gram dog ikke bede om, men naar man blot vilde give Röhl 100 Vogne daglig, kunde dog noget udrettes⁵.

KONGENS ANDET BESØG PAA TISVILDEEGNEN. I August 1728, da Kongen boede paa Fredensborg, besluttede han paany at aflægge et Besøg paa Tisvildeegnen. Besøget blev omhyggeligt forberedt. Vejlængden blev nøjagtig beregnet, og Gram foreslog Kongen at spise hos Præsten i Vejby, *Conrad Jochum Fers*, hvortil der i Forvejen blev sendt en Taffeldækker med koldt Køkken og Kød til en Suppe. Turen skulde foretages til Vogns, men da Kongen jo ikke kunde køre omkring i Sandet, blev der tillige i Forvejen sendt Rideheste til Ramløse, hvor Kongen først havde nødig at bruge dem⁶.

Det kgl. Besøg fandt Sted den 1. September 1728.

Röhls store Arbejde og det smukke Resultat, der var naaet, har utvivlsomt gjort et stærkt Indtryk paa Kongen. Han fandt, at Röhl havde vist stor Flid, mente ogsaa, at Arbejdet kunde føres lykkeligt tilende, og bestemte, at der nu for Alvor skulde fortsættes⁵.

Tibirke Kirke, som han lod sig forevise, fandt han, var meget brøstfældig. Gram forklarede, at man hidtil havde ladet det bero med Istand-sættelsen, da man frygtede, at Sandflugten helt skulde have ødelagt Kirken, men nu skulde man tage fat derpaa⁶.

Hvor optaget Kongen end maa have været paa denne Tur, fik han dog ogsaa Tid til at tale med Degnen i Vejby. Denne overrakte ham en Ansøgning, i hvilken han besværede sig over sine smaa Indkomster, der ikke var tilstrækkelige til hans nødtørftige Underhold. Kongen spurgte Gram, hvorledes det forholdt sig, og Gram forklarede, at Kaldet tilhørte „forrige Magister Frans Kyns Enke“. Hun holdt den nuværende Degn, som maatte leve af, hvad hun vilde give ham. Da Kongen misbilligede dette, sagde Gram, at det var sket med Kongens egen Tilladelse, hvortil Kongen svarede, at saa maatte andre have faaet ham til at samtykke, men da Degnen saa skikkelig ud og ogsaa kunde prædike, var han vel et andet Degnekald værd. Gram fik saa Ordre til at skrive til Biskoppen derom, hvad han naturligvis ogsaa gjorde⁶.

Efter Kongebesøget fortsatte Röhl sit Arbejde. Takket være hans Sagkundskab og Grams Energi var det omsider lykkedes at faa grundlagt et Arbejde, ved hvis Hjælp man virksomt kunde tage Kampen op mod Flyvesandet, en Fjende, som havde hærget Nordsjælland siden Christian den Fjerdes Tid, og som tilsidst truede med at lægge en stor Del af Nordsjælland fuldstændig øde. Der var langt igen, inden denne Fjende blev fuldstændig lammet, men Frederik den Fjerde fik dog inden sin Død personlig den Glæde at se, at det Arbejde, han og hans Mænd havde gjort for at komme Fjenden tillivs, ikke var gjort forgæves.

KVÆGPESTEN

BLANDT de Ulykker, som i Frederik den Fjerdes Tid ramte Nordsjælland, var ogsaa Kvægpesten. Denne Sygdom rasede i Begyndelsen af Aaret 1722 i Skaane, og ved Efterretningen herom nedlagde man straks Forbud mod Indførsel herfra af saavel levende som slagtet Kvæg, og for at forhindre, at Forbudet blev overtraadt, bevogetede man om Natten Kysten fra Hammermøllen til Rungsted¹. Man undgik ogsaa Smitten indtil midt i Oktober, da Sygdommen pludselig udbrød i Horserød. Amtsforvalter Juel lod straks det angrebne Kvæg isolere, lod røge med Enebær og underrettede hurtigst muligt Amtmanden om Sagen.

Da Juels Beretning naaede Gram, havde denne netop Besøg af Grev Reventlow, og Greven fortalte saa om den radikale Maade, paa hvilken man havde bekæmpet Sygdommen i Haderslev Amt. Der havde man ikke blot øjeblikkelig ladet alle de angrebne Dyr skyde og nedgrave, idet man dog erstattede Ejernes Dyrenes Værdi, men man havde ogsaa skudt alle Hunde i de af Sygdommen angrebne Egne for at forhindre, at Hundene skulde grave Dyrene op og derved udbrede Smitten.

Gram underrettede Kollegiet om, hvad Reventlow havde fortalt ham, og henstillede, at der blev truffet lignende Foranstaltninger i Horserød, ligesom han, da han havde hørt, at Smitstoffet kunde hænge i Folks Klæder, foreslog at forbyde Folk fra Skaane at gaa i Land paa Nordsjællands Kyst. Man kunde henvise de Rejsende fra Sverrig til at tage direkte til København¹.

Kollegiet billigede Forslaget, ligesom man lidt senere, nu da Syg-

dommen havde naaet Kronborg Amt, forbød al Udførsel af Kvæg fra Sjælland.

For at bringe Foranstaltningerne mod Sygdommen til Udførelse satte Gram Amtsforvalter Juel og Birkefoged Jens Michelsen Stævne paa Gurrehus, hvorfra man kørte til Horserød. Her var Bønderne kaldt sammen, og de syge Dyr blev takserede, skudt og nedgravede.

Gram fortæller, at hvad han oplevede paa denne Tur, var meget bedrøveligt. I Løbet af 1^{1/2} Time, medens han og de øvrige Herrer var i den ene Ende af Horserød By, døde tre Kreaturer for en Mand ved Navn Jens Hansen i den anden. Denne Mand havde paa faa Dage mistet 10 Stk. Stude, Køer og Ungfæ, saa hverken han eller nogen af de andre Bønder, hvis Dyr var angrebne, mere havde „et levende Øje af Hornfæ, hverken lidet eller stort, unge eller gamle“. I Horserød var der nu kun tre Mænd, hvis Kvæg intet fejlede¹.

Ugen efter holdt Gram „Inkquisition og Exekution“ paa Sekretær Rostgaards Gods, hvortil Sygdommen ogsaa havde bredt sig. Gram var først i Tibberup, hvor der kun var to Køer og tre Kalve levende, alle andre Kreaturer var døde. Derefter var han i Mørdrup, hvor tre Køer og en Kalv, som var angrebne, straks efter at de var vurderede, blev skudt. Dyrene blev derefter skaaret op, og de indvendige Deles Tilstand beskrevet, hvorefter de blev nedgravede¹.

Foruden de foran omtalte Foranstaltninger blev der ogsaa udstedt Forbud mod, at Folk holdt Hunde, og mod at de besøgte hinanden, særlig maatte de naturligvis ikke komme i hinandens Kvægstalde.

KROGERUPS INDESPÆRRING. Sidst i November 1722 var Sygdommen naaet til Krogerup, hvor tre Kreaturer var døde, seks syge¹.

Apoteker *Pechel* i Helsingør anbefalede meget en „præservative og Curative medicin“, og Gram mente, at man skulde give Apotekeren Lov til at prøve sin Kur paa Krogerup, hvor der var meget Kvæg¹. Der foreligger dog intet om Resultatet.

Først i December 1722 blev der posteret Ryttervagt ved Krogerup og andre angrebne Steder, og denne Afspærring var saa effektiv, at Folkene paa Krogerup led Nød. Rostgaard beklagede sig herover, og Vagten maatte mildnes¹.

Det synes, som om Afspærringen og de øvrige Foranstaltninger i

et Par Maaneder har standset Sygdommens videre Fremtrængen, men i Februar 1723 blussede den op paany i Byerne ved Kysten, hvor der var Bønder, som paa otte Dage mistede 30 til 32 Kreaturer.

Nogle Steder, hvor Besætningerne var angrebne, havde Ejerne holdt det hemmeligt og havde ført Smitten videre. Disse Folk skulde straffes med Arbejde paa Kronborg¹.

Ogsaa i Søborg var Besætningerne angrebne, og i November 1723 hedder det, at Sygdommen nu ogsaa har ytret sig i Græsted og Haagendrup Byer², men derefter standser Meddelelserne om Kvægsygen i Amtmandens Papirer, og man tør vel deraf slutte, at man omsider har faaet Bugt med den.

FREDENSBORG

PAA det tidligere saa stille Østrup havde der, som fortalt, hersket rastløst Liv og Virksomhed. Det nye Slot var nu blevet bygget¹ og indviet, og med de gamle Bygningers Forsvinden var ogsaa det gamle Navn viet til Glemsel. I Amtmand Grams Kopibog nævnes Navnet Fredensborg første Gang den 17. Oktober 1722, idet Fuldmægtig Madsen Bang i et Brev den nævnte Dag skriver, at hans Herre, Amtmanden, er kørt med Kongen til Slottet Fredensborg².

Kongens og Grams Besøg paa Fredensborg nævnte Dag gjaldt bl. a. Indretningen af Stutteriet, thi ligesom Østrup tidligere skulde ogsaa Fredensborg fremtidig benyttes under dette. Sidst i Oktober 1722 blev 50 Hingste og 49 Hopper anbragt i Slottets Stalde. En Foderknægt, *Peter Larsen*, flyttede fra Frederiksborg til Fredensborg, og der antoges desuden 20 Staldkarle til at passe Hestene². Til disses Foder forlangtes ugentlig 41 Tdr. Havre, som med 10 Bøndervogne skulde føres fra Frederiksborg til Fredensborg².

En Del af de paa Fredensborg opstaldede unge Hingste blev til Tider ført til København³, men da der foruden Stutterihestene fandtes 16 Materialheste til seks Vogne og fire Karrer⁴, og da Antallet af Heste ogsaa steg en Del, naar de kongelige Herskaber, medførende deres Køre- og Rideheste, tog Ophold paa Fredensborg, krævedes der stadig en Mængde Foder, og det kneb med at skaffe Plads til det paa Slottets Lofter. Foruden Staldlofterne tog man ogsaa Lofterne i Ottekanterne i Brug hertil, men det vakte megen Uro, naar Bøndervognene kom buldrende ind i Slotsgaarden, og Bønderne lavede ogsaa megen Støj, naar de skulde aflevere Havren⁴.

Imidlertid fortsatte man stadig med Opførelsen af nye Bygninger paa Fredensborg, og da Krieger 1723 havde rejst Domestikhuset, den saakaldte „røde Længe“, som dog dengang kun var omtrent halv saa lang, som den nu er, foreslog Gram, at man benyttede Lofterne i denne Bygning til Oplagring af ca. 1000 Tdr. Havre. Her kunde Uroen, over hvilken Ministrene og andre paa Slottet havde klaget, ikke være saa generende, da Huset kun skulde bruges til Bolig for Slotsforvalteren og Menagerimesteren samt til Værelser for de med Herskaberne følgende Betjente⁴.

Først langt senere — omkring 1757 — fandt man ved Opførelsen af den endnu staaende Magasinbygning en helt tilfredsstillende Løsning af Spørgsmaalet med Hensyn til Oplagringen af Havren paa Fredensborg.

Det var Frederik den Fjerdes Hensigt ikke blot om Sommeren, men ogsaa af og til om Vinteren at tage Ophold paa det nye Slot. Allerede 22. Oktober 1722 omtalte Gram dette i et Brev til Kammeret. Da man sikkert kunde formode, hedder det, at hans kgl. Majestæt og hendes Majestæt Dronningen af og til i denne Vinter og fremdeles for nogen Tid tager Ophold paa Fredensborg, havde Overhofmarskal *v. Holstein* erindret Gram om, at der skulde hugges og saves en Del Brænde til dette Slot². Der blev saa udvist 4 à 500 Læs Brænde, ligesom der blev anskaffet de fornødne Skovningsredskaber. Gram bad, om der maatte blive truffet Bestemmelse med Hensyn til Skovningen. Det lod sig ikke gøre at lade Bønderne udføre dette Arbejde, og Gram foreslog, at man enten betalte visse Husmænd for at gøre det, eller at man ligesom paa Frederiksborg antog faste, daglønnede Folk, hvilket sidste man saa gjorde².

LYSTHAVEN. PLANTNINGER. Foruden med Opførelsen af nye Bygninger arbejdede man ogsaa fremdeles i Fredensborg Vang. Den egentlige Lysthave indskrænkede sig til det Slottet nærmest liggende Areal, nemlig Pladsen mellem „runde Allé“ og Slottet og den Slottet nærmest liggende vestlige Del af den nuværende Slots- have. I dette „Lystkvarter“ var opstillet 14 smaa Blystatuer, 14 smaa Stenstatuer, tre store Stenstatuer og fire store Blystatuer. Denne Lysthave var skilt fra Vangen ved Stakit. Gennem Porte, paa hvilke der stod seks smaa Stenstatuer og fire Vaser af Sten⁵, kom man ind i

Alléerne, der gennemskar Vangen, og i disse Alléer plantedes stadig en Mængde Træer. I den egentlige Lysthave blev der ogsaa plantet en Allé af Taxtræer. 9. December 1722 hedder det, at ligesom Kongen i Dag kørte fra Frederiksborg til Fredensborg, ankom en af Kongens Lakajer og meldte, at der var kommen et Skib til Sletten med Taxtræer og andet til Haverne paa Frederiksborg og Fredensborg. Juel fik Ordre til at sørge for Transporten².

I Februar 1723 tog Kongen Ophold paa Fredensborg, men flyttede dog straks efter til Frederiksborg, hvor Gram paa Grund af „Hans kgl. Maj.st og hindes Maj.st Dronningens Nærværelse fast icke“ havde „Een times Roelighed“².

VILDTET I FREDENSBORG VANG. I April samme Aar bestemte Kongen, at der skulde indfanges noget Vildt i Jægersborg Dyrehave og indsættes i Fredensborg Vang². Det skete dog først i Oktober, da man efter Parforcejagten, i hvilken Kongen deltog, afholdt en stor Jagt i Jægersborg Dyrehave og fangede 26 Stkr. levende Vildt, som førtes til Fredensborg og indsattes i Vangen, hvor der i Forvejen fandtes en femten, seksten Stykker⁴.

Det var dog umuligt, at Dyrene, hvis man ikke sørgede for Hø til dem, kunde leve paa det forholdsvis lille Omraade, som Vangen udgjorde. Naar det blev Frost, og der faldt Sne, vilde de her kun finde lidt eller slet ingen Føde, og der blev derfor i Vangens tætteste Tykninger opsat tre dobbelte Krybber, hvori der kunde anbringes Hø til Vinterfodring for Vildtet. Senere blev disse Krybber overdækkede med Tag⁴.

Vildtet kunde dog ikke lade Træerne være i Fred. Helligtrekongersdag 1724 kom Slotsforvalter *Johan Kremer* til Frederiksborg og fortalte Fuldmægtig Madsen Bang, at Vildtet den foregaaende Nat havde nærmet sig de unge Linde og Kastanietræer, som var plantede i Alléerne i Vangen, og at det havde ædt Barken af henved 200 Stkr. Han frygtede, at det vilde gaa galt med dem alle. Der var dengang plantet 1113 Træer i Alléerne, senere blev der plantet yderligere 1500 Stkr. Træerne blev afstivede med Pæle, og efter det Angreb, Vildtet havde rettet mod dem, beskyttede man dem ved at omvikle dem med Tjørn⁴.

Til at have Opsyn med Fredensborg Vang ansattes to Vangemænd,

*Rasmus Pedersen*³ og *Hans Børgesen*. Paa Østrup havde *Kremer* forenet Stillingen som Gartner med Posten som Vangemand, men efter Slottets Opførelse betragtedes han som Slotsforvalter paa samme Maade som Hans Nielsen paa Frederiksborg⁴. Til den ene af de to nye Vangemænd, Hans Børgesen, blev der bygget et Hus udenfor Endrup Port⁴.

SOLDATERNE. Mellem de mange Mennesker, som i disse Aar arbejdede paa Fredensborg og Frederiksborg, var stadig en Mængde Soldater. Kongen havde ganske vist ment, at Soldaterne kunde marchere tilbage til København allerede i December 1722, men Kongens Lakaj, *Fischer*, som paa den Tid forestod forskellige Arbejder paa Fredensborg, erklærede, at han havde Brug for dem Vinteren igennem. Seks af dem holdt Nattevagt ved Slottet, to var nødvendige til at passe Materialhestene, nogle skulde bruges til at sætte Rækværk paa begge Sider af Slottets Indkørsel, og en maatte have Tilsyn med Kongens Sølvtoj, da Fischer ikke altid selv kunde være til Stede og vaage over det o. s. v. Soldaterne selv vilde ligesaa gerne blive, hvor de var, som gaa til Hovedstaden, og man beholdt dem altsaa foreløbig og havde ogsaa god Brug for dem til mange Arbejder, som endnu forestod².

Paa Overdrevet udenfor Hegnet, der omgav Slottet og Fredensborg Vang, græssede fremdeles Bøndernes Heste og Kvæg. Det ses bl. a. af, at disse Dyr ikke kunde lade Slottets Iskule, der var anbragt og endnu findes her, være i Fred, men angreb Taget, som var tækket med Rør. Man maatte derfor lade den indhegne⁴.

STORE KRO. Paa dette Overdrev, hvor Byen Fredensborg senere voksede op, rejste Kongen 1723 den første Bygning, den Kro, der senere fik Navnet „Store Kro“. I Forsommeren 1724 afgav Gram Erklæring i Anledning af en Ansøgning fra Værtshusmanden, *Niels Holst*, ved Slottet Fredensborg om Privilegium til ene at brygge og brænde saa mange Drikkevarer, som han kunde sælge.

Gram anbefalede, thi hvis Holst ikke fik Privilegiet, indsaa Gram ikke, hvad Manden og hans Familie skulde leve af paa dette ensomt beliggende Sted, men Privilegiet maatte dog begrænses saaledes, at enhver af Betjentene paa Slottet maatte brygge og brænde, hvad de

selv og deres Folk forbrugte. Holst maatte heller ikke afhænde Drikkevarer til Folk i de omliggende Landsbyer og derved krænke de andre bevilgede Kroers Rettigheder⁴. Af Sagen ses det, at Slotsforvalteren havde Leverancen af Øl til Hofspisningen, fordi han havde saa lidt at leve af, og denne Leverance skulde han ogsaa fremdeles beholde, saafremt han da kunde levere forsvarligt godt Øl⁴.

Det viste sig snart, at paa den Maade var det umuligt at opretholde Kroen, thi foruden Slotsforvalteren var der flere andre, som drev Beværtning paa Fredensborg.

Der var Marketenderen, *Høpner*⁴ hed han, som havde bygget sig en Hytte ved Soldaterlejren, der var Slotsportneren, og der var Foderknægten, *Peter Larsen*. De solgte alle Mad og Drikkevarer, og da ogsaa Folkene i Rogaardshusene, som under Slottets Opførelse havde haft Haandværkssvendene paa Kost, fortsatte som Beværtere, var det svært at fatte, som ogsaa Gram skrev, hvad Kromanden i Grunden skulde leve af.

Niels Holst indgav en ny Ansøgning til Kongen, og denne gav sin Marskal, *v. Holstein*, Ansøgningen og bad ham om sammen med Gram at overveje, hvad der var at gøre. De to Herrer udtalte, at dersom en Kromand med Kone og Børn skulde leve af Bruget, maatte han være eneberettiget til at beværte alle de af Hoffets Domestikker, som ikke fik Kosten i Kongens Tjeneste, og alle, som havde noget at forrette ved Hoffet, samt alle Rejsende. Han maatte have Eneret til at brygge og brænde, saaledes at de ved Slottet boende Betjente kun maatte brygge og brænde, hvad de brugte i deres egen Husholdning. Han skulde føre forsvarlige Varer og skulde behandle sine Gæster enhver efter Vedkommendes Stand med Høflighed, og eventuelle Klager over ham skulde undersøges af to dertil forordnede Personer. Hvad Marketenderen angik, da maatte han kun bespise og skænke for de ved Slottet arbejdende Soldater, og han skulde købe sit Brændevin hos Kromanden. Foderknægten maatte kun som hidtil beværte Staldfolkene og Staldbetjentene samt den Kommando af Livgarden til Hest, som under Hoffets Ophold holdt Vagt paa Slottet. Slotsforvalteren, Portneren og Rogaardsfolkene skulde det helt forbydes at bespise eller servere Drikkevarer for nogen som helst⁴.

Det lykkedes ikke at gennemføre dette Forbud for Slotsforvalte-

rens Vedkommende. Kremer havde fra gammel Tid været vant til at beværte Rejsende, der kom til Østrup, og nogle af Kongens Folk, der spiste hos ham, har maaske ogsaa vægret sig ved at spise i Kroen. Det er i hvert Tilfælde sikkert, at han fremdeles beværtede Hofbetjentene, thi 1725, da Kroen allerede havde faaet en ny Vært ved Navn *Trellund*, forlangte denne at faa navngivet, hvilke af Hoffets Folk det var tilladt at spise hos Slotsforvalter Kremer.

Samme Trellund ansøgte forøvrigt bl. a. om Staldrum til sine Heste, om Græsning til sine Køer og om 10 Læs Brænde. Gram anbefalede atter, men fandt, at 10 Læs Brænde var for lidt. Kromanden burde have og fik ogsaa 16 Læs. Hvad Græsning til Køerne angik, vidste Gram ikke rigtig, hvorledes man skulde hjælpe Manden. I Fredensborg Vang græssede det hvide Stod og en Del i Forvejen bevilgede Deputatkøer samt desuden Vildtet. Der var ikke Græs til flere Dyr. Saa var der kun det almindelige Overdrev udenfor Slottet og Kroen, hvor Bøndernes Heste og Kreaturer græssede, men det var ikke nemt at slippe Køerne løs der, thi det kunde tage en hel Dag at lede dem op igen. Iøvrigt var der Grønholt og Tulstrup Vange. I disse Skove græssede kun de 3 Aars Foler og Vangemandens Køer, men skulde Kromandens Køer græsse der, maatte han holde en Pige til at passe dem. Hun kunde ikke bestille stort andet, da hun to Gange om Dagen skulde gaa en halv Mil frem og tilbage. Det var ikke Umagen værd for to Køers Skyld, saa maatte Kromanden i det mindste have fire.

Trellund vilde ogsaa gerne have Tilsagn om at faa et Par af de andre nærliggende Kroer, som han kunde drive i Fællesskab med Kroen i Fredensborg, men det kunde ikke lade sig gøre. Hvad Asminderød Kro angik, hørte den til de af Kongen bevilgede Kroer og var forundt Staldskriver ved Frederiksborg, Bendt Jensens Enke, i Fæste. Hun havde erhvervet kgl. Frihedsbrev og svarede en aarlig Genant deraf til Rytterkassen. Saalænge hun levede, var denne Kro ikke til at faa, og naar hun døde, var der andre Hindringer. Asminderød Kro havde nemlig altid eller i hvert Tilfælde i mange Aar faaet sine Drikkevarer fra Hillerød. Dersom Leverancen heraf overgik til Kromanden paa Fredensborg, vilde Konsumtionsforpagteren i Hillerød sikkert gøre Indsigelse. Noget lignende gjaldt Langstrup Kro, som var forundt Carsten Hansens Enke i Helsingør, og som fik sine

Drikkevarer fra nævnte By. Andre Kroer fandtes ikke i Nærheden, thi Nøddebo Kro var ved kgl. Resolution af 1720 forbudt og afskaffet. En Kro i Nøddebo var aldeles unødvendig, og det samme gjaldt en Kro, som tidligere havde været i Grønholt⁴.

I Januar 1725, da der igen forestod store Byggearbejder paa Fredensborg, forlangte Bygningsinspektør Krieger Kvarter og Senge til 80 Haandværkssvende. Bønderne skulde levere Sengene, og Gram henstillede, at man betalte dem derfor. Hvad Kvarteret angik, maatte de tage tiltakke med Rogaardshusenes Udhuse, anden Plads kunde man ikke skaffe til saa mange Mennesker. Til en Materialskriver, som et helt Aar skulde bo paa Fredensborg, kunde man ikke skaffe Plads, med mindre han vilde lade sig nøje med Kvarter hos en Bonde i Asminderød. Det har formodentlig ikke passet ham, thi man lejede Bolig til ham i Kroen⁴.

SLOTSKIRKEN OG VANDVÆRKET. De Arbejder, som nu skulde udføres, var bl. a. Opførelsen af Slotskirken og Anlæg af et Slags Vandværk. Hidtil havde man maattet nøjes med Brønde. I November 1724 befalede Kongen, at en slem dyb Vej fuld af Mords, der førte fra Slottet til en Brønd, hvor Dronningen altid lod hente alt det Vand, hun brugte, skulde sættes istand⁴. Der skulde lægges 30 Læs Ris i Grunden, og derefter skulde Vejen opfyldes med Grus, saa den blev ren og haard. Nu vilde man imidlertid ved et System af Render forsyne Slottet med Vand fra en Kilde i Danstrup.

Arbejdet blev en ny Byrde for Bønderne, idet de skulde føre Renderne fra Sletten til Fredensborg. Om Arbejdet var der sluttet Akkord med en Tømmerhandler *Wulff*, og han vilde ikke betale Bønderne mere, end de tidligere havde faaet for Materialtransporter mellem de nævnte Steder. Gram gjorde gældende, at han ikke fandt dette rimeligt. Naar der var sluttet Akkord med *Wulff* om, at han selv skulde befordre Materialerne, saa maatte han ogsaa selv forhandle med Bønderne om Prisen. Kongen resolverede imidlertid, at ihvorvel han fandt Grams Bemærkning rigtig, skulde *Wulff* dog i Betragtning af de billige Vilkaar, paa hvilke han havde overtaget Leverancen, have Kørslerne for den sædvanlige Betaling³.

Det Kronborgske Distrikts Rytterbønder maatte ogsaa age det til Danstrup Kildes Istandsættelse forlangte Blaaler, da Materialvognene

paa Fredensborg havde fuldt op at gøre med Transport af en Del store Sten, som skulde bruges til Fontænen i Slotsgaarden, og med Kørsel af Sand til Alléerne i Fredensborg Vang³.

Senere søgte Gram at udvirke, at Bønderne i Asminderød og Grønholte Sogne fik udvist Egetræ til Reparation af deres Vogne. Bønderne fra nævnte Sogne havde nemlig faaet deres Vogne beskadigede af Vandet, fordi de havde maattet hente alt Tømmeret i Sletten, medens de andre Bønder havde kørt Materialerne fra forskellige Steder inde i Landet⁶.

Slotskirken blev rejst 1726. Dens Taarn blev forsynet med et nu forsvundet Ur, som Urmageren *Christen Christensen* i Frederiksborg havde lavet³. Han passede ogsaa Slottets Ur, ligesom den fattige Natmand i Hillerød, *Johan Arentsen*, rensede Slottets Skorstene⁴.

MENIGHEDEN I ASMINDERØD. Menigheden i Asminderød Sogn var naturligvis vokset paa Grund af den Tilflytning, der havde fundet Sted, af Familier, hvis Forsørgere arbejdede paa Slottet. Præsten, Professor Sevel, beklagede sig over, at Asminderød Kirke var bleven for lille til at rumme hele Menigheden. Han ansøgte derfor om, at der enten maatte blive bygget et Stykke til Kirken, eller ogsaa at en Del af hans Menighed, nemlig Betjentene paa Fredensborg med deres Familier, Beboerne af de tre Rogaardshuse og af Byerne Endrup, Danstrup og Vexebo, maatte henlægges til den nye Slotskirke. Saafremt det sidste skete, ansøgte han om Løn til en Kapellan, og for at Kongens Kasse ikke skulde bebyrdes med nye Udgifter, foreslog han, at en paa Fredensborg boende Student *Jacobi* fik et Præstekald, og at en Del af hans Løn blev givet til en Kapellan. Gram undersøgte Sagen og oplyste, at Asminderød Kirke ikke kunde rumme flere end 2 à 300 Mennesker, medens der i Menigheden var 600 Kommunikanter foruden den Ungdom, der endnu ikke havde været til Alters. Han anbefalede derfor Ansøgningen uden at tage Stilling til, hvilket af Professor Sevels Forslag der helst burde følges⁶. Kort efter — i 1728 — døde imidlertid Sevel, Peder *Jacobi* blev Sognepræst, og der ansattes en Kapellan, *Johan Samuel Mentzer*.

MENAGERIMESTEREN OG FUGLENE. Den 25. Januar 1727 indberettede Gram gennem Lüders, at han den Dag havde

været paa Fredensborg; hans Helbred, Vejret og Forretningerne havde ikke tilladt ham at gøre Turen før. Han havde fundet, at alt stod vel til. Stutteriet saavel der som paa Frederiksborg var i god Stand. I Fredensborg Kirke havde han set, at man var i Færd med Malerarbejdet. Orangeriet var i god Stand, Menageriet ligeledes, men Menagerimesteren, *Schambach*, saa ret ilde ud, som om han i lang Tid havde været meget syg, maaske af Bekymring for sine kære Fugle. Ligeledes havde Gram været i Fredensborg Vang, set alt efter og fundet Vildtet og alt andet i god Stand³. Med Hensyn til Bemærkningen om Schambach og Fuglene sigtede Gram til en Kritik, som fra en eller anden Side — det ses ikke af hvem eller hvorledes — var fremsat over, at Smaafuglene holdtes i Fangenskab paa Fredensborg, noget som ogsaa fremgaar af et Digt, som Præsten i Helsing, Friis, har skrevet om denne Sag.

Gram førte Tilsyn med disse Fugle og med Menagerimesteren, som hver Uge sendte ham en Indberetning om dem. Kongen havde ogsaa befalet Gram at sørge for Indkøb af Brød til Fuglene hos den bedste Bager, *Anders Christensen*, i Hillerød³⁻⁴.

KONGENS INTERESSE FOR DYR OG HANS SANS FOR NATURSKØNHED. Kongen interesserede sig levende for Dyr. Engang lod han fem unge Hjorte indfange og gav Ordre til, at de skulde tæmmes. De blev anbragt paa Jægergaarden i Hillerød, og der blev købt Mælk til dem³, ligesom der antoges en Mand ved Navn *Teubner*, som skulde passe dem og opdrage dem saaledes, at de kunde anvendes som Forspand for en Vogn⁶.

Dronning Anna Sophie synes ogsaa at have delt Kongens Interesse for Dyr. Hun havde Køer og en Tyr staaende paa Frederiksborg. En Ko førtes omkring til de Slotte, hvor Kongeparret opholdt sig. Dronningen har vel brugt dens Mælk til sine spæde Børn.

Dronningen var ogsaa meget interesseret i Vejenes Tilstand og henvendte sig undertiden til Gram om Forbedringer i saa Henseende.

Kongeparret benyttede stadig Vejen gennem Store Dyrehave til Porthus til deres Ture til Fredensborg, som altsaa har haft Jægersborg til Udgangspunkt eller Mellemstation.

I September 1726 fik Kongen det Indfald, at der fra Piberhus skulde hugges en Allé gennem Grib Skov i Retning mod Tisvilde

og Helene Kilde. Denne Sag optog ham stærkt. Det var vistnok hans Hensigt med denne Allé at skabe en kortere Vej fra Fredensborg til de nævnte Steder. Planen blev imidlertid ikke fuldført.

Kongen havde megen Sans for Naturskønhed. De Træer, som var til Pryd, skulde skaanes. — Hans Majestæt har idag været i mit Hus og har befalet mig, at ved Vejene eller ved Siderne af Vejene mellem dette Slot og Fredensborg lige til Kanten af Esrom Sø maa her-efterdags ingen Træer udvises, skriver Gram³.

Kongen vilde ogsaa gerne have, at der til Pryd og Nytte skulde plantes Frugttræer ved Bøndergaardene. I Aaret 1727 ankom til Sletten 1445 Æble- og Pæretræer, som skulde uddeles til Bønderne og plantes ved deres Gaarde³. *Kristian Hertz*, der var bleven Slotsforvalter paa Fredensborg, efter at Kremer havde trukket sig tilbage⁷, tog imod Træerne. Han foreslog, at hver Bonde fik to Æbletræer og et Pæretræ, og tilbød selv at køre omkring i Distriktet og vise Bønderne, hvorledes Træerne skulde plantes og behandles³.

DEN FØRSTE BEBYGGELSE PAA OVERDREVET. Paa Overdrevet udenfor Fredensborg Slot havde en og anden fulgt Marketenderens Eksempel og rejst sig en lille Hytte, men dem kunde Kongen ikke lide og gav mundtlig Befaling til, at de skulde fjernes. Juel lod dem saa nedrive, hvilket gav en Mand, *Lucas Kalkbrænder*, Anledning til at klage over Juel. Denne besvarede Klagen med en Henvisning til, at han havde handlet efter Kongens Befaling, og ledsagede sin Erklæring med en Attest fra Slotsforvalteren og Orangerimesteren om, at han havde foretaget Nedrivningen meget forsigtigt og ført Materialerne til Asminderød. Gram forklarede, at Lucas Kalkbrænder var et meget enfoldigt Menneske. Han var ogsaa gammel og svag og kunde ikke fortjene Brødet. Gram henstillede derfor, at Manden fik Lov til at rejse den fattige Hytte, der kunde give ham og hans Familie Husly, paa Asminderød Gadejord⁶.

I December 1727 ansøgte Tømremester *Johan Bars*, hvem Kongen havde betroet en Del Arbejde ved Fredensborg, Frederiksborg og Esrom, om Tilladelse til paa Overdrevet ved Fredensborg at bygge et Hus paa 7 Fag. Grunden, der var 280 Favne lang og 40 Favne bred, var beliggende „norden for Kongevejen“ (nu Jernbane-gade)⁶. Bars fik Tilladelsen mod en Afgift af 4 Rdl. aarlig⁸.

FREDERIKSBORG SLOTSHAVE. Kongens store Interesse for Fredensborg gik naturligvis ud over Frederiksborg, hvor Krieger dog fik fuldført det nye Haveanlæg med de kunstige Vandfald. Fra et Reservoir paa Havens øverste Terrasse styrtede Vandet i Kaskader ned mod Slotssøen. Overfor dette Anlæg blev der i en Afkrog bygget et Hus for Rendeboreren, som skulde have Tilsyn med Vandværket.

I Alléen, som førte fra Slottet til Lysthaven og Lille Dyrehave og skilte disse, var en Port. Folk, som skulde passere den, glemte at lukke efter sig, og „skarnagtige Mennesker“ brød baade Port og Laas i Stykker. Hestene, som græssede i Lille Dyrehave, løb derfor ud, og en af dem var nær druknet i Slotssøen. Dette bevirkede, at Gram foreslog, at man skulde flytte Rendeborerens Hus ned i Alléen nærmere ved Porten, saa Rendeboreren kunde have Tilsyn baade med denne og med Lysthaven. Denne havde man maattet værne mod Angreb af Egnens talrige Harer ved at tilstoppe Aabningerne i Hegnet med Ris. Naar Rendeboreren flyttede ned ved Porten, kunde han ogsaa se efter, at „Skarns Mennesker“ ikke, som det var hændet, beskadigede Havens Planter og Billedhuggerarbejder⁶.

Krieger flyttede Huset, og dette er formentlig Oprindelsen til det lille smukt beliggende Sted, der blev Gartnerbolig.

Den omtalte Port i Alléen viser, at den almindelige Færdsel fra Hillerød til Fredensborg fremdeles gik gennem Grønholtskoven. Den kortere Vej fra Slottet forbi Porthus og Kammertjernerdammen (den nuværende Frederiksborgvej) var stadig forbeholdt Herskaberne og særlig udvalgte.

RINGRIDERPORTEN. Kongeparret kørte heller ikke gennem Hillerød, naar det ankom fra København til Frederiksborg eller kørte tilbage. Dette ses af en Skrivelse fra Gram, som fortæller, at der ved Frederiksborg staar en stor Port „ziret med adskillige store Corpuser“, alt af Sten, men saa brøstfældigt, at man har maattet stive den af. Samme Port, skriver Gram, siges at have været brugt i forrige Tider til at ride til Ring og andre deslige ridderlige Spil. Enhver, der skal passere fra Slottet til Fredensborg, saa og det høje kongelige Herskab, naar det enten kommer til eller fra Fredensborg eller København og her til Slottet, maa køre igennem.

Gram bad forespørge hos Kongen, om Porten enten helt maatte nedrives, eller om Kongen vilde lade den gøre i Stand⁶. Heldigvis valgte Kongen det sidste, og det lykkedes saaledes at bevare dette Fortidsminde for Nutiden.

At Hoffet svigtede Frederiksborg, blev paa mange Maader føleligt for dette Slot og Hillerød. Det gik bl. a. ud over det i Hillerød nyoprettede Hospitals Indtægter, hvorfor en Tredjedel af de i Fredensborg Slotskirke indkomne Tavlepenge maatte henlægges til dette³.

De smaa Betjente ved Frederiksborg Slot, to Husgeraadskarle, to Arbejdskarle, Taarngemmeren og de tre Udridere, klagede over, at de nu kun havde deres ringe Løn at leve af, idet „alt ekstra“, som de fik i forrige Tider, nu var „plat ophævet ved de kgl. Herskabers absence“⁶.

KONGENS SIDSTE AAR PAA FREDENSBORG. I Frederik den Fjerdes sidste Leveaar mødte der ham mange Sorger. Han og Dronning Anna Sophie havde mistet deres Smaabørn, og der indtraf ogsaa senere talrige Dødsfald i Kongens nærmeste Omgivelser. Det var saaledes et stort Tab ikke blot for Kongen, men ogsaa for Gram, at Kongens tro Tjener og Grams gode Ven, Andreas Lüders, i Aaret 1727 afgik ved Døden.

Saa vel 1728—29 som 1729—30 var Vinteren meget streng. Der maatte i Skovene udlægges Hø til Vildtet og ligeledes gives Hø til Bønderne, hvis Kreaturer led Nød⁶.

Trods Kulden tog Kongen og Dronningen i Vinteren 1730 Ophold paa Fredensborg⁶, men Kongeparret frøs, fordi Slottet ikke kunde opvarmes tilstrækkeligt, da Værelserne, naar man fyrede op i Kammerne, fyldtes med Røg. Til at raade Bod herpaa blev en Mand indforskrevet fra Magdeburg, og ved Kongens Død var denne Mand endnu beskæftiget paa Fredensborg, hvor man under Lakaj *Frølund*s Opsyn arbejdede paa Forandring af Slottets Skorstene.

I Haverne saavel paa Fredensborg som paa Frederiksborg var samtidig et Par Personer beskæftiget med at fange Muldvarpe, af hvilke der var en Mængde. I Løbet af et Aars Tid fangede man 8—900 af disse Dyr⁶.

Den Kærlighed, som Kongen fra sin Ungdom havde nærret til Østrup, og som fik synlig Form ved Opførelsen af Fredensborg, be-

varede han til sin Død, og endnu i sit sidste Leveaar var han optaget af Tanken om Udvidelse, Forbedringer og Forskønnelse af saavel Slottet som Haven og Fredensborg Vang. Kort før sin Død lod han forskrive 125 Stkr. højstammede Frugttræer, der skulde plantes ved Menageriet i Stedet for et lignende Antal lavstammede, ligesom han hos Gartneren paa Rosenborg bestilte 478 Kastanietræer, der skulde benyttes til en ny Allé i Vangen eller Dyrehaven, som den nu ogsaa kaldtes⁶.

Kongen havde ogsaa ved Slottet oprettet et Fasaneri, der forestodes af en Fasanjæger, *Johan Hendrik Kirchmer*. Denne kom ikke saa godt ud af det med den gamle Menagerimester Schambach, fordi Schambach betragtede ham som sin Underordnede og ogsaa vilde have Kommando over Fasaneriet. Han fik dog ikke Medhold hos Gram, som syntes, at enhver af dem skulde passe sit og ikke „melere“ sig med hinanden⁶.

Foruden Menageriet og Fuglene passede Schambach ogsaa et Par Bjørne, som var bundne til Pæle, der var nedgravede i Jorden paa Ridebanen. Naar Foderknægten Peter Larsen rørte de unge Hingste her, blev disse sky for Bjørnene, og Gram, som frygtede, at der skulde ske en Ulykke, spurgte straks efter Frederik den Fjerdes Død, om Bjørnene maatte flyttes til et andet Sted⁶.

I Maj 1730 tog Hoffet atter Ophold paa Fredensborg, som Kongen for sidste Gang saa den 19. Juli, da Hoffet brød op for at rejse til Holsten. Paa Hjemturen herfra endte Kongen i Odense Natten mellem den 11. og 12. Oktober sit arbejdsomme Liv.

Kong Frederik den Fjerde har selv udtalt sig om, hvor optaget hans Tid var. Naar man tænker paa alt det, stort som smaat, han tog sig af alene i Nordsjælland, der jo kun var en ringe Del af det Rige, han styrede, og hvis Sager skulde gaa gennem hans Hænder, forstaar man næsten ikke, hvor han har kunnet overkomme det alt-sammen.

I Nordsjælland var de ydre Forhold i hans Regeringstid ikke lykkelige. Befolkningen maatte lide under Krigens, Pestens, Misvækstens

og Kvægsygens Plager og under Sandflugtens Hærgen. Livsvilkaarene var trange for de fleste, trangere naturligvis jo længere nedad man stod i Samfundets Lag, men Menneskenes Liv er jo kun til en vis Grad afhængig af de ydre Vilkaar. Mere eller mindre enfoldige, som de fleste af Datidens Mennesker var, har de vel heller ikke reflekteret synderligt over Livet, men har taget Dagene med de store Bekymringer og de smaa Glæder, som de kom og gik. Deres Religiøsitet har vel ogsaa baaret dem over meget.

I Nutidens Nordsjælland har Beboerne meget at takke Kong Frederik den Fjerde for. Han blev ved Oprettelsen af Rytterskolerne den danske Folkeskoles Grundlægger, og hvad der har mere lokal Betydning, han blev den Konge, under hvem Kampen mod Flyvesandet for Alvor toges op. Under ham dannedes det Grundlag, paa hvilket de i vore Dage saa smukke Egne ved Tisvilde, Tibirke og Hornbæk voksede op. Han skænkede endvidere Nordsjælland Fredensborg Slot, og han trak Grænselinierne om og foretog de første Plantninger i den Skov, der senere blev den dejlige Fredensborgpark.

Har man saaledes i vor Tid god Grund til i Nordsjælland at være Kong Frederik den Fjerde taknemmelig, gælder dette ikke mindre de to Mænd, der i hans Tid beklædte Amtmandseembedet, Otto v. Raben og Friederich v. Gram. De var begge humanttænkende Mænd, i hvem de nordsjællandske Bønder havde varmtfølede Talsmænd. Naar man læser de mange Skrivelser, i hvilke de talte Bøndernes og andre Smaafolks Sag, kommer man til at holde af dem.

Hvor dygtigt, kontormæssigt set, end Gram holdt Orden i sine Sager, var hverken han eller Raben Kontormænd i den Forstand, at de udelukkende styrede Amterne fra Frederiksborg Skriverstue. Følgende Kongens Eksempel færdedes de ude omkring, talte med alle Slags Folk og lærte disses Forhold tilbunds at kende. De var arbejdsomme som Kongen, de skaanede ikke sig selv, og Grundlaget for deres Handlinger var Selvsyn og Erfaring.

De Embedsmænd, som virkede under dem, besjæledes af samme Aand. Gram priser sine Undergivne i høje Toner. Han skrev selv engang, at hvad der var til Almuens Bedste, saa han gerne fremmet, og dersom han maatte beholde sit Helbred og slige Betjente, skulde det nok gaa bedre Aar efter Aar⁶. Datidens Smaafolk kunde takke disse Mænd for, at deres Livsvilkaar ikke blev værre, end de var.

Grams store Indsats for Rytterskolernes Oprettelse og Sandflugtens Dæmpning bør heller ikke glemmes. Han var en Mand af stor Intelligens og synes endog paa flere Omraader at have været forud for sin Tid.

I Nordsjælland bør Navnene Otto v. Raben og Friederich v. Gram gennem Tiderne holdes i Ære.

KILDER OG ANMÆRKNINGER

(Naar intet andet er anført findes de nævnte Arkivalier i Landsarkivet).

Side 5—21:

1. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1726—1731.
2. Louis Bobé i Biografisk Leksikon.
3. F. I. Meier i do. do.
4. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
5. Kopibog for udg. partikulære Breve 1726—1729.
6. Koncepter 1715—1717.
7. Skrivelse af 23. April 1725 i Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1723—1726. Tolvkarlevangen omtales i s. B. 8. August 1724.
8. Kopibog for Breve og Erklæringer til Kollegierne 1718—1721.
9. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1700—1708.
10. Kopibog for ankomne og udgaaede Breve 1671—1689.
11. Partikulære Breve 1700, 1708, 1711—1726.
12. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1709—1712.
13. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1721—1723.
14. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1701—1704.
15. Breve fra forskellige Embedsmænd 1709—1725.

Side 22—33:

1. Hvor intet andet er anført er Kilden: Synsforretning angaaende Bøndernes og Husmændenes Tilstand i Kronborg Amt ¹²/₃ 1717, sammenholdt med Matriklen 1686.
2. Kopibog for ankomne og udgaaede Breve 1671—1689.
3. Do. for Erklæringer og Breve til Kollegierne. 1718—1721.
4. En forsvunden Landsby. Af Johs. T. Christensen i „Fra Frederiksborg Amt“, Aarboeg for 1911. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund.
5. 1717. Dokumenter vedrørende Ryttergodsets Inddeling i Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter. *Rigsarkivet*.
6. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1701—1704.
7. Do. do. 1704—1707.
8. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1723—1726.

9. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1713—1725.
10. Frederiksborg Amtstues Arkiv (i Landsarkivet). Diverse Korrespondance 1707—1861. Pakke A.
11. Kopibog for udgaaede partikulære Breve 1726—1729.
12. Koncepter 1711—1713.
13. Do. 1715—1717.
14. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1726—1731.
15. Kammerbreve 1716—1717.
16. F. I. Meier skriver i sin Bog „Efterretninger om Fredensborg Slot“ Navnet Rumpf, Amtmanden skriver Riem.
17. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1721—1723.

Side 34—38:

1. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
2. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1700—1708.
3. Koncepter 1711—1713.
4. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.
5. Skov- og Jagtvæsen 1703—1786. Se ogsaa Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.

Side 39—46:

1. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
2. Do. do. 1701—1704.
3. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1678—1699.
4. Dokumenter vedrørende Ryttergodsets Inddeling 1717. *Rigsarkivet.*
5. Kronborg Amts Matrikel 1686.
6. Frederiksborg Amtstues Arkiv (i Landsarkivet). Diverse Korrespondance 1707—1861. Pakke A.
7. Koncepter 1711—1713.
8. Rentekammerbreve 1716—1717.
9. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1726—1731.

Side 47—51:

1. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
2. Koncepter 1711—1713.
3. Synsforretning angaaende Bøndernes og Husmændenes Tilstand 1717.
4. Kgl. Resolutioner 1700—1708.
5. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1701—1704.
6. Koncepter 1711—1715.
7. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1726—1731.
8. Do. do. 1718—1721.

Side 52—61:

1. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
2. Do. do. 1701—1704.
3. Kopibog for ankomne og udgaaede Breve 1671—1689.
4. Koncepter 1711—1713.

5. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.
6. Do. do. 1721—1723.
7. Rentekammerbreve 1704—1707.

Side 62—68:

1. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1723—1726.
2. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
3. Do. do. 1701—1704. Navnet „Gurrehus“ nævnes 1720 i Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.
4. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.
5. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1700—1708.
6. Rentekammerbreve 1704—1707.
7. Koncepter 1711—1713.
8. Skov- og Jagtvæsen 1703—1786.
9. Emil Madsen: Om Skovene ved Frederiksborg i „Fra Frederiksborg Amt“, Aar- bog for 1914, udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund.

Side 69—76:

1. Kopibog for ankomne og udgaaede Breve 1671—1689.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.
3. 1717. Dokumenter vedrørende Ryttergodsets Inddeling. *Rigsarkivet*. Om Østrups ældre Historie henvises til Valdemar Seeger: Østrup. En historisk topografisk Studie, 1926. Navnet Kremer staves paa flere forskellige Maader, men hans egen Underskrift er Kremer.
4. Koncepter 1715—1717.
5. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1726—1731.
6. Do. do. 1721—1723.
7. Do. do. 1726—1731. Se ogsaa Skov- og Jagtvæsen 1703—1786.
8. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1723—1726.
9. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
10. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1713—1725.
11. Jørgen Friis. Poetiske Skrifter. 1740.

Side 77—80:

1. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.
2. Koncepter 1711—1713.
3. Kopibog for udgaaede partikulære Breve 1726—1729.
4. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1701—1704.
5. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.
6. Do. do. 1721—1723.

Side 81—93:

1. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1709—1712.
2. Koncepter 1711—1713.
3. Da Landgangen ved Tibberup i Forvejen er udførlig skildret af A. P. Tuxen i

„Fra Frederiksborg Amt“. Aarboeg 1910, udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund, er en nærmere Omtale af denne Begivenhed undladt her.

4. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1713—1725.

5. Koncepter 1715—1717.

Side 94—106:

1. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.

2. Gryntlinger = Grundlinger (Gobio), nogle smaa lange Fisk af Karpefamilien.

3. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1721—1723.

4. Do. do. 1723—1726.

5. Kgl. Reskripter og Resolutioner 1700—1708.

6. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1726—1731.

7. Hr. Magister R. Hørring, Viceinspektør ved Universitetets zoologiske Museum, har velvilligst meddelt mig, at Ordet Keutskgen maa afledes af Ordet Kauz = Ugle, altsaa Keutskgen = en lille Ugle. Magisteren finder dette rimeligt, idet Ugler jo er udmærkede Lokkefugle overfor alle Slags Smaafugle, der samler sig om dem for at skælde dem ud. Efter Sammenhængen maa Talen altsaa være om en lille Ugle af en Art, som ikke fandtes her i Landet.

Side 107—112:

1. Se bl. a. Bjørn Kornerup: „Til Rytterskolernes Forhistorie“ i „Fra Frederiksborg Amt“. Aarboeg for 1921. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund.

2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1718—1721.

3. Do. do. 1721—1723.

4. Do. do. 1723—1726.

5. Kopibog for udgaaede partikulære Breve 1726—1729.

Side 113—117:

1. Edvard Holm: Sandflugtens Dæmpning i Tisvildeegnen 1724—1738. Foredrag holdt paa Frøbakke ved Oldskriftselskabets Sommerudflugt den 23. Juni 1907, i alt væsentligt gengivet i „Fra Frederiksborg Amt“. Aarboeg for 1907. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund.

2. Kopibog for kgl. Breve og Rentekammerbreve 1704—1707.

3. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1721—1723.

4. Do. do. 1723—1726.

5. Do. do. 1726—1731.

6. Kopibog for udgaaede partikulære Breve 1726—1729.

Side 118—120:

1. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1721—1723.

2. Do. do. 1723—1726.

Side 121—135:

1. Om Slottets Bygningshistorie henvises til Fr. Weilbach: Fredensborg Slot. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund 1928.

2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1721—1723.

3. Kopibog for udgaaede partikulære Breve 1726—1729.

4. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1723—1726.
  5. Inventarium dat. 29. Januar 1728. Bilag til Akterne i Slotsforvalter Kremers og Hustrus Bo i Sluttede Skifter, Kronborg Amt.
  6. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1726—1731.
  7. Johan Kremer levede paa Fredensborg til 1730. Hans Hustru, der var Oldfrue paa Slottet, hed Marie Margrethe Pedersdatter. I et tidligere Ægteskab havde hun en Søn, Johan Lorentsen Sandhøj (Sanshøj?). Med Kremer havde hun to Børn, en Datter, Kirstine Marie Kremer, og en Søn, Lorens Kremer, 1730 henholdsvis 17 og 15 Aar gamle. Baade Kremer, Konen og Sønnen Lorens døde nævnte Aar kort efter hinanden. Se sluttede Skifter i Kronborg Amt.
  8. Ved Resolution af 28. Februar 1730 blev det tilladt Jørgen Larsen, Klokkestiller, og Christian Møller, Brændehugger, at bygge paa Fredensborg, og 12. August 1732 ansøgte Fuglefænger Hans Jørgen om en Fuglegaards Opbyggelse ved Fredensborg. I V. Seeger: Fredensborg, er der fremsat en Formodning om, at Fuglefængerhuset var den senere under Navnet „Mines Lyst“ kendte Ejendom i Slots-
haven. Efter det nu oplyste er Fuglehuset imidlertid identisk med det ældste „Zoar“.
-

STEDREGISTER

- Allerød Sø 101.
Alsønderup 42.
Amalienborg 37, 44.
Annisse 37.
Arre Sø 24, 113.
Asminderød 22, 26, 28, 30, 32, 33, 39,
41, 43, 48, 58, 59, 96, 111, 126, 127,
128, 130.
Asserbo 24, 113.
Badstuen 12, 97.
Blidstrup 24, 90.
Bolandsgaarden 23.
Borringholms Huse 23.
Borsholm 25.
Brandhuset 27.
Bremerholm 15, 16, 36, 57.
Brunmarken 25.
Bøtterup 54.
Danstrup 127, 128.
Danzig 88.
Daugelykke 24, 25.
Dronningemøllen 25.
Ebbekjøbgaard 27, 39, 40, 43, 44, 45.
Ebbekjøb Vang 58.
Egebæk 81.
Egebæk Vang 58.
Endrup 49, 103, 124, 128.
Engelsvangen (Engelskvangen) 27, 52.
England 70.
Esbønderup 22, 27, 31, 32, 37, 42, 54,
61, 112.
Espergærde 58, 84, 88.
Esrom 12, 15, 27, 31, 32, 37, 41, 45, 52,
54, 55, 56, 61, 80, 81, 104, 105, 130.
Esrom Ladegaard 39, 40, 41, 42, 44, 46,
52, 53, 54.
Esrom Sø 70, 104, 130.
Falster 54, 91.
Faurholmsmøllen 98.
Fiskebrohus 27.
Fiskegaarden 19.
Frankrig 66.
Frederiksborg 6, 19, 20, 33, 57, 103, 106,
111, 114, 116, 121—134.
Frederiksberg 64.
Frederiksborg 5—21, 22, 29, 31, 38, 52,
53, 54, 56, 57, 59, 66, 71, 73, 79, 82,
86, 94, 95, 96, 100, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 108, 114, 121, 122, 123, 124,
126, 128, 129, 130, 131, 132, 134.
Frederiksborg Ladegaard 12, 39, 42, 44,
46, 97.
Frederiksborg Slotskro 11, 12.
Frederikssund 30, 100.
Fuglesangshuse 23.
Fændrikvängen 27, 52.
Gilleleje 28, 89.
Gjøløse 42, 96.
Glarbo (ved Frederiksborg) 114.
Glarbo (i Grib Skov) 23.
Grib Skov 23, 74, 80, 99, 129.
Grisekrogen 23.

Græsted 22, 37, 120.
 Grønholt 26, 37, 39, 42, 52, 58, 106, 111,
 112, 126, 127, 128, 131.
 Grønsund 92.
 Gurre 27, 31, 58, 63, 72, 73, 75.
 Gurrehus 63, 119.
 Gyldenlund 54.
 Haagenstrup 120.
 Haderslev Amt 118.
 Hamborg 16.
 Hammermøllen 118.
 Hammersholt 79.
 Haregabshusene 27.
 Havreholm 27.
 Helene Kilde 114, 130.
 Hellebæk 27.
 Hellebækgaard 27.
 Helsingborg 88.
 Helsingø 30, 76, 77, 129.
 Helsingør 16, 17, 18, 19, 28, 29, 32, 40,
 44, 58, 70, 75, 80, 81, 82, 86, 88, 91,
 119, 126.
 Herløv 42, 96.
 Hestehaven 52.
 Hillerød 9, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 29,
 62, 72, 84, 85, 86, 97, 98, 100, 101, 102,
 109, 114, 126, 128, 129, 131, 132.
 Holbo Herred 63.
 Holland 114.
 Holmen 92.
 Holsten 133,
 Holtegaard 62.
 Holthuse 26.
 Hornbæk 25, 81, 134.
 Horsørød 118, 119.
 Humlebæk 32, 84, 88, 89.
 Husby 24.
 Hven 89.
 Hørsholm 16, 17, 26, 27.
 Høveltvang 39.
 Jylland 6, 66, 115, 116.
 Jægerbakken 97.
 Jægersborg 44, 69, 70, 71, 74, 75, 106,
 123, 129.
 Jægerspris 17, 69.
 Kalvehaven 60.
 Kammertjenerdammen 106, 131.
 Kapholmshus 27.
 Karlebo 102, 103.
 Kattegat 90.
 Kirke-Esbønderup 27.
 Kirkeledshus 103.
 Knorrenborghuse 27.
 Knorrenborg Vang 39, 52.
 Kobberhuset 27.
 Kollerup 23.
 Kollerød 21, 45.
 Kollerødgaard 39, 43, 44, 45.
 Kollerød Sø 101.
 Kongens Mølle 27.
 Kregome 30.
 Krogerup 24, 32, 52, 119.
 Krøgdalsvang 52.
 Kronborg 9, 19, 36, 44, 46, 49, 86, 90, 93,
 110, 113, 120.
 Kronborg Ladegaard 39, 40, 43, 44, 75.
 Kyradservangen 52, 54.
 København 11, 13, 17, 18, 19, 33, 37, 38,
 40, 41, 43, 46, 48, 53, 72, 77, 81, 82,
 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94,
 96, 97, 98, 105, 118, 121, 124, 131.
 Københavns Amt 16, 44, 66, 74, 102, 107,
 Ladegaardsmøllen 98.
 Langerød 24.
 Langstrup 23, 27, 29, 126.
 Laveskov 24,
 Lille Dyrehave 10, 12, 13, 52, 57, 94, 96,
 97, 131.
 Lillerød 42, 96.
 Lyngø 84, 96,
 Lystrupgaard 18.
 Lønholte 43, 99, 111.
 Maarum 22, 34, 37.
 Magdeburg 132.
 Munkevang 27, 52.
 Møen 91.
 Mørdrup 119.
 Nakkehoved 24.

Nedre Torp 24.
 Nejlinge 47, 63.
 Nyhusene. 10.
 Nykøbing-Falster 54, 71.
 Nyrup 31, 63, 70, 73.
 Nøddebo 29, 37, 127.
 Odense 133.
 Oldenborg 114.
 Ostrup 23.
 Ovre Mølle 24.
 Piberhuset 27, 99, 129.
 Plejelt 54.
 Pommern 92.
 Porthus 57, 59, 97, 106, 129, 131.
 Præstevejen 58.
 Raageleje 90.
 Ramløse 22, 49, 115, 116.
 Refvesmedien 27.
 Rogaarden 105, 125, 127, 128.
 Roland 26.
 Rosenborg 37, 133.
 Roskilde 16, 17, 18, 86.
 Rungsted 17, 86, 118.
 Rønne Vang 52.
 Sandviggaard 114.
 Sibberup 23.
 Sjællands Stift 6, 69.
 Skaane 88, 89, 99, 118.
 Skallerød Vang 52.
 Skibstrup 49.
 Skære Mølle 29.
 Slangerup 16, 17, 86, 100.
 Sletten 29, 32, 33, 84, 97, 102, 105, 123,
 127, 128, 130.
 Slotsmøllen 98, 101, 102.
 Sparepenge 10, 12, 52, 53, 96, 97, 102, 106.
 Spillepengedam 82.
 Spindehuset 16, 57.
 Spydstrups Huse 85.
 Stenholt Mølle 59.
 Stenholt Vang 57, 80, 131.
 Store Dyrehave 52, 53, 59, 60, 79, 106,
 129.
 Store Kro 124.
 Strø 78.
 Stutmesterboligen 97, 104.
 Sverrig 95, 118.
 Søborg 22, 26, 42, 54, 111, 120.
 Sørup 42, 64, 106.
 Tamsborg 62, 72.
 Teglstrup Hegn 22, 27, 58.
 Tibberup 88, 119.
 Tibirke 24, 115, 117, 134.
 Tikjøb 22, 27, 28, 30, 42, 58, 81, 86, 87.
 Tisvilde 24, 114, 116, 129, 134.
 Tjæreby 42, 50.
 Toelt 27, 39, 40.
 Tolvkarlevangen 10.
 Torup 22, 111.
 Truestrup 24.
 Tulstrup Vang 39, 52, 58, 126.
 Tumlingevangen 27, 52.
 Tøjhuset 53.
 Udesundby 49, 111.
 Uvelse 96.
 Vejby 22, 116, 117.
 Vemmetofte 94.
 Vexebo 111, 128.
 Villingebæk 24, 25, 81.
 Vordingborg 54, 93.
 Ølskøb 10.
 Ømosen 70.
 Øresund 90.
 Østrup 27, 29, 33, 41, 42, 48, 52, 70, 94,
 95, 96, 97, 102, 103, 104, 105, 106, 121,
 124, 126, 132.
 Øvre Torp 24.

INDHOLD

	Side
FORORD	5
SLOTTET OG DETS OMGIVELSER	9
LANDSBYERNE.....	22
KULSVIERNE.....	34
DE KONGELIGE LADEGAARDE.....	39
DE OFFENTLIGE HVERV.....	47
DE KONGELIGE STUTTERIER	52
SKOVENE	62
SKOVENE SOM KGL. JAGTREVIER	69
MILITÆRET.....	77
PESTEN	81
KRIGSTILSTANDEN	88
FREDERIKSBORG OG ØSTRUP.....	94
RYTTERSKOLERNE	107
SANDFLUGTENS DÆMPNING	113
KVÆGPESTEN.....	118
FREDENSBORG.....	121

FRA FREDERIKSBORG
OG KRONBORG AMTER

VALDEMAR SEEGER

FRA FREDERIKSBORG OG KRONBORG AMTER

FRA KULSVIERLANDET II

FORHOLD OG TILSTANDE I NORDØSTSJÆLLAND
I TIDEN FRA CHRISTIAN VI'S TRONBESTIGELSE
TIL OMKRING 1780

UDGIVET AF OG TRYKT I C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
I HILLERØD (OSWALD TERKELSEN) I AARET 1931

Dette Bidrag til Frederiksborg og Kronborg Amters Historie er en Fortsættelse af mit i 1929 udgivne Skrift „Fra Kulsvierlandet“.

I nævnte Bog skildres Forhold og Tilstande i Frederiksborg og Kronborg Amter fra Slutningen af Christian V's Tid til Frederik IV's Død. I nærværende Bog fortælles om Udviklingen i Amtene i Tiden fra Christian V's Tronbestigelse til omkring 1780.

Materialet er tilvejebragt ved en Gennemgang af Frederiksborg og Kronborg Amters Arkiv og en Samling Hillerød vedrørende Breve, som findes i Sjællands Stiftamts Arkiv.

Til mit Arbejde har Carlsbergfondet ydet et Tilskud, for hvilket jeg herved i Ærbødighed bringer min bedste Tak.

Materialet, paa hvilket Bogen hviler, er i Landsarkivet ordnet paa overskuelig og let tilgængelig Maade, og jeg takker Arkivets Embedsmænd og Funktionærer for udvist Hjælpsomhed.

Fredensborg, i August 1930.

Valdemar Seeger.

FREDERIKSBORG

DEN dygtige Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter, *Friederich v. Gram*, var i 1730 ved Regeringsskiftet 66 Aar gammel. Hans to Sønner, *Friederich Carl* og *Carl Christian*, hvis Opvækst og Udvikling han med levende Glæde havde fulgt, var henholdsvis 28 og 27 Aar og indtog trods deres Ungdom allerede høje Stillinger.

Friederich Carl var Kong *Christian VPs* Hofmarskal, og Carl Christian, som 1725 var bleven Jægermester, blev 1731 Hofjægermester.

Friederich v. Gram havde i mange Aar haft et svagt Helbred. Under et Vinterophold i København 1741 blev han syg. Sønnen, *F. Carl v. Gram*, maatte udføre hans Amtmandsgerning, og da han den 25. Marts samme Aar afgik ved Døden, blev Sønnen udnævnt til Faderens Efterfølger. I Begyndelsen af sin Embedsvirksomhed følte den unge Amtmand sig noget fremmed overfor Amternes Befolkning, thi han havde tilbragt Størstedelen af sin Ungdom udenfor Hjemmet paa Frederiksborg og havde sin meste Tid levet i Hofkredse. Som Amtmand ønskede han ikke udelukkende at støtte sig til sine nærmeste Underordnede, Regimentsskriverne, men søgte ved Sognefogderne at skabe et Mellemlid mellem sig og Amternes Beboere. Han fik derfor ændret det Forhold, at Regimentsskriverne udnævnte Sognefogderne, og Regimentsskriverne fik fremtidig kun Ret til at indstille tre, af hvilke Amtmanden selv valgte den ene til Sognefoged, den anden til Underfoged, og han opnaaede derved ogsaa selv at kunne instruere Sognefogderne om deres Pligter¹.

I *Frederik IV's* Tid havde Kongens og Amtmandens Færden i

Nordsjælland haft et jævnt og folkeligt Præg, men under Christian VI blev Hof og Embedsmænd mere fornemme, Afstanden mellem Store og Smaa større. De Tider, da Konge og Amtmand kørte sammen ud paa Landet og snakkede med Folk, var forbi; men under sin lange Embedsvirksomhed blev F. Carl v. Gram alligevel fortrolig med Beboerne, og den Stilling, han indtog overfor Befolkningen, blev i alt væsentligt ligesom Faderens.

Han havde god Forstaaelse af, at det var en uhyre Byrde, man i Form af Hoveri lagde paa Bondestandens Skuldre, og han paatalte dette, saa ofte Lejlighed gaves, ligesom han gjorde, hvad han kunde, for i saa Henseende at lette det Tryk, der hvilede paa Bønderne.

Han viste sig ogsaa paa andre Omraader human, selv om han, da Tiden for Drøftelsen af Reformer var inde, ikke stod paa den mest frisindede Side. De Erklæringer, han afgav i Sager angaaende paa-tænkte Landboreformer, viser, at han gerne vilde gavne Bønderne, men at han frygtede, at de særlige Forhold i Amterne vilde vanskeliggøre Reformernes Gennemførelse, og han gav dem derfor kun betinget Tilslutning.

Medens F. Carl v. Gram ligesom Faderen om Sommeren boede paa Frederiksborg, tog han om Vinteren Ophold i København. Hans Fader og dennes Formænd havde ogsaa af og til boet i Hovedstaden, men F. Carl v. Grams Vinterophold i Byen strakte sig vistnok over længere Tid, end Forgængernes havde gjort. Han vilde, som den Hofmand han var, helst være i Hoffets Nærhed. I 1753 skrev han om at faa en berammet Session paa Frederiksborg udsat, da han ikke kunde være tilstede, fordi han „efter Allerunderdanigst Pligt“ nødvendigvis maatte være i København „i henseende til hendes Majest. Dronningens høye nedkomst i Barsel Sæng som og ellers til hendes Kongelig Højhed Prinsesse Charlottes indfaldende Gebuhrts Dag.“² Naar endog Dronningens „høye Nedkomst“³ krævede Grams Nærværelse, har der næppe ved Hoffet været nogen stor eller lille Begivenhed, ved hvilken han har ment at kunne undværes.

Paa Grund af dette Forhold blev mange af Amtets Sager ekspe-derede i Hovedstaden, og der maatte være stadig Forbindelse mellem Amtmandens Bolig i København og Frederiksborg, hvor Skrivestuen i hans Fraværelse forestodes af Amtsfuldmægtigen, som sam-

men med Skriverkarlene sled i det med de mange Breve til Kollegierne, Regimentsskriverne, Præster, Fogder o. s. v.

Naar Amtmanden om Foraaret flyttede fra København til Frederiksborg, og naar han om Efteraaret atter flyttede tilbage, blev alle Vangemændene, det ene Aar fra Frederiksborg Amt, det andet fra Kronborg Amt, tilsagt til at befordre hans Bagage. Da han 1769 ikke mere havde Inspektionen med Stutterierne, idet Tilsynet med disse da var overdraget til Overceremonimester *v. Plessen*, var der en Vangemand, som mente, at han nu ikke mere havde noget med Gram at gøre, og at han derfor ikke mere behøvede at være Flyttemand for denne, men han blev naturligvis hurtig belært om sin Fejltagelse i saa Henseende⁴. Naar Amtmanden skulde bruge de mange Vangemænd som Flyttefolk, maa han altsaa ved Ind- og Udflytningen have medført en meget stor Bagage. Han førte sikkert ogsaa et stort Hus og havde mange Tjenestefolk, bl. a. ogsaa en Forrider.

F. Carl v. Gram beklædte Amtmandseembedet i 41 Aar. Han var blandt de mange, der maatte „gøre Springet“ i Christian VII's Tid. Afskedigelsen kom i Form af en af Struensee udstedt Kabinetsordre af 10. September 1771 og motiveredes med, at Kongen agtede at foretage nogle Forandringer i Frederiksborg og Kronborg Amter, og at Grams høje Alder — han var dengang 69 Aar — ikke tillod ham at have Besværet hermed, men Ordren var affattet i naadige Udtryk og indeholdt Meddelelse om, at han som Belønning for hans Iver i Kongens Tjeneste skulde have en aarlig Pension paa 1000 Rdl.⁵ Meddelelsen om Afskedigelsen synes dog at være kommet bag paa Gram, og Amtmandsskiftet foregik ret hovedkuls. Gram underrettede straks det danske Kammer om, at han havde henlagt alt, hvad der var ankommet med den sidste Post, indtil han fik Underretning om, hvem der skulde være hans Efterfølger⁶. Han fik ikke Lov til at vente ret længe. Allerede to Dage senere underskrev den nye Amtmand, *Henrich v. Levetzow*, Posten. Gram fik dog ved en ny Kabinetsordre Lov til at beholde sin Bolig paa Frederiksborg til Paaske, dog skulde han stille de nødvendige Værelser til Levetzows Raadighed⁵.

Samtidig med Gram blev ogsaa Amtmanden over Hørsholm Amt afskediget, og Levetzow, som tidligere havde været Hofmarskal hos Dronning *Sophie Magdalene*, og som havde sit Hjem paa Kokkedal⁶,

blev Amtmand baade over Hørsholm og Frederiksborg og Kronborg Amter.

F. Carl v. Gram døde 1780. Han levede altsaa endnu 9 Aar efter sin Afskedigelse.

Foruden Amtmanden boede Slotsforvalteren, Oldfruen og talrige underordnede Funktionærer paa Frederiksborg.

Den gamle *Hans Nielsen*, der havde tjent saavel under *Christian V* som under *Frederik IV*, var fremdeles Slotsforvalter til sin Død 7. Juni 1737⁷. Han efterfulgtes af *Spærch*, som ligeledes døde i Tjenesten 9. Juli 1770, og Embedet overtoges derefter af *Spærchs Svigersøn, Goes*⁶.

Hans Nielsen ejede en Gaard i Hillerød. Denne var mere fornemt udstyret end andre Ejendomme i Byen, og da det ved Overleveringen fra Hans Nielsens Bo til den nye Slotsforvalter viste sig, at der manglede et og andet af Slottets Inventar, spandt Sladdereren sit Net om dette Hus og dets kongelige Udstyr. Kammeret stillede som Følge heraf Krav om, at Hans Nielsens Enke skulde aflægge Ed paa, at intet af det, som manglede af Slottets Inventar, var kommet hende selv eller hendes afdøde Mand tilgode. Hun nægtede at aflægge Eden, idet hun paaberaabte sig, at hun var en gammel Kone med en svag Hukommelse, og Kammeret forlangte derefter, at der skulde foretages Husundersøgelse hos hende. Amtmanden, der paa Forhaand havde erklæret, at han havde kendt saavel Hans Nielsen som Konen i mange Aar, og at han ikke kunde tænke sig, at noget af det manglende var kommet dem selv til Nytte, maatte sammen med den nye Slotsforvalter og Regimentsskriver *Morsleth* — sidstnævnte mødte paa Enkens Vegne — gaa Hjemmet nøje efter. I et Værelse var der nogle gamle Paneler, som stammede fra Sparepenge. Enken oplyste herom, at „højsalig Kongen“ havde foræret hendes Mand dem, da de ikke mere var brugelige til kongelig Tjeneste. Hun havde intet skriftligt Bevis herfor, men Bygmester Krieger var vidende derom. Med Kvitteringer beviste hun, at hendes Skilderier var købte og betalte. Nogle Portrætter af de kgl. Herskaber og af Enkens egen Familie m. fl. havde hun og hendes Mand enten selv bekostet eller faaet foræret af Vedkommende. En gammel Løjbænk med forgyldt Billedhuggerarbejde havde hun faaet af Hr. *Gyldenløve*, medens hun endnu opholdt sig i København. Der fandtes ogsaa en Stue, belagt med Marmorfliser, og andet Steds en malet Stenkamin, men begge

Dele var allerede paa Gaarden, da hendes Mand købte den.

Da de ældste Betjente paa Slottet kunde bevidne, at „ord og røgte gik“, at Kongen, da Sparepenge blev nedrevet, havde foræret Hans Nielsen Panelerne, frafaldt de strenge Herrer i Kammeret omsider Kravet paa Slotsforvalterenken⁸.

OLDFRUE OG HENDES DØTRE. Paa Frederiksborg, hvor der til Beboelse og i andre Øjemed var lagt Beslag paa alle Bygninger udenfor Hovedslottet, kneb det svært med Pladsen, og Oldfruen, som fremdeles, naar Hoffet residerede paa Sommerslottene, besørgede Vasken, boede under Tag med Amtmanden.

Hun vilde gerne have Loftet, der strakte sig over hendes og Amtmandens Bolig, til Tørreloft. Regimentsskriveren brugte imidlertid dette Loft, der var saa stort, at det kunde rumme 800 Td. Sædkorn, til at lægge den Byg og Havre paa, som Bønderne om Foraaret fik til Udsæd. Man maatte saa ordne Forholdet saaledes, at Regimentsskriveren kun maatte bruge Loftet om Vinteren, medens det om Sommeren blev stillet til Raadighed for Oldfruen.

Oldfruen holdt som alle Funktionærer ved Landslottene Køer, men hun manglede Staldrum, og hun maatte derfor om Vinteren hjælpe sig med at sætte Køerne ind i Vaskehuset. Til Vasken maatte Rende-læggeren sørge for det fornødne Springvand, thi Slotssøens Vand duede ikke til at vaske i, da det om Sommeren var grønt af Grøde¹.

Af Slottets hyppigt skiftende Oldfruer nævnes i Amtets Papirer tre, Madam *Waischofsky*, Madam *Maria Rosina Schumacher* og Madam *Rich*.

Madam Waischofsky undveg af Tjenesten, og Amtmanden tog hendes ringe Gods i Forvaring⁹, og om Madam Rich skrives der flere Gange i Anledning af den triste Skæbne, som ramte hendes Børn. Hun havde to voksne Døtre, *Maria* og *Cathrine*.

Maria tjente ved Hoffet i Fredensborg, hvor hun indlod sig i et Kærlighedsforhold og fødte i Dølgemaal. Hun blev arresteret i Moderens Lejlighed paa Frederiksborg, og to af Hillerøds Borgere blev mod Betaling antaget til at passe paa hende, men hendes Søster Cathrine hjalp hende til at flygte, og det lykkedes hende at redde sig. Nu gik det saa ud over Cathrine, der maatte indtage Søsterens Plads som Arrestant i Moderens Hjem.

Amtmanden anstrengte sig for at faa hendes Sag behandlet i Borgretten, fordi han gerne vilde have sendt hende til København. Det var nemlig forbundet med store Vanskeligheder og Bekostninger at holde hende arresteret i Oldfrueboligen paa Slottet, thi her vedkom det egentlig ikke Borgerskabet i Hillerød at holde Vagt, og Amtmanden fandt, at det var altfor ubehageligt for Oldfruen, dersom man lod Bønder besørge Vagtholdet, idet Oldfruen saa maatte taale „slige Folk“ i Huset og i de Værelser, hvor hun skulde behandle den kongelige Vask.

Amtmandens Anstrengelser i saa Henseende var imidlertid forgæves. Sagen blev behandlet ved Frederiksborg Birketings Ret, og 4. Oktober 1759 blev Cathrine Rich dømt til at have sin Boeslod forbrudt og til paa Livstid at arbejde i Børnehuset. Imidlertid døde Moderen, maaske af Sorg over Døtrenes Skæbne, og Amtmanden fik Medlidenhed med den stakkels unge Pige.

Han sendte hendes Ansøgning om Benaadning til *A. G. Moltke* med en længere Erklæring, hvori han hævdede, at hun havde handlet dels i Sindsforvirring og uden Eftertanke, dels ogsaa af naturlig Kærlighed og Ømhed for at redde sin Søster. Resultatet blev da ogsaa, at Cathrine Rich slap naadigt med en Bøde paa 20 Rdl. til Hillerøds Fattige¹⁰.

ANDRE FUNKTIONÆRER. Foruden de egentlige Funktionærer boede der ogsaa en Kleinsmed og en Grovsmed paa Slottet.

Kleinsmedens Nærværelse var forbunden med Fare, thi han havde sine Kul liggende ved Skorstenen paa Loftet over sit Værksted. Da Brandmajor *Preisler* 1735 paatalte dette, sagde Smeden, at der havde de altid ligget, da man ikke havde anden Plads til dem. Amtmanden foreslog saa at bygge et Kulhus i Smedegaarden⁷.

Grovsmeden var en meget betydende Person, thi han var ikke blot Smed, men ogsaa Hestedoktor og kaldtes derfor ogsaa „Artzenei-smed“.

Man havde ingen Dyrlæger, Smeden kurerede Stutteriets syge Heste. Naar et større Antal af disse blev angrebet af Sygdomme, samledes der paa Slottet et helt Kollegium af fremragende Smede for at drøfte Sygdommens Art og Maaden, paa hvilken den skulde bekæmpes.

I mangfoldige Aar var *Jørgen Ollendorf* Hof- og Artzeneismed paa Frederiksborg. Han døde 1734 og efterfulgtes af *Adam Møller* eller, som han kaldtes, „Mester Adam“.

Engang imellem maatte Hofsmeden ogsaa tage i Praksis ud i Land-distrikterne. I Tredserne var en Del Kreaturer paa Landet blevet angrebet af Skab, og Amtmanden sendte Mester Adam ud for at undersøge Sagen. Han fandt ogsaa 84 skabede og 488 lusede Dyr, men forinden han vilde tage dem under Behandling, vilde han vide, hvem der skulde betale, thi Bønderne kunde ikke. Det blev naturligvis saa Kongens Kasse, det gik ud over, hvilket forøvrigt ogsaa tidligere havde været Tilfældet⁷.

Mester Adams Ekspeditioner ude paa Landet forløb ikke altid uden smaa Skærmydsler. En Dag, da han var blevet sendt til Bloustrød for at se paa en Bondes skabede Hestebesætning, tørnede han sammen med Smeden i Bloustrød, som overfaldt ham med grove Ord. Den lokale Smed følte sig krænket over en fremmed Hstedoktors Tilsynekomst, thi Bloustrødsmeden følte sig ligesaa kyndig og erfaren som Hofsmeden. Bonden i Bloustrød havde ogsaa selv — formodentlig efter Bloustrødsmedens Anvisning — behandlet sine syge Heste med en Salve, men Resultatet var ganske vist blevet, at Dyrene havde mistet alle Haarene¹¹.

Mester Adams Efterfølger, *Nicolaj Møller*, købte en Gaard i Hillerød og vilde 1775 indrette sit Værksted i denne, men dette modsatte Amtmanden sig. Smedegaarden paa Frederiksborg maatte ikke flyttes. Det var for farligt at lade Stutterihestene passere Gaden i Hillerød fra Slottet til Smedens Gaard i Byen om Vinteren, naar Stenbroen var iset og glat, og det var for risikabelt at føre dem til denne Gaard, hvor der kunde være inficerede Dyr⁶.

SLOTSHAVEN OG INDELUKKET. Slotsgartneren paa Frederiksborg boede ikke paa selve Slottet, men i det under Frederik IV opførte Hus i den nye Allé.

Under Slotsgartneren — ved Regeringsskiftet var det fremdeles *Hans Jørgen Vilcken*, som i Christian VI's Tid afløstes af *Johan Georg Geis*¹ — arbejdede stadig en Mængde Mennesker i Haven, undertiden udkommanderede Soldater, til andre Tider Daglejere. Daglønnen var 1 Mark. Det var billigst at lade Arbejdet udføre af Sol-

dater, bl. a. fordi man maatte have 20 Husmænd til det Arbejde, som 12 Soldater kunde forrette⁷.

Christian VI omfattede Slotshaven med stor Interesse og færdedes ofte i den. I September 1734 befalede han, at der skulde laves en Gangbro over „Cascaden needen ved Søen“, saa han og Dronningen kunde passere uden at behøve at gaa omkring over den rette Bro midt i Haven, samt at der skulde laves „et Stelage“ med Hjul under⁷. Dette Stillads maatte man have for at klippe de høje Træer.

Kongens Interesse omfattede ogsaa „Indelukket næst ved Køkkenhaven og Badstuen“. Naar Hoffet opholdt sig paa Frederiksborg, var Strækningen fra Slottet til Badstuen Veje, som det kgl. Herskab „idelig og fast daglig passerer baade til den indrettede Skydebane og til de nærliggende Promenader“.

Ved Indelukket var ansat en Mand, som skulde have Øje med det for at frede det for Folk og Dyr. Dersom det ikke stod under Tilsyn, vilde „den gemene Mand“ og Børn beskadige det¹.

Naar Christian den VI var paa Slottet, vilde han have Slotshaven, Indelukket og Alléerne for sig selv. Han taalte hverken Folk eller Fæ paa sine Enemærker, og traf han nogen, undlod han ikke at ytre sin Misfornøjelse herover. Det var imidlertid ikke let at holde Mennesker og Dyr borte fra disse Steder, Forbud mod at færdes her og Trusler om Straf for Overtrædelse af Færdselsforbudene maatte jævnlig udstedes. I Oktober 1733 skrev Amtmanden saaledes til Regimentsskriver Morsleth, at Kongen med stor Unaade havde set Svin, Grise og Faar i Lille Dyrehave. Regimentsskriveren skulde lade dem optage og indløse, og fremtidig skulde de skydes¹².

I Maj 1735 fik Byfogden Ordre til at gøre Borgerskabet i Hillerød bekendt med, at ingen, i hvad Ærinde det end kunde være, maatte køre gennem Slottet og Indelukket paa Kongevejen, thi Kongen vilde have baade Alléen fra Møntporten og Vejen i Indelukket ganske for sig selv. Hvis nogen vilde til Fredensborg, maatte de køre ad Landevejen over Grønholt. De, som fremtidig kørte paa de forbudte Steder, vilde blive straffede⁹.

Heller ikke til Fods maatte uvedkommende færdes i Indelukket, men de gjorde det alligevel. Det hedder i Juni 1742, at uagtet Indelukket skal være forbeholdt de kgl. Herskaber, færdes alle, der har Lyst dertil, derinde og forvolder adskillig Forstyrrelse. Byfoged *Mik-*

kelsen skulde gøre Hillerøds Borgere bekendt med, at den, der fremtidig blev truffet i Indelukket, vilde blive straffet.

Kaskaden i Slotshaven og Springvandet stod under Tilsyn af Rendelæggeren eller, som han senere kaldtes, Vandmesteren, der boede i et Hus i Møntportsalléen, paa hvis Grund Slotsgartnerboligen ligger i vore Dage.

Til Rendelæggerhuset knytter sig en lille Tyvehistorie.

I Aaret 1735 beklædtes Stillingen som Rendelægger af *Knud Nicolajsen*. Han var ugift og velhavende, og Historier om hans mange Penge og de Skatte, Rendelæggerhuset gemte, har sikkert cirkuleret i Hillerød og sat en og andens Fantasi i Bevægelse. Hos nogle Smaafolk i Byen, en Tømrersvends Hustru, *Cathrine Leonhardts*, samt en Grovsmed, *Henrich Ramløse* og hans Kone, vakte Fantasierne Begær efter at bemægtige sig Rendelæggerens Guld, og som Redskab benyttede de sig af Rendelæggerens naive Tyende, en ung Pige ved Navn *Maren Olufsdatter*.

En Dag, da Rendelæggeren var borte, stjal hun i hans Chatol 1000 Rdl. samt 50 Speciedukater i Guld og forskellige andre Ting.

Da Rendelæggeren kom hjem, savnede han baade sine Penge og sin Tjenestepige og var naturligvis straks klar over, hvem Tyven var. Han fik at vide, at Pigen var rejst til København, tog sporenstrengs derind og fandt hende ogsaa paa et af de Beværtningssteder, hvor Nordsjællænderne plejede at holde til. Pigen fulgte straks godvillig med ham tilbage til Frederiksborg, og undervejs fortalte hun ham troskyldig, at hun havde taget Pengene, og at hun var rejst til København sammen med en af de kvindelige Hælere for at købe Stads, samt hvor Pengene med Undtagelse af de faa Daler, hun havde brugt, var gemt. Da de var kommet tilbage til Frederiksborg, hentede Rendelæggeren sin røvede Skat tilbage fra den Loftsbjælke, paa hvilken den var skjult.

I Datiden med de strenge Love maatte Følgerne blive tragiske. Alle fire i Sagen implicerede Personer blev dømt til Kagstrygning og Fængsel paa Livstid. For Maren Olufsdatters og Ramløses Kones Vedkommende blev Fængselsstraffen dog nedsat til to Aar med paafølgende Landsforvisning. Som Følge af Dommen blev Smedefolkenes lille Hjem opløst og deres Børn udsatte, og Smedekonen fik endvidere den Tillægsstraf, at hun, der var frugtsommelig, i Fængslet

maatte afvente Eksekutionen, til hun havde født, da man naturligvis ikke i hendes gravide Tilstand kunde overgive hende til Bødden.

Da Maren Olufsdatter havde afsonet de to Aars Fængselsstraf i Børnehuset, gik en Slægtning i Forbøn for hende, og derved slap hun for Landsforvisningen¹³.

STUTTERIET. Med endnu større Interesse end den, Christian VI nærrede for Slotshaven, omfattede han Stutteriet. Under Amtmandens Overledelse forestodes dette af Stutmester *Anthoni Schæffer*, som 1734 var en gammel Mand, hvorfor man nævnte Aar ansatte hans Søn, *Claus Schæffer*, som hans Medhjælper¹². Denne Claus Schæffer blev ogsaa Stutmester, da Faderen 26. Juni 1744 afgik ved Døden.

Ved et Taffel, under hvilket Kongen sammen med Ludvig og Carl v. Plessen, Rosenkrantz og Gram drøftede Stutteriets Forhold, befalede Kongen, at Høvægten skulde afskaffes. Det havde nemlig hidtil været saaledes, at Hestene fik en bestemt afvejet Mængde Hø, men fremtidig skulde Dyrene have saa meget, som de kunde fortære⁷.

Den gamle Ordning, hvorefter Hopperne om Vinteren blev opstaldede paa Frederiksborg og Fredensborg, — Hingstene var i København — og om Sommeren græssede i dertil bestemte nordsjællandske Vange, blev iøvrigt opretholdt. Føllene blev fremdeles ligesom under Frederik IV indbrændte, d. v. s. mærkede, paa Esrom, i hvis Kro Bønderkarlene, der bistod med Opjagningen, fremdeles ligesom i fordums Dage blev trakterede med Øl.

For at indfange Dyrene, naar de om Efteraaret skulde føres tilbage til Staldene, var der i Stenholt Vang og i de øvrige Stutterivange indrettet saakaldte Fangekroge. Benævnelsen Fangekrog har givet Anledning til den Misforstaaelse, at Straffanger blev sendt ud paa Arbejde i de nordsjællandske Skove, men det er altsaa ikke Tilfældet⁹.

Christian VI tog omkring og besaa Stutterivangene ved Frederiksborg og Esrom⁷, og han var yderst unaadig over ved saadanne Lejligheder at se de talrige Køer, Svin, Faar og Gæs, som man med større eller mindre Berettigelse lod gøre Stutterihestene Selskab i Vangene.

Det største Bevis for Kongens Interesse for Stutteriet har man

imidlertid i den store Staldgaard, som han lod *Thura* opføre paa Frederiksborg Ladegaards Grund, og som skulde rumme hele det kgl. Stutteri.

Det var naturligvis et Byggeforetagende, ved hvilket man i høj Grad lagde Beslag paa Bøndernes Arbejdskraft. Til en enkelt Staldbygning maatte Bønderne køre 112,000 Mursten fra Vedbæk Teglværk, 62,000 Mursten fra Karlebo eller Lillerød Teglværk og 14,000 Tagsten fra de gamle Stalde paa Esrom¹⁴. Allerede 1743 blev det nemlig besluttet at nedrive saavel Staldene som Barakkerne paa Esrom, da disse ikke mere var til nogen Nytte. Materialerne skulde bruges til Nybygninger paa Frederiksborg. Paa Esrom skulde kun de Staldbygninger, der var nødvendige ved de aarlige Følindbrændinger, blive staaende¹⁴.

Pladsen paa Ridebanen omkring de nye Stalde ved den gamle Ladegaard paa Frederiksborg blev planeret af 50 Soldater, som forinden havde været paa Arbejde med Grøftegravning i Stutterivan-gene¹⁴.

I Foraaret 1737 ankom der „6 Eselinder og 2 Eseler“ fra Hannover. Disse Æsler skulde om Sommeren gaa paa Græs i Grønholt Vang og om Vinteren opstaldes paa Frederiksborg. I Grønholt Vang blev der ved Stendalshus opført en Springstald⁷. I Juli samme Aar lod Kongen indrette et Stutteri til Opdræt af Mulæsler. Det skulde bestaa af 2 Æselhingste og 2 Æselhopper samt 18 andre Hopper „af Vores eget Lands Art“¹.

Dette særlige Stutteri eksisterede kun i faa Aar, thi *Frederik V* havde ikke Spor af Interesse for det, men bestemte straks efter Christian VI.s Død at saavel Muldyr- som Æselstutteriet skulde afskaffes. Det bestod da af 19 Muldyr og 18 Æsler.

Amtmanden, som skulde indgive en Forestilling om Afskaffelsen, vidste ikke rigtig, hvorledes han skulde ordne Sagen. Hvis Kongen vilde skænke Muldyrene til Bønderne, mente han nok, at disse kunde have nogen Nytte af dem ved Agerdyrkning og Pløining, men af Æslerne troede han ikke, at Bønderne kunde have synderlig Gavn. Disse Dyr var smaa af Vækst og havde ringe Kræfter, og Bønderne forstod ikke at omgaas dem, men man kunde naturligvis godt forsøge at give dem til nogle trængende Bønder, dersom der skulde melde sig Liebhave-re.

Blandt Æselhingstene var der en hvidgul, som bar det mærkelige Navn „Organist fra Italien“. Den var 12 Aar, velvoksen, og havde en køn Skikkelse. Amtmanden foreslog at beholde den tilligemed to af de bedste Hopper og lade dem staa paa Frederiksborg. Hvis Vinteren var haard, kunde man slippe dem ind i Stalden, men ellers kunde de ernære sig paa Møddingen af det Foderaffald, som blev baaret ud fra Stutteriet.

Springstalden i Grønholt Vang blev nedbrudt, og Tømmeret blev givet til Stutmester Schæffer, som anvendte det til Indhegning af sit Hus i „Nyhusene“, som tidligere var omgivet med et Risgærde¹⁵.

I Frederik V.s Tid blev Stutteriet iøvrigt i det væsentlige opretholdt uforandret, men efter Frederik V.s Død synes Hoffet ikke at have ofret det større Opmærksomhed, førend *Struensee* gjorde det til et af Objekterne for sine Sparebestræbelser.

Saa vel Christian VI som Frederik V havde overværet Stutteriets aarlige Mønstring, og der var i den Anledning ved en af Staldene blevet rejst et Skur, hvor Kongen i Regnvejrr kunde staa og se paa Hestenes Forbidefiling. Naar det var overstaaet, plejede han at forære A. G. Molkte en 5-aars, Overjægermester v. Grams Frue en 4-aars og Amtmanden to 4-aars Hopper.

Christian VII tænkte derimod ikke paa Mønstring af Stutteriet og endnu mindre paa Molktes, Fruens og Amtmandens Hopper, men Amtmanden, Fruen og Molkte vilde nødig gaa Glip af Hestene, og Amtmanden paatog sig derfor det lidet delikate Hverv at skrive til Kongen om Sagen og erindre om den kongelige Gave. Det hele var lige til, thi Hopperne var allerede udtagne, det drejede sig blot om det lille kongelige Ord. Aaret efter skrev Amtmanden paany, at det vel ikke var at vente, at det saasnart vilde behage hs. kgl. Majestæt at tage Stutteriet i Øjesyn, og han vilde derfor minde om, at han i hele sin Betjeningstid aarlig havde faaet to Hopper, og at han ogsaa gerne fremdeles vilde have dem.

Kort efter blev Inspektionen med Stutteriet overdraget til v. Plesen, og 1771 blev det reduceret til 91 Stk. Følhopper med deres Yngel, tilsammen 393 Heste, medens Resten blev solgt ved offentlig Auktion. Samtidig blev ogsaa Personalet indskrænket. To Fole-mestre og en Foderknægt blev pensionerede, medens to andre Funktionærer maatte nøjes med at faa Gagen udbetalt til Aarets Udgang¹⁶.

Efter Struensees Fald blev der paany lagt Vægt paa Stutteriet. 11. September 1775 skrev Levetzow, at det havde glædet ham, at Opelskningen af de kgl. Stutterier paa Frederiksborg i de sidste forløbne to Aar var lykkedes saa vel, at der i 1774 var opdrættet 69 og i 1775 82 Føl¹⁶.

BYGGEARBEJDER PAA SLOTTET. Foruden Opsførelsen af Staldgaarden lod Christian VI udføre mange andre Byggearbejder paa Frederiksborg. Slottets Ydre blev underkastet en Hovedreparation, og i Slotshaven opførtes det saakaldte kinesiske Hus, som atter blev nedrevet 1768¹⁷. Som Følge af disse Arbejder forøgedes det Liv, der i Forvejen herskede paa Slottet, med Færdsel af mange Haandværkere, udkommanderede Soldater og Bønder, der kom kørende med Bygningsmaterialer.

Under et Besøg paa Slottet i Marts 1745 erfarede Kongen, at man ikke med Sikkerhed kunde forvare de mange Arrestanter i Arrestkamrene paa Slottet, dels fordi Murene var af Bindingsværk og let kunde stødes ud, dels fordi de laa i den Port, gennem hvilken al Passage foregik baade Dag og Nat. Arrestanterne kunde derved nemt sætte sig i Forbindelse med Omverdenen og faa Hjælp til at bryde ud. Kongen gav Amtmanden Ordre til at søge Arrestere indrettet paa et bedre egnet Sted, og mente, at de burde bygges ved Tinghuset, men Amtmanden fandt, at ogsaa dette Sted var daarligt egnet, da Tinghuset laa ret ensomt borte fra Byen. Omkostningerne ved at bygge et Arresthus her vilde ogsaa blive for store. Han foreslog at indrette Arrestere i en Krog ved Broen og Udkørslen til Hillerød¹⁵.

De Arrestere, der her er Tale om, er naturligvis ikke Kælderfængslerne under Taarnet. Fra disse Fangehuller skulde man mene, at det maatte være helt umuligt at undslippe, og dog lod det sig gøre, som følgende viser:

En Pige i Hillerød, som var bleven fængslet for Fødsel i Dølgemaal, sad nederst i Taarnet i det stærkeste og forsvarligste Fængsel. Det var et dybt Hul under Taarnet. Over Hullet fandtes en Lem, og over denne var anbragt en Jernstang, det hele lukket med en Taskelaas^{17b}. For at komme ned til Lemmen skulde man gennem en ligeledes med Taskelaas lukket Dør i Taarnet. Man skulde som sagt ikke tro, at nogen kunde slippe ud af dette Hul, men ikke desmindre be-

rettes det, at en eller anden Natten mellem den 25. og 26. Juli 1731 var gaaet ind paa „det mellemste Slot“, havde brudt ind gennem Taarndøren, slaaet Taskelaasen for Lemmen itu, brudt Jernstangen fra og befriet Pigen¹³.

Naar en Fange saaledes var brudt ud, blev Borgerskabet i Hille-rød til Fods og til Hest sendt ud efter Flygtningen, men der var mange Smuthuller i de omliggende Skove, og Adgangen til ved Stranden at faa fat i en Baad og slippe over til Skaane var heller ikke saa svær, saa i mange Tilfælde lykkedes Flugten.

Det foranstaaende viser, at Christian VI nærde megen Interesse for Frederiksborg, og selv om han i sine første Regeringsaar tog Sommerophold paa Fredensborg og senere mest paa Hørsholm, var Frederiksborg dog ogsaa af og til hans Bolig og fik stadig korte Besøg af Kongen. I September 1735 residerede han saaledes paa Frederiksborg og holdt Jagter paa Eggen. Efter Sædvane kørte, red og spadserede Herskaberne meget omkring, og Amtmanden havde nævnte Aar megen Kval med at formaa Regimentsskriver Morsleth til at holde Vejene i forsvarlig Orden. Han maatte endog true ham med overfor Kongen at fralægge sig selv al Skyld for Vejenes daarligere Tilstand.

Aaret efter, da Kongen og Dronningen atter opholdt sig en Tid paa Slottet, var de meget misfornøjede med, at der ikke fandtes tilstrækkeligt Forraad af tørt Brænde. Det var atter Morsleth, der bar Skylden, fordi han ikke havde sørget for rettidig Skovning, og Kongen gav mundtlig Amtmanden Ordre til at tilkendegive Morsleth sit store Mishag med denne Uorden.

Det følgende Aar fik Morsleth at vide, at Kongen havde fundet, at Kongevejen til Fredensborg var i maadelig Stand. Det samme gjaldt Jagtvejen i Stenholt Vang, i hvilken Vej der var Huller, bl. a. ved Paradisdammen. Kongen skal, skrev Amtmanden, forleden da han var i Vangen, have kaldt Morsleth til sig og have sagt, at hans Søn, Kronprinsen, naar han red ud let kunde komme til Skade paa Grund af disse Huller. Prinsesse Charlotte havde ogsaa klaget over Vejen⁹.

Christian VI residerede ogsaa i sit sidste Leveaar en Del af Sommeren paa Frederiksborg, men med Kongens Død indleddedes en lang Række Nedgangsaar for Slottet, og hvad man i Frederik V's

Tid læser om det i Amtets Papirer drejer sig mest om den store Mængde Vandrotter, som stadig formerede sig, og som slæbte Rug og Havre bort fra Magasinerne. Man førte en temmelig haabløs Kamp mod dem. Amtmanden frygtede for at anvende Gift i Kampen, da han var ængstelig for, at Giften skulde skade andre Dyr og maaske ogsaa var en Fare for Mennesker.

FREDERIK V'S SALVING I SLOTSKIRKEN. I Frederik V's Tid stod altsaa Frederiksborg Hovedbygning saa temmelig forladt, dog var der en enkelt Lejlighed, ved hvilken der blev udfoldet en storslaaet Pragt paa Slottet, nemlig da Kongeparret den 4. September 1747 blev salvet i Slotskirken, i hvilken forøvrigt ogsaa Christian VI og Sophie Magdalene var bleven salvede.

Forud for Begivenheden gik store Forberedelser¹⁸.

Der blev først forlangt en nøje Fortegnelse over alle de Værelser i Hillerød, som var egnede til Indkvartering af de fremmede Ministre, Kavalerer og andre, som var tilsagte til at indfinde sig til Højtideligheden, ligesom det forlangtes opgivet, hvilke Staldrum der fandtes i Byen, og hvormange Heste der kunde skaffes Plads til. Derefter sendte A. G. Moltke Stiftsbefalingsmanden en Skrivelse, i hvilken det hed, at da alle Huse og Lejligheder i og ude omkring Hillerød nødvendigvis behøvedes til Logi for de kgl. Ministre og Betjente samt øvrige med Hoffet kommende Personer, skulde Stiftsbefalingsmanden forbyde Byens Indbyggere, gejstlige og verdslige, enten for Penge at bortleje eller under Venskabs og Slægtskabs Skin at overlade nogen deres Værelser. Alle Lejligheder med Undtagelse af Beboernes egne Sovekamre skulde holdes parate til Kongens Tjeneste.

Regimentsskriverne skulde hos Præster, Degne, Møllere og Sognefogder udskrive saa mange Sengeklæder, som var nødvendige til 60 Senge. Disse Sengeklæder skulde staa til Hoffets Raadighed i fem, seks Dage.

Regimentsskriverne skulde endvidere sørge for, at Landevejene var i Orden, alle Betlere skulde jages bort, fra Prædikestolene blev det bekendtgjort, at Betlere, som til Salvingen indfandt sig ved Slottet eller i Hillerød, vilde blive straffede, og endelig skulde Regimentsskriverne, Udriderne og Sognefogderne selve Salvingsdagen være

tilstede i Hillerød, saa man eventuelt kunde benytte sig af deres Tjeneste.

Kongevejen skulde skaanes det mest mulige. De kgl. Rustvogne, paa hvilke de mange Sager, som skulde bruges ved Festen, skulde føres fra Hovedstaden til Frederiksborg, skulde derfor køre ad Landevejen. De Pakkasser, som indeholdt de forskellige Dele, der skulde bruges til Tronen, var dog saa store, at de ikke kunde befordres ad Landevejen. Man maatte køre dem ad Kongevejen, hvor Portene skulde staa aabne, saa længe Transporten fandt Sted.

Brandmajor *Mazard* blev beordret til med de fornødne Brandfolk at være tilstede paa Slottet, en prisværdig Foranstaltning, thi efter Salvingen skulde der afbrændes et stort Fyrværkeri, og der kunde derfor let indtræde en Katastrofe.

Slotskirkens Indre blev pragtfuldt smykket, alle Stole og Bænke blev taget bort, Vægge og Gulv betrukket med rødt Klæde, Gulvet tillige dækket med røde Fløjlstæpper med Guldfrindser.

Den lukkede Stol ved Siden af Alteret, i hvilken Prinsesserne skulde sidde, blev ligeledes indvendig og udvendig smykket med Guld og broderede Tæpper, og 21 Alen fra Alteret rejstes en mægtig Trone med kostbare Stole til Kongeparret.

Det tog Tid at faa denne Udsmykning besørget, Kirken maatte derfor midlertidig lukkes og Gudstjenesten henlægges til den latinske Skole.

Paa Slottet blev der til Brug paa denne ene Dag rejst flere Bygninger, blandt andet blev der i den mellemste Slotsgaard bygget en høj Pyramide. Uagtet det var den travleste Høsttid, maatte Amtmanden lade tilsige en Mængde Bøndervogne, som ufortøvet maatte transportere Tømmer og andre Materialer fra Frederikssund og Karlebo til Frederiksborg.

Biskop *Worm* salvede Christian VI og hans Dronning, Biskop *Peder Hersleb* Frederik V og Dronning *Louise*.

Begge Biskopperne har efter Befaling beskrevet Højtidelighederne, og Beskrivelserne foreligger i stadselig trykte Bind, men der er stor Forskel paa deres Indhold.

Worms Skrift indeholder kun et kort Referat af Ceremoniellet. Skriftets væsentlige Indhold er hans lange Taler. Herslebs Skrift¹⁹ indeholder derimod saavel hans Taler som en meget udførlig Be-

skrivelse af selve Begivenheden, og medens Worms Taler er af overvejende religiøs Natur, er Herslebs fra Begyndelsen til Enden fyldt med den fadeste Kongesmiger.

Worm og de Biskopper, der bistod ham, vendte nok, da de knælede, deres Ansigter mod Majestæternes Trone, men, skriver han, „henvendte fornemmelig deres Andagt og Hierter til den evig regierende Gud“, men Hersleb noterer bogstavelig talt hvert Buk, han har gjort for Kongen, og han synes næsten helt at have glemt den himmelske Herre for den jordiske.

Gangen i Højtideligheden var følgende:

Kongen og Dronningen tog den 30. August Ophold paa Frederiksborg, hvor Hofpræsten, *Bluhme*, den 3. September tog Kongeparret og Kongens Faster, Prinsesse *Charlotte Amalie*, til Alters.

De mange Rangspersoner og fornemme Damer, der skulde deltage, ankom i de nærmeste Dage før Festen og fik anvist Logementer „efter Stedets Lejlighed“. Disse Logementer ude i den lille By har sikkert staaet i skrigende Modsætning til al Glansen og Herligheden paa Slottet.

Salvingsdagen var Slotsgaarden fyldt med Soldater. Livgarden til Hest, som naturligvis ved denne Parade var til Fods, stod i to Rækker langs en rød Løber fra Dronningens Trappe til Kirkedøren, det kgl. Drabantkorps, Grenaderkorpset og Garden til Fods stod paa Vagt i den inderste og den mellemste Slotsport.

Af almindelige dødelige slap de, som var forsynede med Overhofmarskallens Billetter, ind i Kirken og fik anvist Pladser paa Galleriet.

Medens dette foregik i Slotsgaarden, havde højtstaaende Damer og Herrer inde i Slottet paataget sig Kammerjomfruers og Kammer tjeneres Gerping og iført Kongeparret de kostbare Dragter.

Med næsten større Omhu, end et et Modeblad i vore Dage beskriver Øjeblikkets Moder, beskriver Hersleb disse Dragter, men denne Beskrivelse har mindre Interesse for Nutiden, navnlig ogsaa fordi man har udmærkede Billeder af Kongen og Dronningen iført al Stadsen. Som en Prøve paa Herslebs pudsig Betagelse over al Herligheden anføres dog her hans Beskrivelse af den Dragt, han selv og de to Biskopper, som bistod ham, bar.

Disse Dragter var „af kongelig Gavmildhed“ forfærdiget „af sort Fløiel med Over- og Underkiorteler, fine Præstekraver og Fløiels

Boneter^{19b}; ligesaa Messe-Klæder af Cammerdug med fine Kniplinger for ned og runden om; desligeste prægtige Bispe-Kaaber, en af Gyldenstykke, med Guld-Kniplinger runden om, og tvende med Sølv-Kniplinger, for de tvende assisterende Biskoper, hvilke Klæder hver af dem blev skienkede til at bære Salvings-Dagen, og siden at beholde til en Admindelse af saadan Højtidelig Forretning, de vare blevne værdige at bruges til“.

Ganske pudsigt er det ogsaa efter Herslebs Beskrivelse at erfare, hvor fine i Klæderne Datidens Riddere af Dannebrog var ved denne Lejlighed. Der var 60 Dannebrogssiddere i Processionen, og de bar alle Ordensdragt, Trøjer og Bukser af hvidt Atlask besatte med Sølvgaloner^{19c}, hvide Strømper og Sko, Kaarde og Gehæng broderet med Guld og Sølv, lange aurorafarvede Fløjskapper med Underfor af hvidt Atlask og Slag med lange foran nedhængende Kvaster og endelig sorte Hatte med tre Rader hvide og aurorafarvede Fjer.

Hersleb skriver, at Ridderne vakte Opsigt, fordi Ordensdragter ikke i lang Tid var set i noget Optog.

Efter at Kongeparret var iført Stadsen, gik Kongen ind til Dronningen og satte Kronen paa hendes Hovede. Derefter modtog de begge Lykønskninger i deres respektive Audiensværelser.

Slotskirkens Klokker kimede tre Gange, og til Hærpaukernes^{19d} og Trompeternes Lyd begav den pragtfulde Procession sig fra Kongens Gemak over det aabne Galleri ned ad Dronningens Trappe til Kirken, hvor Biskopperne i Kirkedøren modtog Kongen, og — som Hersleb noterer — stadig bukkende og gaående baglæns førte først Kongen senere Dronningen til Tronen.

Da Kongeparret havde taget Plads, fulgte den lange kirkelige Ceremoni med Herslebs svulstige Taler, latinsk Messe, Sang og Musik. Selve Salvingen foregik saaledes, at Hersleb „med bævende Knæ over sin Ringhed til saadan høj Forretning, at staa mellem Guder, og røre ved Majestæten“ gik hen til den knælende Konge, „dyppede sine skielvende Fingre i den hellige Salve“ og tegnede et Kors paa Kongens Pande, hans Bryst og hans højre Haandled. Dronningen blev salvet paa lignende Maade.

Kongen havde, vel sagtens i Erindring om den lange Tid Christian VI's og Sophie Magdalenes Salving havde taget, bestemt, at

hele Ceremonien kun maatte vare tre Timer, og Hersleb maatte derfor, om end med et Suk, gøre sin Slutningstale kort.

Om Aftenen var der stort Taffel eller rettere mange Tafler paa Slottet.

Kongen, Dronningen og Prinsesserne spiste for sig ved et i Ridder-salen med Guldservice dækket Bord. Kaptajner bar Maden op, men havde ved deres Side Livgardere til at bane sig Vej gennem Mængden. Overkammerherre v. Plessen, Staldmester, Grev *Danneskjold Laurvig* og flere Rangspersoner serverede for de Kongelige.

Foruden det kongelige Taffel var der to Marskalstafler for de fyrstelige Personer og alle Ridderne og deres Damer, et Taffel for fremmede Ministre o. fl. I Rosen var der tre Tafler for Rangspersoner og i andre Gemakker Tafler for Biskopperne, Geheimearkivaren, *Hans Gram*, som med Kongeloven havde været tilstede i Kirken, og Hofprædikanten. Endelig var der endnu et Officers- og Kavalértaffel og et Taffel for de øvrige Hofbetjente.

Folket fik sin Part af Gildet i Slotsgaarden. Her sloges man først om Stykker af den røde Løber, der blev givet til Pris. Dernæst fik de, som kunde trænge sig frem, Sulten stillet ved Hjælp af en stor stegt Okse, hvis Indre var fyldt med alle Slags Fugle, Lamme- og Kalvekød, og paa Folkets Tørst bødede man med rød og hvid Vin, der sprang ud af den før nævnte Pyramide. Der blev ogsaa kastet nymøntede Penge ud til Mængden, og Herskaberne og alle, som var inde paa Slottet, betragtede det Liv, som rørte sig i Slotsgaarden.

Da det blev mørkt, blev Pyramiden illumineret. Senere var der atter Taffel, og Kl. 11 tændtes et herligt Fyrværkeri, som varede det meste af Natten. Hersleb skriver, at „den utallige Mængde Mennesker, som havde fra alle Stæder der til samlet sig“, kunde bekvemt betragte Fyrværkeriet fra de nærliggende Høje og fra „den gandske Hillerød By“.

Vejret var smukt, og „alle omliggende Skove og Dale herbergede den Nat utallige Mennesker“.

I de paafølgende Dage brød Kongefamilien og alle Fstedeltagerne op, og det store Oprydningsarbejde kunde paabegyndes.

Det røde Klæde, der havde været anvendt i Kirken, blev skænket til de fattige Lemmer i Hillerød Hospital, og den latinske Skole havde antagelig ogsaa Fordel af Festen, thi ved Salvingen faldt der

naturligvis en større Byge af høje Ordner, og de benaadede maatte formentlig efter Sædvane kvittere i Form af Pengegaver til Skolen.

Endelig fik ogsaa Materialerne fra Pyramiden en god Anvendelse, idet de blev skænkede til nogle nødstedte Mennesker i Stenløse. I Februar Maaned samme Aar, som Salvingen fandt Sted, havde nemlig en stor Ulykke ramt Beboerne i denne By. En Kvinde havde hængt Tøj til Tørring for tæt ved et Ildsted, og Resultatet blev en Brand, som fortærede 8 velopbyggede Bøndergaarde og 14 Fæstehuse. Nu fik de stakkels brandlidte en god Bygningshjælp i Materialerne fra Salvingsfesten²⁰.

Kongeparrets Salving havde bragt Uro over Slot og By, og den gav Stof til Samtaler i lange Tider, men iøvrigt faldt alt snart tilbage i de gamle Folder.

Paa Slottet som i den lille By, hvis Borgere nu atter havde Raadighed over deres egne Hjem, gik Livet paany i den gamle Gænge.

HILLERØD

SLOTTET Frederiksborg og Byen Hillerød stod i ret intim Forbindelse med hinanden. Saavel indenfor Byens Hegn som udenfor dette og dets Porte laa nemlig flere Bygninger, som, uagtet nogle af dem paa Grund af Beliggenheden maatte betragtes som hørende til Byen, egentlig var denne uvedkommende. De laa paa Slottets Grund og sorterede derfor under Amtmanden, medens den egentlige By som alle Sjællands Købstæder sorterede under Stiftsbefalingsmanden for Sjællands Stift¹.

Alle, som boede paa selve Slottet, saavel som de, der boede paa den til Slottet hørende Grund, betegnedes som Slotsbeboere.

Paa en Maade var disse Slotsbeboere et Samfund for sig, Borgerskabet et andet, men i en Henseende udgjorde Slotsbeboerne og Borgerne dog en Enhed. De dannede nemlig en fælles Menighed, som søgte Frederiksborg Slotskirke.

Byboerne var omkring 1730'erne Købmænd, alle Slags Haandværkere, en forbavsende Mængde Øltappere samt en Mængde ved Stutteriet ansatte Staldkarle, der tildels selv ejede Huse i Byen, men som kun boede der om Vinteren, idet de om Sommeren, naar Stutterihestene var paa Græs i Vangene, lejede sig ind hos Bønderne i Landsbyerne.

Blandt Beboerne var der kun tre, fire velstillede Familier. Resten sad smaat i det, nu da Hoffet efter Opførelsen af Fredensborg i en Del Aar ikke havde haft stadigt Sommerophold paa Slottet, og Byen derfor havde mistet en væsentlig Indtægtskilde.

Gadernes Beliggenhed og Form var ikke meget afvigende fra den

nuværende. Størst var Forskellen mellem Datidens og Nutidens Hillerød i saa Henseende ved det nuværende Torv.

Paa Planen over Hillerød i Pontoppidans „Danske Atlas“ er det nuværende Torvs Plads helt optaget, dels af Kirkegaarden, dels af Bygninger, men første Udgave af Pontoppidans Værk skriver sig fra 1730, og det er sandsynligt, at Begyndelsen til Torvet blev til, da Byen blev genopført efter Branden 1733.

I Christian VI's og Frederik V's Tid har dette Torv dog sikkert været uden større Betydning, hvilket bl. a. fremgaar af, at Markederne holdtes paa Pladsen ved det nuværende Møllestræde.

DEN INDHEGNEDE BY. Hillerød var omgivet af et foroven tilspidset Hegn og havde fire Porte, Mølleporten ved Slotsmøllen, „Trolldsporten“ (Trollesporten) eller Slangrupsporten ved Indkørslen fra Slangrupsvejen, Københavnsporten og Helsingørsporten, førstnævnte ved Københavnsvejen, sidstnævnte i Helsingørsgade ved „Bakken“, nu Bakkegade. Portene var paa begge Sider ved Plankeværk forbundet med Stakittet, der omgav Byen.

Oprindeligt havde Byen haft en Udkørsel gennem „Bakken“, ovenfor hvilken Vejen gik til Præstevangen, men da Frederik IV anlagde den store Allé fra Gartnerhaven til Præstevangshuset, blev den nævnte Udkørsel spærret, og Helsingørsporten anbragt i Helsingørsgade nedenfor „Bakken“.

Umiddelbart indenfor Portene laa Acciseboderne, smaa Hytter paa to Fag, i hvilke Accisebetjentene boede.

Gennem Byen flød nogle Vandløb, af hvilke et, der kom fra Allerød Sø, som var den egentlige Hovedkilde for Tilløbet til Slotsøen, var det største. Vandet løb i nogle i gammel Tid gravede Grøfter over Lillerød til Kollerød Sø og derfra videre til Teglgaardssøen og Hillerød. I Byen løb Aaen over Kongensgade, nu Slotsgade, omtrent hvor denne nu udmunder i Torvet, og videre til Søen. Det Stykke af Aaen, der flød gennem Byen, kaldtes Slusen, og en Træbro, som førte over den, kaldtes Slusebroen. Naar denne Træbro, der senere blev erstattet med en Bro af Sten, skulde repareres, gav Kongen Tømmeret, og Byen betalte Arbejdslønnen².

Et andet af Slotssøens Tilløb passerede Mørkegade, nu Østergade, og løb gennem en Gaard over Helsingørsgade til Søen.

I Nærheden af Helsingørsporten nedenfor Jægerbakken, eller, som den den Gang kaldtes, Jægergaardsvangen, laa en teglhængt Bindingsværksbygning, Garderstalden. Naar Hoffet i Frederik IV's Tid residerede paa Frederiksborg, havde Garden sine Heste her, og bag Stalden var en aaben Plads, paa hvilken Garderne lagde Staldgødningen, og over hvilken de red til Søen for at vande Hestene. Lige ved denne laa Borgeren *Christopher Redtzholts* Gaard og Skræder *Jens Olsens* Hus³. Overfor Garderstalden paa Gadens modsatte Side laa Jægergaarden, „Bakken“ og en Række andre Gaarde og Huse.

Dette Sted blev Udgangspunktet for en frygtelig Katastrofe, som halvtredie Aar efter Frederik IV's Død ramte den lille, fattige By.

BRANDEN I 1733. Den 29. April 1733 rasede en voldsom Storm over Nordsjælland.

Skræderen, Jens Olsen, var just i Færd med at opføre et Udhus bag sin Ejendom og havde i den Anledning Haandværksfolk tilhuse. Hans Kone havde Ild i Ovnen, hvor hun varmede Middagsmaden, og Skræderen og en Mand, som hjalp ham med Udhuset, var gaaet ind i Huset for at spise til Middag, da hans lille Datter pludselig skreg op om, at Huset brændte.

Jens Olsen og den anden Mand løb ud og saa, at der var Ild i Halmtaget lige ved Skorstenen. De krøb op paa Taget for at slukke, men Flammer og Heden tvang dem straks ned.

Paa et Øjeblik stod ikke blot Skræderens Sted, men ogsaa Redtzholts Gaard og en Naboejendom, *Anders Bagers* Hus, i Flammer.

Stormen drev en Regn af Gnister over Slotssøen, og Ilden fængede nu ogsaa i Gaardene og Husene ved den gamle Slotskro. Byen brændte saaledes fra to Sider, og Ilden bredte sig med rivende Hast fra Ejendom til Ejendom. I Løbet af halvanden Time laa alle Huse og Gaarde langs Slotssøen fra Garderstalden til Slotskroen, de to nævnte Steder undtagne, i Aske. Den gamle Jægergaard undgik ligeledes Flammerne, derimod brændte den saakaldte „Lille Jægergaard“, der laa ved Vejen til Tinghuset, nu Møllestræde, ligesom Ilden ogsaa fortærede de øvrige Steder paa den overfor Slotskroen liggende Side af Kongensgade.

Ialt brændte 37 Gaarde og 31 Huse foruden Hospitalet, den lille Jægergaard og Byens Sprøjtehus. Henved $\frac{2}{3}$ af Byen var blevet

Flammernes Rov, seks Mennesker var indebrændt, og et syvende laa meget forbrændt.

Desuden havde Borgerne mistet alle de Heste og alt det Kvæg, de havde paa Stald, og de Brandlidte havde kun reddet lidt eller intet af deres Bohave.

Skaden paa Bygningerne ansloges til 31000 Rdl., Værdien af det brændte Løsøre opgjordes af Borgerne til 16190 Rdl. Desuden brændte et kontant Beløb paa 1032 Rdl. for Byskriveren. Det var Auktionspenge, som han havde liggende.

Den Hast, med hvilken Ilden havde bredt sig, havde forhindret virksomme Foranstaltninger til dens Bekæmpelse og ligeledes vanskeliggjort Redningsarbejdet, i hvilket en Kommando Brigaderer, som var indkvarteret i Byen, flittigt og omhyggeligt deltog⁴.

Byens Sprøjte skrev sig fra 1723, Frederik IV havde udredet Halvdelen af Beløbet til dens Anskaffelse. Den betjentes af 50 Borgere, af hvilke en fungerede som Brandmester, en som Sprøjtemester, Resten som Vandbærere, Pumpere og Vandkørere. De af Borgerne, som ikke gjorde Tjeneste i Byens Brandkorps, var ansatte ved Slotstets Sprøjte.

Korpset blev to Gange om Aaret indøvet af Branddirektøren i København, og Sprøjten blev samtidig efterset. Byfogden og Byskriveren førte ligeledes Tilsyn med den. 1730 havde de erklæret, at den var i god Stand, men stor har deres Tillid til den næppe været, thi de tilføjede: „Gud naadelig afvende al ulykkelig Tilfælde, at det ikke gjordes nødigt, den dertil skulde bruges“.

Da Husene var nedbrændte, fik Borgerne fremdeles nok at gøre med Slukningsarbejdet, thi Ilden glødede længe i Grunden paa Bygningerne, og man maatte vaage over, at den ikke skulde blusse op paany og fænge paa Slottet eller i den Trediedel af Byen, der endnu stod urørt.

Da Byfogden den 1. Maj indberettede Sagen til Stiftsbefalingsmanden, skrev han, at han paa Grund af Slukningsarbejdet, som lagde Beslag paa hans Tid, ikke kunde komme ind paa en nærmere Omtale af Skaden.

Hospitalet var, som nævnt, mellem de nedbrændte Bygninger, og man maatte sende de „spektakuleuse“ Lemmer ud paa Landet. Det var Meningen, at de skulde blive der Vinteren over, men da Kon-

gens Slagtergaard i Hillerød, som havde været udlejet, blev ledig, blev Lemmerne atter samlede og indlagt i denne⁴.

De gamle Papirer tier iøvrigt om, hvorledes de mange husvilde midlertidig fik Tag over Hovedet, derimod fortæller de en Del om, hvorledes man i den store Nød, der havde ramt Byen, kom den til Hjælp.

Kongen overdrog de brandlidte Indtægten af Konsumtionen i 10 Aar. Dette blev ved kgl. Resolution ordnet saaledes, at Byskriver *Jørgen Christensen* og Borgerne *Claus Ebbesen* og *Jacob Abel* i nævnte Tidsrum fik Konsumtionen i Forpagtning. De skulde selv antage og lønne alle Betjente ved Konsumtionskontoret og Portene og svare 2480 Rdl. aarlig i Forpagtningsafgift. Pengene skulde fordeles blandt de brandlidte i Byen i Forhold til den Skade, hver enkelt havde lidt.

Dette var den væsentligste Hjælp, men de daarligst stillede hjalp man ogsaa paa anden Maade, saaledes indsamlede Amtmandens Hustru, Geheimeraadinde Gram, 200 Rdl. ved Henvendelse til Hoffet. Dronningen, Kronprinsen og Kronprinsessen, Markgrevinden af Culmbach og „Frøken Hofmesterinden“ skænkede disse Penge til Underhold og Indkøb af Senge- og Gangklæder til de trængende, brandlidte Familier.

De saa haardt ramte Borgere genvandt ogsaa snart det næsten tabte Livsmod, og i Løbet af nogle Aar blev de fleste af de nedbrændte Gaarde og Huse atter genopførte.

BYENS ADMINISTRATION. I Tidsrummet efter Branden og indtil omkring 1772 blev Byen administreret paa følgende Maade:

Byfogden besad under Stiftsbefalingsmandens Overtilsyn den øverste Myndighed. Han varetog Justitsen og aflagde med Hensyn til de kgl. Paabud Regnskab til Kammeret.

Byens Regnskab blev aflagt af en blandt Borgerne valgt Kæmner, og Regnskabet blev revideret af Borgerskabet.

Med Hensyn til Borgernes Færdighed i at skrive og regne stod det kun smaat til. Naar en af Borgerne var taget til Kæmner, en til Fattigforstander og en til Kirkeværge, var der ikke flere, som kunde bruges til offentlige Hverv. Man havde saaledes en Tid megen Vanskelighed med at finde en Borger, som kunde paatage sig Hvervet som Overformynder, hvilket Hverv ogsaa var et borgerligt Ombud.

Kæmnerens Arbejde var just ikke besværligt, thi Byen havde ikke andre Indkomster end By- og Indkvarteringsskatten, og denne blev ikke som i andre Købstæder paalignet hvert Aar, men kun naar Byens faa Udgifter gjorde det nødvendigt. 1730 var denne Skat ikke paalignet Borgerne i flere Aar. Ligningen foregik saaledes, at Borgerne af deres Midte valgte Taksationsmænd, og disse ansatte Skatten efter hver enkelts Næringsbrug og Ejendom. Naar Skatten var ansat, skulde Ligningen approberes af Stiftsbefalingsmanden.

By- og Indkvarteringsskatten var meget ringe. Der blev kun paalignet Borgerne det nødvendige til Dækning af Udgifterne, og disse indskrænkede sig til, hvad der medgik til at vedligeholde Hegnet omkring Byen, Portene og Sprøjten samt til Indkøb af Tran, der, naar Byen havde Indkvartering, skulde bruges til Belysning af de Vagthavendes Lokale.

Gadernes Vedligeholdelse paahvilede Grundejerne, saaledes at hver Grundejer maatte sørge for Reparation af Gaden udfor sit For-tov. Alle Byens Borgere ses kun i et enkelt Tilfælde at have deltaget i Udgiften ved et større Gadearbejde, nemlig da Mørkegade i 1730'erne blev brolagt, og Vandløbet i Gaden dels ledet ad en Rendesten, dels flyttet til et andet Sted og ført gennem lukkede i Gaden nedlagte Render.

Resultatet af dette Arbejde var kun lidet tilfredsstillende. Husene i Mørkegade laa lavt, under Tordenvejr blev der Oversvømmelse, og Vandet trængte ind i Stuer og Kældere.

Beboerne klagede, men Byfogden erklærede, at de tildels selv bar Skylden. De holdt ikke Rendestenen ren, de bar deres Skarn ud paa Gaden, hvor det samledes i Dynger, og de strøede Sand foran Gadedørene, hvorfra det flød ned i Rendestenen og stoppede for Afløbet. 1754, hed det, at Grunden til Ulemperne var, at Renderne var lagt ned i Jorden. De havde aldrig kunnet tage imod Vandet og kunde ikke aabnes og renses.

Hillerød havde ingen Politibetjent, Byen var for fattig til at lønne en saadan; derimod havde den to Vægttere, „Byens Tjenere“, som de kaldtes. De fik ingen fast Løn, men maatte hver Uge gaa fra Dør til Dør og samle ind, hvad Folk godvilligt vilde give dem.

Ved Regeringsskiftet 1730 havde Jens Mikkelsen i en halv Snes Aar været Byfoged i Hillerød. Han var tillige Birkedommer i Frede-

riksborg Birk og erholdt den væsentlige Del af sine Indtægter i sidstnævnte Egenskab, thi heller ikke han fik nogen Løn af Byen. De visse Indtægter, som Byfogedembedet indbragte ham, var kun 40 Rdl. aarlig samt Græsning af et lille Stykke Jord af Krovangen, som tillod ham at holde to Heste og to Køer.

1746 var Jens Mikkelsen 74 Aar gammel, „Synet, Sandserne og Legemskræfterne“ var ham næsten betagne, skrev han. Han havde da ogsaa dengang været Byfoged og Birkedommer i 35 Aar, men i de sidste 7 Aar havde hans Søn, stud. jur. *Jørgen Jensen Brandt*, hjulpet ham med Forretningerne. Jens Mikkelsen ønskede og ansøgte ogsaa om, at denne Søn maatte blive hans Efterfølger, men det vilde man ikke indvilge i, ligesaa lidt som man vilde give Tilsgagn om, at Sønnen maatte faa Byskriver *Jørgen Christensens* Embede, naar denne engang døde. Amtmand v. Grams Fuldmægtig, *Jens Lottrup*, skulde være Mikkelsens Efterfølger og bistaa ham med Embedet, saalænge han endnu beklædte det. Det syntes Mikkelsen naturligvis ikke om, og under disse Omstændigheder kæmpede han tappert for endnu nogle Aar at røgte sin Gerning, indtil han endelig maatte give op. Han døde 9. August 1750, et halvt Aar efter Byskriveren, hvis Død indtraf 14. Februar samme Aar.

Jens Lottrup blev altsaa Byfoged og Birkedommer, og Byskriverembedet overgik til en Mand ved Navn *Andreas Peter Thiim*².

TINGHUSET. Saavel Byens som Frederiksborg Birks Sager behandlede paa Tinghuset, en gammel Bygning, som 1743—44 var saa forfalden, at den maatte fornyes. Den laa for Enden af det nuværende Møllestræde paa en høj aaben Plads udsat for alle Vinde. Udenfor Tinghuset stod Gabestokken, i hvilken Syndere fra Byen blev anbragt. Folk fra Landdistrikterne maatte derimod som Regel afsone denne Straf udenfor de respektive Landsbykirker. Gabestokken anvendtes som Straf for mindre Lovovertrædelser, undertiden ogsaa naar Folk ikke kunde betale de dem idømte Bøder. 1751 stod saaledes to unge Piger fra Hillerød, som ikke var istand til at betale nogle Lejermaalsbøder, i Gabestokken to Dage i Træk, hver Dag i en Time.

En og anden Lovovertræder maatte ogsaa bære den spanske

Kappe udenfor Tinghuset, naar Retten holdtes, og Bønderne var forsamlede i og udenfor dette⁵.

Tinget holdtes om Torsdagen. Da saavel Byens som Frederiksborg Birks Sager behandledes under samme Ret, blev der kun ført en Politiprotokol.

I Begyndelsen af Syttenhundrede og trediverne vilde Stiftsbefalingsmanden gerne have Byens og Birkets Sager skilte, men dette var forbundet med Vanskeligheder.

Byen havde saaledes ingen Stokkemænd. Bønderne var forpligtede til „at sidde Stock“, d. v. s., at en Mand fra hvert Sogn i Amtet skulde give Møde paa Tingdagene, overvære Retshandlingerne og ved Hjemkomsten gøre Rede for, hvad der var passeret paa Tinget. Bønderne vilde imidlertid gerne særlig i Saa- og Høsttiden slippe for disse Tingrejser. De havde derfor ordnet sig med Husmændene, saaledes at disse røgtede Hvervet som Ting- og Stokkemænd, mod at Bønderne lønnede dem med et Par Skilling eller nogle Fødevarer⁶.

Husmændene fra Landet sad ogsaa Stok under Behandlingen af Byens Sager, idet Byens Beboere var blevne fri for denne Byrde mod i Stedet at lukke op og i for Tinghuset og holde det rent. Dersom Byen skulde have en særlig Ret og en særlig Protokol, maatte den efter Byfogdens Mening ogsaa have sine egne Stokkemænd og en særlig Retsdag. Reformens Gennemførelse strandede da foreløbig paa dette Skær.

Da Byen ikke havde noget Raadhus, blev Tinghuset ogsaa benyttet, naar Borgerskabet kaldtes sammen for at vælge de før omtalte Tillidsmænd. Det kunde dog ogsaa hænde, at man i et og andet offentligt Anliggende samledes i Byfogdens ret store Hus, i hvilket der var en større Sal.

Her opbevaredes ogsaa justeret Maal og Vægt, Tøndemaal, Potte- og Pæglemaal af Tin, en 4 Lispund Lod Bismer og et Kobbertoldkar^{6b}.

ARRESTHUSET. Hillerød havde et Arresthus. Det var en fire-fags Bygning af Mur- og Bindingsværk, forsynet med en Jernbilæggerovn. Det laa ved Kirkegaarden og kaldtes i Folkemunde „Kikkenborg“, men det var ganske ubrugeligt, og Byen benyttede derfor med Amtmandens Tilladelse Slottets Fængsler.

Byfoged *Lottrup* var imidlertid ikke tilfreds med denne Ordning. Han skrev herom:

„For Delinqventer og grove Misgerningsmænd faar man vel i Nødsfald Assistance af Slottets Arrestkamre, ligesom hidtil sket er, men disse Steder er altfor foragtelige for en Borger, som med Drik, Slagsmaal eller andre deslige smaa Ting kan forse sig mod Politien og for en kort Tid behøver paa et ærligt Sted at sættes i Forvaring.“

I August 1754 havde Byens Arresthus ikke været brugt i mange Aar. Borgerne havde ikke Raad til at sætte det i forsvarlig Stand. Bygningen faldt halvvejs sammen, Materialerne blev ved Nattetid stjæalne, og hvad der stod tilbage blev mere og mere ødelagt. *Lottrup* lod tage Syn over den, og den blev kun vurderet til 16 Rdl. Han foreslog derfor at sælge Huset ved offentlig Auktion. Sommeren efter blev der ogsaa holdt Auktion over det, og ved denne tilbød *Jacob Abel* at overlade sit paa *Torvet* ved *Enden* af *Kirkegaarden* liggende Hus, „*Cortigalen*“ (*Corps de garde*) kaldet. Han vilde saa samtidig overtage det gamle Arresthus og betale 40 Rdl. for det.

Det Hus, *Abel* vilde overlade *Byen*, var en Bindingsværksbygning paa seks Fag, som rummede to Værelser, hvert med en Bilæggerovn. I Midten af Huset var en stensat Brønd med Porte for. Huset kunde indrettes til Arrester og Politikammer, og der kunde desuden blive Plads til nogle Værelser, der dog ikke var til videre Nytte uden for saa vidt, at en af Vægterne kunde indlogeres i dem for at have Opsyn med Arrestanterne. Dersom man ikke vilde anvende Huset saaledes, kunde det ogsaa bruges som Vagthus, hvis *Byen* igen skulde faa militær Indkvartering.

Det viste sig imidlertid, at det vilde blive for dyrt at bygge *Abels* Hus om. Der blev saa afholdt en ny Auktion, og ved denne solgtes det gamle Arresthus til *Nedrivning* for 30 Rdl. Grunden betaltes med 4 Rdl.

Byen maatte derefter endnu i en Del Aar benytte *Slottets* Fængsler, og var der Tilfælde, hvor Arrest i disse i Forhold til Brødens Størrelse var for vanærende, klarede man sig paa den Maade, at man fængslede Lovovertræderen i hans eget Hjem og satte Borgervagter ved Døren.

RETTERSTEDET OG NATMÆNDENE. Hillerøds og Amtets Rettersted laa udenfor Byen paa en Bakke ved Landevejen til København. Stedet er angivet paa *Caspar Wessels* Kort 1768. Det laa mellem to Huse, som paa samme Kort kaldes Rogers Hus og Bassehus. Almuen kaldte Stedet „Raagaards Bakke“, hvilket fremgaar af følgende:

En fordrukken Mand, *Peder Simonsen*, hvis Kone tjente som Opvarterske paa Hospitalet, gjorde en Dag Spektakler og udstødte Trusler udenfor dette. Han vilde, sagde han, gøre dem ondt, som gjorde ham ondt, om han saa skulde miste sit Liv paa Raagaards Bakke. Amtmanden, som indberettede Sagen, tilføjede efter „Raagaards Bakke“ Ordene: „som er Retterstedet“⁷.

Hospitalsforstanderen lod den rasende Mand arrestere. Peder Simonsen kom dog ikke til at lægge Vejen til Evigheden over Raagaards Bakke. Han unddrog sig den jordiske Retfærdighed ved at hænge sig i Slottets Fængsel, og som sædvanlig i slige Tilfælde foregik Begravelsen uden videre Anstalter. Natmanden slæbte Liget bort og gravede det ned i Jorden.

Hillerøds og Amtets Skarpretter, *Christian Ernst Puhan*, boede i Roskilde².

Det ses, at den barbariske Straf, som kaldtes Hudstrygning eller „at miste sin Hud“, undertiden eksekveredes i Fængslerne, men krævedes Forbryderens Liv, maatte Bøddlen og Rakkerne forrette deres blodige Gerning paa „Raagaards Bakke“.

Bøddlen havde en underordnet boende i Hillerøds Nærhed, nemlig Natmanden. Denne havde forskellige Hverv paa Slottene og Frederiksborg Ladegaard, bl. a. besørgede han i nogle Aar Skorstensfejningen paa Fredensborg og Frederiksborg^{2b}. Han boede i et lille Hus, der laa paa Amtets Grund ved Grønholt Overdrev tæt udenfor Hillerød. Det var blevet bygget først i 1730'erne og kaldtes Natmandshuset².

1739 fik Natmanden Tilhold om straks at nedgrave de døde Kreaturer, som han slæbte ud ved Slottene, i Stedet for som hidtil at lade dem ligge over Jorden i dertil uddybede Kuler. Han forlangte 20 Rdl. herfor, men Amtmanden mente, at han lod sig aftinge til 10 Rdl., dog var det ønskeligt, at man vilde give ham de 20 Rdl.,

mod at han til Gengæld paatog sig at nedgrave den Urenlighed, som han førte bort fra Vandhuse og andre Steder⁶.

1748 hed det om en af Natmændene, at han i mange Aar havde været hengiven til Fylderi og Drukkenskab. Skarpretteren irettesatte ham, og da det ikke hjalp, blev han afskediget².

GEJSTLIGHEDEN. Foruden de verdslige Øvrighedsheds personer, Byfogden og Byskriveren, hørte naturligvis de gejstlige til Byens mest fremtrædende Beboere. Til Gejstligheden regnedes ikke blot Slots- og Sognepræsterne og Kapellanerne, men ogsaa Lærerne fra Rektor og Hørerne ved Latinskolen til Skoleholderen ved den danske Skole. Rektor prædikede ofte i Slotskirken.

I Tiden efter Christian VI's Tronbestigelse skiftede Præsterne ret hyppigt. Ved Regeringsskiftet var *Isak Grundvig*, som 1725 havde afløst Hersleb, Præst ved Slotskirken indtil 1734⁸. Han skildres som from og retskaffen, men meget hypokonder. Da han en Dag under sin Prædiken saa, at Kongen flyttede sin Stol, troede han heri at se et Tegn paa, at Kongen var misfornøjet med hans Tale, og han tog sig dette saa nær, at han blev sindssyg.

Derefter var den bekendte Forfatter, bl. a. af „Danske Atlas“, *Erik Ludvigsen Pontoppidan*, Kirkens Præst til 1735.

Om hans Efterfølger, *Nicolai Brodersen Brorson*, der beklædte Embedet til 1738, hedder det, at han som Sognepræst paadrog sig allerhøjeste Mishag, fordi han ikke vilde anvende haarde Midler mod den Ryggeløshed og Sædernes Fordærvelse, hvoraf Menigheden skal have lidt.

Det har dog næppe staaet saa slemt til med Ryggeløshed og Sædernes Fordærvelse i Hillerød, men der skulde kun lidt til, for at Folk kom til at forsynde sig mod Tidens strikse Helligdags og andre til Fremme af Fromhed og kristelig Ydmyghed sigtende Forordninger, som f. Eks. den af 16. April 1736, efter hvilken det var forbudt at bære guld- og sølvbræmmede Huer. Det fik bl. a. en gammel Skræderkone, som sammen med sin Mand i August 1738 var til Alters i Slotskirken, at føle. Hun bar ved den Lejlighed „en gammel Sølvblomsthue med en liden Galun paa“⁹. Den havde hun, naar hun var til Alters, baaret i 24 Aar. Hun havde ikke gjort det for „at stasse eller hofmode sig“, men i sin enfoldige Taabelighed havde

hun ikke tænkt paa, at man ikke mere maatte gaa til Herrens Bord smykket med saadan Pynt. Der blev indledet Retsforfølgning imod hende, og da hun ikke kunde betale Bøde, blev det en Dag, da Stiftsbefalingsmanden var i Hillerød og Borgerskabet samlet, bestemt, at hun skulde sone Brøden med Fængsel paa Vand og Brød i 4 Dage. Hendes Mand indsendte en Ansøgning, i hvilken han ydmygt bad Kongen om at benaade hende, og forhaabentligt har Christinn VI vist sig overbærende mod denne Synderinde.

Brorson efterfulgtes som Slots- og Sognepræst af *Peder Nissen Wedell* og denne atter af *Andreas Benjamin Poulsen*. De døde begge i Embedet, henholdsvis 9. Oktober 1761 og 4. November 1764. Endelig fulgte saa fra 1665 til 1778 *Morten Lauritsen Smith*.

PRÆSTEGAARDEN. Præstegaarden har fra 1671 ligget paa det Sted, hvor den endnu ligger. Den bestod 1767 af en Stuebygning og to Sidebygninger, af hvilke den ene rummede Køkken og Bryggers, den anden Lo og Lade.

Stuebygningen, der bestod af to Etager, blev nævnte Aar ombygget, den øverste Etage blev nedtaget og den nederste gjort 14 Tommer smallere. Derved mistede Huset Halvdelen af de Værelser, der tidligere havde været, og Præsten, Morten Lauritsen Smith, boede som Følge heraf meget indskrænket. Han, hans Kone og syv Børn havde kun til Sovekammer et Værelse og en lille Stue, og han vilde derfor gerne have bygget en Kvist paa Huset, men Amtmanden mente, at hverken Præsten eller Bygningen kunde være tjent hermed, og han foreslog i Stedet at bygge nogle Fag til en af Husets Ender¹⁰.

Det menes, at Hillerød i Christian VI.s Tid var særlig pietistisk præget, og det er rimeligt nok, at de kgl. Betjente og en Del af Borgerskabet paa et Sted, hvor saa mange pietistiske Præster virkede, har fulgt Eksemplet fra oven.

Paa noget aandeligt Røre i Byen tyder ogsaa Spektaklerne ved Holsterhus, der var rettede mod Hersleb og Præsten ved Vajsenhuset i København, Professor *E. Ewald*, Digteren *Johannes Ewalds* Fader.

Det var en Student ved Navn *Dau*, der var født i Hillerød, hvor hans Fader var Glarmester, som satte disse Spektakler i Scene. Dau

var et uroligt Hovede. Da han var sluppet ud af Latinskolen, gik han til Militæret, men deserterede og flygtede til Sverrig. Han blev dog benaadet og vendte med kgl. Tilladelse tilbage til Hillerød.

I Sommeren 1733 havde Hersleb og Professor Ewald med Familie indlogeret sig hos Skovfogden i det tæt udenfor Hillerød liggende Holsterhus. Ewald og Familien brugte „Sundhedsbrønden“, og Ewalds Svigermoder laa syg i Skovfogdens Hus. En Dag indfandt Dau sig i Følge med to Karle ved Holsterhuset og skældte Skovfogden ud, fordi han husede Pietister og Kvækere, som ikke burde taales paa Eggen. De søgte efter Hersleb og raabte op om, at de vilde prygle Præsten.

Den Dag kom der ikke videre ud af Historien, men et Par Dage efter mødte Dau igen i Spidsen for et helt Optog, et Par Fodgardere, en Spillemand og nogle Haandværkssvende, ialt 8 Personer, der medbragte to Valdhorn.

Skovfogden var ikke hjemme, men de fik fat i Konen i Huset og forlangte Øl og Brændevin. Konen, der aabenbart ikke har været bange af sig, svarede, at Holsterhuset ikke var en Kro og bad dem forføje sig bort og lade de Folk, som boede hos hende, være i Fred. Urostifterne sagde derpaa, at dersom hun ikke inden 24 Timer skilte sig af med de Pietister og Kvækere, som hun husede, vilde de stikke Huset i Brand. Efter denne Bedrift gav de sig til at spille paa Valdhorn og gik saa tilbage til Hillerød, hvor de traf Skovfogden, hvem de overfaldt.

Foruden den egentlige Præstegaard var der efter 1758 endnu et Præstehus i Hillerød.

Oprindeligt havde man lejet Bolig til Kapellanen, og Kirkegaardskassen havde udredet Huslejen, men da Kirkegaardens Indtægter omkring 1750 var for smaa til, at den fremdeles kunde bestride denne Udgift, bestemte man sig til af Kirkegaardens Kapital at anvende 600 Rdl. til at købe et Hus til Kapellanbolig. Endnu 1755 havde man dog ikke faaet købt et saadant, da de Huse, der blev stillet til Auktion, var blevet for dyre, „maaske fordi man vidste, at Kongen vilde købe“, men da Amtskirurg *Schmaltz* var død, og hans Enke 1758 flyttede til Fyen, købte man hendes Ejendom til Kapellanbolig, og Stedet blev derefter vedligeholdt for Kongens Regning³.

KIRKEGAARDEN. Fra den gamle Præstegaard førte en Laage ind til Kirkegaarden, der ligesom Præstegaarden sorterede under Amtmanden, men over hvilken Slotspræsten og Byfogden var Inspektører.

Kirkegaarden laa paa det Sted, hvor Raadhuset med Omgivelser og tilstødende Dele af Torvet nu findes. Den var omgivet af en Ringmur med Porte og Laager, og paa dens Areal stod et Klokketaarn. Graveren, *Anders Christensen*, og efter ham *Hendrich Würffel* var tillige Klokker.

Kirkegaardens betydeligste Indtægt var Aftensangs- og Tavlepenge af Slotskirken. Det var formodentlig, fordi Kirkegaarden fik disse Penge, at Kirkegaardskassen afholdt et Par kirkelige Udgifter, nemlig Lysepenge og Udgiften til Vin og Brød til Altergæster. Aftensangs- og Tavlepengene kunde i de Aar, da Kongen boede paa Slottet, indbringe 60, 70 Rdl., men da Slottet ikke mere var Residens, indkom der kun 1 à 2 Rdl. om Aaret.

For Nedsættelse i Gravene blev der 1750 betalt 4 Rdl. for et stort og 2 Rdl. for et lille Lig⁵.

Kirkegaardskassen maatte iøvrigt udrede Udgiften til Ringmurens og Klokketaarnets Vedligeholdelse, herunder Udgiften til Reb og Smørelse til Klokkerne, samt Løn, formodentlig til Graveren, alt i alt beløb det sig til henved 50 Rdl. om Aaret.

I 1770'erne var Ringmuren og Klokketaarnet saa forfaldne, at Reparation umulig kunde udsættes, men der var ingen Penge, og Amtmanden bad derfor, om Kongen vilde tilbagebetale de 600 Rdl., som Kirkekassen i sin Tid havde udredet til Købet af Kapellanboligen¹¹.

Paa Hillerød Kirkegaard hvilede de Slægter, som fra *Frederik II's* og *Christian IV's* Dage og frem i Tiden havde udgjort Byens Beboere, Slotsfunktionærer, Præster, Rektorer, jævne Borgere og Fattigfolk, men dengang som nu hjemfaldt Gravene efter et Aaremaals Forløb, og man holdt Auktion over Ligstenene⁵. De sidste synlige Minder om de gamle Slægter endte i Skærvebunken, en underlig Modsætning til de Æresbevisninger og den Højtidelighed, som i hin Tid i endnu højere Grad end i vore Dage vistes ved de Dødes Jordefærd.

HVORLEDES BEGRAVELSER FOREGIK. I Amtsarkivet findes en Skrivelse, i hvilken Omtalen af en Begravelse i 1742 giver en

lille Forestilling om, hvorledes en saadan foregik i Hillerød paa nævnte Tid.

Det er den senere omtalte, allestedsnærværende Fiskal, som har givet Anledning til denne Skrivelse, fordi han mente, at Ligfølget ved Amtsforsvalter *Lunges* Begravelse stred mod Forordningen.

Amtmanden meddelte ham i den Anledning, at der blev ringet en Time med Slotskirkens Klokker, men at der ikke blev holdt nogen Ligprædiken, thi paa det Tidspunkt maatte der ikke, som tidligere, holdes Ligprædiken i Slotskirken.

Efter Liget gik 10 Par Mandfolk i Sørgedragt. Det var — fortæller Amtmanden — Skik i Hillerød, at man i Stedet for de 6 Par Kvindfolk, som det var tilladt at være tilstede i Ligstuen, hvilket imidlertid ikke brugtes der i Byen, bad nogle Mænd, Afdødes Naboer m. fl., til at følge Liget til Graven. Nogle af disse blev indbudte til i fraværende Venners og Arvingers Sted at gaa blandt Sørgeparrene bag Liget.

Disse Sørgepar af Paarørende og Stedfortrædere bar lange Flor for at adskille dem fra og give dem et mere fornemt Præg end det øvrige Følge, der kun bar korte Flor.

Begge Præster og Skolens Rektor, som, skønt der ingen Ligprædiken blev holdt, alligevel fik deres Betaling, var med i Følget paa Embeds Vegne.

Amtmanden fandt ikke, at der havde fundet nogen Overdaadighed Sted ved denne Lejlighed¹².

Ved Begravelserne havde man Pligt til at benytte Ligbærerlavet.

Dette Lav bestod af 24 Lavsbrødre, der udenfor den særlige Gerning som Ligbærere havde andet Erhverv. Lavsbrødrene skulde forsyne sig med sorte Kjoler, Bukser, Strømper, og, naar de var i Virksomhed, have sort Flor om Hatten.

Det hed desuden i Lavsreglerne, at ingen Lavsbroder maatte møde „uskikkelig, saasom drukken eller med Tobakspibe i Munden“. Lavet samledes hvert Aar Dagen efter Paaske hos Oldermænden og delte de Penge, som Ligbæringen havde indbragt i Aarets Løb, og som Oldermænden havde indkrævet og opbevaret.

Man havde ingen Ligvogn. Ligene blev altid baaret fra Hjemmene til Kirkegaarden, og det drejede sig stundom om ret lang Vej.

Lavet holdt naturligvis strengt paa sine Rettigheder.

Disciplene i Latinskolen havde nogle Gange baaret Ligene af afdøde Kammerater og andre til Skolen knyttede Personer som dennes nederste Hører, Kapellanen *Thomas Reinhold Christensen Luja*, der døde 1759, og maaske har de ogsaa ment at kunne tilegne sig samme Ret til at bære Lig, som Studenterne i København havde, men da Lavet gjorde Indsigelse, holdt Byfoged Lottrup med Ligbærerne. Skoledisciple var jo ikke Studenter. Lad gaa, at Ungkarle eller andre udenfor Lavene, saaledes som det var Skik i nogle Købstæder, bar smaa Barnelig til Graven, men iøvrigt maatte Lavets Rettigheder respekteres, thi Rettighederne var et Vederlag, fordi Lavsbrødrene gratis bar de Fattiges Lig, og Lavsbrødrene maatte ogsaa have Dækning for de Udgifter, de havde til Anskaffelsen af de sorte Klæder. Skoledisciplene havde kun Ret til Betaling for at synge over Ligene paa Kirkegaarden.

Det havde oprindelig været Skik, at Lavsbrødrene i Følgets Nærværelse kastede Graven til, men dette blev ændret saaledes, at Lavet blot skulde bedække Kisten med et tyndt Lag Jord, hvorefter Graveren foretog den endelige Tilkastning.

Foruden sine øvrige Bestillinger beklædte Graveren ogsaa Hvervet som Bedemand, dog havde Hillerød ogsaa en Bedekone.

De fungerede jo ikke blot ved Begravelser, men ogsaa ved glædelige Begivenheder, Barsler, Bryllupper o. l.

Ved saadanne Lejligheder samt „små Assembléer“ og „anden Lystighed“ maatte man naturligvis ogsaa have Musik.

BYENS MUSIKANTER. Retten til Udøvelse af Musiken var egentlig et Privilegium, af hvilket Stadsmusikanten i Helsingør var Indehaver, men hans Distrikt var saa udstrakt — det omfattede 40 Kirkesogne — at han ikke kunde overkomme det hele. Han bortforpagtede derfor de længst borte liggende Steder til „Fuskere paa Landet, som ickun lidet veed at tractere instrumenterne, men meere ved Deres omstreifen og Bierfidlerie misbruger Musiquen til usømmelig Lystighed, Svir og Nattesæde“.

Hillerød havde to Musikanter, om hvilke det 1746 hed, at de i mange Aar upaaklageligt havde opvartet og fornøjet Hillerøds Borgere med Musik.

Den ene — vistnok den egentlige stedlige Musikant, som forment-

lig kun maatte udøve sin Kunst i selve Byen — hed *Michael Weisse*, den andens Navn var *Friderich Baltzer*.

Baltzer havde forpagtet Musikken i Frederiksborg Amt af Stadsmusikanten i Helsingør. Han var fattig og havde foruden sin Virksomhed som Musiker en lille Handel med Lærred.

Weisse døde 1758, og Byfoged Lottrup anbefalede saa at give Bestillingen til en *Sieur Winholt*, som var antaget til at informere Latin skolens Elever i Musik.

LATINSKOLEN. Ved Latinskolen, der ligesom Præstegaarden var bleven skaanet ved den store Brand, var Magister *Johannes Schrøder* 1730 bleven Rektor, og under denne dygtige Skolemand opnaaede Skolen stort Ry. Der strømmede saa mange Disciple til den, at Klassernes — „Lektiernes“ — Antal, der tidligere havde været to foruden Mesterlektien, 1738 maatte forøges med en tredie.

Indtil 1759 havde Skolen foruden Rektor, en „øverste Hører“, en „anden Hører“ og en „nederste Hører“, men nævnte Aar, da de fleste Latinskoler ikke mere var saa søgte som tidligere, indstillede Skolarerne — Amtmanden, den kgl. Konfessionarius og Sognepræsten — at den tredie Lektie atter blev nedlagt. Samtidig ansøgte Johannes Schrøder om paa Grund af sin høje Alder og „den dermed efter mange Aars møjsommelige Lærerembede følgende Afmagt og Skrøbelighed“ at faa en Medhjælper og Konrektor. Som saadan foreslog han øverste Hører, Magister *Paul Bendtsen*, der i 12 Aar havde været knyttet til Skolen. Saavel Forslaget om Nedlæggelsen af den tredie Lektie som om Ansættelse af Paul Bendtsen som Konrektor gik straks i Orden.

Paa dette Tidspunkt var Skolebygningen meget brøstfældig, men den var jo ogsaa langt over hundrede Aar gammel. 1761 hedder det, at den havde lidt en Del under de sidste Efteraarstorme. Der var imidlertid ingen Penge til Istandsættelsen. Det Fond, af hvilket Udgiften hidtil var afholdt, og som var tilvejebragt ved Gaver fra Folk, der fik Ordner og Titler, var opbrugt. Skolarerne androg derfor om, at Skolen paany ligesom Præstegaarden og flere andre Bygninger maatte vedligeholdes for Kongens Regning. De henviste til, at Skolen havde frembragt mange brave og berømmelige Mænd, og Andragendet blev imødekommet³.

Rektor Schrøder døde 1774, og Poul Bendtsen blev hans Eftermand.

ANDRE SKOLER. Medens de mere velstillede Borgere i Hillerød allerede langt tilbage i Tiden havde ladet deres Børn, som ikke gik i Latinskolen, undervise af en af dem selv lønnet Skoleholder, drev Fattigfolks Børn omkring og voksede op i fuldstændig Vankundighed, indtil den kgl. danske Skole, som den kaldtes, blev til. Den var egentlig ligesom Frederik IV's Skoler i Landsbyerne en Rytter-skole, opstaaet samtidig med og paa lignende Maade som disse.

Skolebygningen laa, hvor Ejendommen Nr. 44 i Slotsgade nu ligger.

Skoleholderens Løn var kun 40 Rdl. aarlig, frit Hus og Brændsel, som Bønderne maatte skove og køre hjem til ham. Han kunde naturligvis ikke leve af den lille Løn, men det var ogsaa Mening, at de Forældre, som havde Evne dertil, skulde betale Skolepenge for deres Børn.

Hvad enten det nu skyldtes honnet Ambition, eller det var, fordi Borgerne muligvis ikke fandt, at Undervisningen i denne Skole var saa god, som de kunde ønske, opretholdt de fremdeles en Privat-skole, og Læreren ved Kongens Skole konkurrerede med Læreren ved den private Skole om at trække de mere velstillede Børn til sig, en Konkurrence under hvilken den private Skoleholder havde For-delen paa sin Side.

Sognepræsten Peder Nissen Wedell, søgte omkring 1740 at faa den private Skole nedlagt. Han havde nemlig faaet sin Svoger, *Peder Stauning*, som i nogle Aar havde holdt Skole paa Landet, ansat som Lærer ved den kgl. danske Skole, og Stauning havde været nødt til at antage en Hjælpelærer, men to Lærere kunde naturligvis slet ikke leve af dette Embedes ringe Indkomster.

At Stauning havde været tvungen til at antage en Hjælpelærer, motiverede Wedell med, at Børneantallet tog til. En Person kunde umuligt undervise saa mange Børn, som der var, og — skrev han — „Vankundigheden er stor her paa Stedet“.

Der var imidlertid endnu en Grund, dog herom tav Præsten, nemlig den, at Vankundigheden ogsaa var stor hos hans Svoger, der hverken kunde læse eller skrive.

Den daværende Lærer ved den private Skole, *Smith*, hed han,

havde haft en ikke helt almindelig Skæbne. Han havde „tjent Kongen“ i 20 Aar og havde været ved de Tropper, som gik i engelsk og hollandsk Tjeneste. Han var syv Gange bleven taget til Fange, havde tre Skudsaar og fire smaa Blessurer, var lam i højre Arm og maatte derfor skrive med venstre Haand.

Det var altsaa mod denne Lærer, at Præsten førte sin Kamp, men Byfoged Jens Mikkelsens Sympati var afgjort paa Smiths Side. Der havde, skrev han, altid været to, tre Skoleholdere i Byen, og naar Forældrene havde erfaret, at deres Børn intet lærte i den ene Skole, sendte de dem hen i den anden.

Stauning maatte saa omsider afskedige sin Hjælpelærer, *Søren Trolld*, og denne begyndte derefter ogsaa at holde Privatskole i Hillerød.

Stauning blev kun faa Aar i Byen. Hans Efterfølger, *Povel Sandholtz*, havde tidligere holdt Skole i Nøddebo. Bønderne i Nøddebo havde nemlig faaet Lov til at lade deres Børn undervise der i Byen paa Grund af den lange, besværlige Vej til Maarum Skole, til hvilken de ellers var henvist.

HOSPITALET. De Slotte, paa hvilke Hoffet opholdt sig, var, som tidligere berørt, under Herskabernes Besøg belejrede af talrige Tiggere, og blandt disse var „de spectaculeuse“, Folk, som havde aabne, flydende Saar i Ansigtet, de mest generende. Det var jo uhyggeligt for de kgl. Herskaber at se disse stakkels syge Mennesker paa Vejene og ved Indkørslerne til deres Sommerslotte, og Frederik IV fik derfor 1726 i Hillerød indrettet et Hus, som kaldtes Hospitalet, og hvor disse syge Mennesker nød Forplejning og blev behandlede af Amtskirurgen.

1730, da Forstanderen, *Lars Grube*, var død, hed det, at Lemmerne i Hospitalet for en Del var ryggesløse Personer, som nødvendigtvis maatte være under stadigt Tilsyn⁴.

Hospitalet, der laa, hvor Nr. 23 i Slotsgade nu ligger, brændte, som fortalt, 1733, men blev genopført af Christian VI.

Niels Madsen Bang, der havde været Fuldmægtig hos Amtmand Friederich v. Gram, blev efter Grubes Død Hospitalets Forstander, en Stilling han forenede med Embedet som Postmester³. Han døde 1755 og efterfulgtes af *Albert Rehfeldt*, hvem en Mand ved Navn *Mathias Wisch* hlev adjungeret i Aaret 1770¹¹.

1753 var der 30 Lemmer i Hospitalet.

Da der vaagedes strengt over, at kun de spectaculeuse fik Adgang til Hospitalet, savnede man i høj Grad et Sted, hvor andre syge kunde behandles.

1759 foreslog Amtmanden derfor at lade et Sygehus for hele Frederiksborg Amt opføre i Hillerød. For Kronborg Amt var der allerede i 1755 blevet oprettet et saadant i Esbønderup.

I Motiveringen til Forslaget gjorde Amtmanden opmærksom paa, at Bønder og den gemene Almue ikke saa nøje, som de burde, rettede sig efter Lægens Anvisninger. Derfor var Medikamenter som betaltes af Kongens Kasse, ofte spildt paa dem. Et Sygehus var ogsaa meget nødvendigt, fordi den farlige Sygdom „Morbus Gallicus“ (Syfilis) atter havde taget stærkt til, bl. a. i Nejede By, Alsønderup Sogn. I en Bondegaard i nævnte By laa 8—10 Mennesker angrebne af denne Sygdom.

Sygehuset skulde omfatte 9 Fag og bygges i to Etager med Plads til 14 Patienter og Logi for Opvartersken, og det var ikke blot Patienter, der led af veneriske Sygdomme, men ogsaa Folk, som havde brækket Benet, eller som paa anden Maade var kommet til Skade, der skulde behandles i det.

Som Byggeplads foreslog Amtmanden Stedet, hvor Garderstalden havde ligget. Ved at benytte dette Sted fik man ogsaa gjort Ende paa en Strid, som, efter at den gamle Jægergaard var nedbrudt, var opstaaet mellem Enken *Marie Retzholtz*, der havde forpagtet denne Ejendoms Grund, og Fæsteren af Jægergaardsvangen, Hospitalsforstander Rehfeldt. Kongen havde nemlig forbeholdt sig Dispositionsretten over Garderstaldens Grund, saafremt han selv ønskede at benytte den.

Sidst paa Aaret approberede Kongen Forslaget, og Sygehuset, der fik Stentag, blev opført af Hoftømremester *Pfütznner* i København. Snedker *Diderich Smith* i Hillerød leverede Inventaret, og som Opvarter ansattes en Mand ved Navn *Jens Fanøe*³.

Amtskirurg Johan Henrik Schmaltz var død 1753. Hans Efterfølger, *Georg Erasmus Hengst*, blev baade Hospitalslæge og Læge ved det nye Sygehus, uagtet han egentlig slet ikke var Læge men Barber-svend ved Hoffet. Amtmanden var ogsaa meget betænkelig ved at faa denne Barber som Erstatning for den afdøde lægeuddannede og

erfarne Amtskirurg. Han skrev til A. G. Moltke, at han gerne vilde have en rigtig Læge, som ikke blot kunde kurere for udvortes Skade, men Kongen ønskede, at Hengst skulde have Pladsen, og saa maatte man bøje sig¹³.

Hengst gjorde 1755 et Forsøg paa at blive Stadskirurg i Hillerød, men Amtmanden mente, at det var overflødigt at give ham denne Udnævnelse. Beboerne benyttede ham nok ligesom hidtil, men de burde efter Amtmandens Mening være frit stillede, dersom de ønskede at søge Læge i København, Helsingør eller andet Steds.

Ligesaa daarligt som Amternes Befolkning, især forinden Amtskirurgen i Frederik IV's Tid blev ansat, var stillet med Hensyn til Lægehjælp, ligesaa haardt savnede man ordentlig uddannede Jordemødre.

Kvinder paa Landet, som var ganske uden Uddannelse, brugtes som saadanne, men Resultatet var i mange Tilfælde, at baade Moder og Foster satte Liv og Helbred til.

Der blev imidlertid nu ogsaa raadet Bod herpaa.

Omkring 1740 boede der en uddannet Jordemoder i Hillerød. Hun hed *Ingeborg Jensen Bruun* og havde 1748 „med stor Berømmelse“ i syv Aar forrettet Jordemodertjenesten paa Frederiksborg. Hun havde meget lidt at leve af og maatte ernære sin gamle, udlevede Mand, hvorfor Amtmanden indstillede hende til en lille Hjælp paa 30, 40 Rdl. af Kongens Kasse².

1759 resolverede Kongen, at hun, som da var blevet Enke, og som var eksamineret af det medicinske Fakultet, skulde beskikkes som Jordemoder i det Frederiksborgske Distrikt.

Hun skulde to Gange om Aaret rejse omkring i Distriktet og undervise de Kvinder, som lod sig bruge som Jordemødre, og i særlig farlige Tilfælde skulde hun selv yde sin Hjælp³.

FATTIGVÆSENET. Fattigvæsenet i Hillerød forestodes af Byfogden og Sognepræsten i Forbindelse med en af Borgerne valgt Fattigforstander, der aflagde det aarlige Regnskab.

Foruden de uvisse Indkomster som Andel i Tavlepenge o. l. havde Fattigvæsenet Renten af en Kapital paa 1215 Rdl., som hidrørte fra „Skænkelser“, der i gammel Tid var blevet givet af Folk, som blev benaadede med Ridderordner, men Kapitalen voksede ikke, fordi

de nævnte Gaver senere var bleven henlagt til Latinskolen. Kongen havde 509 Rdl. af Kapitalen paa Rente, og denne blev udredet af Bloustrød Sogns Kongetiende. Resten af Summen var mod 1ste Prioriteter udsat i Ejendomme i Byen.

Byfogden og Sognepræsten bestemte, hvormeget hver enkelt af de Fattige skulde have, og hermed samt med det Brød, der blev givet dem af Byen, maatte de hjælpe sig, som de bedst kunde.

Tiggeri blev bekæmpet. 1748 skrev Byfogden, at der var truffen Foranstaltninger for at forhindre, at Betlere løb omkring i Husene, dog var det stadig tilladt fattige Børn om Søndagen at „læse Evangeliet ved Dørene“.

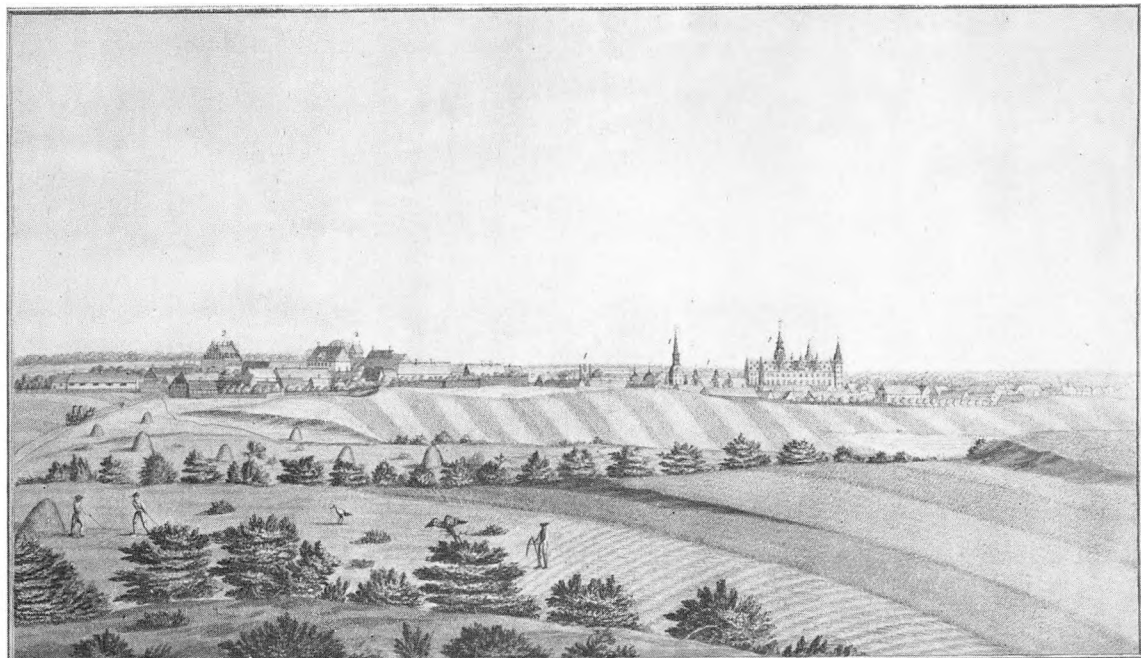
Byen havde ogsaa et Fattighus. Det skrev sig fra Christian IV's Tid og stod under Amtmandens Direktion. Her underholdtes gamle Almisselemmer, som blev indlagt efter Indstilling af Byfogden og Slots- og Sognepræsten, der var Fattighusets Inspektører.

Midlerne til Lemmernes Underhold tilvejebragtes dels ved en Del af Tavlepengene, dels ved frivillige Gaver fra Menigheden, saavel de kgl. Betjente som Borgerskabet. Lemmerne fik Ugepenge og maatte selv købe og tilberede Maden i Fattighusets Køkken.

En Begivenhed, der indtraf 1740, kaster et Strejflys over det lidet hyggelige Liv i dette Fattighus, hvor nogle og tredive unge og gamle Fattiglemmer færdedes, og hvor bl. a. det fælles Køkken nok har givet Anledning til mange Rivninger.

I Fattighuset var der en gammel, stokdøv Mand, *Niels Boerup*. Han havde, vel sagtens paa Grund af sin Døvhed, den Svaghed, at han, naar andre i hans Nærværelse talte sammen, troede, de sagde Ondskabsfuldheder om ham, og i saadanne Tilfælde blev han aldeles rasende, skønt han ellers var skikkelig nok.

En Dag kom han ude fra Køkkenet, hvor han havde kogt Sild, ind i en Stue, i hvilken der sad et Par Koner, af hvilke den ene kaldtes *Karen Tromslagers*. Boerup bød Karen af Sildene og klappede hende paa Skulderen, men da han straks efter saa Karen snakke med den anden Kone, troede han, at det var om ham, Talen drejede sig, blev ond, hentede en Økse i Køkkenet og slog med denne Karen i Baghovedet, saa hun styrtede om. Nu blev der naturligvis stor Alarm, og de Tililende havde Besvær med at vriste Øksen fra den rasende Mand.

1 Stallet med dets Torne og Fildørens Bjørnneer, 2 Byens Kirche
 Stædet, 3 den Latinske Skole, 4 Landets Vesten fra Aabenraa.

Prospect af Millerød Bøe og Friderichsberg Skell. gaard. Herse har den nyeste frøe Grøds Tilvæstelse hand holdet, siden jeg
 al det fra den Tid det Juli Maa 1793.

Karen Trommeslagers svævede længe mellem Liv og Død, men kom dog over det. For Boerup fulgte Fængsling og Proces, en ejendommelig Proces, under hvilken man forgæves søgte at raabe den døde Mand op. Prokurator og Vidner maatte klare Sagen uden Boerups Medvirken. Byfogden og otte Meddomsmænd dømte ham til Døden, men da det kom til Stykket, var Jens Mikkelsen alligevel betænkelig ved at lade den gamle Mand henrette og bad Stiftsbefalingsmanden om at indstille ham til Benaadning.

I Juli 1749 indberettede Fattigforstanderen til Amtmanden, at Lemmerne i fem, seks Uger ikke havde faaet Ugepengene, saa en Del af dem, der var gamle og sengeliggende, næsten var ved at dø af Sult. Fattighusets Kasse var tom, fordi de kgl. Betjente og andre ved Slottet og Ladegaarden boende Familier ikke i længere Tid havde betalt de frivilligt lovede Gaver.

Amtmanden gjorde sig megen Ulejlighed for at faa dem til at betale, men maatte „med Misfornøjelse“ erfare, at største Delen af Slotkets Beboere og under Slottet hørende Familier viste sig uvillige mod de fattige Folk. De vilde hverken betale de gamle eller tegne sig for nye Bidrag. Gennem Kammeret besværede Amtmanden sig herover til Kongen og androg om, at Kongen vilde udstede Befaling til, at de skulde betale. Hvis de saa alligevel ikke gjorde det, maatte man lade Inspektørerne og to fornuftige Mænd paaligne dem Bidragene og uden videre inddrive disse ved Udpantning².

1765 var Fattighuset, som altid var blevet vedligeholdt for Kongens Regning, saa forfaldent, at det burde nedrives og opføres paany. Dette var dog endnu ikke sket 1769, da det virkelig begyndte at falde sammen, hvorfor Inspektørerne blev nødt til at lade Lemmerne flytte ud og at leje Hus til dem omkring i Byen.

En Henvendelse til Kongen om Hjælp synes at have været forgæves, men 1770 foreslog Amtmanden at sælge det gamle Fattighus og at anvende, hvad der maatte komme ind ved Salget, tilligemed et Beløb af Fattigkassens Midler til Indkøb af Borgeren *Nicolaj Retzholts'* Ejendom i Mørkegade.

Dette blev bevilget. Det gamle Hus blev solgt, og Stedet i Mørkegade blev købt og indrettet til Fattighus¹⁴.

FISKERIET I SLOTSSØEN. Ved Mølleporten laa Fiskergaarden og Slotsmøllen Side om Side.

Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland var dengang mere omfattende end i vore Dage. Der blev fisket og udsat Yngel ikke blot i de to store Indsøer, Esrom Sø og Arre Sø, men ogsaa i Amternes talrige Smaasøer og Damme, af hvilke mange nu er udtørrede.

Lederen af dette Fiskeri, Fiskemesteren, som han kaldtes, residerede i Fiskergaarden i Hillerød.

I 1730'erne var Fiskeriet ikke blot i Frederiksborg og Kronborg Amter, men ogsaa i de kgl. Fiskedamme i Københavns Amt, bortforpagtet til *Johan Ludvig Schwermann*, der som Forpagtningsafgift skulde levere 2255 Retter Herrefisk til Hofspisningen¹⁵. Der fandtes i hans Tid i Slotssøen et Hyttefad, et større Anlæg, som havde kostet flere Hundrede Rdl., i hvilket han opbevarede Fiskene, men 1739 beklagede han sig over, at Fiskene i dette Hyttefad døde. Han mente, at Grunden hertil var, at Slotssøen ikke fik Tilløb af friskt Vand, fordi Aaen fra Teglgårdssøen var tilgroet. Spildevand, som fra de mange omliggende Ejendomme løb ud i Søen, har vel heller ikke virket heldig for denne som Opbevaringssted for de fangne Fisk.

Søen, i hvilken der svømmede en halv Snes majestætiske Svaner, var skøn at skue, men den stank som en Mudderpøl.

Kongen befalede Amtmanden og Fiskemesteren at pleje Raad om, hvad man skulde gøre for at blive af med de alvorlige Ulemper, og Schwermann tilraadede at lade Søen tømme, at lade det Skarn, som havde samlet sig i Graven omkring Slottet, fjerne, og at lade nogle Mænd samle de døde Fisk op og grave dem ned.

Amtmanden foreslog ikke blot for Schwermanns Skyld, men ogsaa af Hensyn til Herskaberne, som skulde spise Fiskene, at flytte Hyttefadet til et sundere Sted.

Kongen fulgte baade Schwermanns Raad og Amtmandens Forslag. En Attest af 30. Juli 1740 viser, at alle de døde Fisk i Frederiksborg Slotssø var blevet fjernede og nedgravede, og i Fiskergaarden blev der bygget et stort, nyt Hyttefad, som fra en Kilde blev forsynet med rindende Vand.

1749 androg Schwermann om, at det gamle ubrugelige Hyttefad i Slotssøen maatte blive bortsolgt ved Auktion, og samme Aar afstod han en Ejendom, han ejede i Hillerød, til Kongen og flyttede til Hovedstaden, hvor han overtog det udenfor Østerport liggende Fisker-

hus. Fiskeriforpagtningen i Frederiksborg og Kronborg Amter overtoges derefter af *Bernhard Diderich Bode*.

Bode havde kun haft Forpagtningen i kort Tid, da der 1751 af en eller anden Grund rejstes Anklage imod ham, og Amtmanden fik Ordre til at lade Rettens Betjente beslaglægge hans Ejendele og til, da han ikke kunde stille Kaution for sin Tilstedeværelse, at belægge ham med Arrest i hans Værelser i Fiskergaarden.

To Borgere i Hillerød, der blev afløst hver fireogtyvende Time, blev sat til at holde Vagt over ham. Samtidig blev Fiskeriforpagtningen overdraget til *Knud Carlsen*.

Det var meget besværligt at holde Bode arresteret i Fiskergaarden, bl. a. ogsaa fordi Carlsen ikke kunde komme til at benytte Værelserne. Stuearresten var heller ikke paalidelig, og Amtmanden henstillede at fængsle Bode paa et mere sikkert Sted, men Bode maa imidlertid have klareret for sig, thi Arresten paa hans Person blev kort efter hævet².

Han fik senere Lov til at oprette en Mølle paa Overdrevet ved Helsingør³.

I Carlsens Forpagningstid synes Fiskeriet heller ikke at have været særlig tilfredsstillende. 1756 hedder det saaledes om de Fisk, der blev fangede i Dammene, at de paa Grund af disses tiltagende Urenlighed af Løv og Mudder, som gjorde Vandet surt, blev ildesmagende³.

Carlsens Navn er endnu knyttet til Hillerød gennem Navnet „Carlsberg“, hvilken Ejendom han byggede omkring 1760.

Ved kgl. Resolution af 15. April 1762 blev der truffen en ny Ordning med Hensyn til Fiskeriet.

Frederiksborg og Kronborg Amter blev i denne Henseende skilte, og i Frederiksborg Amt blev Fiskeriet administreret for Kongens Regning af Fiskermester *Christian Danholm*.

Den nye Ordning blev en forøget Byrde for Bønderne. I Efteraaret 1762 skrev Amtmanden, at han i den korte Tid, den nye Ordning havde eksisteret, havde erfaret, at Hoverierne ved Fiskeriet var blevet utaalelige. Hoveriarbejdet med Fiskekørsler, Dragning, Sørs og Dammes Oprensning o. s. v. vilde skade Godset mere, end Bestridelsen af disse Hoverier kunde gavne det. Alene i Maanederne Juni, Juli, August og September var der saaledes til Fiskeriet blevet

krævet 34 Par Forspandsheste, 407 bespændte Bøndervogne og Arbejde af 590 Mennesker. Det gik værst ud over Bønderne i Nøddebo og Annisse, som maatte trække Vaad henholdsvis i Esrom Sø og Arre Sø¹⁴.

Man var ikke særlig tilfreds med Danholms Virksomhed, bl. a. havde han i nogle Aar ikke aflagt Regnskab.

En af Hillerødborgeren Jacob Abels Sønner, *Albert Abel*, blev derfor 1769 først ansat som Kontrollør ved Fiskerierne og kort efter som Fiskemester, og Danholm flyttede til Fredensborg, hvor han købte en Ejendom¹⁴.

SLOTSMØLLEN. Det hændte jævnlig, at Slotsmøllen paa Grund af Vandmangel i Slotssøen ikke kunde male, og Ladegaardsmøllen laa ligeledes af og til stille af Mangel paa Vand.

Beboerne i Hillerød, der var henvist til at benytte de to Møller, naar de skulde have deres Korn malet, maatte i saadanne Tilfælde benytte Stenholt Mølle, hvilket naturligvis faldt svært, særlig for Smaafolk, der ikke havde Hest og Vogn.

Naar Vandstanden i Slotssøen ofte var for lav, skyldtes det ikke blot Mangel paa Tilløb til Søen, men ogsaa at man ofte delvis maatte lade Vandet løbe ud af Hensyn til Springvandet.

Som bekendt var der i Frederik IV's Tid foran Slottets Havefacade i Søen mellem den lille Forskansning og Haven blevet anbragt et Springvand forestillende en Hjort forfulgt af Jagthunde.

Fra Hjortens Hals kastedes en høj Vandstraale i Vejret. Ledningerne til dette Springvand laa i Søen, og naar Slotsmøllen om Vinteren malede Vandet ud af denne, sank Isen ned og beskadigede Rørene. Naar det blev Tø, og Søen fik nyt Tilløb, hævede Isen dem atter i Vejret og tilføjede dem ny Skade. Derfor maatte de ofte repareres, og dette Reparationsarbejde kunde kun udføres, naar man ledede Vandet bort.

Amtmanden syntes, at det var Synd at fjerne Hjorten, da den var „en i Beskrivelsen og Historien antegnet Antikvitet“, og da Rørene var saa store og massive, at de kunde bruges i lang Tid³. Man maatte saa hellere befri sig for de Erstatningskrav, med hvilke Mølleren meldte sig, ved at give ham Tilladelse til at opføre en Vejrmølle.

Den daværende Slotsmøller, *Andreas Winding*, vilde ogsaa gerne bygge en saadan.

Denne Mand sad smaat i det. Det var gaaet tilbage med hans Næring, og Møllen var i daarlig Stand. Taget paa Møllehuset var utæt og Lofterne raadne, fordi Fiskemesteren havde hængt sine vaade Fiskeredskaber til Tørring paa dem.

Andreas Winding var ved at give op, men det var ikke saa let en Sag, thi medens Møllebygningen og Vaaningshuset var fri Ejendom, ejede Kongen ikke blot Grunden, men ogsaa den gamle Længe, hvori Møllværket og Vandkværnene fandtes. Da det ene ikke saa godt kunde skilles fra det andet, var det vanskeligt at sælge eller bortfæste Stedet, og Amtmanden saa ogsaa helst, at Winding blev ved det.

Winding tilbød saa at give 100 Rdl. til Kongens Kasse og for Fremtiden at give Afkald paa Erstatning for Vandmangel i Søen, naar man vilde give ham Ejendomsskøde paa hele Møllen. Det gik man ind paa, men man vilde stadig ikke, formentlig af Hensyn til de andre Møllere, give Tilladelse til Opførelse af en Vejrmølle².

I Sommeren 1766 residerede Hoffet en Tid paa Frederiksborg, og da var Stanken fra Søen paany bleven utaalelig, fordi Rørvæksten havde taget Overhaand, og Tilløbet manglede.

Herskabet besværede sig herover, og en gennemgribende Oprensning var atter nødvendig, men der hengik dog nogle Aar, inden Arbejdet blev gjort, formentlig af Mangel paa Penge¹⁴. Et saadant Arbejde var nemlig meget kostbart.

I Juli 1771 tilbød en Borger at paatage sig Oprensningen for 7600 Rdl., og Amtmanden fandt, at dette ikke var for meget, thi engang tidligere havde 200 Soldater udført Arbejdet og været seks Maaneder om det.

Man stod altsaa paany overfor den gamle Ulempe, at Slotsmøllen skulde ligge stille. Møllen havde dengang faaet en ny Ejer, *Johan Friedrich Lottrup*. Han var Broder til Byfoged Jens Lottrup, og han havde i en Del Aar været ansat hos Regimentsskriverne *Rasch* og *Plum* ved Esrom Regimentsskriverstue. Da Birkedommeren i Kronborg Birk, *Engelbrecht Jensen*, døde, fik han dennes Embede og ægtede Enken. Efter at have købt Slotsmøllen, i hvilken han tog Ophold, indgav ogsaa han Andragende om Tilladelse til at bygge en Vejrmølle, og denne Gang lykkedes det saavel at faa Lov til at bygge en saadan som til at male baade paa Vejrmøllen og paa Vandmøllen¹⁶.

Møllen blev opført 1773 paa Pladsen ved Tinghuset. Den er jo nu forsvundet, men Mindet om den lever, fordi man efter den har givet den gamle Tinghusvej dens nuværende Navn, Møllestræde.

MØLLESTRÆDE. Dette Stræde synes oprindelig at have dannet Forbindelsen mellem Byen og Slangेरupsvejen. Trollesporten laa jo ved Tinghuset, og 1758 kaldes Strædet ogsaa „en almindelig Landevej“.

Pladsen ved Strædet havde i første Halvdel af det attende Aarhundrede et fra det nuværende meget afvigende Udseende.

Paa Hjørnet af Kongensgade og Strædet mellem dette og Amtskirurg Schmaltz' Ejendom laa indtil Branden 1733 den saakaldte „lille Jægergaard“. Helt lille var den nu ikke, thi den omfattede foruden Bygningerne med Gaardsrum, Hunde- og Haveplads en Sædvang paa 1 Td. 1 Fdk. Hartkorn. Pladsen var hegnet med 224 Favne Grøfter og Stengærde³.

Et Stykke oppe i Strædet laa desuden et Feltfouragemagasin med tilhørende Skriverhytte, som 1748 blev solgt til Nedbrydning². Desuden laa der ud mod Kongensgade et Stykke fra Strædet nærmere mod Slotsmøllen fire mindre Haver. Smaafunktionærerne ved Slottet, Taarngemmeren og et Par af Slottets Materialkuske, havde faaet Lov til at benytte de tre af disse, medens den fjerde ejedes af Tobaksspinder *Jacob Abel*, der havde erhvervet den sammen med sin Gaard, som han 1722 havde købt af Blytækker *Asmussen*⁶.

Fra gammel Tid var der hvert Aar ved Mikkels- og St. Hansdags-tid blevet afholdt et Krammarked i Byen, og som Markedsplads benyttedes Fortovet paa Hjørnet af Strædet og Kongensgade.

Efter at den lille Jægergaard var brændt, havde en af Hillerøds Beværtere, *Søren Weller*, den lille Jægergaardsvang samt Fortovet foran den øde Plads, hvor Gaarden havde ligget, i Forpagtning.

Markedsfolkene maatte betale Stadepenge til Weller, og for Retten til at udleje Fortovet svarede Weller 10 Rdl. om Aaret til Kongens Kasse.

Amtmanden havde ikke noget godt Øje til den øde Grund, hvor den lille Jægergaard havde ligget, thi Pladsen henlaa til Vanzir for Slottet og Byen, fordi de nærboende Familier bragte deres Gødning og anden Urenlighed derhen⁶. Han foreslog derfor 1740 at „genop-

føre Bygninger paa Grunden og at anvende disse dels til Staldrum for Stutteriet, dels til Brug for Hofetatens Staldfolk, Heste og Vogne. Selv om man byggede Stalde paa den øde Grund, kunde der intet være til Hinder for, at Markedsfolkene som sædvanlig opsatte Boder paa Fortovet, Vanskeligheder i saa Henseende vilde først opstaa, naar der blev opført Beboelseshuse paa Grunden, og Beboerne selv vilde benytte Fortovet⁶.

Der kom imidlertid intet ud af Amtmandens Forslag, fordi Kongen besluttede at opføre den store Staldgaard paa Ladegaarden. 1758 fik Amtsforvalter *Lowson* Tilladelse til at bebygge Grunden, og Markedspladsen er formentlig saa samtidig blevet flyttet andet Steds hen.

Paa Strædets modsatte Side blev der 1744 opført et Salpeterværk, men om dette er der skrevet saa udførligt andet Steds¹⁷, at en nærmere Omtale kan udelades her, kun skal det nævnes, at man rev den gamle Garderstald ved Enden af Helsingørsgade ned for at benytte Materialerne til Salpeterværket.

MARKEDERNE. Foruden Krammarkedet blev der fra 1754 ogsaa hver Onsdag i Fasten afholdt et Hestemarked og Torsdag efter Paasken et Heste- og Kreaturmarked i Byen³.

Dette betød en Lettelse for Beboerne, som hidtil havde maattet købe Dyrene i Jylland og paa Fyen og følgelig havde haft store Udgifter til Rejser og Transport af disse.

Ved en Kabinetsbefaling af 9. December 1771 blev det bestemt, at Hestemarkedet fremtidig hvert Aar skulde afholdes den 1. Juni samtidig med, at der blev afholdt Auktion over Stutteriheste¹⁸. Det skulde være Hesteejerne tilladt at sælge Hestene under Haanden eller at møde med dem ved Auktionen, og Kongen vilde for at fremme Hesteopdræt præmiere 10 indenlandske Heste med 100 Rdl.

Det spillede en meget stor Rolle for Beboerne, hvad enten de var kgl. Betjente eller almindelige Borgere, at kunne holde Heste, Køer og Svin.

Hestene var nødvendige af Hensyn til Forbindelsen med Omverdenen, Køer og Svin som et Supplement til de smaa Embedsindtægter eller til Borgerskabets smaa Næringsindkomster.

Kreaturholdet krævede imidlertid Græsning, og Byjorden var af stor Betydning.

JORDERNE OMKRING BYEN. De Jorder, som omgav Hillerød og tilhørte Byen, udgjorde ialt 33 Tdr. Hartkorn, og Byen havde desuden Græsningsret til et Antal Høveder paa Grønholt Overdrev, i hvilket foruden Borgerne i Hillerød ogsaa Bønderne i Karlebo, Grønholt og Sørup var lodtagne, men det kneb alligevel med tilstrækkelig Græsning, og Borgerne søgte derfor og fik undertiden ogsaa Tilladelse til mod Betaling at lade deres Kreaturer græsse i de nærmest liggende kgl. Stutterivange.

Disse Forhold var vel ogsaa blandt Aarsagerne til, at Hillerøds Borgere, da der 1741 blev udstedt en Forordning, hvorefter en Fjerdedel af Købstadjorderne paa Sjælland skulde besaas med Hør, Hamp og Tobak, indtrængende bad om at blive fri for at efterkomme dette Paabud.

De henviste til, at Jorden lidet egnede sig til Dyrkning af de nævnte Planter, som rimeligvis vilde blive opædt af Vildtet, og desuden betonedede de, at saavel Byen som Slottet vilde blive udsat for stor Fare, naar saa brandfarlige Sager som Hør og Hamp skulde behandles i Byen, hvor Husene overalt var beklædt med Halmtage.

Af Byjorderne var Vognmandsmarken, den gamle Krovang, som 1732 var bleven overladt til Byfogden og Vognmandslavet, den betydeligste. Arealet, paa hvilket Kirkegaarden ligger i vore Dage, er en Del af den. Iøvrigt var Byjorden delt i flere andre Vange, af hvilke nogle ejedes af enkelte af Borgerne.

Der var altsaa om Sommeren umiddelbart udenfor Byens Hegn en Mængde løsgaaende Kreaturer, og det var svært at forhindre, at nogle af dem ret ofte foretog smaa Afstikkere ind i Byen.

I Nærheden af det Sted, hvor Landevejen til Helsingør udmundede i Alléen, boede en Mand ved Navn *Peder Andersen*, som havde Opsyn med Alléens to Kongevejsporte. Han androg 1773 om Fæste paa et ved hans Bopæl liggende Stykke Land af Overdrevet mod til Gengæld at opsætte og føre Tilsyn med et Led for Enden af Helsingørsvejen.

Dette anbefalede Amtmanden, fordi det jævnlig hændte, at de Kreaturer, som græssede paa Overdrevet, løb gennem Hillerød, hvis

Porte stod aabne Dagen igennem. Dyrene løb ind ad Helsingørsporten og ud af Københavnsporten eller de andre Porte og skaffede sig Adgang til de kgl. Vange eller til Sædmarkerne¹⁶.

Dette voldte ikke blot Ejerne Ulejlighed med at søge efter de bortløbne Dyr, men ogsaa Udgifter til Løsepenge, naar Dyrene var blevet optagne, og, hvad der i Amtmandens Øjne nok var det værste, man var udsat for, at skabede eller med anden Daarlighed befængte Heste fra Overdrevet kunde slippe ind i Stutterivangene og smitte Stutterihestene.

Meget andet tyder forøvrigt paa, at det ikke har været usædvanligt at se løsgaaende Heste, Køer og Svin færdes paa Gaderne i Hillerød, hvilket naturligvis ikke har befordret Renligheden i Byen.

Saaledes fik Stiftsbefalingsmanden 1735 ansat en Person, som skulde vaage over, at Borgerne passede paa, at deres Kreaturer ikke kom ind paa Slottet eller i de kgl. Indelukker og Vange, og Christian VI lod endog Borgerne betyde, at hvis de ikke sørgede for at holde deres Svin borte fra disse Steder, vilde det blive dem helt forbudt at holde Svin.

HILLERØD OMKRING 1771. En Indberetning fra 1772 giver et fyldigt Billede af Byens daværende Tilstand.

Det ses af denne, at Hillerød i 1771 bestod af 167 Huse og Gaarde.

Bygningerne, Præstegaarden, Kapellanboligen, Fiskergaarden og Urmagerboligen undtagne, var da forsikrede i Brandkassen for 157,930 Rdl. Prioritetsgælden i Ejendommene androg 30,000 Rdl.

Tallene viser, at Byen maa være vokset en Del siden Branden i 1733.

Paa dette Tidspunkt havde Byen ogsaa faaet et Arresthus, idet Borgerne 1770 havde købt et gammelt Hus ved Kirkegaarden og ladet det indrette til Arrest-, Vagt- og Sprøjtehus.

1771 bestod det egentlige Borgerskab af 150 Personer, men det samlede Antal Indbyggere, unge og gamle af begge Køn, udgjorde 1050.

Blandt Indbyggerne nævnes i Indberetningen først de kgl. Betjente, Byfogden, Byskriveren og Postmesteren, som fremdeles ogsaa var Hospitalsforstander, en Skov-, Jagt- og Sessionsskriver og en Holtzførster; dernæst Gejstligheden, foruden Slotspræsten, den residerende

Kapellan, Rektoren og Hørerne ved Latinskolen ogsaa Klokkeren og den danske Skoleholder.

Borgerskabet bestod foruden af Købmænd, Vognmænd, Beværtere og en Musikant af følgende Haandværkere:

1 Farver, 1 Urmager, 1 Glarmester, 1 Gørtler, 2 Bagere, 3 Bødkere, 2 Drejere, 2 Feldberedere, 3 Garvere, 2 Grovsmede, 1 Guldsmed, 2 Hattemagere, 1 Hjulmand, 1 Blytækker, 2 Kleinsmede, 1 Kobbbersmed, 3 Malere, 4 Murmestre, 1 Møller, 1 Parykmager, 2 Pottemagere, 2 Sadelmagere, 7 Skomagere, 6 Skrædere, 4 Slagtere, 6 Snedkere, 3 Tømmermænd, 2 Vævere, 1 Handskemager og 1 Stenhugger.

Blandt Borgerne havde Claus Ebbesen og Familien Abel gennem mange Aar været, og sidstnævnte var fremdeles, de førende.

Claus Ebbesen havde ikke blot ejet den Gaard, i hvilken han boede, Hillerøds største Gaard, med den derved liggende Vang, der var den anseeligste Ejendomsvang i Byen, men han ejede ogsaa adskillige Gaarde og Huse, som han lejede ud. Han var, som fortalt, Konsumtionsforpagter, drev en betydelig Købmandsforretning og havde Salget af stemplet Papir. Han var i det hele taget en fremtrædende Mand og beklædte bl. a. Hvervet som Overformynder, et Hverv, der efter hans Død i Halvtredserne blev delt mellem Farver Niels Nielsen og Værtshusholder Søren Weller.

Jacob Abel havde i Frederik IV's Tid ernæret sig som Tobaksspinder og Købmand. Efter hans Død drev ogsaa Enken og Sønnen *Albert* eller *Albrecht* Købmandsforretning.

Jacob Abels Enke havde, ligesom i sin Tid Ebbesen, Konsumtionen i Forpagtning, og Sønnen blev, som fortalt, Fiskemester. En anden Søn, *Güntelberg Abel*, omtales under Afsnittet om Fredensborg.

I Aaret 1766 havde Byen 5 Købmænd. Ifølge et Reskript af 1738 skulde Købmænd føre autoriserede Bøger, men 1766 oplyses det, at de fire af Købmændene i Hillerød kun solgte mod kontant Betaling, og kun en af dem, Abels Enke, førte Bøger.

I Aaret 1749 hedder det, at største Delen af Borgerne er fattige. Der kunde derfor ikke godt være Tale om en Specialisering af Næringsvejene, og nævnte Aar udtalte Borgerskabet ogsaa, at det helst ønskede, at det med Hensyn til Næringslivet maatte blive ved det gamle, saa enhver maatte ernære sig paa borgerlig Vis og lovlig

Maade, som de bedst kunde. Man maa imidlertid ikke tage Ordet „fattige“ altfor bogstaveligt. Udtrykket „jævnt stillede“ eller for Fler-tallets Vedkommende „smaat stillede“ svarer vist nærmere til det rigtige Forhold, thi adskillige af de „fattige“ Embedsmænd og Borgere var dog Ejere af Ejendomme, Heste og Køer og, som Panteobligationer og Auktionsdokumenter viser, tillige af adskilligt Bohave.

Af Haandværkerne i Hillerød havde Skomagerne og Skræderne dannet Lav, og med samme Iver som den, hvormed Købmændene vaagede over, at Smaahandlende, som fik Lov til at bosætte sig enkelte Steder paa Landet, købte deres Varer hos dem, vaagede Lavene over, at Smaahaandværkere paa Landet ikke krænkede Lavsbrødrenes Rettigheder f. Eks. ved at holde Svende og Dreng, noget, som navnlig Skomagerne i Birkerød og paa Fredensborg var tilbøjelige til.

Af specielle Virksomheder fandtes Salpeterværket, hvis Drift forestodes af en Inspektør og en Salpetermester, og til hvilket der var knyttet 6 à 8 Arbejdsfolk. Endvidere en Skedevandsfabrik, som en Mand ved Navn *Hans Mønnich*, der tillige handlede med Apotekervarer, havde faaet Tilladelse til at oprette i 1749, og som han bestred uden fremmed Medhjælp.

Der var ogsaa en Jøde ved Navn *Michael Hertz*. Han havde 5. April 1757 faaet Privilegium paa Oprettelsen af en „Strikfabrik“ til Forfærdigelse af alle Slags uldne Strømper, Veste og Huer samt „Mands- og Fruentimmer Brøstduge“. Hertz var imidlertid fattig og havde endnu 1772 ikke faaet Fabrikken i Gang, og Lottrup, der øjensynlig ikke var venlig stemt mod Jøderne, skrev, at Hertz kun havde været sig selv og Byen til Byrde.

Nævnte Aar søgte en anden Jøde, — Lottrup siger „en Betteljøde“ — *Nathan Hertz* om Tilladelse til at etablere sig i Hillerød. Lottrup vilde ikke anbefale hans Ansøgning. Han skrev, at Nathan Hertz strejfede omkring og drev Smughandel. Naar han ønskede at etablere sig i Hillerød, var det vist kun — mente Lottrup — for at faa et Skjul for sig og Familie og andre af jødisk Nation, „som kunde have sit Tilhæng hos ham for der bedre at øve deres Egennyttighed, uden at det blev til Nytte hverken for Kongens Kasse eller for Byen“.

Blandt de Bierherv, som de Næringsdrivende i Hillerød havde

skaffet sig, var Befordring af Rejsende og andre Kørsler det mest betydende.

De Borgere, som ved Siden af deres anden Virksomhed drev Vognmandskørsel, havde dannet et Lav, som 1763 bestod af 8 Mand, og som raadede over de nødvendige Vogne og 10 Par Heste. Hofintendanten, Oberstløjtnant *Wegner*, skrev ganske vist i 1773, at Lavets Privilegier kun tillod det at holde to Chaiser og tage samme Betaling som Vognmandslavet i København, men selv om dette maaske strengt taget var rigtigt, gjorde Lavet, hvad det formaaede, for at hævde Eneretten til Lejekørsler mellem Hillerød, Fredensborg og København og mellem Hillerød og Slangerup.

I sidstnævnte By, hvor der ligeledes var et Vognmandslav, maatte Rejsende til Roskilde henvende sig til dette om Viderebefordring.

Det var dog vistnok kun, naar Hoffet residerede paa Frederiksborg eller Fredensborg, at Vognmændene i Hillerød kørte fremmede Rejsende til Slangerup, da det, i hvert Tilfælde 1745, var forbudt Fremmede, som rejste gennem Landet fra Helsingør eller fra Roskilde, at passere Hillerød. De skulde lægge Vejen over København.

Med deres Medborgere i Hillerød laa Lavsbrodrerne undertiden i Strid, f. Eks. naar en eller anden for at slippe billigere havde lejet en Bondevogn. I saadanne Tilfælde krævede Lavet Vedkommende mulkeret.

I Aaret 1773 klagede Lavet over, at det led megen Skade ved, at Hofintendanten i Fredensborg lod Hoffets Rejser besørge ved Køretøjer, som han lejede af Bønder i Kronborg Amt, men Hofintendanten hævdede, at Lavet ingen Ret havde til at besørge disse Kørsler. Han fandt, at det var meningsløst, dersom han skulde rekvirere Heste i Hillerød. Dyrene var jo allerede halvtrætte, inden de naaede Fredensborg. Der var heller ingen fornuftig Mening i, at Hofkassen skulde betale Lavet dobbelt saa meget, som Bønderne forlangte for Kørslerne.

Paa Logihuse og Beværtningssteder var der ingen Mangel i Hillerød.

Da Stiftsbefalingsmanden i 1730 spurgte, om Byen var forsynet med fornødne Værtshuse for de Rejsende, svarede Jens Mikkelsen:

„Her er først Kongens Kro. Ja, og saa andre smukke Huse, men Gæsterne mangler dem.“

To Aar senere var det forbi med Beværtning og Herbergering i Kongens Kro. Den sidste Værtinde i dette gamle privilegerede Gæstgiversted var Enken efter den *Friedrich Christian Holst*, der havde styret det i Frederik IV's Tid, Anne sal. Holster.

Da Hoffet ikke mere residerede paa Frederiksborg, var det Aar efter Aar gaaet tilbage med Næringen, tilsidst kunde Enken ikke tjene til Føden endsige til at vedligeholde Stedet, og ved hendes Død var Kroen meget brøstfældig. Man besluttede sig da til at nedlægge den, ophæve Privilegiet og sælge Bygningen. Claus Ebbesen købte den ved Auktion i 1732 for 1005 Rdl. Han fik 1734 kgl. Skøde paa Bygningen og solgte den senere til Forvalter *Hans Jørgen Dahl*¹⁹.

Uagtet enhver af Hillerøds Indbyggere, naar Beboelsesforholdene tillod det, havde Pligt til under Hofbesøgene at huse de kgl. Domestikker, og uagtet der kun kom faa Rejsende til Byen, blev der dog flere og flere Beværtere. 1771 var der tolv. Byens egne Beboere og Bønder, som kom til Byen, maa vel have udgjort Beværternes væsentligste Kundekreds.

Brændevinen flød rigelig, og at det ikke altid gik fredeligt af, viser følgende lille Begivenhed, der indtraf 1753.

Tre Gaardmænd og seks Husmænd fra Alsønderup var en Aften Kl. 10 kommet ind til Borgerenken Madam *Storm*.

De vilde have Brændevin og Øl, og da Enken nægtede at servere for dem, overfaldt de hende med Hug og Slag. Ingeniørløjtnant *Lønborg*, der logerede hos hende, kom hende til Hjælp, men fik samme Behandling.

Skønt Sagen ikke kom for Retten, hvad der sikkert vilde være bleven meget alvorligt for Bønderne, blev Følgerne af den mindelige Ordning, som Amtmanden bragte tilveje, slemme nok for dem. Hovedmændene maatte nemlig paa Fæstningsarbejde i 2 à 3 Maaneder, medens de øvrige slap med hver at bøde 1 Rdl. 2 M. til Hillerøds Fattige, men desuden skulde de bære den spanske Kappe 1 Time før og 1 Time efter Gudstjenesten, antagelig udenfor Alsønderup Kirke. Endelig maatte de alle give Enken en Undskyldning³.

Beværterne kæmpede naturligvis tappert mod alle, der paa mere

eller mindre lovlig Maade konkurrerede med dem, og umiddelbart udenfor Hillerøds Porte var der Konkurrenter nok.

De saakaldte „Nyhusene“ bestod endnu kun af et Par Tolvkarleboliger, Stutmesterboligen og en enkelt anden Ejendom, men Beboerne her saavel som andet Steds uden for Slottet beværtede alle, som vilde nyde noget hos dem.

I Januar 1751 var adskillige Personer i Henhold til Forordningen af 12. Marts 1735 blevet mulkterede for Sabbatens Vanhelligelse, men, hedder det, Mulkter og Advarsler frugter kun lidt blandt den gemene Almue. Da det saa blev vanskeliggjort for Folk at overtræde Helligdagsforordningen ved at holde Nattesæde o. l. paa Beværtningerne i Hillerød, fandt de et Samlingssted udenfor Slottet i et Hus, som tilhørte Staldskriver *Wegge*. Her holdt en af Staldfolkene, *Niels Heckesen*, Beværtning med „Springen og Dansen“.

Der fandtes ogsaa en Beværtning ved Ladegaarden i Foderknægten *Ole Jørgensens* Hus.

Ole Jørgensen havde ved en kgl. Resolution faaet Lov til at holde Kro og Værtshus i dette Hus, og Beværterne i Hillerød klagede meget derover. Dette Værtshus havde ogsaa givet Anledning til meget Drikkeri og Fylderi samt deraf som oftest følgende „onde Svitter“.

Værtshuset søgtes ikke blot af Staldknægtene ved Stutteriet, men ogsaa af Bønderne, som kom med Skatter og i andre Ærinder til Regimentsskriver *Dahlstrøm*, som boede paa Ladegaarden.

Da Foderknægten Ole Jørgensen døde i Efteraaret 1758, søgte Amtmanden derfor at faa dette Værtshus nedlagt³.

Som tidligere omtalt ønskede Struensee at indskrænke Stutteriet, og han lod derfor i Sommeren 1771 afholde en stor Auktion over Stutteriheste. Der ventedes i den Anledning en Mængde Rejsende til Hillerød, og nogen Tid før Auktionen blev Hillerøds Beværtere kaldt op paa Tinghuset. De mødte ogsaa alle tolv, nemlig Enkemadam Abel, Morten Larsen, Søren Weller, Peder Jensen, Holtz-førster Dølner, Jørgen Maahr, Købmand From, Købmand Albrecht Abel, Johannes Bendixen, Madam Birch, Adolph paa Postgaarden og Hr. Winholt.

Det blev saa befalet dem, at de skulde forsyne sig saaledes med Varer, at de var i Stand til at betjene de mange Rejsende, der ven-

tedes, paa tilfredsstillende Maade, og der fastsattes en Prislister over, hvad de maatte forlange for deres Varer.

Denne Prislister saa saaledes ud:

1. For en Portion Thee Vand	0 M. 10 Sk.
2. „ „ ditto Kaffe	1 „ 0 „
3. For Middags eller Aftens Maaltid bestaaende, foruden Brød, Salt og saa videre til en Borddækning henhørende af 2 à 3 gode Rætter.	
a. For en enkelt Person	3 „ 0 „
b. For et Selskab af 3 eller flere Personer, pro Persona	2 „ 0 „
4. For en Boutellie rød Wiin	2 „ 0 „
5. „ en ditto fransk Wiin	1 „ 4 „
6. „ en ditto rhinsk Wiin	3 „ 4 „
7. „ en ditto gammel Wiin	1 „ 12 „
8. For Natteleje med tilhørende Stue etc.	
a. For en Cavallier eller anden af Distinction hver 24 Timer	1 „ 8 „
b. Foren af mindre Standsaa og en Domestique	0 „ 12 „
9. Spiser en Domestique, saa maa hannem ikke affordres meere end 1 M. for et Middags Maaltid og for en Portion Smøre Brød 4 Sk.	
10. Staldrum for hver Hest i 24 Timer.	
a. uden Strøelse	1 „ 2 „
b. med Strøelse	1 „ 8 „
11. For en Skæppe Havre	2 „ 8 „
12. For et lispund Høe	0 „ 10 „

Byfogden leverede hver af Bevæerterne en bekræftet Genpart af disse Takster, og denne skulde hver især anbringe i sin Gæstestue paa en Maade, saa alle kunde se den.

Man sørgede ikke blot for de ventede Rejsendes legemlige Fornødenheder, men ogsaa for deres Underholdning.

„Kiøbenhavns Kongelig allene privilligerede Adresse Contoires Efterretninger“ for 31. Juli 1771 indeholder nemlig en „Bekjendtgørelse til det Danske Publicum“, som indledes med følgende Ord:

„Tirsdagen den 6te August førstkommende, bliver til Deres Kongelige Majestæters, Hoffet og det gunstige Publici Forlystelse, af det berømte Hr. Antonii Brombilles Gymnastiske Selskab, paa den nylig opbygte og vel indrettede Skueplads paa Ridebanen nest ved Lunden i Friderichsborg, opført en overmaade vakker Pantomime, kaldet La Pastorella Maya, det er: Den Fortryllende eller Hexe-Hyrdinden; I hvilken forestilles mange hidintil ey seete forunderlige

Forvandlinger med de spillende Personer, som ogsaa i Decorationer, Machiner, Klæder og Musiken, gjør store Luft Spring og synger lystige Italienske og Tydske Arier.“

„Spectaklet i den høje Balancer-Kunst“ blev opført ikke mindre end 13 Aftener. Forestillingen begyndte mellem 6 og 7, og der betaltes for „det fornemste eller første Sted 4 M., paa Parterret 2 M. og paa Galleriet 1 M.“

Hr. *Brombille* bekendtgjorde ogsaa at „De gunstige Fruer og Herrer som befaler at have Bileter forud, kan bekomme dem paa Postgaarden i Friderichsborg eller ved Indgangen til Skuepladsen“, samt at der solgtes „Kobberstykker af Forestillingen à 8 Sk. pr. St.“

Kongen og Dronningen, som den 20. August var paa Frederiksborg, hvor der den Dag var Kur og Taffel paa 46 Kuverter, havde overværet Forestillingen, og det synes, som om Teatret er blevet rejst for Kongens Regning, thi den 9. Oktober 1771 blev der udstedt Befaling til, at Teatret skulde tages ud af Ridehuset, og dette atter overlades til Stutteriet.

I Indberetningen 1772 findes en Opgørelse over de Afgifter, som Hillerød det foregaaende Aar havde udredet, og disse Afgifter har vel været af nogenlunde samme Størrelse i hvert Tilfælde i den sidste Del af den Periode af Hillerøds Historie, om hvilken der er fortalt i det foregaaende.

Der var først Konsumtionen. Den var paa dette Tidspunkt bortforpagtet til Madam Abel for	2812 Rdl. 0 M. 0 Sk.
For Brændevinsbrænderiets Forpagtning i Hillerød Købstads Frihedsdistrikt betaltes af nogle Borgere	285 „ 3 „ 4 „
Indkvarteringshjælpekatten udgjorde	82 „ 0 „ 8 „

Ved Indkvarteringshjælpekatten forstod man en Skat, som de Købstæder, der ikke havde fast Indkvartering af Militær, maatte betale til andre Byer, som var bebyrdede hermed. Hillerød betalte denne Skat til Helsingør og Holbæk. Da Hillerød efter kgl. Resolution af 27. Marts 1775 fik fast Indkvartering af den Eskadron Husarer, som tidligere havde ligget i Helsingør, faldt Skatten bort, og Nykøbing Falster maatte saa udrede Indkvarteringshjælpekatten til Hillerød.

Ekstra- og Embedsskatten udgjorde	839 Rdl. 0 M. 1 Sk.
Brandskatten, 10 Sk. for hver 100 Rdl. af Ejendommens Værdi	164 „ 3 „ 1 „

Det blev ialt 4183 Rdl. 0 M. 14 Sk.

Denne Sum maatte Byens Indbyggere udrede.

Til disse Afgifter kom saa Byskatten, der imidlertid, som fortalt, ikke var af synderlig Betydning.

Byen havde jævnlig Indkvartering ikke blot af Hoffets Betjente, men ogsaa af Haandværkere, som arbejdede paa Slottet, og af Soldater, der blev udkommanderede til Arbejde ved Vejanlæg o. l.

Pligter var der saaledes nok af, med Rettighederne stod det mere smaat til.

En af de fornemste af sidstnævnte var Retten til Deputatbrænde.

Byens Indbyggere fik 100 Skovlæs, hvilket Antal dog fra 1741 til Borgerskabets store Fortrydelse indskrænkedes til 60 Skovlæs. I denne Forbindelse maa det nævnes, at Skovordningen 1767 voldte Borgerne mange Vanskeligheder, særlig ankede de over, at der ikke mere maatte indføres 3 Alen langt Brænde til Salg. Værst var det dog, at Byens Fattige ikke mere som tidligere maatte opsamle raadne, nedfaldne Grene i Skoven. De Fattige fyrede derfor med Halm, hvilket udsatte Byen for Fare.

En Afgift, som tilfaldt visse Købstæder, en Tid ogsaa Hillerød, var meget ejendommelig, nemlig det saakaldte Portbrænde. I de Købstæder, som havde militær Indkvartering, maatte enhver, som kørte Brænde eller Tørv ind i Byen, i Acciseportene aflevere et Stykke Brænde af hvert Læs Ved og 4 à 5 Tørv af hvert Læs Tørv. Det var Hensigten, at dette Brændsel skulde bruges til Opvarmning af Militærets Vagtlokale, for hvilket Byen skulde sørge. Da det naturligvis var vanskeligt for Byfogden at samle dette Brændsel sammen, blev det mod en lille Afgift overdraget til en af Borgerne.

Mindet om Branden i 1733 levede gennem Aarene i Hillerød og fyldte Borgerne med Gru og Frygt for Gentagelse. Derfor vaagede man naturligvis omhyggeligt over, at der vistes Forsigtighed med Ild og Lys, og Uforsigtighed i saa Henseende blev strengt straffet.

En Tækker, der sad paa Bageren *Hans Hamborgs* Straatag, som han var i Færd med at tække, slog Ild paa sit Fyrtøj og tændte sin Pibe. En Forbipasserende saa det og meldte ham. Den Historie kostede Tækkeren et helt Aars Strafarbejde paa Kronborg.

Det vakte stor Bestyrtelse i Byen, da Lottrup en Decembertid i 1764 fandt følgende Opslag paa sit Hus:

„PLACAT

tag afskeed, thi inden faa dage skal din Gaard staa
i Brand om lycken vil føye det.“

Denne Trusel foranledigede, at Borgerne en lang Tid holdt Vagt ved Byfogdens Hus.

Trods al Forsigtighed kunde Brande dog ikke helt undgaas.

Den 28. November 1750 opstod der saaledes af ukendt Aarsag Ild i *Jens Jacobsens* Slagterbolig, der laa ved den latinske Skole og Præstegaarden. Der brændte tre Gaarde og to Huse.

I Juni 1760 opstod der Ild i Nærheden af Slottet og Salpeterværket. Der brændte otte Gaarde, og der var stor Fare saavel for den øvrige Del af Byen som for Slottet. Slotsbeboerne kom med Slotsprøjten Borgerskabet til Hjælp ved Slukningen. Skaden ved denne Brand beløb sig til 8779 Rdl. Kongen ydede en Bygningshjælp paa 2000 Rdl., og allerede 1761 var de nedbrændte Gaarde genrejste.

I Maj 1762 slog Lynet ned og tændte i en Ejendom paa „Bakken“ ved Helsingørssporten. Tretten af de smaa Huse paa „Bakken“ nedbrændte, og Skaden beløb sig til 3960 Rdl.

I de 50 Aar fra Christian VI's Regeringstiltrædelse til 1780 var Hillerød, fraset at Antallet af Bygninger og Beboere var noget forøget, ikke i større Udvikling.

Omkring 1780 var Byen i det Ydre endnu væsentlig som i 1730. Mange Gaarde og Huse var i dette Tidsrum brændte og opførte paa ny, men de nye adskilte sig ikke synderligt fra de gamle, mange af dem var endnu af Bindingsværk og med Straatage.

1780 fandtes overalt Stenbro paa Gaderne, men denne Stenbro var temmelig forfalden, paa de fleste Steder ujævn, opkørt og fuld af Huller, hvorved Passagen blev vanskelig.

Med Renligheden i Byen var det kun smaat bevendt. Lottrup havde ved Vægterne givet Borgerne Tilhold om at gøre Gaderne rene hver Lørdag og om at bære Skarnet ind i deres Gaarde, men det blev kun saa som saa med Overholdelsen af dette Tilhold, og i Stedet for at bære Skarnet ind i Gaardene var der Borgere, som bar det ud og kastede det paa Gaden. Saadanne Borgere blev naturligvis mulkterede, men overfor dem, som forsømte at feje deres Gadeparter, fandt Lottrup, at det var bedre i Stedet for at idømme Mulkter

at antage Folk til at gøre Arbejdet for de Forsømmeliges Regning.

Medens Byen altsaa i det Ydre havde holdt sig temmelig uforandret i det forløbne halvthundrede Aar, lykkedes det i det sidste Par Aar af dette Tidsrum at gennemføre nogle Reforme i det indre Styre.

REFORMER I DET INDRE STYRE. Tilskyndelsen hertil laa i Regeringens Købstadsforordninger, og Lottrup virkede ivrigt for Reformernes Gennemførelse baade ved Skrivelser til Stiftsbefalingsmanden og mundtlig, naar denne holdt Visitatser i Byen. Byfogden var ogsaa den, der mest følte Manglerne ved den gamle Ordning, fordi hans Embede blev mere og mere uoverkommeligt.

Inddrivelsen af Skatterne faldt ham meget besværlig, Borgerne paadrog sig flere og flere Restancer, og naar Lottrup kom for at pante, fandt man paa allehaande Paaskud for at slippe. Bl. a. nægtede man sig hjemme, og Lottrup vilde nødig benytte „Kongens Nøgle“, d. v. s. med Magt skaffe sig og Vidnerne Adgang til Hjemmene.

Var der et eller andet, om hvilket der skulde forhandles med Borgerne, var det ogsaa besværligt at samle dem alle paa Tinghuset. Der var vistnok mange Vrøvlehoveder mellem de uoplyste Menesker, og det lettede naturligvis ikke Forhandlingerne.

Byfogden maatte ogsaa selv besørge de fleste af Kæmnerens Forretninger, thi de skiftende Borgere, som hidtil havde røgtet dette ulønnede Hverv, kunde næppe skrive deres eget Navn endsige affatte et ordentligt Regnskab. Det maatte Lottrup besørge, og Kæmnerens Arbejde indskrænkede sig saa til at modtage og udbetale Penge. Selv til ganske almindelig Budtjeneste havde Lottrup ikke andet Medhjælp end Vægterne, iøvrigt maatte han klare sig med to blandt Borgerne udvalgte Mænd, som han brugte som Vurderingsmænd ved Auktioner, Vitterlighedsvidner o. l.

Han foreslog derfor at ansætte to Politibetjente og at reformere Vægterinstitutionen.

Vægterne kunde ikke overkomme det natlige Tilsyn i Byen, og de klagede med god Grund over, at deres Løn fremdeles var afhængig af, hvad hver enkelt Borger vilde give dem.

Lottrup foreslog foruden de to Politibetjente at ansætte tre Vægtere. De skulde skiftevis afpatrouillere hver sit Distrikt, og Byen blev i den Anledning delt i tre Distrikter, nemlig fra „Trolde“- og Mølle-

porten til Slusen, fra Slusen til Musikant Wiinholt og ad Helsingørs-
gaden til Hjørnet ved Borgeren *Enkel Snedkers* Hus, og endelig fra
Helsingørsporten og op ad „Bakken“ samt ad Mørkegade forbi den
latinske Skole og *Bidstrups* Huse.

Vægterne skulde ogsaa have bestemt Løn, nemlig 3 M. ugentlig fra
1. April til ultimo September og 4 M. ugentlig fra 1. Oktober til ul-
timo Marts. Desuden skulde de hvert Aar have et Par Sko og hvert
tredie Aar „en Kiortel og Karbudse“.

Udgiften til Beklædningen skulde inddrages under Byens almin-
delige Udgifter, hvorimod Pengelønnen skulde lignedes paa alle Bebo-
erne, gejstlige og verdslige, efter Udstrækningen af enhver Ejers eller
Beboers Grundareal. Derimod bibeholdtes den gamle Ordning, at
Vægterne selv skulde opkræve Lønnen.

Omkring 1778 gennemførtes ogsaa andre Reformers, som stillede
Hillerød mere lige med de andre Købstæder.

Borgerskabet samledes nævnte Aar og valgte „efter nøjeste Over-
læg“ fire af „de ældste og fornuftigste“ af Borgerne til Borgerskabets
Repræsentanter.

Disse Repræsentanter eller, som de ogsaa kaldtes, Formænd skul-
de i enhver Henseende virke for Byens Bedste, de skulde paa Bor-
gernes Vegne forhandle med Byfogden, bistaa ham, naar det gjordes
nødvendigt, og afgive Betænkning om de Sager, som blev dem fore-
lagt.

Til at beklæde dette ærefulde Hverv valgtes *Albrecht Abel, Jørgen
Maahr, Jens Kiersgaard* og *Henrich Simonsen*.

De fire Mænd blev sammen med Byfogden straks enige om at an-
tage en fast lønnet Kæmner, noget ogsaa Stiftsbefalingsmanden ved
sin Visitats 1. September havde befalet. Lønnen var dog lille. Den
fastsattes til 20 Rdl. aarlig samt 4 Rdl. til Skrivematerialer.

Som Kæmner valgtes Henrich Simonsen, om hvem Byfogden
skrev, at han var nogenlunde skrive- og regnskabskyndig og desuden
en fornuftig Mand.

I disse Aar betød ogsaa den faste militære Indkvartering en For-
andring for Byen. I Anledning af denne forestaaende Indkvartering
drøftede man Købet eller Opførelsen af en større Ejendom til Kaser-
ne, og der faldt ved denne Lejlighed en Bemærkning om, at dersom

Byen ikke kunde bruge Bygningen i militært Øjemed, kunde den maaske anvendes til Raadhus.

Alt dette, der altsaa brød frem i Slutningen af den Periode af Hillerøds Historie, som foran er skildret, er ligesom et Varsel om en ny Tid.

De Reformers, som blev gennemførte, var vel ikke store, men det kan dog siges, at de var som en lille svag Spire til fremvoksende kommunalt Bystyre.

FREDENSBORG

HOFFETS Ophold i Nordsjælland medførte paa flere Maader Ulemper og Besvær for Befolkningen, særlig for Bondestanden, men der var dog ogsaa forbundet Fordele med Hofbesøg, og det var et stort Tab for Hillerød, da Frederik IV 1722 opgav sin Sommerbolig paa Frederiksborg og gjorde det nyopførte Fredensborg til Sommerresidens.

Ved Regeringsskiftet 1730 var det da kun otteaarige Fredensborg endnu et lille uanseligt Jagtslot, men under Christian VI og Frederik V blev det, som bekendt, stadig ved store, nye Tilbygninger udvidet, indtil det som Enkedronning Juliane Maries Enkesæde ved *Harsdorffs* Ombygning 1772 fik den Skikkelse, det endnu har bevaret.

Christian VI tog i sine første Regeringsaar Fredensborg i stadig Brug. Her som paa de andre Sommerslotte følte han sig meget generet af Betlere, som, saasnart det rygtedes, at Hoffet var flyttet ud, strømmede til fra alle Kanter. Allerede under sit første Fredensborgophold i 1731 ytrede Kongen sig „helt fortrydelig og unaadig“ om Betlerne og sagde, at han følte sig som omringet af en Garde af saadanne Folk.

Regimentsskriver *Juel* maatte antage nogle Mænd, som skulde jage Betlerne bort,¹ men det var ikke let at blive af med dem, og man drøftede derfor en Plan om til Anbringelsen af Tiggerne at oprette et Tugt- og Manufakturhus i Amterne i Lighed med det, der fandtes paa Møen og i Viborg. Amtmanden foreslog først at anvende de tidligere omtalte Garderstalde i Hillerød hertil, senere udpegede man en Byggegrund ved Asminderød, og denne blev endogsaa planeret af Bønderne, men videre kom det ikke med denne Sag.²

Forbindelsen mellem Fredensborg og Hørsholm, hvor Christian VI havde boet som Kronprins, og hvor han ogsaa som Konge, efter at hans Svigermoder, Markgrevinde *Sophia Christina* af Brandenburg-Culmbach den 23. August 1737, var afgaaet ved Døden paa Fredensborg, jævnlig tog Ophold, faldt ham besværlig. Det er hidtil antaget, at Fredensborg-Hørsholmvejen først blev anlagt af *Marmillod* i Tiden omkring 1764, men Skrivelser i Amtsarkivet viser, at Christian VI allerede 1742 gjorde Begyndelsen, idet han det nævnte Aar lod anlægge en Allé fra Fredensborg til Heslerød Bro. Alléen blev beplantet med 576 Stk. Asketræer, et Arbejde, som Slotsgartner *Hertz* ledede.

Bønderne i Asminderød og Lønholt maatte til Alléen afgive en Strimmel af deres Jorder, og herfor blev der ydet dem Erstatning³.

Beboerne af Rogaarden fik ligeledes Erstatning i Form af 12 Læs Hø aarlig for et Stykke Eng ved Skipperhuset, som de i Frederik IV's Tid havde afstaaet til Græsning for Dronningens Køer. Senere søgte man en bedre Græsgang til Sophie Magdalenes Køer og valgte hertil Ebbekjøbs Vang, i hvilken der 1732 blev bygget et Hus til den, som havde Opsyn med Køerne.^{4, 4b}

I Frederik V's Tid var Fredensborg stadig Hoffets Sommerresidens, og Hoffet var naturligvis fremdeles i højeste Grad interesseret i Forbindelsen med Omverdenen. Posten fik man to Gange om Ugen over Hillerød, hvor Postmesteren, *Hans Madsen Bang*, i den Anledning maatte holde en Hest⁴.

Medens den almindelige Færdsel mellem Hillerød og Fredensborg stadig gik over Grønholt, benyttede Hoffet og hvad Hoffets var Kongevejen, den nuværende Frederiksborgvej, af hvilken den nuværende „Hegels Vej“ endnu var et Led. „Hegels Vej“ kaldtes, efter at Landinspektør *Roose* noget senere havde reguleret Slotsgade, „forrige Vej“.

Man beundrede dengang som nu Frederiksborgvejens Naturskønhed, og Hoffet færdedes ofte til Hest, til Vogns og til Fods paa den.

STENHOLT MØLLE. Ad Frederiksborgvejen var den idyllisk beliggende Stenholt Mølle ofte Maalet for Hoffets Spadsereture, og da Mølleren *Nikolaj Flesborg* og senere dennes Søn drev Beværtning i Møllen, blev denne et Bedested paa Turen.

Møllerens Beværterbevilling skrev sig dog ikke fra Hofkavalerernes Trang til paa Spadsereturene at slukke Tørsten, men skyldtes den Omstændighed, at hans Møllegæster kun til visse bestemte Tider i hvert Tilfælde ikke uden ad lange Omveje kunde komme til og fra Møllen paa Grund af de laasede Porte, som af Hensyn til Kongens Hø- og Stutterivange omgav den.

Flesborg maatte, hedder det 1740, for at have nogen Næring give sine Møllegæster „en liden fornøden skienck af Øl og Brændevin i den Tid, de opholdt sig ved Møllen, hvor de paa Grund af de besværlige Vejforhold gerne blev, til de var ekspederede“³.

Møllen brændte 1747, og Flesborg bragtes derved i en ynkværdig og beklagelig Tilstand. Hans Tab ved Branden blev opgjort til 4200 Rdl., og desuden hæftede han for en Gæld paa 2350 Rdl., hvoraf Størstedelen var prioriteret i Møllen og de øvrige Bygninger. Han androg Kongen om Hjælp, og Amtmanden anbefalede at give ham Bygningstømmer af Skoven saavel som at give ham Tilladelse til en Kollekt overalt i Sjællands Stift. Han fik ogsaa Lov til at beværte Møllegæsterne med Drikkevarer af eget Fabrikat³.

Da Nicolaj Flesborgs Søn, *Søren*, i 1773 søgte Bekræftelse paa Faderens Privilegium, motiverede han Andragendet med, at adskillige fra Hoffet paa Fredensborg om Sommeren foretog Spadsereture derfra til Møllen. De havde fundet Behag i Stedet, hvor de kunde blive beværtede med en og anden lille Forfriskning⁶.

At Hoffet vaagede over Frederiksborgvejens Skønhed fremgaar ogsaa af, at Kongen forbød at rejse Bygninger langs Vejen, dog blev naturligvis Vangehuset „Porthus“, som brændte den 29. Juni 1749, straks genopført⁵.

1751 blev der med Hoffets Ture for Øje anlagt en ny Vej fra Skipperhuset langs Esrom Sø til Sørup By. Der var paa denne Strækning adskillige Huller og Moradser, som maatte opfyldes⁷.

BØNDERNES KØRSLER FOR HOFFET. Hoffets Ophold og de mange Byggearbejder var til meget Besvær for Bønderne, særlig i de nærmest liggende Byer, og man havde Forstaelsen af, at man ikke kunde fordre alt Arbejdet af dem som Hoveri, men at man i hvert Tilfælde delvis maatte yde Betaling.

Det var allerede i Frederik IV's Tid bleven bestemt først at ni,

senere at tyve til fireogtyve Bøndervogne om Ugen skulde holde parat til at afhente Varer til det kgl. Køkken og andre Ting, som med Holmens Fartøj blev sendt fra København til Sletten, og at der herfor skulde betales Bønderne 2 Mark for hver Kørsel, ligesom der ogsaa skulde ydes dem en lille Betaling, naar de blev sendt fra Fredensborg til København, uden at Køretøjerne blev afløst undervejs.

I Februar 1740 fastsattes den Betaling, der skulde ydes Bønderne for Fadebursrejserne, til 1 M. for hver Mil, og 1745 blev det bestemt, at de ogsaa skulde have Betaling — 12 Sk. pr. Mil — for Materialkørslerne⁸.

For 1745—46 beløb det sig til ialt 2519 Rdl. 12 Sk.⁸, for 1756—57 til et lignende Beløb.

Ved de mange Kørsler havde Bønderne ogsaa faaet deres Vogne ødelagt, og Amtmanden bad derfor om, at der maatte blive udvist Eg og Bøg til Istandsættelsen².

I 1758 angaves Tallet paa de Bøndervogne, der havde kørt Bygningsmaterialer til Fredensborg, til 718², og 28. Juli 1764 skrev Amtmanden, at netop nu, som Bonden stod overfor Høsten, fordredes der 300 Vogne til at køre Tømmer fra Sletten og 1000 Vogne til Transport af 10,000 Mursten fra Nivaa til Fredensborg. Den 4. August s. A. blev der sendt 500 Vogne til Nivaa, men da de kom dertil, var Stenene ikke færdige og kunde ikke faas de første fjorten Dage. Amtmanden klagede herover og paatalte ogsaa i en Skrivelse til A. G. Moltke, at nogle pommerske Bjælker, som Bønderne skulde hente i Sletten, ikke var overskaarne, og at Bønderne selv maatte skære dem over, inden de kunde have dem paa Vognene⁹.

Den 28. December 1764 hedder det, at 2698 Rdl., som Bønderne skulde have for Transporter i 1758—62, endnu ikke var betalte. Kongen havde, forinden han rejste fra Fredensborg, givet Tilsagn om, at Regningen skulde blive betalt, og havde befalet Amtmanden at underrette Bønderne herom. Gram bad derfor Kammeret om at anvise Beløbet⁹.

FRA DYREHAVE TIL PARK. Ved Fredensborg Vangs Omdannelse fra Dyrehave til Park blev Bønderne kun anvendt lejlighedsvis og til særligt Arbejde, saaledes maatte 200 Bønder, da Arbejdet 1752 blev paabegyndt, jage Vildtet ud af Vangen¹⁰, og 1762

maatte de sætte en Stenindhegning omkring Parken paa de Steder, hvor Stakitterne stødte mod Jorden, for at forhindre Harerne i at komme ind⁸.

Det er en Selvfølge, at der efter Skovens Omdannelse til Park heller ikke mere maatte græsse Husdyr derinde.

Hoffet havde et Slakteri paa Slottet, og Hofslagteren, *Jens Hou*, havde altid mange Kreaturer gaaende paa Græs, saa han kunde slagte dem efterhaanden, som de skulde bruges. Det drejede sig ikke om saa faa Dyr, et Aar var der saaledes 4 Stude og 50 Lam. Slagterens Kreaturer havde hidtil græsset i Dyrehaven, men Amtmanden maatte 1764 skaffe Plads til dem i de Slottet nærliggende Skove⁶. Det var ikke saa nemt, thi der var i Forvejen mange Kreaturer paa Græs i disse, saaledes havde Slotsbetjentene 35 Køer gaaende i Tulstrup Vang.

Samtidig med Dyrehavens Omdannelse blev Fredensborgs Grund forøget med et Areal af Endrup Bys Jord. Det var Kongens Hensigt i Forlængelse af „Brede Allé“ i den nyanlagte Park at anlægge en Allé fra „Fredensborg Slots- og Lysthave“, som Vangen nu kaldtes, over den nævnte Jord⁹, og det udenfor Slotshaven liggende Vangehus blev i den Anledning flyttet².

For Afstaaelsen af Arealet fik Bønderne Erstatning^{11b}. Det drejede sig om 17 Høveders Græsning, og Amtmanden foreslog at sætte Erstatningen til 1 Rdl. aarlig pr. Høvede, saa Bønderne kunde leje sig Græsning andet Steds².

Ved Anlægget af Parken blev den lille paa Pæle byggede Pavillon, der fandtes, hvor Kongebroen nu ligger, fjernet. Den var i Aarenes Løb bleven ødelagt af Vandet i Søen, uagtet man havde gjort meget for at redde den. Man havde saaledes anbragt en Sluse ved Fiskebrohus, gennem hvilken Esrom Sø, naar Vandstanden blev for høj, kunde faa Afløb, men i regnfulde Somre steg Vandet saa meget, at man maatte udgrave Afløbet. Esrommøllerens og Dronningemøllerens Enge kom derved til at staa under Vand, og de forlangte naturligvis Erstatning.

Møllerne kunde af samme Grund ikke mere samle og opstemme Vandet⁴, og man maatte da give dem begge Tilladelse til at opføre Vejrmøller, men mente dog, at de ikke formaaede det¹¹, og der hen-

gik ogsaa endnu en Del Aar, inden en Vejrmølle blev bygget ved Dronningemøllen.

ENKEDRONNINGENS BOLIG PAA SLOTTET. Medens Amtsarkivet ikke — fraset, hvad der vedrører Bøndernes Hoveri — indeholder noget om de store Udvidelsesarbejder paa Slottet eller om Dyrehavens Omdannelse til Park i Tiden indtil Harsdorffs Ombygning af Slottet, beror der i Arkivet en Protokol, i hvilken der findes en ikke hidtil fremdraget Oplysning om, hvorledes Enkedronning *Juliane Marie* efter Ombygningen 1772 indrettede sin Bolig paa Slottet¹². Protokollen viser nemlig, at Enkedronningen udvidede sin oprindelige Lejlighed i Hovedslottet med Førsteetagen i den Hovedbygningen nærmest liggende Fløj af den af Harsdorff indrettede „vestre Ottekant“. Denne Fløj kaldes i Protokollen „Hendes Majestæt Dronningens Fløy“.

Harsdorff havde, som man endnu paa Stedet kan overbevise sig om, indrettet det saa praktisk, at Enkedronningen ugenert og uset ad en skjult Gang kunde bevæge sig fra sine Værelser i Hovedslottet til sin Lejlighed i Fløjen. Fra hendes Audiensværelse (nu Jourværelset) førte en Dør ud til den skjulte Gang. Døren er nu tilmuret, men der ses endnu tydelige Spor, bl. a. et Hængsel, af den.

Efter Ombygningen omfattede Enkedronningens Lejlighed hele den vestlige Del af Stueetagen i Hovedslottet, nemlig Audiensværelset, det bagved liggende Værelse (i nyere Tid: Kongens Audiensværelse), i hvilket de Familieportrætter, som nu er indfattede i Panelet i det nordvestlige Hjørnekabinet, dengang fandtes; endvidere hendes oprindelige Soveværelse og Bibliothekets tre Værelser samt endelig Hjørnekabinettet, som, da Kongen levede, kaldtes Frederik V's Hjørnekabinet, men desuden benyttede hun personlig i Fløjen tre Værelser, der altsaa som nævnt ved den skjulte Gang bag Audiensværelset stod i Forbindelse med Lejligheden i Hovedslottet.

Disse Værelser betegnes som „det trekantede Værelse“, hvis ejendommelige Form ogsaa endnu er bevaret, „No. 1. Et Kabinet nest ved“ og „No. 2. Hendes Majestæts Sovekabinet“.

Ved denne Udvidelse af Lejligheden opnaaede Enkedronningen, der hidtil kun havde haft Eftermiddagssol i sine Værelser, ogsaa at nyde godt af Morgen- og Formiddagssolen.

Dronningens nye Værelser var naturligvis smukt udstyrede med Dørstykker forestillende „et antikt Hovede“, „Urne med Løvværk og Rosetter“ o. l. Tapeterne var af Papir med hvid Bundfarve, grønne Striber og et violet Baand med nedhængende Blomsterkurve.

I Værelserne stod foruden kostbare Møbler en Del Genstande fra den kgl. Porcelænsfabrik, Portrætbuster af Arveprinsen og Enkedronningen selv m. m. I det op til Sovekabinetet stødende Værelse boede formentlig hendes Kammerfrue, Madam *Jacobi*.

BEBYGGELSEN UDENFOR SLOTTET. Ligesom med Slot og Have foregik der i det omtalte Tidsrum en stor Forandring med det udenfor Slottet liggende Areal, Grunden paa hvilken Byen rejste sig.

Det kan med Sikkerhed siges, at denne Grund endnu i Frederik IV's Tid var en Bøgeskov, thi hver Gang der i Christian VI's og Frederik V's Dage skulde rejses et nyt Hus paa den, angives det, hvormange — snart mange, snart færre — Bøgetræer der maatte fældes for at skaffe Plads til Bygningerne.

Frederik IV havde ladet de Hytter, der i hans Tid var bleven byggede i Skoven, fjerne,¹³ og siden, skrev Amtmanden 1731, har det ikke været nogen tilladt at bygge der⁴.

Dette er nu ikke helt rigtigt, thi Aaret før Kongens Død laa der foruden de gamle Rogaardshuse to Bygninger, nemlig Tømrermester *Bars* Gaard, nu „Prinsen“, og et Hus ved Dammen (Bagerdammen) udenfor Slottes Indkørsel, som en Mand ved Navn *Lars Esmarch* (Jesmark?), der var Marketender for de paa Arbejde ved Slottet og som Vagtmandskab udkommanderede Soldater, havde rejst 1729.

Overfor Esmarchs Marketenderi laa den lille i vor Tid til et Anlæg med Mindestenen om Tohundredeaarsdagen for Slottets Opførelse indrettede Trekant. Her stod i Christian VI's og Frederik V's Tid tre Bøgetræer, og Bønderne benyttede Pladsen til Holdeplads, naar de i Kongerejser var paa Fredensborg.

Vanskeligheden ved at skaffe Plads til de ved Slottet nødvendige Folk har vel bevirket, at Christian VI maatte bryde med Faderens Princip og give en og anden Tilladelse til at bygge paa Grunden. Adskillige smaa Funktionærer, Brændehuggeren, Klokkestilleren, Materialkuskene, Vægterne, o. s. v. fik Lov at bygge i Overdrevssko-

ven, men i Begyndelsen toges der Hensyn til, at disse Huse kom til at ligge saaledes, at de saa lidt som muligt brød Karakteren af Slotstets Omgivelser.

Da saaledes en Muremester *Schleicher*, som i et Par Aar havde haft Reparationsarbejdet ved Slottet, fik Lov at bygge 40 Skridt fra Marketenderen Lars Esmarchs Hus, skrev Amtmanden, at man godt kunde give Schleicher Tilladelsen til at bygge, da „det i den Dal ej synderlig af det høj kongelige Herskab kan ses“. ⁴

Christian VI lod ogsaa selv et Par Huse bygge paa Overdrevet, først 1741 en Bolig med tilhørende Heste- og Kostald m. m. til Kapellanen, *Erik Sørensen Lemming*, der havde Husstand, og som derfor ikke som de tidligere Kapellaner kunde bo i Præstegaarden, senere — 1744 — endnu et „Præstehus“, denne Gang til Fyrstinden af Ostfrieslands tyske Hofpræst³. Fyrstinden boede paa den Tid i Marskalsbygningen, og da Medlemmerne af hendes Hofstab alle var tyske, blev der prædiket paa tysk i Slotskirken ¹⁴.

Den overfor sin Svigerinde altid saa galante Konge afhjalp Savnet af en passende Bolig til hendes Præst, og Egnens Bønder maatte planere og hegne Haven omkring den. ³

Det var dog først i Frederik V's Tid, at Byggeriet rigtig tog Fart, at det ene Hus efter det andet blev rejst, snart af vekslende Murer- og Tømmermestre ved Slottet og snart af Kongen selv.

JÆGERGAARDEN. Frederik V paabegyndte saaledes 1747 Opførelsen af den nye, anselige Jægergaard.

Efter at den lille Jægergaard i Hillerød 1733 var brændt og den gamle Jægergaard der i Byen ubrugelig, havde man foruden Jagt-etatens Hovedsæde paa Jægersborg endnu to Jægergaarde i Nord-sjælland, nemlig en ved Nyrup og en ved Jægerspris.

Jægergaarden ved Nyrup var dog allerede 1733 saa forfalden, at man ikke uden Fare kunde bo i den, og Jægergaarden ved Jægerspris gjorde kun ringe Nytte, da der ikke fandtes Hjorte ved Jægerspris undtagen i Dyrehaven, hvor de ikke maatte jages.

Frederik V besluttede derfor straks efter Regeringstilrædelsen, at Jægergaardene ved Nyrup og Jægerspris skulde nedlægges og en ny opføres ved Fredensborg.

Regimentsskriver *Rasch* havde faaet opspurgt en Mand, som af

nogle Fag af den gamle Bygning i Nyrup vilde indrette et Gadehus og af dette og Gaardspladsen svare en aarlig Afgift til Kongens Kasse, Resten blev udbudt ved Auktion, og der blev kun budt 93 Rdl. 1 M. 11 Sk. for den⁵.

Jærgaarden ved Jægerspris skulde nedlægges. Kammeret skrev i Efteraaret 1747 til Amtmanden, at han skulde lade Materialerne føre til Fredensborg, hvorhen der ogsaa skulde føres Kampesten, Kalk, Mur- og Tagsten, og alt dette skulde besørges af Frederiksborg og Kronborg Amters Bønder, Endvidere skulde Entreprenøren, Tømrermester Bars, og hans Folk have fri Befordring fra Fredensborg til Jægerspris og tilbage. Bars anslog Transporterne til at omfatte 4000 Bønderlæs.

Alt dette, skrev Gram, kan i disse besværlige Tider ikke gøres uden yderligere at svække og ruinere de fattige Bønder. For de, som boede længst borte, vilde det dreje sig om Rejser paa 6, 8 à 10 Mil. Gram var „forsickret at D. K. M. er altfor øm og naadig over at Grave disse Districters fattige beboere med saa stor og betydelig Transport“. Forinden han vilde foretage videre, bad han Kammeret tage i Betænkning, om Bønderne ikke kunde lettes. Han vidste dog ikke selv at foreslaa andet, end at lade Bønderne fra Jægerspris og Svanholm føre Materialerne over fra Færgestedet til Fjordens anden Side, efterhaanden som Bygningen blev nedbrudt. De nærmest boende Bønder kunde saa ved indtrædende Frost føre dem derfra til Fredensborg. Hvad Bønderne ikke kunde overkomme at køre, kunde saa ved Skibslejlighed ad Søvejen føres til Sletten, hvor Kronborg Distrikts Bønder kunde afhente det⁵.

Den store nye Jærgaard, i hvilken der bl. a. var Plads til 45 Heste, blev opført paa det Areal, hvor Ejendommene Jernbanegade Nr. 7, 9 og 11 ligger i vore Dage. Huset Jernbanegade Nr. 9 er endnu en lille ombygget Rest af den oprindelige Jærgaard.

Samtidig med Opførelsen af Gaarden blev der anlagt en Vej, som førtes til Dyrehaven eller Koplén, som Slotshaven dengang kaldtes. For Enden af Vejen ved Dyrehaven fandtes en Port, „Midterlinieporten“, og indenfor denne en bred Vej, som strakte sig gennem hele Dyrehavens Midterparti og kaldtes Midterlinievejen. Den nyanlagte Vej, som nu hedder Tinghusvejen, kaldtes dengang Jagtvejen, og Bakken kaldtes „Jægerbakken“ eller „Bjergét bag Jærgaarden“⁵.

Jægergaardens Grund stødte til Vejens ene Hjørne, paa det modsatte laa Kapellanboligen, som imidlertid nu blev ombygget og indrettet til Bolig for Overjægermester v. Gram, og som fremtidig kaldtes Overjægermesterens Gaard.

Foruden Jægergaarden lod Frederik V ligeledes det endnu eksisterende Havremagasin i Slotsgade opføre.

Ved Bebyggelsen af Overdrevet brugte man den Fremgangsmaade, at Regimentsskriveren og, naar det gjaldt kgl. Bygninger, Amtmanden selv tog Pladserne, der ønskedes bebyggede, i Øjesyn.

Pladserne blev opmaalte, og Regimentsskriveren forelagde hver enkelt Sag paa de Møder, som kaldtes Ryttersessioner, og som holdtes paa Frederiksborg. Paa disse Møder fastsattes ogsaa den aarlige Afgift, 2 à 4 Rdl., som de Folk, der agtede at bygge, skulde svare af Grunden. Sagerne blev derefter med Amtmandens Erklæring sendt Kammeret til kgl. Resolution.

Ved Anvisning af Byggepladserne søgte man at bevare saa mange af de skønne Bøgetræer som muligt.

Amtmanden ytrede af og til sin Betænkelighed ved, at det tillodes navnlig flere fattige Folk at opføre smaa Steder paa Overdrevet, thi skrev han, saadanne Folk evnede ikke at „opføre nogen skickelig Bygning“. Flere Huse vilde ogsaa bevirke, at Slottet „vilde betages sin prospect“, og Skoven, som var den største „Zirat“ for Stedet, vilde efterhaanden blive ødelagt⁵.

Overjægermester v. Gram henstillede ogsaa ikke at opføre flere Ejendomme ved Kongevejen fra Fredensborg til Asminderød, fordi denne Plads var det eneste Sted mellem Frederiksborg og Kronborg Amter, hvor Vildtet „kunde have sin Vexling“, og saafremt samme Plads blev fyldt med Huse, vilde saavel Skoven som Vildtbanen lide meget derved⁶.

I Sommeren 1762 lagde Frederik V selv Mærke til, at de Træer, som endnu stod, begyndte at sygne hen og gaa ud. Han havde god Forstaaelse af, at dette ikke gik naturligt til, men at det var Beboerne, som gjorde deres Bedste for at ødelægge Træerne. Navnlig var Udrideren, *Ole Larsen*, slem ved dem. Han havde til sin Ejendom faaet en større og en mindre Vang, og her havde staaet mange Træer, som var gaaet ud.

Kongen frygtede nu for, at hele Arealet skulde forvandles til aaben

Mark, og han befalede derfor Kammerjunker *v. der Lühe* og Overberider *Neppe* at se Vangene efter og tælle Træerne. Det viste sig, at der endnu stod 177 Træer i den store og 28 i den lille Vang. Ole Larsen fik saa den Besked, at han for hvert Træ, der fremtidig gik ud, fordi han pløjede for nær eller af anden ham tilregnelig Aarsag, skulde bøde en Speciedukat, og han maatte naturligvis ikke selv have de udgaaede Træer⁸.

Byens Opvækst gik ikke blot ud over Træerne, men ogsaa over Bønderne i Asminderød, som efterhaanden blev berøvet mere og mere af deres Græsning. Overdrevet var ganske vist stort, men en Del af det var begroet med Enebærris, og naar man efterhaanden indhegnede snart et snart et andet Stykke af Jorden, blev Græsningen stadig ringere, saa Bøndernes Kvæg om Sommeren „af Sult fast Creperer“.

Det gik ikke an. Bønderne maatte jo svare Skatter af deres Fæstegaarde, derunder ogsaa Brugsretten til Overdrevet. I Aaret 1760, da det blev særlig slemt, fordi de ogsaa blev udelukkede fra Græsningen paa Grønholt Overdrev, hvortil de heller ingen Berettigelse havde, maatte Amtmanden lade foretage en Taksationsforretning over de indtagne Jorder, saa Bønderne kunde faa Erstatning². 1766 anbefalede han at overlade Bønderne i Asminderød og Vexebo den Del af Ebbekjøb Vang, som kaldtes Knorrenborg, til Græsning⁹.

Trods al Modstand var Overdrevet udenfor Slottet altsaa mod Slutningen af Frederik V's Regering blevet forvandlet fra Skov til By.

SLOTTETS EMBEDSMÆND OG FUNKTIONÆRER. Ved Regeringsskiftet 1730 var Kristian Hertz Slotsforvalter paa Fredensborg. Han havde faaet Embedet efter *Kremer*, var ligesom sidstnævnte ogsaa Gartner og havde ikke blot Tilsynet med Lystanlægget, men ogsaa med Dyrehaven. Han modtog hvert Aar Hø til Vinterfodring af Vildtet, men blev 1746 fritaget for denne Del af sin Virksomhed, idet det nævnte Aar blev overdraget Skovrider *Mads Pedersen* i Gurre fremtidig at tage sig af Vildtet⁵.

Efter Hertz blev *Karl Friedrich Döllner* 1752 Slotsforvalter og Gartner paa Fredensborg, og han afløstes ved sin Død 1765 af *Adolf Voss*⁹.

Foruden Hertz var ogsaa Menagerimester *Schambach* og Fasan-

mester *Kirchner* ansatte paa Fredensborg ved Regeringsskiftet 1730. Gamle Schambach havde, da han 1767 afgik ved Døden, været ansat ved Slottet i 45 Aar. Hans Navn er endnu knyttet til den Allé i Slotshaven, ad hvilken han ofte drev sine Ænder og Svaner til Esrom Sø, hvor Hoffet morede sig med fra Baade at skyde de tamme Dyr.

Fasanmester Kirchner var blandt dem, som tidligst fik Lov til at bygge paa Overdrevet. Han opførte en Ejendom, som i noget udvidet og forandret Skikkelse endnu eksisterer. (Jernbanegade Nr. 20.)

Da han døde, afløstes han af *Johan Gotlob Klug*, som tillige ved Schambachs Død overtog Stillingen som Menagerimester, men dette havde ikke stor Betydning, thi det egentlige Menageri afsluttede sammen med Schambach sine Dage. Bygningen blev nedrevet, og Stedet, hvor den havde staaet — den nuværende Rosenø i Særhaven — blev indrettet til Ænder. Klug havde, før han kom til Fredensborg, staaet i kgl. Tjeneste, idet han havde været ansat som „Uhrhønsopvarter“.

Urhønsene var anbragt i en ved Nyrup liggende Gaard „Bierkhønsegaarden“. Ved Klugs Ansættelse som Fasanmester blev dette Hønseri nedlagt, og Gaarden overtoges af en af Hillerødborgeren Jacob Abels Sønner, *Gyntelberg Abel*². Senere skænkede Kongen den til Kammerjunker *v. Krogh*, efter hvem den fik Navnet „Kroghenberg“, under hvilket Navn den endnu eksisterer.

Blandt Bestillingsmændene var ogsaa en Fuglefænger, *Hans Jørgen*. Han fik 1732 Tilladelse til at bygge en Fuglegaard og opførte Fuglefængerhuset, den senere under Navnet „Zoar“ bekendte Ejendom i Skipperalléen.

Kantoren ved Slotskirken boede paa selve Slottet. Han hed *Sigismund Neve* og karakteriseredes af Amtmanden som „en redelig Skickelig Mand“. Han var tillige Materialforvalter, en ved de nordsjællandske Slotte ny Stilling, som Amtmanden fik oprettet i 1731. Naar der før den Tid ved de kgl. nordsjællandske Bygninger skulde udføres Smaareparationer, som krævede større Udgift end 10 à 12 Rdl., havde man anvendt en meget besværlig Fremgangsmaade. Der skulde i saadanne Tilfælde først forfattes et Overslag, som skulde sendes Overlandbygmesteren til Revision og derefter forelægges Kongen til Resolution. Disse Omsvøb bevirkede, at der ofte hengik

1 à 2 Maaneder eller mere, inden man kom i Gang med Arbejdet, og det viste sig da ofte, at en lille Skade, som, dersom den straks var bleven afhjulpen, havde medført en ringe Bekostning, i Ventetiden var bleven saa stor, at den krævede den dobbelte Udgift. Amtmanden fik derfor gennemført, at man anskaffede et Forraad af Tømmer, Sten og Kalk, saa man straks kunde foretage saadanne Reparationer, og til at føre Tilsyn hermed og holde Regnskab herover ansattes Materialforvalteren⁴.

Som Slotskantor efterfulgtes Neve af *Johan Gyrring*.

Da Kantoren omsider ogsaa maatte paatage sig at undervise Slotsfunktionærernes Børn i Kantorboligen paa Slottet, kunde Kantorstillingen ikke mere forenes med Stillingen som Materialforvalter, og i sidstnævnte ansattes da en Student ved Navn *Nicolai Hornemann*.

SKOLE OG KIRKE. Efterhaanden som Byen voksede, og Antallet af Beboernes Børn steg, medførte det naturligvis Ulemper at have de mange Børn paa Slottet. Kongen købte derfor et Hus (nu Gartnerstræde Nr. 4) og lod det indrette til Skole, og som Skoleholder ansattes en Mand ved Navn *Bruun*. Skolehuset blev vedligeholdt for Kongens, senere for Enkedronning *Juliane Maries* Regning^{6 og 9}.

I kirkelig Henseende hørte Beboerne paa Fredensborg oprindelig dels til Slotskirken, dels til Asminderød Kirke. Dette var nærmere præciseret ved et Reglement af 9. Maj 1735. Ifølge dette hørte de kgl. Betjente og de, som var beskikkede til at forrette Arbejde i kgl. Tjeneste, deres Familier og Tjenestefolk, samt Vangemændene i Dalenborghuset og Kirkeledshuset, til Slotsmenigheden, men hvis nogen, som ikke var i kgl. Tjeneste, opholdt sig hos dem, skulde saavel disse som andre, der boede ved Slottet eller i Rogaardshusene, høre til Asminderød Kirke.

Der stod intet i Reglementet om de kgl. Betjentes Enker, men Amtmanden mente, at de, saafremt de boede i Slottets Bygninger, burde høre til Slotskirken, hvorimod de, naar de flyttede ud paa Amtets Grund, skulde høre til Asminderød Menigheder².

Dette gav Anledning til en evindelig Strid om Offeret mellem Kantoren ved Slotskirken og Degnen i Asminderød⁵.

Hver Gang der var Bryllup eller Barselkirkegang i Slotskirken, kæmpede Kantor og Degn bravt om Byttet, og Amtmanden maatte

jævnlig mægle Forlig eller stille Forslag om en eller anden Nyordning, men intet hjælp, førend Kongen i Januar 1759 resolut resolve-rede, at fra nu af skulde alle ved Fredensborg værende og herefter kommende Beboere uden Forskel høre til Slotskirken².

Asminderød Degnekald var et af de bedste paa Eggen, hed det, det kunde mageligt føde sin Mand, saa man behøvede ikke at tage Hensyn til det Tab, som *Hans Brabrand* — saaledes hed Degnen — foregav at lide².

STUTTERIET. Ligesom i Frederik IV's Tid var en Del af Stutteriet fremdeles knyttet til Slottet. I den lange Staldbygning stod som Regel hver Vinter et halvhundrede Heste opstaldede.

Stalden forestodes af en Foderknægt, hvem Frederik IV for at bøde paa Mandens ringe Løn havde givet Tilladelse til at forpleje Staldfolkene og, naar Hoffet boede paa Slottet, Livgarden til Hest, som havde Vagt paa Slottet. Han havde ogsaa Tilladelse til at brygge og brænde, men da Kromanden i den privilegerede Kro 1735 gjorde Indsigelse herimod, maatte man ophæve Tilladelsen og i Stedet forhøje Mandens Løn⁴.

Det var dog stadig en daarlig aflagt Bestilling. En af Foderknægtene paadrog sig saa megen Gæld, at Enkøn blev nødt til at sælge alt sit Bohave, og dog kunde hun ikke dække Gælden. Amtmanden indstillede hende til en lille Pension af Postkassen, til fri Bolig i Fuglefængerhuset og Græsning til to Køer⁵.

I Aaret 1771, da Frederiksborgstutteriet blev betydelig indskrænket, ophørte man helt at bruge Stalden paa Fredensborg. Foderknægten, *Peder Pedersen*, blev opsagt, men fik dog fremdeles Lov til at bo i sine Stuer paa Slottet.

To Aar senere, da man atter forøgede Stutteriet, og da der blev drevet Avlsbrug paa Frederiksborg Ladegaard, og den saakaldte store Stald paa Ladegaarden brugtes til Avlingen, ansaa Amtmanden det for fornødent, at Stutteriet atter tog Stalden paa Fredensborg i Brug, og Peder Pedersen blev genantaget⁶.

KROERNE. I Byen var den privilegerede Kro den ældste Bygning. Ved Regeringsskiftet 1730 hed Værten *Trellund*. Han havde haft svært ved at klare sig, thi i Frederik IV's Tid var Næringen altfor

ringe. Da han døde, maatte man derfor ændre Betingelserne for Overtagelsen af Kroen, og Overhofmarskal *v. Witzleben*, som 1734 forhandlede med *Christian Manniche*, der blev Trelunds Efterfølger, ønskede at skaffe Kroen et Jordtilliggende. Jorden vilde man tage fra Rogaardshusenes Lodder, af hvilke Slotsforvalteren havde den ene Trediedel, den saakaldte Slotsforvalterlod, i Fæste, medens de to Trediedele var tillagt to Husmænd. Amtmanden søgte at faa disse to Mænd til at flytte, men det voldte meget Besvær. Han og Regimentsskriveren hersede med dem i to Dage, men formaaede ikke med „alleslags raisons“ at faa dem paa „flotte Tanker“. Rogaardsfolkene blev ved „med megen Vaanefuldhed og graad“ at bede om, at de maatte blive ved deres Huse og den lille Avling, som de gennem mange Aar havde anvendt saa megen Umage og saa stor Bekostning paa, og først da Amtmanden lod dem forstaa, at Kongen som Ejer af Grunden uden videre og uden at spørge dem derom kunde foretage Forandringen, gav de med megen Bedrøvelse efter. Der blev naturligvis givet dem en passende Erstatning⁴. Jorden blev saa lagt til Kroen og fulgte denne, indtil den i vore Dage blev bortsolgt, udstykket og bebygget.

Da Manniche havde haft det privilegerede Værtshus i et Par Aar, beklagede han sig over, at Asminderød Kro trak megen Næring fra ham. Amtmanden fandt dette troligt nok og henstillede, at man skulde lade Asminderød Kro købe sine Drikkevarer hos Værtshusmanden i Fredensborg i Stedet for i Hillerød, men hermed var Kromanden i Asminderød, *Henrich Seyer*, ikke tilfreds. Han gjorde gældende, at Manniches Øl var slet. Inden Sagen blev afgjort, afgik Manniche i Marts 1738 ved Døden og efterlod sig Enke og fire smaa Børn³.

Enken fik Lov til at fortsætte Forretningen og giftede sig paany med en Mand ved Navn Friedhof, som derefter blev Vært i Kroen.

I Frederik V's Tid udviklede Forholdene sig saaledes, at Asminderød Kro nu slet ikke mere kunde undværes, thi en Del af Domestikkerne og andre ved Hoffet maatte paa Grund af Pladsmangel paa Fredensborg indlogere sig i Asminderød Kro, i hvilken *Henrich Seyer* fremdeles var Vært. Det kom derfor meget ubelejligt, at denne Kro tilligemed Rytterbonden *Thomas Hansens* Gaard og 13 Huse i Asminderød nedbrændte den 17. Maj 1749.

De fleste af de nedbrændte Huse var byggede paa Præstegaardens

Jord; nogle af dem, deriblandt *Poul Steffensens* Smedie, i hvilken Ilden var opstaaet, tilhørte Krogerup Gods. Elleve af Husene var beboede, og de mange Familier blev husvilde og mistede deres fattige Bohave.

Asminderød Kro blev paa Grund af det ovennævnte Forhold hurtigst muligt genrejst i samme Størrelse — 38 Fag Hus — som den havde før Branden. De brandlidte Smaafolk kom man til Hjælp med Tømmer til Genopførelse af Husene⁵.

Friedhof var endnu Vært i den privilegerede Kro i 1769. Hans Eftermand hed *Rasmus Hansen*. Kroen blev fremdeles ogsaa i hans Tid vedligeholdt for Kongens Regning⁶.

Under Hofbesøgene havde det knebet for den privilegerede Kro med at betjene de mange Rejsende. Det hændte ogsaa, at der indløb Klager over Kroen, og efterhaanden kom man derfor til det Resultat, at lidt Konkurrence ikke vilde skade. Derfor fik et Par ældre Beboere, Tømmermester Bars' Enke og Snedkermester *Daniel Bagge*, Tilladelse til at beværte Folk, og endelig fik ogsaa en Mand ved Navn *Just Eberhardt* Tilladelse til at nedsætte sig som Værtshusholder⁶. Det var jo ikke saa faa Beværtere i en saa lille By som Fredensborg, og saa havde man desuden af Hensyn til Soldaterne en Marketender.

MARKETENDERIET. Marketenderiet beredte Autoriteterne adskillige Kvaler.

Den 25. Januar 1759 opstod der saaledes i Marketenderen *Ravns* Hus et større Slagsmaal, i hvilket nogle Bønder, Slottets Materialkuske samt nogle jyske Landsoldater, som var udkommanderede paa Arbejde ved Slottet, deltog. Slagsmaalet fortsattes i Mørket udenfor Huset, og tre af Bønderne blev saarede, en af dem, *Jens Jensen*, Nybo, saa alvorligt, at han nogle Dage efter afgik ved Døden.

Mistanken for Drabet faldt paa de kgl. Materialkuske *Lauritz Thorsen*, *Haagen Andersen*, *Søren Andersen* og *Svend Thorsen*, som alle tilligemed nogle af Soldaterne blev arresterede, ligesom der nedsattes en Kommission til nærmere at undersøge Sagen. Hen paa Sommeren søgte Materialkuskenes Hustruer Kongen om, at deres Mænd maatte slippe ud af Fængslet. For de tres Vedkommende blev Arrestationen ogsaa hævet, men den opretholdtes for *Svend Thorsen*, fordi

Soldaterne havde bevidnet, at de havde set ham slaa Jens Jensen, som stod ved sin Vogn, til Jorden. Bonden havde klaget sig og havde bedt ynkeligt for sit Liv.

Ved Højesteret blev Thorsen dømt fra Livet, og Kongen stadfæstede Dommen, men Sagen fik et Efterspil.

Thorsen sad arresteret i Esrom, og her var der en 66-aarig skikkelig Arrestforvarer, *Lydike Klog*, som ud fra sit Sinds Enfold og sit Hjertes Godhed lod Fangen, der ganske vist havde Jern paa, tilbringe Dagen i sin Stue.

Henrettelsen var berammet til den 11. April, men kort forinden, da Thorsen som sædvanlig sad i Arrestforvarerens Stue og et Øjeblik var bleven alene, saa han Lejlighed til at befri sig for Jernet og forsvinde, og trods al Forfølgning fik man ikke fat i ham.

For Arrestforvareren var det en slem Historie. Han skulde egentlig sone sin Skødesløshed med Fæstningsarbejde paa Livstid, men da han var en aldrende Mand, og da han havde Kone og tre Børn at forsørge, fik Amtmanden udvirket Benaadning, saaledes at han slap med tre Maaneder².

1760 var *Andreas Esmarch*, rimeligvis en Søn af den tidligere nævnte Lars Esmarch (Jesmark), Marketender paa Stedet. Han gjorde nævnte Aar gældende, at han ikke alene, nu da der var saa mange Soldater paa Fredensborg, kunde bestride Marketenderiet. Man tilbød ham forskellige Lettelser, men det hjalp ikke, og man havde stadig meget Besvær med ham.

Man formaaede saa Udrider Ole Larsen til at overtage Bestillingen som Marketender.

Ole Larsen havde oprindelig været Udrider ved Esrom Kloster, men da der altid, naar Hoffet opholdt sig paa Landet, var meget for en Udrider at gøre paa Fredensborg, fik Ole Larsen 1759 Lov til at bryde sit Hus i Esrom ned og flytte det til Fredensborg².

Da han overtog Marketenderiet, vidste han neppe, hvad han gik ind til. Det maa have været en meget vanskelig Bestilling, thi han og hans Kone var næsten daglig hos Amtmanden for med „Suk og Graad“ at bede om atter at slippe fri for den⁹.

Man købte saa for Kongens Regning et Birkedommer *Rosted* tilhørende Hus, indrettede det til Marketenderi og udbød offentlig Bestillingen som Marketender, men ingen vilde have den.

Endelig fik man dog ved forskellige Løfter en Mand til at paatage sig Bestillingen. Han hed *Bendt Mogensen* og havde tidligere forestaaet Marketenderiet ved Nivaa. For at holde Orden blev der truffen forskellige Bestemmelser, bl. a. skulde Slotsforvalteren paalægge Underofficererne ved Kommandoen dels at bistaa Marketenderen i Spisetiden med at paase, at der ikke blev Uro, dels at passe paa, at Soldaterne blev ordentlig beværtede.

Nu blev det imidlertid først for Alvor galt. Den 1. December 1762 skrev Amtmanden til Moltke: „Det er Deres Ex. vel bekendt, hvilken Fortræd og Umage vi har haft for at faa en Marketender paa Fredensborg, og jeg frygter for at al vor Møje bliver forgiaeves.“

Marketenderiets Gæster ødelagde ikke alene alt, hvad der var i Huset af Drikkekar o. l., men de slog ogsaa Vinduer og Døre itu og brød Stakittet udenfor Huset i Stykker.

Marketenderen var bange for, at det ogsaa skulde gaa ud over ham selv og hans Kone og Børn.

Der blev ogsaa sendt Klage over Marketenderiet til Kongen, og det oplystes, at det navnlig var Marketenderens Kone, Soldaterne var utilfreds med. Hun opførte sig slet og usømmeligt. Undersøgelsen viste dog, at der var Skyld baade paa Soldaternes og paa Marketenderfolkenes Side, og man forstaaer, at det var Forplejningen, som var Stridens Genstand⁹.

Da Bendt Mogensen flyttede bort i Paasken 1766, tilbød Andreas Esmarch, som imidlertid ufortrødent havde fortsat sin Beværtning i Huset ved Bagerdammen, paany at overtage Marketenderiet, og han købte ogsaa Kongens Marketenderhus. Han og hans Kone, *Maren*, født West, afstod 1788 testamenterisk paa visse Betingelser saavel dette Hus som Huset ved Bagerdammen til Sønnen *Erich Esmarch*, idet de dog forbeholdt sig Raadighed over Boet og Forretningen, saalænge de levede. Kongens Marketenderhus, den senere under Navnet „Betzys Hytte“ kendte Ejendom, blev af *Erich Esmarch* solgt til Admiral *Sneedorf*.

Efter Andreas Esmarchs Død overholdt *Erich Esmarch* ikke sine Forpligtelser overfor Enken, der var hans Stifmoder. Han og hans Kone ødelagde alt, paaførte Ejendommen Gæld og kom selv i Nød. Enken fik derfor det gamle Testamente kasseret og gjorde et nyt til

Fordel for sine to andre Stifbørn, *Mathias* og *Regine*. *Mathias Es-march* nedsatte sig som Rebslager i Hillerød¹⁵.

DE FØRSTE HANDLENDE. Efterhaanden som Fredensborg fik flere og flere Beboere, blev der naturligvis ogsaa Betingelser for Erhverv ved Handel.

Man havde oprindeligt købt Brød i Hillerød til de mange Smaa-fugle, som var anbragt i Voliører ved Slottet, men det varede ikke ret længe, førend man fandt, at det var mere bekvemt at have en Menageribager paa selve Stedet. Som saadan antoges *Johan Samuel Keller*, der 1737 fik Lov til at bygge sig et Vaaningshus paa Overdrevet. Denne Bagergaard laa, hvor Ejendommen Gartnerstræde Nr. 5 ligger i vore Dage.

Keller fik samtidig Privilegium til at sælge Brød til Beboerne, og det blev forbudt Dronningemølleren, Hans Slagter i Esbønderup og Anders Pedersen i Saande, som hidtil havde leveret Brød til de faa Familier paa Fredensborg, at gøre det mere¹¹.

Det var dog foreløbig, saalænge Bebyggelsen ikke var større, en saare sløj Bestilling at være Bager paa Fredensborg. Hoffet havde jo sit eget Bageri paa Slottet. Det kneb da ogsaa svært for Keller, og i Juli 1743 spurgte Amtmanden ham, om han ikke selv vidste en eller anden Maade, paa hvilken man kunde hjælpe ham, uden at det gik ud over Kongens Kasse. Keller bad saa om at maatte faa enten en af Vægtertjenesterne eller Bestillingen som Klokkestiller, naar en af disse Stillinger blev vakant, midlertidig vilde han gerne arbejde i Haven eller i Menageriet, hvorved han kunde tjene 1 Rdl. om Ugen. Naar han saa tillige drev sit lille Bageri, mente han nok, at han kunde klare sig³.

Han døde 1762, og Enken vilde gerne fortsætte Bageriet ved Hjælp af en Svend, men man fandt, at det var bedre at faa en ny Mand til Stedet, og antog *Caspar David Strahlendorff*².

Han var gift med en Søster til Hofproviantforvalter *Gude* og havde tidligere været Bager i København, men havde ikke kunnet klare sig i Hovedstaden. Svogeren hjalp ham til at overtage Bageriet i Fredensborg. Han døde dog allerede tre Aar efter, altsaa 1765. *Gude* købte saa Slotsforvalter *Døllners* Enkes Hus i Slotsgade (nu „Galina“, Slotsgade Nr. 2) til sin Søster, og umiddelbart efter kaldes den

ligeoverfor liggende Dam første Gang for „Bagerdammen“¹⁶. Oprindelsen til dette Navn har givet Anledning til mange Spekulationer, men nu er det i Analogi med flere lignende Tilfælde klart, at Bagerdammen simpelthen betyder Dammen ved Bagerenkens Hus.

Strahlendorffs Efterfølger som Bager paa Fredensborg hed Olsen. Man vilde ikke tillade flere Bagere at nedsætte sig i Byen, thi siden Keller 1735 havde faaet sit Privilegium, havde en Bager altid om Vinteren kunnet sørge for det fornødne Brød til Beboerne og Menageriet. Om Sommeren blev Byen ogsaa forsynet med Brød fra Hofbageren og med, hvad der blev hentet i Hillerød².

1751 søgte en Mand Privilegium som Slagter, men Amtmanden erklærede, at Indbyggerne i Fredensborg hidtil havde haft Frihed til at købe saavel Kød som andre Fødevarer af Almuen paa Landet, hvor de bedst og billigst kunde faa dem. Dersom man gav Andrageren Privilegiet, maatte denne Frihed falde bort, og det vilde vække Misfornøjelse, dersom man vilde tvinge Beboerne til at handle med en privilegeret Slagter. Naar kun en Mand havde Ret til at sælge til Beboerne, kunde han tage altfor høje Priser. Dersom Andrageren havde Lyst til at nedsætte sig som Slagter paa Fredensborg, kunde han, dersom han leverede gode Varer til billige Priser, nok faa nogen Forretning uden at have Privilegium. Under denne Forudsætning havde man intet at erindre mod, at Andrageren, *Johan David André*, etablerede sig som Slagter i Byen⁵.

Fredensborg havde ogsaa et Par Gartnerier. 1756 blev nemlig Areal bag Jægergaarden overfor Kongens Marketenderi, hvor Raadhuset og Kommunens Alderdomshjem med tilliggende Haver nu findes, bortfæstet til en Gartner, *Peter Christian Ehbisch*, som her anlagde en større Køkkenhave. Da Ehbisch søgte om Jorden, erklærede Amtmanden, at han ikke havde noget at erindre mod, at denne Plads blev indhegnet, da den ikke gav meget Græs. Der stod ni smaa Bøgetræer paa den, men de kunde vel nok forblive urørte.

Iøvrigt vilde Anlæg af en saadan Have blive baade de Rejsende og Stedets Beboere til Nytte og Fornøjelse².

Nogle Aar senere skænkede Kongen en anden Gartner, *Stephanus Müller*, det Areal, paa hvilket Ejendommen „Frederiksyndest“ i Asminderød nu ligger. Det var tidligere en øde Plads, som Müller heggede med et Enerisgærde. Han byggede ogsaa et Stuehus og et Ud-

hus paa Grunden². Müller betegnes som en stræbsom Mand, der sad i meget smaa Omstændigheder⁶. Ejendommens Beliggenhed er under Betegnelsen „Gartnergaarde“ anført paa Videnskabernes Selskabs Kort 1768.

Til Handel med Urtekram havde en gammel, blind forhenværende Vagtmester, der hed *Fughmann*, Privilegium. Desuden handlede Esmarch med forskellige Fødevarer, og Eberhardt havde et lille Høkeri, men Byens største Forretning var dog den, som Tømrer Lars Christensen Steens Hustru drev.

Hun solgte Flæsk, Smør, Ost, Ærter, Gryn og deslige Viktualier, Tran, Tjære, Sukker, The, Kaffebønner samt Vaskemidler, Speccier o. s. v.

Da Steen 1759 søgte om Privilegium til denne Handel, erklærede Amtmanden, at jo flere der i smaa Partier forhandlede Fødevarer paa Stedet, des bedre Køb fik de Fattige og de, som var nødte til at gøre smaa Indkøb. Han vilde anse det for nyttigt, at de, som fik Privilegier til saadan Handel, skulde forpligte sig til at sælge Varerne til den Pris, som Birkedommeren med Amtmandens Vidende fastsatte. Denne Pris skulde være i Overensstemmelse med Landprisen paa Viktualier, og den skulde bekendtgøres overalt paa Fredensborg, ligesom der til Efterretning for Køberne i Sælgerens Hus skulde opslaaes et Brædt, paa hvilket Priserne blev angivet. Dersom den Handlende ikke rettede sig efter Prislisten, skulde Overtrædelse 1. og 2. Gang straffes med Mulkt, 3. Gang med Fortabelse af Privilegiet.

Af Haandværkere var der i det ældste Fredensborg kun et Par Stykker, f. Eks. Skomager *Blom*, der tillige var Brandkarl paa Slottet. Skomagerlavet i Hillerød var ude efter ham, thi kun Skomagere, som syede for Bønderne, maatte bo i Landsbyerne, men da Fredensborg var et kgl. Lystslot og laa over 1 Mil fra Hillerød, blev det dog tilladt *Blom* at drive Professionen.

1776 fik en Skomager *Friderich Adolf Voss* Tilladelse til at arbejde som Frimester paa Fredensborg, dog skulde han give en Kendelse paa 10 à 20 Rdl. til Skomagerlavet i Hillerød⁶.

Der var ogsaa en Fabrikant i Byen, men hele Fabrikken bestod rigtignok af en Fjællehytte. Han hed *Christopher Deller* og lavede Potaske. Han kunde imidlertid ikke klare sig, og Hytten blev 1768 solgt ved Auktion⁹.

En anden Mand, *Hans Kielsted*, som i nogen Tid opholdt sig paa Fredensborg, forsøgte at tjene til Føden ved Vinkelskriveri. Han satte adskillig Splid og Uenighed blandt Folk, men pludselig opdagede man, at han var en fra Fredericia Fæstning bortrømt Slave, og saa var det naturligvis forbi med hans Frihed⁶.

Alle de Smaakaarsfolk, som havde bosat sig i den lille nyrejste By ved Slottets Fod, var naturligvis i højeste Grad afhængige af Hoffet. Deres Ve og Vel beroede paa, om Hoffet opholdt sig paa Fredensborg.

I Kong Frederik V.s Tid havde de haft gyldne Dage, men da Kongen var død, og Dronning Juliane Maries Fredensborgliv i den første Periode af hendes Enkestand formede sig yderst stiltfærdigt, kneb det for dem.

I Foraaret 1769 beklagede de sig ynkeligt, fordi deres Næring var gaaet meget tilbage. I Frederik V's Tid havde de haft Fortjeneste ved at udleje Huse, Værelser og Staldrum til Hoffet og andre samt ved at bespise Hoffets Domestikker og Rejsende, som ikke kunde faa Plads i det privilegerede Værtshus. Soldaterne, som havde været paa Arbejde i Parken, havde ogsaa givet dem Fortjeneste, men nu, da der kun var et lille Hof paa Slottet, kneb det for dem med at ernære sig. De, som havde bygget Huse og Gaarde, der nu ikke var i nogen Pris, var derfor til at beklage.

I April samme Aar henvendte fire Mænd, Andreas Esmarck, Svend Bagge, Just Eberhardt og Ole Larsen sig paa omtrent samtlige Beboeres Vegne til Amtmanden om, at Beboerne maatte faa Næringsfrihed, og om, at det privilegerede Værtshus maatte blive nedlagt.

Amtmanden kunde ikke anbefale deres Andragende. Hvis man vilde tillade alle paa Fredensborg almindelig Handel og Værtshushold, vilde det — fandt han — blive til Skade for de omliggende Kroer og for Hillerød, og hvis man nedlagde den kgl. Kro, frygtede han for, at den vilde blive savnet af de kgl. Domestikker og de Rejsende⁹.

Der var altsaa intet at gøre. Fredensborgs Beboere maatte endnu døje et Par onde Aar, men lysere Dage nærmede sig, thi da Enkedronning Juliane Marie efter Struensees Fald var kommen til Magten, blev Fredensborg atter i en Aarrække hele Hoffets Sommerresidens, og for Byen oprandt der som Følge heraf en Række gode, indbringende Aar.

SANDFLUGTENS DÆMPNING

FREDERIK IV's Død fik ingen Indflydelse paa Arbejdet med Dæmpningen af Flyvesandet ved Tisvilde, thi Christian VI delte ganske sin Faders Interesse for *Johan Ulrich Røhls* storslaaede Virken. Kongen tog allerede 13. Juni 1731 til Tisvilde og bestemte samme Dag, at der skulde rejses en lille Bygning, i hvilken han, Dronningen og de øvrige kgl. Herskaber under fremtidige Besøg kunde tage ind og spise.

Huset, til hvilket Egetræ blev udvist, og som Egnens Bønder maatte kline, blev bygget af Tømrmester Bars¹. Indvendig blev Væggene beklædt med noget gammelt forgyldt Læder, som fandtes paa Frederiksborg, i Kongens og Dronningens Kammer anbragtes to Spejle, og Huset blev iøvrigt monteret med et Taffel til 10 à 12 Personer og med to Dusin Stole.

Huset stod færdigt i Marts 1732, og i Sommeren samme Aar har Kongen rimeligvis benyttet det, thi han resolverede da, at det skulde forsynes med Skorsten og Kamin, og at Taget over Køkkenet, der var straatækt, skulde beklædes med Tagsten, fordi Kokkene fandt, at Straataget var altfor brandfarligt¹. Samtidig befalede han, at Arbejdet med Sandflugtsdæmpningen paa alle Maader skulde fremmes.

I Efteraaret 1733 var Kongen paany i Tisvilde, og ved denne Lejlighed var ogsaa Amtmanden tilstede. Kongen udtalte da overfor Røhl sin Tilfredshed med, hvad denne havde udrettet, og Røhl benyttede Lejligheden til at foreslaa Kongen at bygge nogle Bøndergaarde ved Stedet, for at Hoveriet ved disse Gaarde kunde komme Arbejdet til gode.

Det passede ikke Friedrich v. Gram, at Røhl saaledes direkte stillede Kongen Forslag, hvilket Gram ogsaa lod Røhl vide, idet han dog indkapslede sin Misfornøjelse i Form af en Gratulation.

Han lykønskede Røhl med, at Kongen havde udtalt sin Anerkendelse af hans Arbejde, men tilføjede, at han ikke i Kongens Paahør vilde gøre Indvendinger mod Røhls Forslag, men at han fandt det rigtigst, at saadanne Forslag blev grundig overlagt med Amtsbetjentene, inden de blev forelagt Kongen².

Man kan maaske i, at Røhl i denne Sag var gaaet udenom Amtmanden, søge den første Spire til den Forandring, som derefter indtraadte i Friederich v. Grams Holdning overfor Røhl.

I Frederik IV's Tid havde Forholdet mellem Amtmanden og Røhl været det bedst mulige. Dengang beundrede Amtmanden Røhl og udtalte ved enhver Lejlighed sin Anerkendelse af Røhls Flid, Dygtighed og Iver, og han var utrættelig i sin Virken for, at nødvendig Arbejdskraft og Materiale blev stillet til Røhls Raadighed, men nogle Aar efter Kongens Død og navnlig i de sidste Aar, i hvilke Røhl var Inspektør ved Flyvesandet, forandredes Grams Velvilje til stigende Uvilje. Jo mere Røhl kæmpede for sine Planer, des mere bitter blev Gram, og i denne Strid mellem de to hver for sig udmærkede Mænd maatte Røhl naturligvis tilsidt trække det korteste Straa.

Der var flere Aarsager til, at Gram ændrede sit Syn paa Røhl. Denne var en stejl Karakter og en daarlig Diplomat. Han burde have søgt at vinde Gram for sine Idéer i Stedet for at irritere ham ved undertiden at henvende sig direkte til Kongen og Rentekammeret og derved føre en saa mægtig Person som Amtmanden over paa sine Modstanderes Side.

Gram manglede paa sin Side Forstaaelse af Røhls Storsyn paa, hvad de af Sandflugten hærgede Egne kunde udvikle sig til, en Forstaaelse, som ogsaa savnedes hos andre, men desuden har ogsaa to Mænd, Regimentsskriver Rasch og hans Broder, Jochum Rasch, pu-stet til Ilden.

Røhl saa i Tankerne et stort Skovbælte som Værn mod Nordvestvinden og Hæmning mod fremtidig Sandflugt vokse op langs Tisvilde Strand. Han havde plantet en mindre Skov ved Tibirke Kirke, og foruden denne lille Skov havde han indgrøftet, pløjet og besaaet et stort Areal. Dette Areal var 1736 blevet overladt Bønderne til Brug

og skilt fra Plantagen ved en Indhegning. Røhl gjorde nu gældende, at Plantagen vilde blive ødelagt, naar Bønderne skulde have Raadighed over Jorden udenfor den, men Amtmanden holdt paa, at naar man blot passede, at løse Kreaturer ikke slap indenfor Indhegningen, vilde Plantagen ingen Skade tage, og han har vel tænkt, at Bønderne nok skulde sørge for at holde Kreaturerne borte, thi der var strenge Straffe for dem, som ikke viste Paapassenhed i saa Henseende. En Bonde, hvis Kreaturer i Efteraaret 1732 var kommet ind paa Flyvesandet, blev saaledes straffet med 4 Ugers Fæstningsarbejde paa Kronborg².

Det var imidlertid Røhls Mening ikke blot at bevare den allerede opelskede Plantage, han vilde ogsaa plante Skov paa hele det omtalte Areal, som han kaldte Skovvang.

Gram kunde nok tænke sig at lade Røhl eksperimentere med at beplante endnu et mindre Areal, men Resten skulde Bønderne have, og desuden troede han ikke, at det paa Grund af den nærliggende Strand og de skarpe Vinde kunde blive til noget videre med Skovvækst undtagen paa nogle Steder, hvor Skoven kunde gro i Læ af Bakker¹.

Gram var ikke ene om dette Fejlsyn. To til Landet indkomne fremmede Forstmænd erklærede ogsaa, at en Plantage ved Tisvilde ingen Fremgang vilde faa³, og man fik saa Kongen til at befale, at der skulde standses med Plantning af Ege-, Bøge-, Gran- og Fyrretræer ved Tisvilde⁴. At det imidlertid var Røhl, der saa rigtigt i denne Sag, viser det store, skønne Tisvilde Hegn i vore Dage.

Røhl vilde dog ikke blot plante Skov. Han havde fattet en Plan om at indrette en lille Hovedgaard med Hollænderi og Schæferi paa nogle tusinde Faar¹. Han mente, at naar Jorden blev dreven som Tiliggende til en saadan Gaard, vilde den med Tiden blive mere modtagelig for Beplantning med Skov, men Gram havde som nævnt den Opfattelse, dels at Skov ikke kunde komme i Vækst paa Stedet, dels at Røhl ved Projektet om Gaarden mere havde sine egne Interesser end Kongens Bedste for Øje.

Røhl havde ikke blot Amtmanden, men ogsaa Regimentsskriver Rasch, dennes Broder og Egnens Bønder at kæmpe mod.

Regimentsskriverens Broder, Jochum Rasch, var bleven ansat som Medhjælper hos Røhl. Denne var imidlertid ikke særlig ivrig for at

lære Kunsten ved Sandflugtsdæmpningen fra sig, og da man ogsaa overdrog Røhl Arbejdet med Anlæg af en Vej til Køge, benyttede Røhl Lejligheden til at anvende Rasch ved dette Arbejde og holdt ham saavidt muligt borte fra Tisvilde. Jochum Rasch ansaa sig imidlertid efterhaanden selv for at være lige saa klog paa Arbejdet med Sandflugtsdæmpningen som Røhl, og naar Lejlighed gaves, kritiserede han i Forening med Broderen Røhls Planer og stillede Modforslag til, hvad Røhl foreslog.

I Efteraaret 1736 havde Kongen saaledes mundtlig givet Gram Ordre til at lade Røhl og Regimentsskriver Rasch efterse Strækningen fra Gilleleje til Hammermøllen, der ogsaa hærgedes af Sandflugt, og til at lade dem stille Forslag om, hvorledes man skulde optage Kampen mod Sandet paa disse Egne, men Røhl gav Regimentsskriveren en god Dag og havde oven i Købet, som Gram spydigt skrev, ikke betroet Amtmanden at fremføre „sin relation“ for Kongen, men havde sendt den direkte til Rentekammeret. Gram maatte nøjes med en Kopi.

Regimentsskriveren fremsatte naturligvis saa en Mængde Indvendinger mod Røhls Forslag. Arbejdet kunde gøres billigere og med ringere Mandskab, end Røhl havde foreslaet o. s. v.¹

I det hele taget synes det, skrev Gram, ligesom „at Hr. Inspecteur er gandske Contrair i alt det, som er til gavn og nytte, naar hand med Regimentsskriveren skal have noget at bestille“⁴.

Bønderne i Tisvilde og Tibirke havde den Opfattelse, at naar Røhl atter havde gjort de tilsandede Jorder frugtbare, burde de paany have Raadighed over Arealerne, uagtet der i sin Tid, da Sandet havde ødelagt Jorderne, var foretaget en Reduktion af Hartkornet.

Striden herom mellem Røhl og Bønderne blev naturligvis sværere for Røhl, fordi Bønderne havde Regimentsskriveren og dermed ogsaa Amtmanden paa deres Side.

RØHL FAAR SIN AFSKED. Paa Baggrund af alle disse Forhold maa man se den Vending, som det tog med Grams Stilling overfor Røhl.

Den 10. Juli 1734 skrev Gram, at Røhl begyndte at befatte sig med Ting, som laa udenfor Sandflugtsdæmpningens Omraade. Røhl havde saaledes forbudt Bønderne at lade deres Kreaturer græsse paa Over-

drevet, som grænsede til Halsnæs. Bønderne havde haft Græsningsret her fra Arilds Tid, og vel betragtede Gram sig som Røhls Ven og var ivrig for Sandflugtsdæmpningens Fremme, men paa den anden Side holdt han det for sin Embedspligt „at se paa Kongens Bønders Conservation og Velstand“, og han maatte gaa mod Røhl, naar denne vilde foretage noget, som vilde være til Skade for Bønderne².

Aaret efter fik Skrivelserne en skarpere Tone.

Røhl skulde ikke „melere sig i de Sager, som Amtets øfrighed alene vedkommer at paa se“, hedder det 3. Juni 1735, og i samme Maaned siges det, at Røhl tiltager sig Myndighed, som ene tilkommer Regimentsskriveren⁴.

Røhl havde allerede da paabegyndt Indrettelsen af Gaarden, men Gram indstillede og fik Kongens Billigelse af, at der valgtes et Par Kommissærer¹, som skulde overveje, om det var fordelagtigst at lade Røhl realisere Planen og fortsætte med Indrettelsen af Gaarden, Hollænderiet o. s. v. eller at henlægge Jorden til Tisvilde og Tibirke Byer⁴.

Kommissærernes Indstilling gik imod Røhls Planer. De mente ikke, at Indrettelsen af Gaarden vilde være til nogen Nytte. I Sommeren 1736 blev der som Følge heraf udstedt en kgl. Resolution, hvorefter visse Jorder ved Flyvesandet skulde overlades til Bønderne, men Røhl vilde ikke bøje sig herfor. Han gjorde Modforestillinger gældende overfor Rentekammeret og Amtmanden og paaberaabte sig, at Kongen mundtlig havde approberet hans Planer om Hovedgaarden og Hollænderiet, og at Kongen ligeledes indtil videre havde givet ham fri Dispositionsret.

Gram skrev nu 13. Juni 1736 et langt Brev til Røhl om Sagen, men da Brevet var skrevet, betænkte han sig. Brevet er overstreget i Kopibogen, i hvis Margin er noteret: „Er ej bortgaaet.“ I Stedet for at sende Brevet tog Gram selv Dagen efter til Tisvilde og gjorde mundtlig sit Standpunkt gældende overfor Røhl, hvem han forklarede, at det kunde blive farligt for ham ikke at rette sig efter den kgl. Resolution.

Bagefter overlagde Gram Sagen sammen med Regimentsskriveren, thi at tale samtidig med denne og med Røhl mente han ikke kunde nytte „formedelst Ms. Røhls Hiszigheds skyld“⁴.

Røhl blev imidlertid ved sit og sendte en ny lang Forestilling direkte til Kammeret, hvilket naturligvis yderligere irriterede Gram.

I Februar 1737 optraadte Jochum Rasch, som Gram 1735 havde beordret til Tisvilde, og som man senere havde ansat som Kontrollør¹, i hvilken Egenskab han indsendte ugentlige Lister over, hvad der var udrettet ved Flyvesandet, mere angrebsvis.

Der havde været en stærk Storm, som havde lettet Sandet paa de saakaldte hvide Harehøje, hvorfra det havde bredt sig til andre Steder. Uagtet Regimentsskriveren og Jochum Rasch i det væsentlige var enige med Røhl i, hvorledes der skulde bødes paa Skaden, benyttede de dog Lejligheden til at fremsætte en Mængde Invendinger mod Røhls øvrige Arbejde og Planer, bl. a. ogsaa mod hans Bestræbelser for at gøre Jorden bekvem til Plantning af Skov, thi heller ikke de mente, at det kunde blive til noget med en Skov paa dette Sted¹.

Amtmanden var nu ogsaa blevet træt af de Besværligheder, han havde med Røhl. Han skrev 23. November 1737 til Kammeret, at Røhl jo før jo hellere burde sættes saavel fra Arbejdet som fra Stedet med alle dets Kreaturer, Faar og Svin og gives en Pension til at leve af paa et andet Sted, thi Gram betragtede nu ethvert Haab om at faa noget godt udrettet ved Røhls Hjælp for bristet. Rentekammeret havde, skrev han, selv erfaret, hvilken „Confussion“ og Ulejlighed Røhl ved sin Egensindighed og Selvraadighed havde forvoldt i de sidste tre Aar. Det sidste Middel, som man havde forsøgt for at faa Røhl til at bøje sig, nemlig at Kongen havde givet ham sin egen skriftlige Advarsel og sat en Kontrollør til at se, hvad Hestene og Folkene blev brugt til, havde ikke hjulpet, og Gram frygtede nu, at Røhl skulde bringe det gjorte Arbejde „i største Fare og Confussion som man slutter hans fortrædelige Sind seer gierne, fordi han icke maatte raade sig selv og faaet sine for Kongen skadelige, men for sig self fordelagtige Projecter i Gang“.

Gram foreslog, at der i Stedet for Røhl blev beskikket en anden Person, som man kunde styre og lide paa, og som skulde staa under Regimentsskriverens Opsigt, og en saadan Person havde man i Jochum Rasch, som i ni Aar havde været knyttet til Arbejdet³.

Forinden denne Skrivelse blev indsendt, var der imidlertid fra Sverrig indkommet en for Røhl ærefuld Henvendelse til Kongen.

Kongen af Sverrig anmodede nemlig om, at det maatte tillades Røhl at rejse til Skaane for at udtale sig om, hvorledes Flyvesandet

der bedst kunde dæmpes³, en Anmodning som den svenske Konge i December fornyede⁴.

Christian VI gav ogsaa Tilladelse til, at Røhl maatte rejse til Sverrig, og befalede, at Jochum Rasch skulde overtage Arbejdet ved Tisvilde, men det sidste var kun ment midlertidigt, thi Amtmandens Indstilling om Røhls Afskedigelse var vistnok endnu ikke blevet forelagt Kongen.

Røhl, der med god Grund var irriteret over al den Modstand, hans Planer mødte, beredte naturligvis Rasch alle mulige Vanskeligheder. Han vilde saaledes ikke have Rasch boende paa Gaarden. og Rasch maatte derfor indlogere sig hos Fogden i Tisvilde³.

30. Januar 1738 skrev Gram paany til Kammeret om at blive af med Røhl og faa Rasch udnævnt, og samme Dag kom den kgl. Resolution, ifølge hvilken Arbejdet skulde fratages Røhl og overgives til Rasch³.

Røhl vilde dog ikke vige godvillig. Afleveringen til Rasch maatte ske „ved Rettens Middel“, forsaavidt den kunde ske, da Sneen dækkede Jorden og gjorde Besigtigelse umulig.

Røhl forsøgte endnu engang i Form af en Supplik en direkte Henvendelse til Kongen. Han klagede heri over den Behandling, han havde været Genstand for, og paaberaabte sig, at Frederik IV i Aaret 1724 i Oldenborg havde lovet ham Brød i sit Rige og Belønning for sit Arbejde, ligesom han henviste til de personlige økonomiske Interesser, han havde i de Bygninger, man tog fra ham. Gram maatte da endnu engang afgive en lang Erklæring om Røhls Forhold. Han skrev bl. a., at naar Røhl hævdede, at han havde rejst en Del Huse og Bygninger for egen Regning, var det ikke helt rigtigt. Kongen havde bekostet en Del af disse Bygninger for at skaffe Røhl en passende Tjenestebolig, men Gram maatte dog indrømme, at Røhl ogsaa selv havde kostet noget derpaa. Han havde saaledes selv bygget en Staldbygning til Arbejdshestene, hvorimod han havde faaet Penge til Faarestalden. Loen og Laden havde han bygget til sit eget Avlsbrug, men Vaaningshusene var bekostet af Kongen og maatte snarest gives til Rasch.

Gram henstillede til Kongen, om han ud over en Pension paa 200 Rdl. aarlig, der var tillagt Røhl, vilde bevilge ham nogen Erstatning, for Amtmanden var det mest om at gøre snarest muligt at

faa Røhl bort fra Flyvesandet³. Røhl maatte saa omsider opgive den haabløse Kamp.

Det ses, at han 1740 forlangte og fik Rejsepas til Sachsen³. Han vendte dog atter tilbage samme Aar, rejste igen i April 1741 og dukkede paany op paa Tisvildeegnen i 1743.

Den gamle Friederich v. Gram var jo dengang død, og Sønnen F. Carl v. Gram var bleven Amtmand. Røhls Tanker har rimeligvis stadig kredset om Dæmpningen af Sandflugten ved Tisvilde, og maaske har han tænkt sig, at han nu, da den gamle Gram var død, atter kunde gøre sig gældende.

Røhls pludselige Tilsynekomst i Tisvilde blev naturligvis en stor Forskrækkelse for Jochum Rasch, som i den Anledning sendte F. Carl v. Gram et ængsteligt Brev.

Amtmanden svarede, at Røhls Besøg i Tisvilde ikke havde fundet Sted med hans Vidende, men bagefter havde Røhl været hos ham og havde forklaret, at den fortsatte Sandflugtsdæmpning kunde foregaa paa anderledes og bedre Maade, end Tilfældet var. Amtmanden havde ogsaa lovet Røhl at tage med ham til Tisvilde, hvor Røhl vilde paapege, hvad der efter hans Mening burde gøres, men iøvrigt beroligede Gram Rasch, Besøget vilde kun finde Sted i Raschs Nær-værelse⁶.

Det ses ikke, hvad der videre kom ud af denne Sag, men mon ikke F. Carl v. Gram ved denne Lejlighed har lyttet til Røhls kloge Raad om Plantning af Skov, siden der nogle Aar senere ansattes en Plantør? Med Røhls Ledelse var det imidlertid uigenkaldelig forbi.

RØHLS DØD OG HANS EFTERMÆLE. Røhl, der var en ensom Mand — hans Hustru var allerede død i 1725 — synes at have næret stor Kærlighed til Nordsjælland. Paa sine sidste Aar slog han sig ned i en Ejendom paa Stengade i Helsingør, hvor han i Efteraaret 1754 afgik ved Døden.

Hans Arvinger var en i Tyskland boende Søster, en 80-aarig Præstenke, *Catharine Margrethe Hausmann*, som imidlertid døde inden Boet blev sluttet. Endvidere en anden Søster, *Maria Elisabeth von Mandern*, der boede i Regnegade i København og var 77 Aar gammel, og endelig en Søsterdatter, *Anna Augusta*, som var gift med Skovrider *Zeidler* i Stege. Ved et Gavebrev havde han ogsaa betænkt sine to Tjene-

stefolk, en Tjener og en Pige, som havde plejet ham paa de gamle Dage.

Røhl var ved sin Død ret velstillet. Boet omfattede meget Løsøre og en Del Sølv, herunder Medailler, som Frederik IV og Christian VI havde skænket ham. Han efterlod sig ogsaa en Del Bøger, overvejende af religiøs og videnskabelig Art, men dog ogsaa skønlitterære Værker, f. Eks. Holbergs Niels Klim, som Skifteretten vurderede til 12 Sk. Af hans efterladte Garderobe ses det, at han, naar han var rigtig i Stadsen, var iført en rød Klædning med to Rækker forgyldte Knapper, og at han gik med Spanskrørstok med Sølvknop⁷.

Røhl var en mærkelig Mand, paa sit Omraade noget af et Geni, der dog ved Samtidens Mangel paa Forstaaelse kun fik Lov til at grundlægge et Stovværk, som det blev forbeholdt Eftertiden at tildebringe.

Hans Eftermæle blev ogsaa mærkeligt.

Egnens Bønder fortalte om ham fra Slægt til Slægt, og tilsidst blev han betragtet som en Trolldmand. Hvor Røhls Heste traadte, der voksede Græsset frem, hed det, og endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede levede der paa Tisvildeegnen Fortællinger om Røhls Mirakler. Folk sagde, at naar der i Røhls Dage opstod Ild paa Egnen, behøvede Inspektøren blot at vise sig paa sin hvide Hest og ride et Par Gange rundt om det brændende Hus, saa slukkedes Flammerne øjeblikkelig⁸.

Skade i saa Henseende, at man maatte undvære Røhl i 1748. Nævnte Aar brændte nemlig otte Gaarde i Tibirke⁹.

MINDESMÆRKET. Samtidig med, at man bestræbte sig for at faa den Mand, hvem man kunde takke for, at Sandet var blevet overvundet, fjernet, arbejdede man paa at fejre Sejren ved at rejse Mindesmærket, der skulde fortælle Efterverdenen om, hvad der var foregaaet paa disse Egne i Frederik IV's og Christian VI's Dage.

Monumentet skyldes, som bekendt, Billedhuggeren *Johan Diderich Gercken*.

Den 5. November 1737 sendte Amtmanden nogle paa Vers forfattede Indskrifter til den bekendte Historiker, *Andreas Højer*, og bad ham vælge de bedste.

Dersom — hedder det i Amtmandens Skrivelse — „Hr. Justitz

Raad, det som bliver udseet, i noget kunde forbedre, blev det Deres Maist. kiært.“

Indskrifterne skulde være baade paa Dansk, Tysk og Latin. Helsingepresten, Hr. *Friis*, havde efter Kongens Befaling „giort“ det danske Vers, Rektoren ved Frederiksborg lærde Skole, *Johannes Schrøder*, havde ligeledes efter Kongens Ordre oversat det danske Vers paa Latin og havde ogsaa selv paa Latin forfattet et Vers, medens Andreas Højer selv skulde digte det tyske⁴.

17. August 1738 skrev Amtmanden, at Kongen havde ladet sig forlyde med, at han snart vilde til Flyvesandet. Dersom det ikke varede altfor længe, inden Monumentet blev færdigt, vilde Gram foreslaa Kongen at udsætte Turen, saaledes at han samtidig kunde tage Monumentet i Øjesyn³. Monumentet er vel saa antagelig blevet opstillet, uden at nogen særlig Afsløringshøjtidelighed har fundet Sted.

VEDLIGEHOVELSE AF DET KULTIVEREDE AREAL.

Som Følge af den Stilling, Jockum Rasch havde taget til Røhls Planer om Jordens Forbedring ved Drift af en Storgaard og om Plantning af Skov, er det givet, at hans Arbejde ved Flyvesandet maatte indskrænke sig dels til Vedligeholdelsen af det kultiverede Areal, dels til ved Tang og Tuer at dæmpe Sandflugten, hvor denne paany rejste sig.

Det kunde være vanskeligt nok at holde de Arealer, som var bragt under Kultur, vedlige, thi Beboerne i de til Eggen stødende Sogne handlede ilde med dem⁵.

For at frede Røhls unge Plantage og de besaaede Arealer for Kvæget maatte man ansætte Hyrder.

Fra Kolding Amt hentede man Hovedhyrderne, tre unge raske Bønderkarle, som var vant til at vogte Kvæg, men de blev snart kede af at være her, og da Kvæget om Efteraaret var kommet i Hus, androg de om Tilladelse til at rejse hjem igen. Det fik de Lov til, thi Rasch havde paa Eggen funden en Mand, som i sin Ungdom havde været Hyrde i Jylland, og han mente ogsaa nok at kunne finde nogle andre nordsjællandske Karle, der var ligesaa gode til dette Arbejde som Jyderne³, men Hyrder maatte man stadig holde. Man havde nemlig efterhaanden indhøstet den Erfaring, at en omhyggelig Fredning af, hvad der var saaet, bedækket og tilgroet af sig selv, var det fornemste Middel til at hæmme fremtidig Sandflugt. Naar løse Sand-

banker var indhegnede og fredede, blev de ogsaa efterhaanden begroede med Marehalm og anden Grøde, men det var en Betingelse, at de stod under stadigt Opsyn, thi hvis man ikke passede paa, bed Kreaturerne den spæde Grøde i det løse Sand af, og i saa Tilfælde var der, selv om disse Banker var belagt med Tang, stadig Fare for ny Sandflugt¹⁰.

I Efteraaret 1740 tog Rasch fat paa Sandflugtsdæmpningen mellem Gilleleje og Hammermøllen, det saakaldte Helsingør-Flyvesand.

Bønderne maatte bjerge Tang, saa man havde det fornødne Forraad heraf, og der blev bygget nogle Sandvogterhuse og antaget Sandvogtere. Ved Arbejdet havde Rasch en Underofficer og otte Soldater til Hjælp³.

Efter 1738 har Kongen næppe ofte besøgt Tisvildeegnen. Allerede 1739 hed det om det kgl. Spisehus, at Mus og Rotter ødelagde Lervæggene og udbredte en ilde Lugt i Værelserne⁵, og 1747 var Huset meget brøstfældigt og foresloges istandsat¹¹. Kammeret vilde imidlertid gerne spare Udgiften herved og spurgte, om man ikke kunde rive det ned og sælge Materialerne. Amtmanden svarede, at selve Spisehuset godt kunde undværes, men de tilliggende Bygninger maatte bevares, thi i disse, hvor ogsaa Røhl havde boet, boede Inspektør Rasch. Staldene skulde bruges til Arbejdsheste og Fourage, Lofterne til Havre og til det Frø, der blev indsamlet til Sandflugtsdæmpningen¹.

I vor Tid er der intet Spor tilbage hverken af det kgl. Spisehus eller af den gamle Inspektørbolig. Bygningerne skal have ligget i Tisvilde Bys sydlige Del, og det fortælles, at de brændte i Slutningen af forforrige Aarhundrede.

I Aaret 1740 klagedes der over, at der samlede sig meget Vildt ved Flyvesandet. Vildtet var blevet saa tamt, at Dyrene næppe vilde vige, naar Sandvogterne jagede efter dem, og daarligt nok lod sig skræmme af Hundene⁹. 1751 opfordrede Amtmanden sin Broder, Overjægermesteren, til at tage Vildtleverancerne fra disse Egne¹².

Røhls Ide om Plantning af Skov ved Tisvilde har aabenbart funden større Forstaaelse hos F. Carl v. Gram, end den fandt hos Faderen, og da *Friderich Christian Beynall*, den tiligere Gartner ved Kronborg Slotshave, som dengang var bleven bortforpagtet, tilbød at plante adskillige Sorter Træer ved Asserbo, fandt han Støtte hos Gram.

Der var en Del Pladser paa Flyvesandet, hvor man godt kunde forsøge at plante Skov, mente Gram. Om Planterne saa vilde faa Fremgang var afhængig af Tilsyn og Fredning, men det maatte blive Sandvogterne og Hyrdernes Sag at sørge herfor. Da Anvisning af Pladserne imidlertid burde ske ved Skovbetjentene, henviste Gram iøvrigt til Broderen¹¹, og dette førte saa til, at Beynall blev ansat som Plantør, og at Opelskning af Skov ved Asserbo 1750 henlagdes under Overjægermesteren¹³.

Med Rasch laa Beynall i Strid. Han virkede med Plantning ved Asserbo i 8 Aar, men blev i Sommeren 1758 dømt fra Tjenesten paa Grund af et Kærlighedsforhold til sin Husholderske, der havde indladt sig paa Fosterfordrivelse og var afgaaet ved Døden. Amtmanden bad om, at han maatte beholde sin Pension, da han var fattig og havde mange Børn¹⁰.

I de Aar, i hvilke Røhl udførte sit store Værk, skabte Soldater og andre, som arbejdede ved Sandflugtsdæmpningen, noget Liv i Tisvilde, men dermed var det forbi i Raschs Tid.

Et Vidnesbyrd herom har man i, at Kromanden i Tisvilde, *Niels Hansen*, i Marts 1749 androg om, at hans Krobevilling maatte blive flyttet til Ramløse. Amtmanden anbefalede dette Andragende, baade fordi Kromanden var kendt som en god og flittig Bonde, og fordi Tisvilde laa paa et afsides Sted, som sjældent passeredes af nogen Rejsende. De forhen i Tisvilde afholdte Kildemarkeder var afskaffede, og Størstedelen af de ved Flyvesandet arbejdende Soldater og Arbejdere var hjemsendte og afskedigede¹¹. I Ramløse var der bedre Betingelser for en Kro, thi herigennem løb Landevejen til Torup og Melby Sogne paa Halsnæs samt til flere omliggende Byer og Helene Kilde.

Uagtet Tisvilde ikke var stærkt befolket, fandtes der midt i Halvtredserne en Skole i Byen. I August 1760 skrev Amtmanden nemlig, at der for nogle Aar siden i Tisvilde var bleven oprettet en ekstra Skole for Tibirke Sogns og Holløse Bys Ungdom. Skolehuset var et Lejested. Der betaltes 6 Rdl. i aarlig Leje, og Pengene havde man set sig nødsaget til at tage af de i Helene Kildeblok indsamlede Midler. Nu vilde Ejeren imidlertid sælge Huset, og Amtmanden anbefalede at købe det og at udrede Købesummen af Kongens Kasse¹⁰.

I 1769 var Jochum Rasch 70 Aar gammel. Han var for svag til mere

at færdes ude paa de Tider, da Flyvesandet mest behøvede Tilsyn. Man gav ham derfor en Medhjælper, *Carl Vilhelm Schrøder*, som i 10 Aar havde tjent paa Amtskontoret. Han var Søn af den gamle, ærværdige Professor Schrøder, som i mange Aar havde været Rektor ved Latinskolen i Hillerød¹⁴.

Da Rasch 9. August 1773 afgik ved Døden, overtog Schrøder Inspektørstillingen¹⁴, som formentlig senere omdannedes til et Skovriderembede. Det menes, at det er ham, der har givet Navn til Skovridergaarden „Carls Minde“, som blev Inspektørboligens Afløser, men som dog ikke blev opført paa de gamle Bygningers Plads.

SKOVENE

DA Overopsynet med Skovene ved Friedrich v. Grams Død blev overdraget Hofjægermester Carl Chr. v. Gram, fik Amtmanden fra den Tid ikke ret meget med Skovene at gøre. Sager vedrørende Jagtvæsen, Skovbetjente o. s. v. berøres da, i Modsætning til hvad der tidligere fandt Sted, kun i særlige Tilfælde i Amtmandens Papirer, og naar Stutterivangene undtages, skrives der næsten kun om Skovene, naar Hofjægermesteren, som 1747 fik Titlen Overjægermester, forlangte sin Broder Amtmandens Erklæring i en eller anden Sag, som direkte berørte andre Forhold i Amterne.

Det erfares imidlertid af saadanne Sager, at Skovene blev mere og mere ødelagte, og at Carl Chr. v. Gram udtænkte alle mulige Midler og gjorde sig store Anstrengelser for at standse Ødelæggelsen, indtil det omsider i Tiden omkring 1762 lykkedes ham i Forbindelse med den fortræffelige tyske Forstmand *Johan Georg v. Langen* at faa paabegyndt et ogsaa for Fremtidens Skovdrift betydningsfuldt Reformarbejde.

Aarsagerne til Skovenes Ødelæggelse var stadig de samme som i Fortiden.

Der blev fremdeles klaget over Kreaturerens Angreb og over den evindelige baade lovlige og ulovlige Hugst.

Der er allerede i det foregaaende fortalt om Christian VI's Vrede over at se de mange Kreaturer i sine Stutterivange. Foruden hvad der ellers blev gjort for at formindske de mange Dyrs Færden i disse Vange, ses det, at Kongen 1731 befalede, at Vangemændene skulde afskaffe deres Faar og Grise, men til Gengæld maatte man saa give

dem Tilladelse til at forøge deres tidligere Besætning med en Ko¹.

Det var meget vanskeligt at indskrænke Husdyrenes Færden i Skovene, thi Græsningen kunde ikke undværes.

1760 fremsatte man et Forslag om at afskaffe de saakaldte „Skovbæster“, d. v. s. Bøndernes Udgangsøg, som græssede i Skovene, men herimod gjorde Amtmanden gældende, at Bønderne var nødt til at lade deres Heste græsse der, thi hvormed skulde de føde dem om Vinteren. Vildtet havde nemlig meget ofte om Sommeren fortæret Bøndernes Græs og Sæd.

Det vilde heller ikke hjælpe meget, dersom man blev af med Hestene i Skovene, thi det store Vildt, som i Frederiksborg og Kronborg Amter fandtes i større Mængder end noget andet Sted i Landet, gjorde efter Amtmandens Mening langt mere Skade i Skovene end Hestene. Disse kunde man ved Hjælp af Grøfter, Hegn, Sten- og Risgærder holde indenfor bestemte Pladser i Skoven, hvilket derimod ikke lod sig gøre med Vildtet.

I Stedet for at afskaffe Skovbæsterne vilde Amtmanden foreslaa Indretning af Dyrehaver for det store Vildt². Saadanne Dyrehaver vilde være til stor Fordel saavel for Bønderne som for Skovene. Senere fik han imidlertid den Opfattelse, at det vilde blive for kostbart at indrette Dyrehaver, og 1762, da Vildtet havde anrettet store Ødelæggelser paa Kornmarkerne i Borup, Rørtang og Grønholt, henstillede han, om ikke noget af det overflødige Vildt kunde skydes³.

Amtmanden rørte her ved et vanskeligt Punkt, thi af Hensyn til de kgl. Jagter havde Vildtet gennem lange Tider nydt den størst mulige Beskyttelse. Hundene skulde benhugges for ikke at jage det, Bønderne maatte ikke have spidse Hegnspæle, for at det ikke skulde komme tilskade ved at springe over, og 1747 havde Overjægermester Gram sendt Kammeret en Skrivelse, hvori han foreslog, at det skulde forbydes enhver, som boede omkring Vildtbanen, ved Dag eller Nat i Kaalhaverne eller udenfor Husene at løsne Skud efter Krager, Skader o. l. Ved saadan Skyden blev nemlig mangt et Stykke Vildt anskudt. Amtmanden fandt ogsaa, at Skyden paa Landet ved Uforsigtighed og paa anden Maade gjorde mere Skade end Gavn. Beboerne kunde ogsaa nok paa anden Maade skræmme de Fugle og andre Dyr, som gjorde dem Skade^{3b}. Han havde derfor intet imod, at saadan Skyden i Kongens Vildtbane blev forbudt Bønder og andre

Uvedkommende, og at Overtræderne blev straffede med Mulkt, med mindre de kunde bevise, at de havde skudt af Nødvendighed efter Tyve eller andre skarnagtige Mennesker, som om Natten ved Indbrud o. l. søgte at øve Misgerninger⁴.

Amtmanden har naturligvis med sin Henstilling om at skyde det store Vildt kun tænkt paa, at Jagt- og Skovbetjentene skulde gøre det, men alligevel vilde en saadan Henstilling vistnok have været utænkelig i Fortiden, og selv i Struenseetiden, da det 1771 for at op-hjælpe Agerbruget foresloges at udrydde Vildtet og i den Anledning at bortforpagte Jagten omkring i Landet, undtog man udtrykkelig Frederiksborg, Kronborg, København og Hørsholm Amter, hvor Vildtet maatte skaanes af Hensyn til den kongelige Parforcejagt.

DEN PLANLØSE TRÆFÆLDNING. Menneskenes Rovdrift, den planløse og skaanselsløse Maade, paa hvilken man fældede Træer i Tusindevis, var endnu skadeligere for Skovene end de Ødelæggelser, Dyrene forvoldte.

Aar efter Aar faldt de gamle Ege og Bøge for Øksen. Man skulde have Gavntræ, Hoffet skulde have store Mængder af Brændsel, og hertil kom saa de talrige Deputater til kongelige Betjente, til Befolkningen o. s. fr.

1745 var Amternes Skove bleven kendelig formindskede, og de kunde ikke mere taale at afgive den store Udvisning til Hofholdningen paa Landet. Andre Skove maatte komme tilhjælp i det mindste med 300 Favne langt Brænde, som aarligt ad Søvejen kunde transporteres til Frederikssund og Sletten, hvorfra Bønderne kunde køre det til Frederiksborg og Fredensborg⁴.

For at skaane Skovene foreslog Overjægermesteren ogsaa at stryge Brændeudvisningen til Bønderne. I Stedet for Brænde skulde saa de Bønder, som ikke havde Tørveskær paa deres egen Grund, have anvist Tørv fra Kongens Moser i Overdrevene, men i denne Sag fandt han ikke Støtte hos Broderen.

„Hvorvel jeg gerne vil være enig med min Broder i at gøre det mest mulige til Menage for Skovene“, skrev Amtmanden den 20. Januar 1759, „saa maa jeg dog sige, at det vilde falde Bønderne tungt og besværligt, naar de skal fratages den lille Smule Brændeudvisning... som de hidtil har haft.“

Bønderne fik et halvt Skovlæs for hver 8 Td. Hartkorn. Hermed maatte de fleste Steder to, tre à fire Bønder hjælpe sig et helt Aar. De var dog bedre tjent med dette Brænde, blandt hvilket de undertiden kunde finde et eller andet Stykke, som kunde bruges til Gavntræ, end med Tørv, og dersom de skulde hente Tørv i Kongens Moser i Overdrevene, fik de ogsaa nye Bekostninger med de lange Kørsler².

Den Opfattelse, at ulovlig Skovhugst ikke var Tyveri, en Opfattelse, som, efter hvad Junge⁵ ved Aarhundredets Slutning konstaterede, var almindelig hos de nordsjællandske Bønder, og som fandt sit Udtryk i Ordene: „For Tyveri i Skov og hos Fruentimmer bliver man hverken hængt eller brændt“, gjorde sig til Skade for Skovene ogsaa gældende dengang.

STRAFFEN FOR SKOVTYVERI. Nogle blev grebne i ulovlig Skovhugst, flere slap rimeligvis heldig derfra.

De, som Skovbetjentene fik fat i, blev straffede, men i mange Tilfælde drejede det sig kun om Smaatterier og smaa Straffe, Mulkter, kort Tids Fæstningsarbejde o. l.

Udenfor Frederiksborg og Kronborg Amter var der Embedsmænd, som ogsaa paa dette Omraade vilde fare haardt frem mod Bønderne.

Jægermester *Ratlow* og Overførster *Pultzer* stillede saaledes i Aaret 1742 et skrappt Forslag, som gik ud paa at lade de groveste Skovtyve løbe Spidsrod. Den Erklæring, F. Carl v. Gram afgav i Sagen, viser, at han var en Mand af mere human Støbning end mange andre Embedsmænd omkring i Landet. I Erklæringen udtalte han, at vel foregik der ogsaa Skovtyverier i disse Amter, men man havde dog bemærket, at Personer, som var bleven alvorligt straffede enten „paa Pungen“, hvis Vedkommende evnede at betale, eller i dets Sted med Fæstningsarbejde, havde opgivet at stjæle. Der var saa atter andre, som begyndte med smaa Skovhugster, indtil de gjorde det saa groft, at ogsaa de maatte udstaa en haardere Straf; men, skrev Gram, „det er fast icke anderledes at forvente, saalænge der er fattige og trængende Mennsker til“.

Det var navnlig fattige Folk, som forøvede de ulovlige Skovhugster, thi de formuende, som kunde vente, at det kom til at gaa ud over deres Pengepung, skulde nok tage sig iagt, med mindre de kunde faa de Fattige til at løbe Risikoen for dem.

Gram mente ikke, at der ved at indføre den blandt Almuen paa Landet usædvanlige Straf at løbe Spidsrod kunde opnaas mere, end hvad man allerede opnaaede ved den i de gældende Forordninger fastsatte Straf. Han gjorde ogsaa opmærksom paa, at uagtet Militæret anvendte denne Straf, blev der alligevel, hvor haard man end gjorde Straffen, begaaet mange Forseelser af Soldaterne. Han fraaadede at indføre Straffen i Frederiksborg og Kronborg Amter⁶.

Det var navnlig Skovbønderne og Folk, som boede i de enligt beliggende Skovhuse, der havde Lejlighed til at øve den Sport at — som man sagde paa Junges Tid — „pille lidt i Skoven“.

Maaske har en Bonde, som havde fæstet „Leerfar eller Strippehuset“ i Tulstrup Vang, været særlig slem i saa Henseende, uden at man har kunnet faa Ram paa ham, thi 1755 kom det Amtmanden for Øre, at dette Hus skulde skaffes bort. Denne Meddelelse foruroligede ham, thi, skrev han, dersom alle Huse, som ligger i Skovene her i Rytterdistriktet, skal kasseres, vil det betyde en temmelig stor Afgang i Jordebogsindkomsterne, og mange fattige Familier vil blive husvilde. Godset vilde i saa Tilfælde ogsaa komme til at mangle Mandskab².

SKOVHUGSTEN OG KULBRÆNDINGEN. Adskilligt af det, som blev „pillet“ i Skovene, gik i Kulmilerne. Af den Grund skulde det 1731 forbydes Beboerne af Alsønderup og Bistrup, som havde handlet særlig slemt med Skoven, at brænde Kul¹.

Regimentsskriverne *Dahlstrøm* og *Plum* var begge enige i, at Kulbrænding ikke blot var til stor Skade for Skovene, men ogsaa for de Bønder, som havde Avling. Kulbrænding vænnede efter Regimentsskriver Dahlstrøms Mening disse Bønder „til Liderlighed“ og til at forkøre Hestene, som de skulde bruge til deres Avling, og de fik ikke Arbejdet ved Kulbrænding videre betalt. Han var derfor stemt for, at det helt skulde forbydes Avlsbønderne at brænde Kul.

Regimentsskriver Plum gjorde opmærksom paa, at det var Gaardmændene, som tjente mindst ved Kulsvindning, thi naar Kullene var højst i Pris, maatte de passe deres Avling, medens Husmænd, Indsiddere, Skovfogder og Vangemænd paa de Tider godt kunde brænde Milerne og derfor høstede Fordelen af de højere Priser. Han foreslog at henlægge Kulsvindningen til bestemte Maaneder og fandt det

rimeligt, at det blev overladt Bønderne i de fattige Skovbyer fremfor andre at brænde Kul, thi derved vilde disse Bønder faa en Smule Erstatning for den Skade, Vildtet tilføjede dem ved at æde deres Sæd.

Amtmanden mente, at det helt burde forbydes til Salg at svide og udføre Kul fra Amterne, men at der skulde antages Folk til at svide Kul til Hofholdningen og til dem af Amternes Indbyggere, som ønskede at omsætte deres Udvisning i Trækul².

KULSVIDNINGENS BETYDNING. Kulsvidning blev som bekendt ikke afskaffet i Nordsjælland. Trækul var jo i hine Tider en Nødvendighedsartikel. Langt ind i forrige Aarhundrede brændtes der talrige Kulmiler i de nordsjællandske Amter, og endnu findes der en enkelt Kulsvier paa Karlebo Overdrev, men paa den anden Side bør det betones, at Gennemgangen af Amtsarkivet har vist, at Betydningen af Kulsvierne og Kulsvidningen i Nordsjælland er bleven meget overdrevet.

Grunden hertil maa søges i, at det navnlig var de af Nordsjællands Beboere, som befattede sig med at svide Kul, der kom i Berøring med Hovedstaden, dels ogsaa i den digteriske Behandling, flere Forfattere har underkastet Kulsvierne.

Den nordsjællandske Befolkning var ikke, som man efter Omdømmet skulde tro, en Befolkning af Kulsviere, men en Befolkning af Bønder, af hvilke nogle, navnlig de, som boede i Skovbyerne, samt Vangemænd og enkelte Husmænd, drev Kulsvidning som Bierhverv.

Det er Grunden til, at der mellem de talrige Skrivelser i Amtsarkivet kun en sjælden Gang dukker en eller anden op, som handler om Kulsvidning og Kulsviere, som t. Eks. 1752, da Københavns Magistrat vilde have, at Kulsvierne skulde indrette deres Sække saaledes, at hver Sæk indeholdt 1 Td. Kul, hvilket Amtmanden modsatte sig, da han ikke vilde bebyrde Kulsvierne med Udgiften til disse Sække. Køberne var frit stillede, mente han, og det kunde være dem ligegyldigt, om Sækkene rummede en hel eller som hidtil en halv Tønde Kul, naar de ikke betalte for mere, end de fik².

En Bekræftelse af, at Kulsvidning ogsaa indenfor Amternes Grænser betragtedes som et Bierhverv, kan maaske ogsaa søges i, at Amtmanden i en Skrivelse af 4. Oktober 1754 benyttede Udtrykket „de saakaldte Kulsviere“.

Det nævnte Aar var der klaget over, at disse ofte viste sig „grove og opsætsige“. En Kulsvier fra Helsingø havde fornærmet Officeren og Vagten ved Nørre Port, og Amtmanden tilskrev nævnte Dato Generalkommandanten, at Manden skulde blive straffet⁷.

I Oktober 1751 rejstes en mærkelig Sag, som gik ud paa at udvinde en helt anden Slags Kul af Grib Skov end den, de fattige Skovbønder plejede at skaffe tilveje. Det nævnte Aar henvendte nemlig en Mand ved Navn *Magnus Gabriel Tengman* sig til Rentekammeret og forklarede, at der fandtes to Steder i og udenfor Grib Skov, som han formodede maatte være Stenkulsgrund. Han tilbød at undersøge dette, naar han maatte faa Bistand af saa mange Bønder, som han behøvede.

Amtmanden fandt, at det af Hensyn til Fabrikerne vilde være meget fordelagtigt, dersom man kunde finde Stenkul i Nordsjælland, og Manden kunde, naar han nærmere vilde anmelde Tidspunktet for sin Ankomst, godt en kort Tid faa nogle af Distriktets Bønder og Husmænd stillet til sin Raadighed. Amts- og Skovbetjentene skulde naturligvis ogsaa være tilstede for at paase, at der ikke blev tilføjet Skoven Skade⁴.

Tengman fik bevilget 100 Rdl. til de Instrumenter, som han skulde bruge, og en kongelig Lakaj, Birch, skulde overvære Gravningen^{7b}, men denne blev jo resultatløs.

OPHJÆLPNINGEN AF SKOVENE. Forslagene til Foranstaltninger, der skulde bøde paa den Skade, som de gamle Skove havde lidt, gik som oftest ud paa at opelske nye Skove.

Blandt disse Forslag var der et ret ejendommeligt, nemlig at lade alle unge Mænd i Skovegnene, som tænkte paa at gifte sig, forinden man tillod dem at holde Bryllup, plante enten ti unge Ege eller femten unge Bøge og at holde disse Træer i Vækst i tre Aar. Planterne skulde de have udleveret hos Skovfogderne for en Betaling af 6 Sk. pr. Stk.

Amtmanden erklærede i Juli 1760, at han godt kunde gaa med hertil; dog fandt han ikke, at der var nogen Grund til, at de unge Karle skulde betale for Planterne, thi Planter var der nok af. Han syntes ogsaa, det var tilstrækkeligt, naar man lod dem plante Halvdelen af det foreslaede Antal. Man maatte nemlig ogsaa passe paa,

at der ikke blev plantet for meget. Der skulde ogsaa gerne være Græs til Stutterierne, og det gik heller ikke an at lade Bønderne plante paa Steder, hvor de pløjede og høstede.

Det blev ogsaa foreslaaet at lade Bønderne plante levende Gærder, men Amtmanden mente, at dermed kom man ingen Vegne. Bønderne var, skrev han, saavidt han havde lært dem at kende, lidet egnede til saadant Plantningsarbejde, overfor hvilket de stod ganske fremmede. De var ogsaa besværede med saa mange Hoverier, at det betog dem Lysten til at udrette andet, end hvad de til daglig var vant til at gøre².

I 1767 vilde Overjægermester Gram have en Tiendedel af Overdrevene indhegnede til Fredskov. Amtmanden indsaa vel Nyttens heraf, men i Almindelighed kunde det ikke lade sig gøre, fordi man i den senere Tid i Forvejen havde indtaget megen Overdrevsjord til Bebyggelse ved Fredensborg, til Kroghenberggaarden o. s. v.

Naar man tog Græsningen fra Bonden, stoppede man Kilden til hans Indkomster. Vel maatte det indrømmes, at Overdrevene, navnlig i Tikjøb Sogn, var temmelig meget begroede med Lyng, men ogsaa det var en Fordel for Bonden, thi om Vinteren, naar Lyngen stod grøn, levede hans Udgangsøg deraf. Faarene kunde ligeledes takket være Lyngen holde sig friske og stærke. Derfor maatte man til Skovplantning kun indtage saadanne Stykker af Overdrevene, som Bønderne ikke vilde komme til at savne for meget, og Amtmanden maatte hævde, at naar Bønderne mistede Græsning, burde de have Erstatning³.

Det ses ogsaa, at der af og til blev givet Bønderne Erstatning for Arealer, som blev indhegnede til Fredskov. Bønderne i Borsholm og Risby fik saaledes Erstatning for et Indelukke, Klosterris kaldet, der 1751 var blevet dem frataget til Opelskning af ung Skov².

Naar et Areal var blevet indtaget til Skov, maatte det naturligvis paa alle Maader fredes og værnes. Derfor gik det ogsaa Bønderne i Avderød galt, da de 1748 havde ladet deres Kreaturer ødelægge de unge Træer i en til Fredning indtagen Plads i Avderød Skov. De blev hver ved kgl. Resolution idømt mindst 14 Dages Fæstningsarbejde, og de blev sendt til Afsoning paa Kronborg, efterhaanden som man fandt Tid og Lejlighed bedst, uden at Gaardene blev forsumte⁴.

NYE PRINCIPPER FOR SKOVDRIFTEN. Sidst i 1730'erne havde en fremragende indkaldt tysk Forstmand virket i Norge for af Hensyn til Bjergværksdriftens Forsyning med Træ at ordne Kongsbjergs Skove. Han hed *Johan Georg v. Langen* og hørte hjemme i Braunschweig, hvortil han efter at have afsluttet Arbejdet i Norge var vendt tilbage i Aaret 1742.

Overjægermester v. Gram arbejdede for at faa en hos ham uddannet Plantør til Danmark, men i Stedet for en Elev kom von Langen 1763 selv, og sammen med Gram indførte han nu nye Principper for Skovdrift i Nordsjælland.

Man havde, som fortalt, hidtil fældet Træerne i Flæng, hvor man syntes det bedst passede, men i Stedet for denne Plukhugst indførtes nu den saakaldte Hugstinddeling, hvorefter Hugst og ny Plantning fremtidig skulde ske planmæssig paa regelmæssig inddelte Stykker.

Skovene blev opmaalte og inddelte, men Amtsstyrelsen fik intet med disse Arbejder at gøre, og Amtsarkivet melder intet derom.

Den trykte Kilde⁸, fra hvilken disse Oplysninger er hentet, fortæller, at von Langen som Medhjælper ved de store Arbejder, Opmaalning, Tælling af Træerne o. s. v. dels havde to af sine Landsmænd, dels otte unge danske Forstmænd. Arbejdet blev for omtrent alle Nordsjællands Statsskove udført i Løbet af et Par Aar.

Den største Betydning af von Langens Virksomhed ligger dog ikke i den administrative Ordning, han gennemførte, men i, at han for denne Ordnings Skyld indførte bl. a. de i Landet ikke hidtil eller i hvert Tilfælde kun sparsomt dyrkede Naaletræer.

Han var den første, som i stor Udstrækning dyrkede Rødgran, Ædelgran, Skovfyr og Lærk i vore Skove.

Efter von Langens og Grams grundlæggende Virken fulgte en Tid, da Planløshed afløstes af Plan i Driften af de nordsjællandske Skove. Egen blev sjældnere, store Arealer bevoksede med Gran groede op og vekslede med brede Bøgebælter. De gamle forhuggede Skove kom paany i Vækst.

LANDDISTRIKTERNE OG BØNDERNE

AMTERNES Landomraade var i Begyndelsen af Christian VI's Regeringstid delt i to Distrikter, det Frederiksborgske og det Kronborgske, som under Amtmandens Overledelse forestodes af Regimentsskriverne, men 1736 blev det Frederiksborgske Rytterdistrikt delt i to Parter.

En tidligere Hospitalsforstander i Helsingør, Morsleth, blev Regimentsskriver for den Frederiksborg nærmest liggende Del af Amtet, medens Hans Jørgen Dahl under Titlen Forvalter fik overdraget Ledelsen af den Slottet fjernere liggende Del, som omfattede Gjørlose, Slangerup, Græsed, Sigerslevvester, Jørlunde, Udesundby, Oppesundby, Snodstrup, Ølstykke, Sengeløse, Viksø og Smørum Sogne³.

Senere skete der en stor Forandring med Kregome-Vinderødeggen. 1751 blev der nemlig givet en Franskmand, *Peyrembert*, Tilladelse til paa det ved disse Sogne liggende Overdrev at anlægge en Kanonfabrik, og under den bekendte *Johan Friederich Classen*, som 1756 overtog Fabriken, der samme Aar fik Navnet Frederiksværk, fik de omliggende Sogne en Særstilling i Amtet.

Classen fik ganske vist først 1778 Amtmandsmyndighed paa Godset, men allerede i Foraaret 1760 blev Bønder og Husmænd i Kregome, Vinderød, Brederød og Kassemose fritagne for at gøre Hoveri sammen med Amtets øvrige Bønder², og uagtet Amtmanden fraraadede det, fik Bønderne i Melby og Torup Sogne 1764 samme Skæbne¹.

Med Hensyn til Frederiksværks Historie henvises til de herom foreliggende Arbejder⁴. Her skal blot nævnes, at de Bønder i Frederiksborg Amt, som saaledes fik en Undtagelsesstilling, kom fra Asken i

Ilden, thi Classen var en haard Herre at tjene, hvorom mange Skrivelser i Amtsarkivet vidner.

1761 hedder det saaledes, at Classen daarlig nok vil tillade Bønderne at pløje og saa, og at han endogsaa vil have Sognefogderne til at gøre Hoveri². Paa samme Tid optog han Bøndernes Kreaturer og pressede Bønderne for Løsepenge, naar Kreaturerne kom ind paa Fabrikens Grund, hvilket let kunde ske, da Frederiksværk ikke var ordentlig hegnet. Amtmanden kaldte hans Optræden despotisk².

1764 sendte Amtmanden atter Rentekammeret en kraftig Klage over Classen. Denne havde nemlig anbragt Gærder tværs over Bøndernes besaaede Rugagre og tvang dem til at køre tværs over Agrene med Gærdsel, hvorved disse blev ødelagte. Gram frygtede for, at Bønderne skulde ægges til desperate Foretagender³.

Medens Amtmanden saaledes i Begyndelsen optraadte ret kraftigt mod Classen, indtog han mærkelig nok en noget anden Stilling i 1769. Paa den Tid klagede Bønder og Husmænd over Hoverierne til Frederiksværk og over den haarde Medfart, de var Genstand for, men Gram erklærede da, at han ikke kunde tænke sig, at Generalkrigskommissæren skulde behandle sine Bønder uden efter Ret og Rimelighed. Han troede snarere, at Bønderne ikke saa vel kunde finde sig i at være blevne Proprietærbønder, og derfor ansaa deres Hoverier for nu at være mere utaalelige, end da de var Kongens Bønder³.

Fraset Frederiksværk og Kronborg Amts gamle Proprietærgaard, Krogerup, sorterede Landdistrikterne altsaa under Regimentsskriverne.

I Kronborg Amt havde Regimentsskriveren, Krigsraad *Juel*, i Frederik IV's Tid udfoldet en betydelig Virksomhed. Han havde blandt andet ledet alt Bøndernes Arbejde ved Opførelsen af Fredensborg. Ved Fæstebrev af 4. Maj 1717 havde han faaet Kronborg Ladegaard i Fæste for sig og Livsarvinger paa Livstid, og han havde i høj Grad forskønnet denne Ejendom, hvor han havde sin Bolig og sit Kontor⁵.

Ved et Dødsfald blev det imidlertid 1773 opdaget, at hans Regnskaaber var i Uorden. Amtmanden fik Ordre til at suspendere ham og, indtil Udfaldet af den mod ham rejste Sag forelaa, at lægge Beslag paa hans Møbler og Effekter. Hans Kasse indeholdt kun 30 Rdl., men hvor stor Beholdningen egentlig skulde være, kunde ikke ses, for-

inden Restancerne blev opgjort⁶. Senere viste det sig, at hans Gæld til den kgl. Kasse udgjorde 7000 Rdl⁷.

Der blev dog taget meget mildt paa Juel. Han beholdt Kronborg Ladegaard i Fæste, og han, som i mange Aar havde bestyret Gevær-fabriken ved Hellebæk, beholdt ogsaa denne Virksomhed, ja, han fik endogsaa Skøde paa Hammermøllen for ved Optagelsen af et Laan heri at kunne afdrage Gælden til Kongens Kasse⁷.

Han døde i Foraaret 1742, og Geværfabriken blev derefter overtaget af Generalkvartermester *Hansen*.

Amtmanden, som sammen med Professor *Buchwalt*, sidstnævnte i sin Egenskab af Formynder for de umyndige Børn, behandlede Boet efter Juel, foreslog, at Kongen tillagde Boet en Sum som Erstatning for den Bekostning, Juel havde haft paa Kronborg Ladegaard⁸. En Ordning kom ogsaa i Stand, og Kongen overtog paany Ladegaarden, som fra 1743 blev bortforpagtet⁸.

Da Juels Kassemangel blev opdaget, var det naturligvis forbi med hans Virksomhed som Regimentsskriver. Embedet overgik til Rasch, som boede og ogsaa henlagde Regimentsskriverkontoret til Esrom⁶.

Her var Rytterbarakkerne og Stutteristaldene som fortalt blevet nedrevet, men Esrom var stadig Kronborg Birks Tingsted, og Kælderne i Klosteret blev endnu 1758 benyttede som Fængsler, der dog var meget upaalidelige og usikre, idet mange Fanger flygtede derfra². I det nærliggende Esbønderup boede Amtskirurgen, og her laa ogsaa Sygehuset. Sognepræsten i Esbønderup var Sjælesørger saavel for de „paa Livet“ i Klosterkældrene hensatte Fanger som for Patienterne paa Sygehuset².

Rasch døde pludselig under et Ophold i Hillerød den 14. Januar 1748¹¹, men ogsaa under hans Efterfølgere forblev Esrom Kloster Sædet for Regimentsskriverne i Kronborg Distrikt.

Efter at Militæret 1732 var blevet fjernet fra Esrom, herskede der naturligvis ikke mere det Liv som i tidligere Tid, og det gik svært tilbage med Kromandens Næring. 1758 bestod denne kun af, hvad Bønder og andre, som havde Ærinde hos Regimentsskriveren, for-tærede paa Rejsen².

Regimentsskriverne havde ikke blot et stort skriftligt Arbejde, men de maatte stadig være paa Færde ude omkring i Amtet. Naar Bønderne blev uenige om Jorderne, og disse skulde rebes, naar en Bonde

havde forsømt Gaarden og paa Grund heraf, eller fordi han havde paadraget sig uforholdsmæssig store Skatterestancer, skulde sættes fra denne, naar nye Gaarde skulde besættes og i mange andre Anledninger krævedes Regimentsskrivernes Nærværelse. De skulde desuden møde ved Ryttersessionerne paa Frederiksborg, og de skulde tilsige Bønderne til Hoveri og føre Tilsyn hermed. Regimentsskrivne kunde naturligvis ikke personligt udføre alt det Arbejde, men maatte foruden deres Kontorpersonale have de saakaldte Udridere tilhjælp.

Udriderne maatte altid være i Virksomhed, dels for „at føre Tilsyn med en og anden efterladende Bonde og slet Husholder“, dels for at paase, at Hoveriet blev forsvarligt udført, og „at Bonden ikke nyttigt hendriver sin Tid derved“⁸.

Med Hoveriarbejdet førte ogsaa Sognefogderne Tilsyn. Disse var bleven meget rost i Frederik IV's Tid, men Amtmand F. Carl v. Gram var ikke fuldt saa glad for dem som Faderen. Han fandt, at mange af dem var upaalidelige og partiske.

Sognefogderne i Kronborg Amt besværede sig 1764 over, at de havde for meget Arbejde.

Medens de andre Bønder, naar Hoveriets Beskaffenhed tillod det, kunde sende deres Karl, Dreng eller Pige og selv blive hjemme ved Gaarden, krævedes det altid, at Sognefogderne skulde møde personligt. De fik saaledes større Byrder end de Hoveripligtige. Gaardene i Kronborg Amt var smaa. Medens Sognefogderne i Frederiksborg Amt havde Gaarde paa 8 Td. Hartkorn, var Gaardene i Kronborg Amt kun paa fra 3 til 6 Td. Hartkorn. Amtmanden foreslog at give Sognefogderne i Kronborg Amt 2 Rdl. pr. Td. for hver Td., Gaardene manglede i 8 Td. Hartkorn³.

KLAGER FRA BØNDERNE. Paa Proprietærgaardene omkring i Landet blev Bønderne som bekendt mange Steder meget daarligt behandlede under Hoveriarbejdet. Noget lignende var, takket være Amtmændenes Humanitet, der naturligvis forplantede sig nedefter til Regimentsskrivere og underordnede Betjente, vistnok ikke Tilfældet paa det nordsjællandske Krongods. Der foreligger i hvert Tilfælde kun rent undtagelsesvis Klager fra Bønderne over Betjentene.

En saadan enkelt Klage fremkom i August 1737 over en af Regi-

mentsskriver Raschs Tjenere. Vedkommende havde slaæet en Bondekarl, der var paa Hoveriarbejde i Fredensborg, og havde tilføjet ham et Hul i Hovedet. Karlen havde smurt Blodet rundt i Ansigtet og havde saaledes stillet sig frem og klaget til Kongen. Amtmanden, der fik Klagen til Undersøgelse, sendte Kammerjunker *v. der Lühe* en lang Forklaring, der var formet som et Forsvar for Raschs Tjener. Om Rasch selv hed det i Amtmandens Erklæring, at han lagde stor Vægt paa at øve Retfærdighed i alle Ting, og at han var lemfældig og forsigtig i sin Opførsel mod Bonden¹².

Der foreligger ogsaa et Par Klager over Sognefogder.

En Sognefoged havde 1753 med sin Ridepisk slaæet en ung Karl over Skulderen, fordi Karlen kørte paa Kongevejen. Da den unge Mand nogle Uger efter afgik ved Døden, vilde Faderen have Tiltale rejst mod Sognefogden. Det oplystes imidlertid, at Slagene ikke havde foraarsaget Døden, og da Sognefogden, som havde ført Tilsyn med Vejens Reparation, ikke havde revset Karlen anderledes, end Loven tillod en Husbond at revse sine Børn eller sit Tyende, skulde der intet gøres ved Sagen¹⁰.

Bønderne i Ørby havde 1760 rottet sig sammen for at faa deres Sognefoged, *Lars Jensen*, afskediget. De besværede sig over hans Opførsel ved Hoveriet og andre Lejligheder. Der var allerede to Aar tidligere taget Tingsvidner i Sagen, men Bønderne kunde ikke bevise deres Klager, og nu søgte de paany Proces, men Amtmanden vilde ikke blot have denne Proces forhindret, han vilde ogsaa have Klagerne straffet. Det var ellers at befrygte, skrev han, at slige Sammensværgelser, som i nogen Tid mere end sædvanlig havde yttet sig i Amtet, skulde tage til².

De Bønder, som havde klaget, blev ogsaa uden videre straffede med nogle Maaneders Fæstningsarbejde¹⁰.

„BEDRØVELIGE TIDER.“ For saa vidt man paa Grundlag af det foreliggende Materiale kan dømme, synes der som sagt ikke eller kun undtagelsesvis at være bleven øvet Brutalitet mod Frederiksborg og Kronborg Amters Bønder, men iøvrigt er det et saare trist Billede, som tegner sig for den, der i Amtsarkivet gennemgaar de talrige Skrivelser om Bøndernes Forhold i det her omhandlede Tidsrum.

Gang efter Gang støder man paa Udtrykket „bedrøvelige Tider“,

og Gang efter Gang læser man om Misvækst, Kvægpest og andre Ulykker, som ramte Bondestanden.

Kun en enkelt Gang skimter man et lille Solstrejf, nemlig i 1754, da det hedder, at der har været en saa god Kornhøst, at Bønderne af Mangel paa Plads maatte sætte Kornet i Stakke udenfor Husene, hvor man maatte indhegne Stakkene for at værne dem mod Svin og andre Kreaturer².

Med Hensyn til Kornavlens var Kronborg Amt daarligst stillet, navnlig Tikjøb Sogn. Af dette Sogns 140 Bønder kunde kun ganske faa af egen Avl føde sig selv og Familien Aaret igennem. Om Vinteren var Bønderne i Tikjøb Sogn for at skaffe Penge nødt til at sælge noget Korn i Helsingør, og om Sommeren maatte de atter indkøbe et tilsvarende Kvantum saavel til Udsæd som til Føde.

Foruden Bønderne boede der i Tikjøb Sogn omkring ved Stranden hundrede Familier, ialt 4 à 500 Mennesker. Det var Fiskere, som ikke ejede Jord og som heller ikke havde Heste og Vogne og altsaa ikke kunde købe deres Brødkorn i Købstæderne, og noget lignende gjaldt mange Familier i Villingebæk, Gilleleje og Raageleje. Disse Folk drev deres meste Fiskeri i Isefjorden, og de købte deres Kornvarer i Ods Herred og transporterede dem hjem i Baadene.

Dersom man, som der var Tale om, vilde forbyde dem det, maatte de forlade deres Boliger for ikke at dø af Sult.

Ods Herred maatte ogsaa for en stor Del af Bønderne i Kronborg Amt være som et Forraadskammer. Bønderne lejede Fiskernes Baade for at sejle derhen og købe, hvad de havde nødig. Dersom dette blev dem forment, maatte de om Foraaret lade deres Jord henligge halvt ubesaet⁸.

Enkelte Aar var det særlig slemt med Høsten, saaledes lød der 1746 mange jammerlige Klager over Misvækst af Bygsæden. Mange Byers Beboere havde lidt stor, næsten utaalelig Skade, idet den hele Udsæd af Byg paa nogle Steder var blevet aldeles borte, og paa andre Steder kunde man kun faa det halve af Udsæden som Udbytte. Det blev nødvendigt at skaffe Bønderne paa de to Frederiksborgske Distrikter 1713 Td. Byg til Udsæd¹¹.

TYSKE NYBYGGERE. For om muligt at ophjælpe Agerbruget ved Dyrkning af Kartofler fik A. G. Moltke indkaldt nogle tyske Ny-

byggere fra Pfaltz. Han tænkte særlig paa ved disse saakaldte „Kartoffeltyskere“ at faa opdyrket Hedestrækninger i Jylland, men et Par af Kolonisterne blev ogsaa anbragt i Kronborg Amt.

Der fandtes tæt ved „Bierkhønsegaarden“ paa Bøndernes Overdrev, Brunmarken kaldet, en temmelig stor Plads, paa hvilken der ikke var Skov. Jorden, der var begroet med Lyng og nogle smaa Enebærbuske, syntes god og bekvem til Agerdyrkning. Man indtog af det nævnte Overdrev saa megen Jord, som var nødvendig for Kolonisterne til et Par Bøndergaardes Brug².

De to Kolonister, *Maro* eller *Marcus March* og *Philip Maj* hed de³, med deres Familier, ialt 11 Personer, ankom til Nordsjælland i April 1761 og blev foreløbig, indtil Gaardene blev rejste, indkvarterede i Toelt².

De fik Gaardene, Tyskegaardene kaldtes de, paa samme Vilkaar som Kolonisterne paa Heden i Jylland, nemlig Frihed for alle Afgifter og Hoverier i 20 Aar³, og paa lignende Betingelser lod Kongen ogsaa to danske Kolonister, *Joen Bendsen* og *Jørgen Pedersen*, nedsætte sig paa Overdrevet ved Harridshøj¹³.

I Efteraaret 1763 udtalte Amtmanden, at Kolonisternes Virksomhed tiltalte ham, og at han syntes, det var stræbsomme Folk³.

1766 rejste den gamle Maj tilbage til Tyskland, og Gaarden deltes mellem hans Svigersøn, *Dippel*, og hans Søn, *Johan Wendel Maj*³.

Dippels Slægt blev vistnok boende i Danmark; i hvert Tilfælde oplyste en Gartner, *Jacob Dippel*, i Aaret 1821 ved en Henvendelse til Amtmanden, at han 1766 var født paa Tyskegaarden, hvor hans Moders Forældre dyrkede Kartoffler¹⁴.

Navnet „Tyskegaarden“ er endnu i vore Dage bevaret som Navn paa en Gaard paa Brunmarken.

SKATTER OG TIENDER. Det faldt svært for de nordsjællandske Bønder at udrede de Skatter og Tiender, som de skulde erlægge i Form af Korn.

Omkring 1742 fik man i de fleste Sogne i begge Amter afløst Kongetienden mod at svare 2 Mk. 8 Sk. pr. Td. Hartkorn, og mange Steder fik man ogsaa paa lignende Maade afløst Kirketienden. Bønderne var bedre tjent med at betale disse Afgifter med Penge end med at lade Tienden tælle og borttage in natura⁸.

Et vist Parti Skattekor og en vis Mængde Hø maatte leveres henholdsvis paa det kgl. Bryghus og paa Fouragemagasinet i København, Skatterug ogsaa paa Kronborg, hvor Rugen blev anvendt til Soldaternes „Kamisbrød“^{11b}.

Om disse Leveringer findes nogle Skrivelser, som viser, hvilke Besværligheder Bønderne havde dermed, saavel som de Genvordigheder de ofte mødte paa Kongerejserne.

Amtmanden korresponderede saaledes 1742 med Overhofmester v. Plessen i Anledning af, at Bønderne klagede over, at de maatte betale Broenge, 1 Sk. for hver Vogn, naar de i Kongerejser skulde passere Broen ved Usserød. Da Broengene var bortforpantede, var det ikke nemt at faa Bønderne befriet for denne Afgift, og der veksledes adskillige Breve med vidtløftige Forslag om Sagen⁸.

En Skrivelse fra 1746 handler om Fourageforvalter Würtzen, der var saa urimelig at forlange, at Bønderne, som skulde aflevere Fouragen paa Magasinet i København, skulde afknippe det i Bundter og veje det paa Bismær i Stedet for paa den store Vægt, som Forordningen paabød¹¹.

Endelig fortæller en Skrivelse fra 1772 om nogle Bønder i Uds-holt, som, for at undgaa den lange, slemme Vej, var blevne enige om at føre deres Skattebyg, ca. 23 Td. Byg, i Baad til det kgl. Bryghus i København. Da de var kommen i Søen, mødte de Storm og haardt Vejr, og for at bjerge Livet maatte de kaste Sække med 11 Td. Sæd i Vandet. Efter at have mistet Roret drev de i Land paa den svenske Kyst en Mil fra Helsingborg. Herfra maatte de saa transportere Resten af den vaade og halvfordærvede Sæd til Helsingborg og sælge den. Til det øvrige Tab kom deres Udgift til Mad og Drikke i fem Dage. Amtmanden indstillede, at disse haardt prøvede Bønder maatte blive fritagne for at levere anden Skattebyg i Stedet for den, som var gaaet tabt for dem¹³.

KREATURHOLDET. Da Udbyttet af Kornavlen næsten altid var meget ringe, var det af største Betydning for Bønderne at have mange og gode Kreaturer.

Bondens Velstand, skrev Friederich v. Gram 1733, bestaar i at holde gode Kreaturer af alle Slags. Naar han har dem, har han noget til sin Husholdning og noget at sælge til Dækning af de kgl. Skat-

ter og andre Udgifter. Hvis han ikke har andet end Korn at sælge, nødes han til at gøre Gæld og paadrage sig Skatterestancer⁶.

Foruden talrige Heste og mange Køer holdt Bønderne i Nordsjælland ogsaa en Mængde Faar og Svin.

I Aaret 1764 anslog Amtmanden Bondestanden i Frederiksborg og Kronborg Amter, Børn under 12 Aar ikke medregnet, til at omfatte 15,000 Personer. Det Antal Faar, som denne Befolkning holdt, anslog han til 29,100 Stk. Bønderne havde saa mange Faar, fordi de havde haardt Brug for Ulden til deres Klæder, og trods det store Faarehold kunde der dog ikke i Amterne skaffes saa meget Uld, som Bønderne brugte til deres eget Tøj. De maatte jævnlig paa Markeder og andet Steds købe saavel Uld som Vadmél³.

Det kneb med Foder til de mange Dyr, thi Græsningen var kun ringe, og naar Dyrene, der som oftest var overladt til sig selv, ikke kunde finde tilstrækkelig Føde paa Fællede og Overdrev, søgte de ind i Skovene.

Man holdt næsten ingen Hyrder i Nordsjælland. Amtmanden skrev, at det ikke var muligt at faa Bønderne til at holde Hyrder. Folket og Kreaturerne kunde ikke vænne sig dertil, og desuden var Græsningen saa ringe, at Kreaturerne ikke kunde holdes samlede paa et Sted. Det var ikke og kunde ikke være som andet Steds, hvor der var bedre Græsgange, og hvor Dyrene kunde drives hjem om Aftenen. I Nordsjælland maatte Kreaturerne Dag og Nat søge deres Føde overalt.

Da Kreaturerne saaledes drev frit omkring, var det ogsaa vanskeligt at holde dem borte fra de kongelige Stutteri- og Høvange. Det var ikke muligt uden stor Bekostning for Kongen og stor Ulejlighed for Bønderne at holde Gærderne om de talrige Vange i en saadan Stand, at ingen Kreaturer kunde slippe ind i dem. Vangemændene kunde heller ikke altid løbe omkring i Vangene og jage Kreaturerne ud, thi de kunde ikke udelukkende leve af deres Løn, de maatte have nogen Fritid, i hvilken de kunde paatage sig anden Gerning.

Svinene kunde man slet ikke holde ude, især ikke, naar de lugtede Olden i Skovene. De undersøgte saa Gærderne hele Marken rundt, indtil de fandt et Sted, hvor de kunde slippe ind.

Da Olden var meget værdifuld Svineføde, og da Vildtet, som ikke kunde taale Olden, aad den og døde deraf⁶, blev det ogsaa til Tider

tilladt at lade Svinene gaa paa Olden i Skovene, men de skulde ringes paa forsvarlig Maade. Bønderne var imidlertid meget efterladende med at lade Svinene ordentlig ringe. „Bonden er falsk i al slig gierning“, skrev Amtmanden, og man maatte give strenge Regler for Maaden, paa hvilken det skulde ske, og beskikke Folk til at paase, at Reglerne blev overholdt.

Bønderne vilde ikke selv overtage Amternes Olden, fordi de ikke kunde blive enige om Fordelingen af Udgiften. Hver enkelt Bonde vilde hellere lade sine Svin indbrænde og betale en Oldenforpagter for det Antal Svin, han havde gaaende i Skoven.

Man bortforpagtede derfor Amternes Olden. 1748 indbragte Kronborg Amts Olden 305 Rdl. og Frederiksborg Amts Olden 542 Rdl. i Forpagtningsafgift¹¹.

KVÆGPESTEN. Mangel paa Foder og paa ordentlig Røgt og Pleje maatte gøre Kreaturerne særlig modtagelige for Sygdomme, og den Omstændighed, at flere Byers Kreaturer ofte græssede sammen paa et fælles Overdrev, bidrog til hurtig Udbredelse af smitsom Sygdom blandt Kvæget. Naar Kvægpesten viste sig i Amterne, udviklede den sig til Katastrofer og bortrev Kreaturer i tusindevis.

I Aarene 1745—47 rasede en voldsom Kvægpestepidemi i Landet og naaede Amterne i Efteraaret 1745.

En Vinhandler *Spæth* havde i Oktober nævnte Aar ført seks i København købte Stude til Helsingør, hvor to af dem straks døde.

Da Amtmanden erfarede dette, frygtede han straks, at Dyrene var angrebne af Kvægpest, og da man mente, at Sygdommen var saa smitsom, at Folk, som havde været i Nærheden af syge Dyr, kunde føre Smitten med sig, og da en Mængde Mennesker af Nysgerrighed havde betragtet de døde Stude, bad Amtmanden straks Stiftsbefalingsmanden om at beordre Helsingørs Magistrat til at forbyde Byens Beboere at tage ud i Amterne, ligesom han selv drog Omsorg for, at de til Helsingør grænsende Egenes Beboere holdt sig borte fra Købstaden¹².

Disse Forsigtighedsforanstaltninger hjalp dog ikke. Allerede 20. November havde Sygdommen foruden Helsingør ogsaa angrebet Stenløse, Stenlille og Herløv. 27. November var 12 Byer befængte

og 150 Kreaturer døde, 4. December 19 Byer angrebne og 300 Kreaturer døde og saa fremdeles¹¹.

„Det ser jammerligt ud for Landmanden, og vil denne Plage sandelig trykke ham mere, end man kan forestille sig“, skrev Amtmanden, og bedrøveligt er det gennem det lange Tidsrum fra Uge til Uge at følge hans Indberetninger med Angivelsen af det stadig stigende Antal af døde Kreaturer¹¹.

Sygdommen viste sig hos Hornkvæget, ved at Dyrenes Hals, Laar eller Ben svulmede op, og Kvæg, som blev angrebet af Sygdommen, døde i Løbet af 24 Timer. Svin eller andre Dyr, som aad af Aadslerne, blev ligeledes syge og døde¹².

Man forsøgte naturligvis adskillige Midler og traf forskellige Foranstaltninger for at standse Sygdommens Fremtrængen, men alt var forgæves.

Det blev befalet, at alle Dyr, ogsaa Vildt, som fandtes døde paa Marken, straks skulde nedgraves, raske Dyr skulde isoleres, og Hundene skulde holdes bundne, men Folk var skødesløse med at nedgrave de døde Dyr, mange Steder lod man dem ligge paa Marken, indtil Svin, Hunde og Ravne havde ædt Kadaverne¹⁵.

Da Sygdommen endelig i Februar 1747 havde raset til Ende, opgav Amtmanden, at der ialt i begge Amter var død 13,881 Kreaturer af Kvægsyge¹¹.

Fra Januar 1750 til Januar 1751 var Amterne atter befængt med Sygdommen. I den Tid døde 6611 Stk. Hornkvæg, og i Vinteren 1751 led tillige en Mængde Heste af Krop og døde¹¹.

I Foraaret 1756 mistede Bønderne 1814 Heste, 660 Stk. Hornkvæg, 2010 Faar og 2299 Svin².

Endelig huserede Kvægpesten atter i 1762 og 1766³.

I Foraaret 1747 var Bønderne, som Følge af Tabet af de mange Kreaturer, saare vanskeligt stillede. Tidligere havde mange Bønder til Pløjningen betjent sig af Stude, men nu var Studene døde, Hestene meget kostbare og Bønderne saa forarmede, at de ikke evnede at købe Plovheste¹¹.

Der var da ingen anden Udvej end at laane dem Penge og foreløbig at tage Beløbet som et Forskud af Kongens Kasse.

Rentekammeret syntes ganske vist, at Kassen burde spares for de anseelige Forstrækninger, men hertil svarede Amtmanden, at han,

som var paa Stedet, bedst kendte den Nød og Trang, i hvilken Landmanden var kommen i disse bedrøvelige Tider. Det kunde ikke være andet, end at Bøndernes Nød maatte gaa een til Hjerte, og at man maatte komme dem til Hjælp¹¹.

For at fremme Hesteavlens foreslog Amtmanden, at man paany skulde iværksætte „Stutteriets Anlægelse paa Landet“, d. v. s., at man skulde lade 4 à 6 Hingste fra de kongelige Stalde i København eller paa Frederiksborg bedække Bøndernes Hopper. Dette vilde sikkert opmuntre Landmanden til at lægge Vind paa gode Heste, og det Ry, der gik af de danske Heste, vilde derved stige. Nogle af de Føl, som saa blev tillagt hos Bønderne, kunde maaske bruges i Kongens Tjeneste, og Bønderne skulde være villige til eventuelt at afstaa saadanne Heste for rimelig Betaling¹¹. Dette Forslag blev billiget, og 1753 kunde Amtmanden tilskrive Kollegiet, at den trufne Ordning om Bedækning af Hopperne paa Landet ved Stutteriets Hingste havde vist sig at være overordentlig nyttig. Adskillige gode og med Tiden tjenstdygtige Føl var nu i Brug og under Opdræt hos Beboerne². Til Erstatning for det døde Hornkvæg maatte man købe Køer og Stude i Jylland².

HOVERIARBEJDET VED BYGNINGSVÆSENET. Foruden Misvækst og Kvægsyge havde det betydelige Hoveri, som man fordrede af Bønderne, sin væsentlige Skyld i de triste Forhold, under hvilke de levede.

Regimentsskriver Rasch og Forvalter *L. Eskildsen*, Jægerspris, som i Efteraaret 1747 afgav Betænkning over, hvad der kunde gøres for at fremme Undersaaternes Bedste, betonedede heri stærkt, at Beboerne i Frederiksborg og Kronborg Amter i en Del Aar var bleven svækkede ved de mange utaalelige Hoverier ved Bygningsvæsenet omkring de kongelige Lystslotte. Der kunde i saa Henseende ikke drages nogen Sammenligning mellem disse Amter og Kongens andre Godser. Det var i høj Grad ønskeligt, om Hoverierne særlig i Pløje- og Høsttiden maatte blive formindsket saa meget som muligt.

Hvor meget Hoveri der kunde ydes, burde helst bero paa Amtmandens og vedkommende Betjentes Skøn, fordi disse bedst kendte Forholdene og kunde se, hvormeget Bønderne uden Skade og Svækkelse kunde bestride¹¹.

I et Brev af 4. Juli 1748 fortæller Amtmanden, at Bønderne i Frederiksborg Amt befandt sig i en ynkværdig og meget fattig Tilstand og havde paadraget sig betydelige Restancer. Deraf fulgte idelige Forandringer ved Gaardene, Afsættelser fra disse og Indsættelse af nye Beboere, den kgl. Kasse til Tab, Distriktet til Svækkelse. Bønderne havde „tabt Hovedet og ladet Modet falde“. Man maatte ikke lægge Skylden paa Beboerne selv. Det var Misvækst, Tab af mange Heste, Kvægpesten og Hoverierne, der var Skyld deri. Gram skrev, at det ikke fra hans Side havde manglet med at fremstille Bøndernes Nød for Kongen¹⁶.

Endnu mere talende er en Skrivelse af 17. September 1756.

Heri skrev Amtmanden, at alle de store Bygnings- og andre Hoverier med Tiden fuldstændig vilde ødelægge Bønderne. I de 15 Aar, han havde forestaaet Amterne, havde Bønderne næppe kunnet faa Ro til i belejlig Tid at bestride deres egen i By og paa Mark saa højt magtpaaliggende Gerning, førend de kaldtes hjemme fra for at transportere Bygningsmateriale, fremføre Havre, besørge de mange Konge-, Jagt- og Landevejsreparationer, Skovning og Kørsel af Brænde, Høets Behandling i de kgl. Vange, Grøfters, Vandrenders og Mølleaaers Oprensning, Kampestens Frembrydning og Frembringelse til Opsætning af Stengærder, Stutteriets stadige Opdrivelse og Forflytning i Vangene, Klapjagterne og meget andet, som det falder ham ligesaa kedsommeligt som vidtløftig at opregne. Det er forunderligt, skrev han, at den fattige Bonde kan udholde det. Det er ikke langt fra, at man kan sammeligne alt dette Hoveri med „Egüptiens Trældomme“. Under dette utaalelige Aag tabte Bonden Lysten til Stræbsomhed, lod Bygningerne forfalde, svækkede Besætningen og paadrog sig anseelige Restancer, som sluttelig blev til Byrde for den kgl. Kasse.

Amtmanden kunde ikke forestille sig, at noget Proprietærgods end-sige nogle af de andre Rytterdistrikter kunde blive bebyrdet med saa betydelige Hoverier, som disse Amters fattige Beboere i mange Aar havde maattet udholde. Han, som sammen med Amtsbetjentene var „Øiensynlig Vidne“, ansaa det for sin Pligt at gøre Kammeret bekendt dermed, og han udtalte Haabet om, at Bønderne i Frederiksborg og Kronborg Amter maaatte blive understøttet fremfor Bønderne i andre Amter¹⁶.

LANDEVEJENES OG STENGÆRDERNES VEDLIGE-
HOLDELSE. Blandt de Hoveriarbejder, som paahvilede Bøn-
derne, var som nævnt ogsaa Vedligeholdelsen af Konge-, Jagt- og
Landevejene.

Paa disse Veje fandtes en Mængde Fjellebroer, som stadig kræ-
vede Reparation, da de højst kunde holde i 10 à 12 Aar. Naar de
var raadne, frembød de ogsaa Fare for Færdslen. 1746 begyndte
man efter Amtmandens Forslag at erstatte disse Broer med Stenki-
ster, et Arbejde, som man maatte antage Stenslagere til at udføre¹¹.

1747 havde der i nogle Aar ikke været afholdt Parforcejagter.
Vejene var derfor meget forfaldne, særlig ogsaa fordi Bønderne
havde været besværet med saa mange andre Hoverier, at de ikke
havde kunnet overkomme at holde Vejene ordentlig vedlige. Man
lod dem saa underkaste en Hovedreparation ved Hjælp af en Kom-
mando, bestaaende af en Kaptajn, en Underofficer og 64 Mand¹¹.

For at Vejene ikke paany skulde blive ødelagte ved idelig Færd-
sel af Bønder, Kulsviere og andre til Færdsel paa disse Veje uberet-
tigede Personer, som trods alle hindrende Foranstaltninger ved Hjælp
af falske, ustemplede Nøgler lukkede sig gennem Portene, fik man
til alle Porte og Laager lavet nye Laase og Nøgler af en saadan Be-
skaffenhed, at Landsbysmedene ikke saa nemt kunde lave dem efter¹⁶.

Det paahvilede ogsaa Bønderne at vedligeholde de 25,300 Favne
Stengærder, som man havde ladet Stenhuggere og Daglejere rejse
omkring Hø- og Stutterivangene, men dette Arbejde fik Bønderne
dog Vangemændene til at udføre mod at betale dem derfor⁸.

1764 paabegyndtes Arbejdet med Anlæget af den nye Kongevej
mellem Fredensborg og Hørsholm. Den lige Linie, som skulde føl-
ges, da Vejen blev afstukket, stødte i Lønholt By paa en Gaard og
et Hus. De to Bygninger maatte flyttes for at give Plads til Vejen,
og Beboerne, to Enker, fik Erstatning³.

Bønderne fra begge Amter maatte købe Sten baade til denne og
til Marmillods øvrige Vejanlæg, hvilket var et nyt og meget besvær-
ligt Hoveriarbejde, da det strakte sig over flere Aar, drejede sig om
store Mængder af Sten og for mange Bønders Vedkommende om
Kørsler paa fire, fem à seks Mil³.

Desuden var der nu paa Grund af de Sogne, som var henlagt til
Frederiksværk, færre end tidligere til at besørge Hoverierne, thi Clas-

sen sørgede for at faa Frederiksværks Bønder fritagne for at deltage, naturligvis ikke for at skaane dem, men for at udnytte deres Arbejds-kraft paa sit eget Omraade. Bønderne paa Krogerup Gods kunde derimod ikke blive fri for at deltage i disse Stenkørsler³.

For at lette Bønderne sørgede Amtmanden for, at Materialer m. v. saavidt muligt blev ført ad Søvejen til Udskibningsstedet i Sletten. Her var Kromanden, *Jørgen Nielsen*, ansat som Opsynsmand. Skibene kunde ikke gaa ind til Land. Hvad der blev losset, maatte hentes i Baade, og for at besørge dette fik Fiskerne i Sletten Betaling.

Jørgen Nielsen drev ogsaa Tømmerhandel, og undertiden købte han noget Tømmer af de Skippere, som førte Kongens Bygningsmaterialer til Sletten. Fiskerne beskyldte Kromanden for at lade dem transportere sit eget Tømmer i Land under Foregivende af, at det var Kongens, og de rejste ogsaa andre Sigtelser mod ham. Amtmanden fandt Sigtelserne grundløse, men Fiskerne i Sletten var stridbare Folk, og der gik lang Tid og maatte føres Proces, inden Sindene faldt til Ro¹¹.

STAVNSBAANDET. Medens Amtmanden og Amtsbetjentene havde god Forstaaelse af den uhyre Byrde, som Hoveriet var for Bønderne, synes de at have været ganske ufølsomme for det Tryk, Stavnsbaandet lagde paa disse.

De betragtede det som en naturlig og selvfølgelig Sag, at Bønderne skulde forblive ved Fødestavnen og staa til Distriktets Tjeneste.

Der forelaa af og til en Ansøgning fra en eller anden Karl om at maatte blive „entlediget fra Godset og sin Føde Stafn“, som det hed, og naar Karlen havde saadanne Legemsfejl, at han ikke kunde være til nogen Nytte ved Landbruget eller Militæret, eller naar andre særlige Grunde talte derfor, slap man ham løs, mod at han erlagde en Kendelse af 10 Rdl. eller mere til en øde Gaard, men det var ingen let Sag at slippe fri.

Flere unge Karle søgte undertiden at knibe ud ved at søge Tilflugt paa Frederiksværk. Classen paastod nemlig, at hans Folk efter en kgl. Befaling af 18. September 1759 var fri for Landmilitærtjeneste, og benyttede sig heraf til at faa Arbejdskraft ved at tage Amternes unge Mandskab i sin Tjeneste. Saasnart en Karl frygtede for at blive taget til Soldat, gik han til Værket, og selv om han kun var Daglejer,

tog Classen ham under sin Protektion. 1762 havde han 48 Mand af saadanne Folk, deriblandt indrullerede Landsoldater.

Gram beklagede sig over, at Betjentene af den Grund havde Besvær med at skaffe Mandskab til Landmilitzen, ligesom Bønderne savnede Arbejdskraft².

I saa Henseende saa Amtmanden ogsaa en Fare i Geværfabriken paa Hellebæk. Regimentskvartermester Hansen vilde antage de af Amternes unge Dreng, som havde Lyst til at lære et Haandværk, som Lærlinge paa Geværfabriken; men hvis det tillodes, mente Amtmanden, at der vilde melde sig flere, end godt var for Distriktets „rette nøtte og Conservation“.

Amtmanden forudsaa, at de mest formuende Bønder vilde benytte Lejligheden til at faa deres Børn bort fra Godset, baade for at de kunde unddrage sig Landmilitærtjenesten, og for at de kunde undgaa at antage nye Gaarde uden i de Tilfælde, hvor det behagede dem selv. Han henstillede derfor, at det kun blev tilladt Hansen som Lærlinge at antage fattige, fremmede, fader- og moderløse Børn, som løb omkring og betlede i Distriktet, og kun paa de Vilkaar, at Hansen, hvis det viste sig, at Børnene var uuelige eller de af andre Grunde ikke kunde forblive paa Fabriken, ikke gav dem Pas til fremmede Steder, men paany afleverede dem til Distriktets Tjeneste⁸.

De unge Mænd paa Landet nærede stor Frygt for Militærtjenesten, mange af dem tilføjede sig legemlig Skade for at slippe herfor, og for at modarbejde dette foreslog Gram, at man ved Gaardfæste, Antagelse til Staldtjeneste o. l. skulde begunstige de Bønderkarle, som havde været Soldater².

Det synes, som om man ogsaa i Frederiksborg og Kronborg Amter har kørt den mandlige Ungdom i særdeles stramme Tøjler. Der som en Bondekarl viste sig opsætsig, yppede Klammeri e. l., sendte man ham nemlig uden videre nogle Aar til Militærtjeneste, og efter Udløbet af den fastsatte Tid skulde Militæret saa paany aflevere Karlen til Distriktets Tjeneste¹⁵.

BØNDERNES BOLIGER. Over de daglige Forhold i Landsbyerne falder der undertiden et Strejflys fra en eller anden Skrivelse i Amtsarkivet.

Man faar saaledes af en Skrivelse af 10. November 1763 at vide,

hvorledes Bønderne boede. Brevet er skrevet i Anledning af, at Kongen vilde have et Regiment Dragoner indkvarteret i Eggen omkring Frederiksborg, Fredensborg, Esrom og Slangerup, men Amtmanden forklarer, hvorfor dette ikke kunde lade sig gøre.

En Bonde havde i Almindelighed, skrev han, næppe mere end en eneste Stue til sig og sin Familie, et Stegers eller Køkken, og i Udhusene et Karle- eller Drengeskammer. Staldrummene var knappe og slette og egnede sig aldeles ikke til at sætte Dragonheste i. De Huse, Bonden havde til at sætte sin Sæd og sin Fodring i, var som oftest maadelige og ringe, og i dem var der ingen Plads tilovers. Bondens Sengetøj var som Regel noget Pjuds.

Amtmanden vilde dog ikke nægte, at der var Bønder, som havde større Lejligheder og levede under bedre Forhold, men det var meget faa. Amtmanden ansaa desuden Frederiksborg og Kronborg Amt for at være de dyreste Opholdssteder paa Sjælland³.

Bøndernes Ildsteder var ogsaa maadelige, thi Bønderne havde paa Grund af de lange Transporter vanskeligt ved at skaffe sig Sten¹⁵.

De daarlige Ildsteder og Smedierne i Landsbyerne var ofte Aarsag til de mange Brande, ved hvilke Beboerne led store Tab¹¹.

At Bøndergaardene var slet byggede, fremgaar af, at Stormen ofte anrettede stor Skade paa dem⁶.

De fleste Bønder i Frederiksborg Amt havde ikke lagt Vind paa Opelskning af Haver og Frugttræer. I Kronborg Amt fandtes derimod flere, som havde Frugthaver, men mange Havepladser i Amtene laa udyrkede og begroede med Nælder og andet Ukrudt¹¹.

Der var Mangel paa Tjenestefolk, og disse forlangte og opnaaede undertiden ogsaa højere Løn, end Forordningen tillod dem at tage. Forøvrigt skulde Husmændene tjene Brødet ved at arbejde for Bønderne, men mange Husmænd drev selv smaa Landbrug. De holdt baade Hornkvæg, Faar og Svin og betalte Bønderne en Afgift — 2 Mk. for hvert Stk. Kvæg, 4 Sk. for hvert Faar eller Svin — for at faa Lov til at lade Kvæget græsse paa Overdrevet. Denne Afgift kaldtes Græsgæld.

Gaardmændenes daarlige økonomiske Forhold var Aarsag til, at nogle af dem i 1756 paa for dem selv skadelige Vilkaar havde overladt en Del Husmænd og Indsiddere deres Jorder og Enge i Brug.

Følgen heraf blev, at saadanne Bønder blev endnu fattigere, end de var i Forvejen, Husmændene derimod mere velstillede.

Autoriteterne greb nævnte Aar ind herimod og bestemte, at Gaardmændene hverken maatte udleje, udlaane eller paa anden Maade afstaa deres Agre. De var forpligtede til selv at drive og dyrke Jorden².

DEN DAARLIGE OPLYSNING. Med Oplysningen stod det daarligt til. De Forventninger, man havde stillet til Rytterskolerne, var bleven skuffede. En Skrivelse af 4. Oktober 1737 fra Christian VI indledes med følgende Ord:

„Vi have ved en og anden Lejlighed med Mishag maattet fornemme, hvorledes Ungdommen i vore Rytterdistrikter lidet eller intet profiterer af den Omhu vores Hr Fader, salig og Høilovlig ihukommelse, have haft og vi endnu have af de i bemeldte Rytterdistrikter indrettede og vedligeholdte Skoler.“

Vankundigheden mellem Almuen skal endnu være meget stor, skrev Kongen. Han mente, at Aarsagen hertil maatte søges i lunken Kristendom baade hos Skoleholderne, hos Ungdommen og hos dem, der skulde have Tilsyn med Skoleholderne. Amtmanden fik Paalæg om nøje at følge saavel sine egne Instrukser som at paase, at Præsterne og Skoleholderne fulgte deres Instruktioner. Det skulde alvorligt paalægges Skoleholderne at lære Børnene at læse, og Amtsbetjentene skulde føre Tilsyn med, at Almuen lod Børnene gaa i Skole. Hvis der fandtes Skyld hos Børnene, skulde Forældrene straffes, og var Skylden hos Præsterne eller Skoleholderne, skulde disse meldes til Biskoppen¹⁰.

Børn, som var for smaa til at kunne lære noget, skulde alligevel, i Stedet for som hidtil at ligge paa Gaderne, bringes i Skole, navnlig i de Byer, i hvilke Skolerne fandtes¹.

Denne sidste Bestemmelse, hvorved Skoleholderen fik den Op-gave ogsaa at passe paa en Flok ganske smaa Børn, har naturligvis ikke fremmet Undervisningen af de større.

Med mange Læreres Arbejde har det nok været smaat bevendt, men der fandtes selvfølgelig ogsaa Lærere, som med Dygtighed gik op i deres Gerning, og Præster, som med Iver arbejdede for Undervisningens Fremme. En og anden Præst virkede saaledes for at faa bygget „ekstra Skoler“ i Byer, der laa fjernt fra de Steder, hvor Rytter-

skolerne fandtes. Sognepræsten, Hr. *Lemming*, arbejdede saaledes for at faa rejst en ekstra Skole i Oppesundby og tilbød af sine egne Midler at betale 20 Rdl. til en Skoleholder⁸.

Blandt Lærerne skelnedes der mellem Studenter og ulærde, verdslige Personer. De førstnævnte var bedst stillede, fordi de kunde gøre sig Haab om Forfremmelse til Præste- og Degnekald, medens de sidstnævnte maatte forblive som Skoleholdere hele deres Liv.

Der var noget ubilligt heri, thi Erfaringen viste, skrev Amtmanden 1747, „at mangen en verdslig Karl tit og ofte er ligesaa beqvem til Skoleholderembede, især blandt Bønder, som Studenterne, der mangen en Gang forsømmer Embedet for at fortsætte deres Studier eller lade sig bruge paa Prædikestolen“¹⁶. Amtmanden ønskede derfor, at de ulærde Skolelærere maatte blive ligestillede med de lærde i Henseende til Befordring til Degnekald.

Disse Kald var meget eftertragtede. En og anden søgte at opnaa et saadant Kald ved at ægte en afdød Degns Enke, men undertiden kunde en saadan Spekulation i Ægteskabet rigtignok falde uheldig ud. En Mand havde saaledes opnaaet et Degnekald ved Løftet om at ægte Formandens Enke, men da han lærte Damen at kende, vilde han hverken eje eller have hende. Han fik ogsaa Lov til at slippe for Rosenlænkerne og beholde Kaldet, men kun mod at paatage sig Forpligtelse til at forsørge Enkens Børn.

Skoleholderens Løn for det møjsommelige Arbejde var saa ringe, at Amtmanden i Anledning af et Andragende om Lønningstillæg, som en Del af dem 1745 havde fremsendt, erklærede, at en Mand med Familie umuligt kunde leve af den¹¹.

De Udsigter, med hvilke en Skoleholder saa sin Alderdom imøde, var ogsaa meget mørke, thi det højeste, han kunde opnaa, naar han var udslidt og maatte give op, var en lille kneben Understøttelse.

En gammel Skoleholder, *Adzer Jacobsen Arp* i Asminderup, ansøgte 1757 om Pension.

Sagen blev forelagt Kirkesessionen, som imidlertid ikke mente, at Kirkekassen kunde forsørge alle de gamle Skolelærere, men, hedder det, selv om en Mand ikke længer duede til Skolelærer, kunde han godt være Degn og besørge den Smule Læsning for Ungdommen, som en Degn endnu, efter at Skolerne var bleven indrettede, skulde besørge. Saadanne gamle Skoleholdere burde derfor, enten de var

Studenter eller ikke, foretrækkes til Degnekald. Man foreslog dog at yde Arp en lille Pension paa 16 Rdl. af Kirkekassen².

En anden Skoleholder, *Christian Gjødese Ruben*, var 81 Aar. Han havde været Skoleholder i Tikjøb i 45 Aar, men nu kunde han ikke mere. Præsten, Hr. *Garboe*, hævdede, at Skolen maatte have en ny Lærer, men den gamle Mand havde intet at leve af og hverken Slægt eller Venner, som kunde sørge for hans Underhold. Man blev ogsaa nødt til at give ham en lille beskedne Pension af Kirkekassen³.

OMSORGEN FOR SYGE. Blandt de humane Foranstaltninger, for hvilke Amtmand Friederich v. Gram virkede, var Omsorgen for Syge den, som han omfattede med størst Interesse. Han havde allerede først i Tyverne faaet ansat en Amtskirurg med Bopæl i Hille-rød. Syge og tilskadekomne Bønder blev ført til Købstaden og maatte, medens de behandlede af Amtskirurgen, indlægges hos en eller anden fattig Borger.

Ansættelsen af denne Amtskirurg var et stort Fremskridt, men en enkelt Læge kunde naturligvis ikke overkomme at hjælpe alle, og Trangen til Lægehjælp og til Steder, hvor man kunde behandle Patienterne, var stadig stor. Saavel Friederich v. Gram som Sønnen arbejdede stadig paa at forbedre disse Forhold.

Friederich v. Gram fik 1737 udvirket, at der udstedtes en kgl. Resolution, hvorefter fattige Undersaatter i begge Amter skulde nyde fri Kur. Udgiften skulde dækkes af den almindelige Fattigkasse, men hvis dennes Midler ikke strakte til, skulde Kongens Kasse tilskyde Resten⁸. Fra 1. April 1738 fik han ogsaa ansat en særlig Amtskirurg for Kronborg Amt med Bolig i Esbønderup¹⁰. Hans Navn var *Christian Licht*⁸. Endelig fik F. Carl v. Gram 1755 indrettet to Huse henholdsvis til Sygehus og Jordemoderbolig for det Kronborgske Distrikt².

MØLLETVANGEN. I Kronborg Amt fandtes to Hovedmøller, Dronningemøllen og Esrom Mølle. Disse Hovedmøller maatte male hele Aaret rundt i Modsætning til de øvrige Møller, de saakaldte Græsmøller, der kun maatte male i Vinterhalvaaret.

I Fæstebrevene for Hovedmøllerne var der 1728 bleven indført en Bestemmelse, ifølge hvilken Beboerne i bestemte Sogne var henvist til at lade deres Korn male paa disse to Hovedmøller.

Denne Mølletvang, noget der ikke fandtes andet Steds i Landet, var en stor Ulempe særlig for de fjernt fra Hovedmøllerne liggende Sognes Beboere. Disse maatte ofte med Heste og Vogne opholde sig ved Møllerne nogle Dage og Nætter, forinden de kunde faa Kornet malet og med sig hjem¹¹.

Forholdet gav Anledning til megen Strid mellem Møllerne og Beboerne, og først efter mange Forhandlinger og Skriverier lykkedes det omsider 1774, paa et Tidspunkt, da flere af de gamle Vandmøller var blevet erstattet med Vejrmøller, at faa Mølletvangen ophævet¹³.

GILDERNE OG FORBUDENE MOD DEM. Den nordsjællandske Bondes daglige Liv var lidet lysteligt. Hans Hverdag gled hen med møjsommeligt Slid, trælsomt Arbejde og økonomiske Bekymringer. Det er intet Under, at han, naar Lejlighed gaves, benyttede Lejligheden og for en Stund strøg alle Sorger tilside og gjorde sig nogle glade Dage. Saadanne Lejligheder var Bryllupper, Begravelser, Barsler og Kvinders Kirkegang efter Nedkomst.

Naar en saadan Begivenhed fejredes i en eller anden Gaard, var hele Landsbyen til Fest i det paagældende Hjem, og der blev spist og drukket bravt. Det var Skik og Sædvane at fejre saadanne Begivenheder med den størst mulige Festivitet, og den ene har rimeligvis ved saadanne Lejligheder søgt at overgaa den anden. Skikken var saa indgroet, at ingen, selv om han daarlig havde Raad og gerne vilde, kunde unddrage sig at følge den.

I mange Tilfælde bidrog Festerne til yderligere at forarme Bonden, og Regeringen saa skævt til Gilderne, hvorfor det ogsaa 1739 blev paalagt Amtmanden nøje at vaage over, at der ikke blev Overdaadighed, Drukkenskab og Uorden ved Bøndernes Bryllupper, Ligbegængelser og Gilder¹⁰.

Præsterne synes at have forholdt sig rolige overfor den Slags Fester, forud for hvilke der gik kirkelige Ceremonier, men derimod for de voldsomt frem mod Ungdommens Riden Sommer i By, Fastelavnsløjer, Julestuer o. l., thi disse Lystigheder var jo af hedensk Oprindelse.

Alle saadanne „gamle fra Hedenskabet hidrørende letfærdige og forargelige Spil“ betragtedes som „Gudsfortørnelse“ og „Guds Æres Forkleinselse“.

Paa dette Omraade var det imidlertid vanskeligt at faa Bugt med Bøndernes gennem Aarhundreder nedarvede Vaner.

Det var svært at formaa Bønderne til at respektere Bestemmelserne, som forbød disse Skikke, ligesom det i det hele taget var svært at faa Helligdagsbestemmelserne overholdt.

Provsten i Esbønderup og Sognepræsten for Kregome-Vinderød foreslog 1730 Amtmanden at beskikke Mænd til at paase, at dette skete, men Amtmanden nærede længe Betænkelighed herved. Han syntes ikke, det var heldigt at sætte den ene Nabo til at passe paa den anden⁹. Han maa imidlertid senere været kommen paa andre Tanker, thi 1735 blev saadanne Mænd beskikket, og Amtmanden udarbejdede en Instruks for dem.

Ifølge denne skulde de, naar Præsten forlangte det, om Søndagen samles med ham og underrette ham om alt, hvad der foregik i Strid med Forordningen. De skulde især paase, at ingen forsømte at overvære Prædikenen, at Søndagen ikke blev misbrugt til Gilder, Drik, Dobbelt og Gøglen, at ingen et kvart eller endog helt Aar holdt sig borte fra Sakramentet, at ingen gjorde sig skyldig i idelig Sværgeren og Banden, „Guds ords Skiemt og Misbrug i Omgængelse“, at der ikke var „ond Forligelsesmaal“ mellem Ægtefolk, Forældre og Børn eller Halsstarrighed hos trolovede Folk, som ikke vilde lade sig vie, at ingen gjorde sig ubillig Fordel ved Køb og Salg o. s. v.¹

Der blev ogsaa saavidt muligt passet paa, at ingen forsømte at overvære Gudstjenesten. Mølleren i Hagelse Mølle havde forsømt Kirken seks Helligdage. Herfor skulde han betale Mulkt, 3 Lod Sølv for hver forsømt Dag. Da han gjorde gældende, at han de nævnte Helligdage havde været nødt til at opholde sig udenfor Sognet, slap han, men han skulde møde hos Præsten for at faa Underretning om, hvorledes han i lignende Tilfælde skulde forholde sig i Fremtiden¹.

Sognefogderne fik 1732 Ordre til at paase, at Riden Sommer i By, som var „aldeles ophævet“, ikke fandt Sted.

Den Mand, der stillede sit Hus til Raadighed for Sommergilde, skulde bøde 1 Rdl., den som udlaante sin Hest til Sommeriden skulde bøde 2 Mk., enhver Deltager 1 Mk. Saafremt vedkommende ikke selv kunde betale Bøden, skulde Forældrene eller Husbonden gøre det⁹. Bønderne gav imidlertid ikke op. Talrige Sager viser, at her var et Punkt, paa hvilket de nordsjællandske Karle viste Trods.

Der blev gennem Aarene redet Sommer i By i adskillige Sogne, og naar der rejstes Sag, søgte man at klare sig med Ukendskab til Bestemmelserne, Lovfortolkninger og andre Udflugter, tog, naar galt skulde være, hellere Straffen fremfor at give Afkald paa Fornøjelsen.

Amtmanden fik under disse Sager en Erfaring, han tidligere havde gjort, bekræftet, den, at naar Bonden havde faaet noget i Hovedet, brød han sig ikke om Straffen³.

Nedenstaaende er nogle i Flæng tagne Eksempler paa, hvorledes Bondeungdommen overtraadte, og Autoriteterne bekæmpede Overtrædelse af Bestemmelserne mod de set med vor Tids Øjne ganske uskyldige Fornøjelser at ride Sommer i By, løbe Fastelavn o. l.

I Juni 1733 tilskrev Amtmanden Kommandanten paa Kronborg om at modtage nogle Personer til Fæstningsarbejde paa Vand og Brød i 8 à 14 Dage, fordi de havde redet Sommer i By og holdt Sommergilde. Kommandanten erklærede sig villig til at modtage dem⁹.

I Sommeren 1738 holdt man i Kregome ulovlige Gilder og slog paa Tromme paa Helligaftener. Sognefogden, *Niels Kiempe*, skulde opgive Hovedmændene og skaffe oplyst, hvortil Trommen var anskaffet. Dersom det var til et eller andet nyttigt Brug, skulde Trommen opbevares hos Sognefogden eller Oldermændene, i modsat Tilfælde skulde Ejeren skille sig af med den, ellers maatte Sognefogden slaa den i Stykker eller bringe den til Amtmanden¹.

1739 udstedte Amtmanden en ny Advarsel mod Afholdelsen af enhver Art af Julelege, Fastelavnsgilder og Riden Sommer i By. De tidligere udstedte Forbud havde nemlig ikke hjulpet i alle Sogne¹².

Da Folk skød sig ind under, at de manglede Kendskab til de kgl. Forordninger, blev det 1740 befalet, at Sognefogderne om Søndagen, saasnart Gudstjenesten var tilende, skulde oplæse dem paa Kirkegaarden¹⁰.

1744 havde Beboerne i Søborg og Tikjøb Sogne i Pinsen redet Sommer i By. De skulde tiltales og straffes, og Regimentsskriveren og Birkedommeren skulde navnlig udforske, hvem der havde baaret Trommen og Fanen, og hvem der havde givet Lokaler til Festen¹².

I Februar 1747 havde Amtmanden paany erfaret, at Bønder og unge Folk i Lillerød, Uvelse og Alsønderup Sogne trods Forordnin-

ger og Amtmandens Foranstaltninger igen havde fornøjet sig med det gamle hedenske Væsen, Fastelavnsløben o. s. v.¹⁶

Hvad enten nu Amtmændene har været strengere end Forordningen og har fortolket denne forkert, eller Grunden mulig er den, at man paa højere Steder omsider har indset det haabløse i Kampen mod de gamle Skikke, kom som bekendt det mildere Reskript af 1748, hvori der gjordes opmærksom paa, at det var urigtigt, naar Forordningen af 12. Marts 1735 var bleven forstaaet saaledes, at Bøndernes Riden Sommer i By var aldeles afskaffet. Meningen var, at Bønderne ikke maatte fornøje sig hermed paa Søn- og Helligdage, men gerne en af de Søgnedage i Ugen.

Uagtet Vinden altsaa havde vendt sig og blæste fra et mildere Hjørne, var der endnu Præster, som søgte at fortrædige Bondeungdommen i dens Sommerglæde.

1749 besværede tolv Bønderkarle fra Asminderød Sogn sig over, at deres Sognepræst, *Christian Jensen*, ikke vilde tage dem til Alters, fordi de havde redet Sommer i By og haft en lille lystig Sammenkomst. Kongen fandt imidlertid, at Klagen indeholdt adskillige Usandfærdigheder og Urigtigheder, og den blev afvist. Samme Aar fik Amtmanden forøvrigt endnu mange Klager fra Præsterne over, at Bønderne havde redet Sommer i By¹⁶.

Forholdet mellem Præst og Menighed var sine Steder ret spændt.

Da Provsten i Ølsted en Søndag Eftermiddag 1730 overhørte Ungdommen i Alsønderup Kirke, viste dens Kundskaber sig at være meget slette, og saasnart Provsten havde begyndt Afhøringen, forlod omtrent hele Menigheden Kirken.

Amtmanden, som jo ikke godt kunde straffe hele Menigheden, spurgte Provsten, om han ikke kunde udpege nogle af Hovedmændene. Sagen gav Anledning til, at det en Maaned senere blev paalagt Sognefogderne at paase, at ingen forlod Kirkerne, førend Katekisationen var tilende⁹.

1740 blev der givet Tilhold om, at unge og gamle, skrøbelige og svangre dog undtagne, skulde blive i Kirkerne, til Katekisationen havde fundet Sted¹⁰.

1. Juledag 1753 var der stor Alarm i Blistrup Kirke. Degnen havde med Sognepræstens Samtykke anbragt Bøndernes forrige Fæhyrde paa Kirkegulvet paa en Maade som for at tvinge dem til at ofre til

ham. Herover var Bønderne bleven rasende. 66 Mand havde højlydt diskuteret Sagen midt under Prædikenen, og Præsten kunde ikke skaffe Ro¹⁰.

En Mand havde ogsaa laant Ungdommen sin Stue til Julebuk, og ved denne Lejlighed var der bleven ageret et Bryllup.

Man har sikkert moret sig kostelig i den Julestue, men Efterspillet blev naturligvis ikke morsomt.

Tre Personer, der var Hovedmændene, da der blev buldret og larmet i Kirken, skulde ride Træhesten en Mandag, naar Retten i Esrom holdtes, samt sidde i Hullet paa Vand og Brød i to Dage og to Nætter, to Personer, som havde forestillet Præst og Degn i Julestuen, skulde ligeledes to Døgn paa Vand og Brød og ride Træhesten. De øvrige slap med Bøder. Kvinden og Manden, der havde forestillet Brud og Brudgom, maatte betale henholdsvis 8 Sk. og 1 Mk., og Bonden, i hvis Hus Julestuen blev holdt, skulde ligeledes give Bøde¹⁵.

Bønderne var meget overtroiske, men det var dog sjældent, at Overtroen ytrede sig saaledes, at Autoriteterne greb ind. Amtsarkivet indeholder dog ogsaa et Eksempel herpaa.

„Iblandt den gemeene Mand er endnu ej gandske udryddet en og anden slags Overtro og Giøgel Spil, som i fordums tider meere have været giengs hos dem“, skrev Amtmanden 17. April 1741 til Kongen.

Anledningen var, at en Kone i Strøllille var bleven truffen i den Kunst „med et Saald at lade omgaa“, hvorved den, som havde stjålet nogle Penge fra hendes Søn, skulde blive opdaget.

Hun blev dømt til at have sin Boeslod forbrudt og til at rømme Kongens Riger og Lande. Den dømte Kone, *Maren*, og hendes Mand, *Jens Olsen*, var gamle Indsiederfolk, som nogle Aar tidligere paa Grund af Fattigdom var fraflyttet deres Fæstegaard i Oppesundby. Da Van kundighed havde været Aarsagen til hendes Brøde, og da hun ikke var mistænkt for anden „Udyd“, spurgte Amtmanden, om hun ikke maatte faa Lov til at blive i Landet, mod at hun blev straffet paa anden Maade⁸. Hun slap saa med at staa aabenbar Skrifte¹⁰.

BRÆNDEVINSDRIKKERIET OG KROERNE. Ved Bøndernes Fester som iøvrigt ogsaa til Hverdagsbrug var Brændevin det for-

nemste Nydelsesmiddel. Man skaalede i Brændevin paa Festdagene, og i Brændevin slukkede man Sorgerne om Hverdagen.

For paa en billig Maade at komme til den efter Tidens Smag ædle Drik var der mange Bønder, som trods alle Forbud og Straffe skaffede sig deres egne Grejer og var deres egne Brændevinsbrændere.

Man greb undertiden en hel Bys Befolkning i denne Brøde, saaledes blev 18 Bønder i Annisse og Huseby, som i 1752 havde gjort sig skyldig i ulovlig Brændevinsbrænding², mulkterede hver med 6 Rdl. Bønderne nægtede at betale, og man nedsatte saa Bøderne til 3 Rdl. med Tilføjende, at hvis de ikke vilde betale dem, skulde de afsone de oprindelige Bøder med Fæstningsarbejde¹⁰. Dette var slemt nok, thi man kunde kun afsone 1 Mk. om Dagen.

I Almindelighed tog Autoriteterne meget mildt paa Beruselse og Følgerne af Beruselse, t. Eks. Slagsmaal, naar blot ikke en af Delta-gerne i et saadant mistede Livet.

Sammenhængen hermed var maaske den, at man ogsaa opad i Samfundet drak bravt, selv om de højere Lags Drikke vel nok var af ædlere Art end de klare Draaber, Bonden kunde takke for mangan god Rus.

Bønderne betragtede Brændevin med overtroisk Ærefrygt. Brændevin var et Lægemedel, Brændevin var godt for alle, for store som for smaa.

Et sørgeligt Eksempel herpaa er en Begivenhed, som indtraf i Juni 1769 ved et Barselgilde i Lønholt. Ved dette havde man medbragt en 4¹/₂ Aar gammel Gaardmandssøn, og under Gildet gav man Barnet saa meget Brændevin, at det fik Krampe og døde, men det var „af Godhed“, Folkene havde givet Barnet den stærke Drik. Amtmanden syntes dog, at Værtsfolkene, en Husmand og Klokkeren, burde have en Mulkt³.

Dersom Bonden ønskede at slukke sin Tørst udenfor Hjemmet, stod talrige Kroer beredt til at modtage ham.

Autoriteterne indsaa godt, at de mange Kroer var til Skade for Bønderne, men desuagtet blev der stadig oprettet nye Kroer, thi Sagen var den, at Kroer var absolut nødvendige af Hensyn til Færdslen. Saasnart en Landevej løb gennem en Landsby, talte meget for at oprette en Kro i Byen, thi da al Trafik foregik med Heste og Vogne, og da de ofte magre og sløje Heste kun kunde trække de tunge Vogne

ad de elendige opkørte og plørede Veje kortere Strækninger ad Gangen, var det nødvendigt, at der ikke var ret langt mellem Bedestederne.

Følgende er et Par Eksempler paa Oprettelsen af Kroer af Hensyn til Trafikken:

1755 anbefalede Amtmanden, at der gaves *Niels Michelsen* i Hørsørd Tilladelse til at oprette en Kro der i Byen, thi Vejen til Helsingør gik gennem den, og den laa i en tæt Skov.

Bønderne fra Holbo Herred og Halsnæs skulde den Vej med deres Varer, og de ankom gerne om Natten².

Aaret efter anbefaledes det af Hensyn til de Rejsende at oprette Kroer i Lillerød og Gjøløse. Landevejen mellem København, Frederiksborg, Roskilde, Slangstrup og Frederikssund gik gennem de nævnte Landsbyer, og de Rejsende var ved Vintertid om Natten i mørkt Vejr nødsaget til at tage Herberg der for ikke at udsætte sig for at komme til Skade².

Der var altid nogen Risiko forbunden med at færdes paa Landevejen, ikke blot paa Grund af disses daarlige Tilstand, men ogsaa fordi Retssikkerheden ikke var stor. 1748 indløb der saaledes adskillige Besværinger til Amtmanden over, at Bønder overfaldt Rejsende og Folk i Skove, paa Veje og i Marker med Skældsord, Hug og Slag¹⁶, men Bønderne selv gik heller ikke fri, saaledes overfaldt Smeden i Nyrup 1775 nogle fredelige, sagesløse Bønder fra St. Lyngby og slog dem i Hovedet med en Vognkæp¹³.

Da Kroernes Eksistensberettigelse altsaa var afhængig af Landevejene, blev Kroer, som laa ved Veje, der paa Grund af nye Vejes Anlæg tabte deres Betydning, overflødige.

Langstrup Kro, der laa ved den gamle Landevej til Helsingør, ansaa man saaledes ikke for at være til nogen Nytte, efter at Kongevejen fra Frederiksborg til Helsingør var bleven anlagt.

Kroen blev derfor afskaffet, især da der ogsaa ofte havde været Spektakler og Slagsmaal i den³, hvor en Mand endog var bleven slaet ihjel under et Keglespil¹⁵.

FORBRYDELSER OG STRAFFE. Grove Forbrydelser forefaldt ret ofte og efterfulgtes af de barbariske Straffedomme, som Kongen dog jævnlig formildede.

Folk, der var dømt fra Livet, blev ofte benaadede med livsvarigt Fængsel, men dette toges ikke altfor højtideligt, thi meget ofte slap en til Fængsel paa Livstid dømt Forbryder ud efter faa Aars Forløb.

I saa Henseende synes Forbøn fra den forurettede at have haft stor Betydning.

En Mand i Skævinge, *Christen Lang*, havde sammen med en Kvinde, Birgithe Christens Datter, besluttet at ombringe Langs Kone med Rottegift for bagefter at kunne ægte hinanden.

De blev begge i 1755 dømt fra Livet, men benaadet med livsvarigt Fængsel. Langs Kone indgav allerede 1758 Ansøgning om Benaadning for Manden. Hendes Ønske om at faa ham fri var dikteret af „Ægteskabets almindelige naturlige Kærlighed saavelsom af den Assistance, hun og Børnene ventede sig af ham“.

Amtmanden indsendte Ansøgningen med en Udtalelse om, at han indstillede Manden til Kongens Naade².

En anden Mand, ligeledes fra Skævinge, var 1769 for et ufuldbyrdet Voldtægtsforsøg mod en Pige fra Lille Lyngby dømt fra Livet, Hovedet at afhugge med et Sværd og Legemet uden Ceremonier at begrave paa Kirkegaarden. Pigen indgav imidlertid Benaadningsansøgning, og Amtmanden udtalte i sin Erklæring, at han ikke syntes, at Straffen helt burde bortfalde, men 4 à 6 Maaneders Fæstningsarbejde maatte være nok³. Der er jo unægtelig et stort Spring mellem den haarde Dom og den af Amtmanden foreslaaede Straf, og lignende Straffeformildelser foreligger ofte. I andre Tilfælde blev Dommen imidlertid fuldbyrdet, saaledes 1756 paa en Pige, som for i Blistrup Præstegaard at have født i Dølgemaal blev dømt til at miste sin Hals og Hovedet at sætte paa en Stage¹⁰.

Den Rædsel, som Folk i det 16. Aarhundrede nærede ved Tanken om at blive begravet udenfor Kirkegaarden og derved rent legemligt at blive givet Djævlen i Vold, havde endnu ikke tabt sig i det 18. Aarhundrede.

Derfor ansøgte en Pige, som ligeledes var dømt til Døden for Fødsel i Dølgemaal, om, dersom hun ikke kunde opnaa Benaadning for Dødsstraffen, at slippe for at blive begravet paa Galgebakken, men at hendes Legeme maatte blive begravet i kristen Jord⁸.

Dersom en Forbryder omkom paa Gerningsstedet, blev hans Lig af Natmanden uden videre begravet paa dette.

1738 brændte *Thomas Arvedsens* Gaard i Freerslev. Ilden var paa-
sat af Gaardens tidligere Beboer, som Arvedsen havde paa Undertag.
Mordbrænderen, der ogsaa havde set Lejlighed til at hugge Arved-
sen i Hovedet med en Le, omkom selv ved Branden, og Natmanden
slæbte hans Lig ud og begravede det paa Marken⁸.

Den 31. Juli 1739 blev der udstedt en Anordning, hvorefter der
ansattes Fiscaler, som skulde paase, at Loven og Forordningerne
blev efterlevede „med tilbørlig Hørsommelighed“.

Den Fiscal, der fik med Nordsjælland at gøre, hed *Bredahl*. Han
for over Amterne som et ondt Vejr. Hans aarvaagne Blik faldt paa
enhver Bagatel, og Amtmanden havde adskillige Bryderier med ham.
Han vilde saaledes forhindre Folk paa Landet i at sælge groft Brød,
men fattige Folk kunde naturligvis ikke købe Brød i Købstaden, og
der blev derfor med Rette gjort Indsigelse mod dette Overgreb. Stift-
amtmand *Gersdorff* hævdede, at enhver, der vilde, maatte sælge groft
Rugbrød paa Landet, naar det blot ikke blev indført til Købstæderne¹².

Gram henstillede ogsaa til Stiftamtmanden, at det tillodes Folk
paa Landet at handle med Salt, Tjære, Tran, Tobak o. l., som fattige
Folk indkøbte i smaa Partier. De købte kun for nogle faa Skillinger
og kunde ikke godt løbe til Købstæderne efter det, da Vejlængden
for nogles Vedkommende drejede sig om tre, fire Mil. Gram mente
heller ikke, at Tilladelsen til Forhandling af saadanne Smaatterier
kunde skade hverken Kongens eller Købstædernes Interesser¹².

I 1740 havde Landsfiscalen faaet Dom over en Bonde for Mened
i en Sag, i hvilken Bonden var optraadt som Vidne. I den Anledning
sendte Gram Fiscalen et Brev, hvori det hed:

„Denne Sag giver mig ellers anledning til at bede Hr. Fiscalen
ville omgaa de Eenfoldige bønderfolch, naar han dennem til Ting
indstefner paa venligste og bedste maader, at ej nogen naar Sagen
gielder dem selv paa skulle af frygt for straf eller formeedelst Van-
kundighed geraade i forværrelse og ulempe ved mislig aflæggende
forklaring og vidne, og allerhelst hvor en Sag er af ringe betydenhed,
at der kan være soldt et Krus Øl, et Glas Brendevin, for een sk. To-
bach, Tran Tiere og deslige.“¹²

I de mellem 40 à 50 Aar, der forløb fra Frederik IV's Død til det Guldbergske Styre, skete der udvortes set ikke saa faa Forandringer i Frederiksborg og Kronborg Amter.

Johan Ulrich Røhl afsluttede Arbejdet med Sandflugtsdæmpningen paa Tisvildeegnen, og man fortsatte i hans Spor med Bekæmpelsen af Sandflugten mellem Helsingør og Gilleleje. Man havde ogsaa inden dette Tidsrums Udløb faaet nogen Forstaaelse af den Betydning, Plantning af Skov paa de af Sandflugten hærgede Egne vilde faa, og Betingelserne for disse Egnes Forvandling var altsaa skabt.

Paa en tidligere omtrent øde Egn havde Frederiksværk rejst sig, og Bøgeskoven udenfor Frederik IV's Fredensborg var bleven forvandlet til en By, ligesom det beskedne Jagtslot ved Thurås og Harsdorffs Kunst var blevet omskabt til en anseelig Kongebolig, og Jardin havde af Lyst- og Dyrehaven ved Slottet fremtryllet en med Kunstværker smykket Park.

Marmillod havde ved storslaaede Vejanlæg trukket de nye Linier, ad hvilke Fremtidens Færdsel skulde gaa, og C. C. Gram havde i Fællesskab med Georg v. Langen lagt de Planer, efter hvilke nye friske Skove skulde vokse op paa de gamle forhuggede Arealer.

Kun de fattige, sammenbyggede Landsbyer laa endnu urørte, som de gennem lange Tider havde ligget, ventende paa, at ogsaa Tiden for deres Fornyelse engang skulde komme.

Forandringerne i Amterne var imidlertid kun udvortes.

Som i Fortiden kæmpede Smaakaarsfolk i By og paa Land haardt for Tilværelsen, og for de nordsjællandske Bønder som for Landbostanden i sin Helhed var dette Tidsrum en Nedgangens og Nødværtdigelsens Tid.

Gennem Landets mere dannede og oplyste Kredse gik imidlertid en Strøm af nye Tanker.

Frisindede Idéer og Lyst til at betræde Reformernes Vej beherskede mange og mellem disse Folk indenfor Samfundets højeste og mest indflydelsesrige Lag.

Blandt det nye, der dukkede op i Tiden, var ogsaa Ønsket om Reformer paa Landbrugets Omraade, og i Frederik V's Dage arbejdedes der fra mange Sider med Iver og Kærlighed for at finde Veje til at bringe Landbobefolkningen paa Fode.

Da der som Indledning til dette Arbejde blev udstedt Opfordring til Befolkningen om at deltage i en offentlig Drøftelse af Agerbrugets Tilstand og andre økonomiske Forhold, var der mellem den Strøm af Skrivelser og Afhandlinger, som blev indsendt, ogsaa en Skrivelse, der betegnedes som stammende fra Nordsjælland, og som i hvert Tilfælde tog Sigte paa nordsjællandske Forhold.

Forfatteren kaldte sig Bonden Jacob Andersen, boende Kronborg Amt. Han forklarede, at Vildtet og Hoveriet var de to Poster, som paa disse Egne og især for Skovbøndernes Vedkommende maatte betage Bonden al Lyst til Stræbsomhed og Fremgang. Mod Vildtet foreslog han Indretning af Dyrehaver.

Amtmanden erklærede, at han ikke vidste, hvem Indsenderen var, men han maatte give ham Ret i hans Betragtninger, kun mente han, at det vilde blive for kostbart at indrette Dyrehaver, man burde hellere formindske Vildtets Antal³.

De nye Idéer medførte som bekendt, at der paa nogle Godser indførtes Reformer.

1759 afløste Enkedronning Sofie Magdalene Hoveriet paa Hørsholm mod, at Bønderne betalte en Pengeafgift, ligesom de fik Arvefæsteskøder paa Gaardene.

I. H. E. Bernstorff gennemførte 1762 lignende Reformer paa sit Gods i Gentoft Sogn, og Oberst v. der Maase, som 1770 efter sin Mormoders, Konferentsraadinde Rostgaards, Død overtog Krogerup, sluttede 31. Juli 1772 Kontrakt med sine Bønder, hvorefter Hoveriet til Krogerup ligeledes blev afløst med en Pengeafgift¹³.

Classen vilde derimod ikke gaa ind paa noget lignende for Frederiksværks Vedkommende. Han paaberaabte sig, at Frederiksværk ikke kunde sammenlignes med de andre Avls- og Landgodser, og at det Frederiksværkske Etablissements Beskaffenhed ikke tillod nogen Indskrænkning af Hoveriet.

Amtmand F. Carl v. Grams Stilling til Reformerne fremgaar af en Erklæring, som han afgav 1766.

Han erkender heri, at det ikke kan nægtes, men maa tilstaa af enhver, som kender Landets Beskaffenhed, at intet var ønskeligere, end at man maatte opnaa at se Bondestanden „den umisteligste og nyttigste“ i bedre Omstændigheder, end den hidtil havde været.

Han indsaa ogsaa meget vel, at Befrielse for Hoveri og at gøre

Bønderne til Selvejere vilde føre dem ud af deres hidtidige Slaveri og bort fra deres „Ladhed“ og „den liden Lyst, de havde til at stræbe“, men han mente, at der vilde være store Vanskeligheder forbunden med at gennemføre Reformerne i Frederiksborg og Kronborg Amter, hvor Hoffets Nærværelse krævede saa meget Arbejde.

Hoveriet med Høavlingen, Gærdelukningen omkring de kgl. Stutterivange, Konge-, Jagt- og Landevejenes Vegligeholdelse, Hof- og Fadebursrejserne, Kørsel ved Kirkers og Skolers Vedligeholdelse, Arbejdet ved Flyvesandet, gensidig Hjælp til nye Gaardes Opførelse efter Brande og Medvirken ved Klappjagter, alt dette var Hoverier, som efter Amtmandens Mening overhovedet ikke kunde afskaffes.

Derimod kunde man nok, bl. a. ved Hjælp af Materialvogne, faa besørget Materialkørslerne til Slotsbygninger, Skovning til Hofholdningen, Transporter af Havre, Hø og Halm, Kørsel og andet Arbejde ved Fiskeriet, Vildtkørsler o. s. v., men det vilde blive en betydelig Udgift for Kongens Kasse, da Bønderne ikke var i Stand til at betale.

Det vilde naturligvis ogsaa være en stor Opmuntring for Bønderne, dersom man gav dem Ejendomsret over deres Gaarde, men som Forholdene var, frygtede Gram, at heller ikke det vilde nytte dem stort. Hoverierne vilde nemlig hindre dem i at arbejde for dem selv. Maaske vilde Bønderne efter Gennemførelsen af saadanne Reformer heller ikke være saa lydige og tilforladelige til at forrette Hoveriarbejdet og derved berede Betjentene Vanskeligheder.

Dersom man gav Bønderne Ejendomsret til Gaardene, burde man betinge sig, at de skulde forrette de nødvendige Hoverier og Rejser og forsyne Landmilitzen med Mandskab samt betale alle ordinære og ekstraordinære Skatter og Afgifter, dog burde Bønderne befries for Folke- og Familieskatten.

Han fandt ogsaa, at Reformerne burde gennemføres andet Steds, førend de gennemførtes i Frederiksborg og Kronborg Amter. Disse Amter burde vente tilsidst.

Sluttelig udtalte han, at han vilde ønske, det maatte lykkes at finde Midler til at hjælpe Bønderne, men han frygtede for, at det næppe lod sig gøre³.

De første Reformer om Fællesskabets Ophævelse, som Regeringen udstedte, fik, bortset fra at nogle Byer fik deres Overdrev udskif-

tede fra Fællesskabet med andre Byer, ingen videre Betydning for Frederiksborg og Kronborg Amter.

Bønderne kunde ikke indse, hvilken Fordel det vilde blive for dem at komme bort fra Fællesskabet, og var der endelig en eller anden, som havde Forstaaelse heraf, maatte han, paa Grund af den Modstand han mødte, lade Sagen falde.

F. Carl v. Grams Efterfølger som Amtmand, Henrich v. Levetzow, udtalte da ogsaa i August 1773, at lang Erfaring havde vist, at hvor stor Nytte end alle vilde have deraf, kunde man ikke bringe Bønderne til Enighed om Udsiftningen¹³.

Udviklingen maatte endnu gære i nogle Aar.

Med Forordningen af 28. April 1781 skete der, hvad Fællesskabets Ophævelse angaar, et større Fremskridt, men det var dog først, da Kronprins Frederik 1784 havde taget Magten, at det store Gennembrud paabegyndtes med Nedsættelse af Kommissionen til Forbedring af Bøndernes Kaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter.

Først da tog man for Alvor fat paa at sætte Skel mellem gammel og ny Tid.

Ved Udgangen af det skildrede Tidsrum levede Frederiksborg og Kronborg Amters Bønder altsaa endnu under mørke og triste Forhold, men den gamle Tid var ved at rinde til Ende. Snart skulde ikke blot Bøndernes Byer og Jorder, men tillige deres Kaar og dermed Bønderne selv i Støbeskeen.

En ny Tids Morgengry var nær.

KILDER OG ANMÆRKNINGER

(Naar intet andet er anført, findes de nævnte Arkivalier i Landsarkivet.)

Side 1—29.

1. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen 1737—1744, jfr. kgl. Resolutioner 1736—1762.
2. Partikulære Breve 1750—1754.
3. Den 11. Oktober 1753 fødtes Kong Frederik V's og Dronning Juliane Maries eneste Barn, Arveprins Frederik.
4. Protokol over udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen 1762—1770.
5. Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—1772. Udg. ved Holger Hansen.
6. Kopibog over Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
7. Kopibog over Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.
8. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.
9. Partikulære Breve 1735—1738 (Maj 1736).
10. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762 (Aug.—Okt. 1759) jfr. kgl. Resolutioner 1736—1762 samt Sjællands Stiftamt: Korrespondance vedr. Hillerød.
11. Partikulære Breve 1746—1750.
12. Partikulære Breve 1730—1735.
13. Sjællands Stiftamt: Korrespondance vedr. Hillerød, jfr. kgl. Resolutioner 1736—1762.
14. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen og Kollegierne 1737—1744.
15. Kopibog over Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
16. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
17. Fr. Weilbach: Frederiksborg Slot. København 1923.
- 17b. Taskelaas ☉: En stor, bred Hængelaas, der har nogen Lighed med en Taske.
18. Angaaende Forberedelserne til Salvingen henvises til Kgl. Resolutioner 1736—1762 samt Sjællands Stiftamt: Korrespondance vedr. Hillerød.

19. Beskrivelse af Kong Frederik V's Salvingsakt af Biskop Peder Hersleb (Det kgl. Bibliotek).
- 19b. Bonet ∴: En Slags flade, runde Hatte, som nærmest til Stads bares i Haanden af Gejstligheden.
- 19c. Galoner ∴: Baand eller Bræmme, virket af Guld- og Sølvtraad, der ersnoet om Silke.
- 19d. Hærpauker ∴: En Slags Trommer af Kobber og Skind.
20. Se 11, jfr. ogsaa kgl. Resolutioner 1736—1762.

Side 30—91.

1. Hovedkilden til Hillerøds Historie i det omhandlede Tidsrum er en Samling Breve omfattende Tiden 1730—1780 i Sjællands Stiftamts Arkiv, ordnede i Pakker med Paaskrift: Korrespondance vedrørende Hillerød. Naar ingen anden Kilde er angivet, er disse Breve benyttede.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
- 2b. Skorstensfejningen paa Frederiksborg og Fredensborg Slotte blev 1772 overdraget til Skorstensfejer Andreas Nitske i København (Protokol for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne 1770—1772).
3. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1751—1762.
4. Partikulære Breve 1730—1735.
5. Partikulære Breve 1746—1750.
6. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.
- 6b. Toldkar ∴: Et lille Maalekar, som rummer $\frac{1}{18}$ af en Skæppe. Et saadant blev benyttet, naar Malelønnen blev tilmaalt Mølleren.
7. Protokol over udgaaede Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770 ($\frac{22}{9}$ 1767).
8. Oplysninger om Præsterne hidrører fra S. V. Wiberg: Præstehistorie.
9. Forordningen af 16. April 1736 forbød at bære guld- og sølvbræmmede Huer. 31. Oktober 1739 tillodes det Folk at bære, hvad de i Forvejen havde af saadan Pynt, men intet nyt. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
10. Protokol over udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770 ($\frac{14}{6}$ 1767).
11. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
12. Partikulære Breve 1738—1746.
13. Partikulære Breve 1750—1754.
14. Protokol over udgaaede Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.
15. Anna Levin: Ferslew Slægten. København 1927. (Trykt som Manuskript).
16. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
17. Victor Hermansen: „Hillerød Byes Historie indtil 1864“ i „Hillerød By“. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. København 1925.
18. Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—1772. Udg. ved Holger Hansen.
19. Kopibog over Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.

Side 92—123.

1. Partikulære Breve 1730—1735.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762.
3. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen og Breve til Kollegierne 1737—1744.
4. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.
- 4b. Dronning Juliane Maries Køer græssede paa det fra Endrup indtagne Areal, som endnu kaldes „Dronningens Kovang“.
5. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
6. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
7. Partikulære Breve 1750—1754.
8. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
9. Protokol over udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.
10. Valdemar Seeger: Fredensborg. Helsingør 1915.
11. Partikulære Breve 1735—1738.
- 11b. Muligvis fik Endrup Bymænd ved denne Lejlighed i Stedet for de af Amtmanden foreslaaede Penge overladt et Areal af Ebbekjøbs tidligere Jorder. En Del af disse er nemlig nu matrikulerede under Endrup.
12. Inventarfortegnelse for Fredensborg Slot 1784. Inventarfortegnelsen er forfattet af Hertz (den yngre) og omfatter de Hovedforandringer, som var foretagne, efter at Voss havde aflagt Regnskabet for 1769. Man havde ikke kunnet følge Voss' Regnskab, fordi adskilligt af Slottets Inventar siden hans Tid var bortskænket eller bortsolgt ved off. Auktion.
13. Jfr. Valdemar Seeger: Fra Kulsvierlandet. Hillerød 1929.
14. Asminderød-Grønholt Fattigvæsens Protokol 1738—1800.
15. Kronborg Birks Skøde og Panteprotokol 1788—1800.
16. Kronborg Birks Skøde og Panteprotokol 1739—1769.

Side 124—141.

1. Protokol for Breve og Erklæringer til Kollegierne 1731—1737.
2. Partikulære Breve 1730—1735.
3. Kopibog over Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.
4. Partikulære Breve 1735—1738.
5. Partikulære Breve 1738—1742.
6. Partikulære Breve 1742—1746.
7. Helsingørs Skifteprotokol 1754.
8. Meddelt mig af Forfatteren til „Tibirke Kirke“, Hr. Gartner N. Pedersen, Fredensborg.
9. Partikulære Breve 1746—1750.
10. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762. *349.*
11. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
12. Partikulære Breve 1750—1754.

13. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
14. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.

Side 142—155.

1. Partikulære Breve 1730—1735.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762.
3. Protokol for udg. Ansøgninger item Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.
- 3b. Mod Ørnene var iværksat offentlig Forfølgelse. Der betaltes Præmie for hvert Par Ørnekløer og hver Ørnerede, som blev afleveret paa Frederiksborg.
4. Kopibog for Erklæringer og Breve til Rentekammeret 1745—1751.
5. Joachim Junge: Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog. København 1798.
6. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen samt Breve til Kollegierne 1737—1744.
7. Partikulære Breve 1750—1754.
- 7b. Desværre findes der ikke yderligere Oplysninger om denne Sag i Amtsarkivet. Ved Undersøgelse af Korrespondancen om samme Sag i Rigsarkivet har det vist sig, at Underbilagene mangler. Det havde ellers været interessant at faa konstateret om en af de endnu eksisterende Forbybninger i Grib Skov (Hertugdalen?) stammer fra denne Gravning.
8. A. Oppermann i Dansk biografisk Lexikon (C. F. Bricka).

Side 156—204.

1. Partikulære Breve 1735—1738.
2. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1751—1762.
3. Protokol for udg. Ansøgninger og Missiver til Kongen og Kollegierne 1762—1770.
4. Bl. a. Carl Christensen: Frederiksværk. København 1926.
5. Valdemar Seeger: Fra Kulsvierlandet. Hillerød 1929.
6. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1731—1737.
7. Knud Fabricius: Et Storgods' Historie. Aarbo for 1929. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund.
8. Kopibog for Forestillinger og Erklæringer til Kongen og Breve til Kollegierne 1737—1744.
9. Partikulære Breve 1731—1735.
10. Kgl. Resolutioner 1736—1762.
11. Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne 1745—1751.
- 11b. Kamisbrød = Kommisbrød.
12. Partikulære Breve 1738—1746.
13. Kopibog for Ansøgninger og Erklæringer til Kollegierne samt Breve til Kollegierne 1770—1776.
14. Diverse Korrespondance 1707—1861. Pakke A. 368.
15. Partikulære Breve 1750—1754.
16. Partikulære Breve 1746—1750.

NAVNE- OG STEDREGISTER

- Abel, Albert (Albrecht), Købmand, Beværter 52, 58, 62, 68.
— Güntelberg 58, 81.
— Jacob, Tobaksspinder, Købmand, 31, 35, 52, 54, 58, 81.
— Jacob, Enke, 58, 62, 64.
Adolph, Beværter, 62.
Allerød Sø 28.
Alsønderup 46, 61, 109, 136, 137.
Anders, Bager, 29.
Andersen, Haagen, kgl. Materialkusk, 85.
— Jacob, Bonden, 144.
— Peder, Opsynsmand, 56.
— Søren, kgl. Materialkusk, 85.
André, Johan David, Slagter, 89.
Annisse 52, 139.
Arp, Adser Jacobsen, Skoleholder 132, 133.
Arresthuset (i Hillerød) 34, 35, 57.
Arresø 50, 52.
Arvedsen, Thomas, Gaardmand, 141, 142.
Asminderup 132.
Asminderød 70, 71, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 89, 137.
Asmussen, Blytækker, 54.
Asserbo 102, 103.
Avderød 112.
- Badstuen 14.
Bagerdammen 89.
- Bagge, Daniel, Snedkermester, 85.
— Svend, 81.
Bakken (Bakkegade) 28, 29, 66, 68.
Baltzer, Friederich, Musikant, 43.
Bang, Niels Madsen, Hospitalsforstander, Postmester, 45, 71.
Bars, Tømrermester, 76, 78, 92.
— Enke 85.
Bassehus 36.
Bendixen, Johannes, Beværter, 62.
Bendsen, Joen, Kolonist, 120.
Bendtsen, Poul, Rektor, 43, 44.
Bernstorf, I. H. E., 144.
Betzys Hytte 87.
Beynall, Friederich Christian, Plantør, 102, 103.
Bidstrups Huse 68.
Bierkhønsegaarden 81, 120.
Birch, kgl. Lakaj, 111.
— Madam, Beværter, 62.
Birkerød 59.
Bistrup 109.
Blistrup 137, 141.
Blom, Brandkarl, Skomager, 90.
Bloustrød 13, 48.
Bluhme, Hofpræst, 23.
Bode, Bernhard Diderich, Fiskeriforpagter 51.
Boerup, Niels, Fattiglem, 48, 49.
Borsholm 112.

- Borup 106.
 Brabrand, Hans, Degn, 83.
 Brandt, Jørgen Jensen, stud. jur., 33.
 Braunschweig 113.
 Bredahl, Fiskal, 142.
 Brederød, 114.
 Brombille, Antonii; Artistdirektør, 63—64.
 Brorson, Nicolaj Brodersen, Slots- og Sognepræst, 37, 38.
 Brunmarken 120.
 Bruun, Skolemester, 82.
 — Ingeborg Jensen, Distriktsjordemoder, 47.
 Buchwalt, Professor, 116.
- Carlsberg 51.
 Carlsen, Knud, Fiskeriforpagter, 50.
 Carls Minde 104.
 Charlotte, Prinsesse, 8, 20, 23.
 Christensdatter, Birgitte, 141.
 Christensen, Anders, Graver, Klokker, 40.
 Christensen, Jørgen, Byskriver, 31, 33.
 Christian IV, 40, 48.
 Christian V 10.
 Christian VI 7, 8, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 38, 45, 70, 71, 76, 77, 92, 98, 100, 105, 131.
 Christian VII 18.
 Classen, Johan Friederich 114, 115, 127, 128, 129, 144.
- Dahl, Hans Jørgen, Forvalter, 61, 114.
 Dahlstrøm 62, 109.
 Dalenborghuset 82.
 Danholm, Christian, Fiskermester, 51, 52.
 Danneskjold-Laurvig, Greve, Staldmester, 25.
 Dau, Student, 38, 39.
 Deller, Christopher, Fabrikant, 90.
 Dippel, Kolonist, 120.
 — Jacob, Gartner, 120.
 Dronningemøllen 74, 75, 133.
 Døllner (Dølner), Holtzførster, Beværter, 62.
- Døllner, Karl Friederich, Slotsforvalter og Gartner, 80.
 — Enke 88.
- Ebbekiøbs Vang 71, 80.
 Ebbesen, Claus, Konsumtionsforpagter, Købmand m. m. 31, 58, 61.
 Eberhardt, Just, Beværter, 85, 90, 91.
 Ehbisch, Peter Christian, Gartner, 89.
 Endrup 74.
 Enkel, Snedker, 68.
 Esbønderup 46, 88, 116, 133, 135.
 Eskildsen, L., Forvalter, 125.
 Esmarch, Andreas, Marketender, 86, 87, 90, 91.
 — Erich, Marketender, 87.
 — Lars, Marketender, 76, 77, 86.
 — Maren, f. West, 87.
 — Mathias, Rebslager, 88.
 — Regine 88.
 Esrom 16, 17, 53, 86, 116, 130.
 — Mølle 74, 133.
 — Sø 50, 52, 72, 74.
 Ewald, E., Præst, Professor, 38, 39.
 — Johannes 38.
- Fanøe, Jens, Sygeplejer, 46.
 Fattighuset (i Hillerød) 48, 49.
 Feltfouragemagasinet 54.
 Fiskebrohus 74.
 Fiskergaarden 49, 50, 51, 57.
 Flesborg, Nicolaj, Møller, 71, 72.
 — Søren, Møller, 72.
 Fredensborg 11, 14, 16, 20, 27, 36, 52, 58, 59, 60, 70—91, 107, 112, 115, 118, 127, 130, 143.
 Fredericia 91.
 Frederik II 40.
 Frederik IV 10, 16, 28, 29, 30, 45, 70, 76, 83, 92, 98, 100, 143.
 Frederik V 17, 18, 21, 22, 70, 75, 77, 79.
 Frederik, Kronprins (Frederik VI) 146.
 Frederiksborg 7—26, 27, 29, 36, 53, 60, 61, 70, 79, 92, 107, 114, 117, 125, 130, 140.
 — Birk 33, 34.

Frederiksborg Slotshave 13, 14.
 — Slotskirke 22—23, 24, 27, 37, 41.
 — Ladegaard 17, 36, 55, 62, 83.
 — Slotssø 11, 28, 29, 50, 52, 53.
 — vejen 71, 72.
 Frederikssund 22, 107, 140.
 Frederiksværk 114, 115, 127, 128, 143, 144.
 Freerslev 141.
 Friedhof, Kromand, 84, 85.
 Friis, Præst, 101.
 From, Købmand, Beværter, 62.
 Fughmann, Vagtmester, Beværter, 90.
 Fuglefængerhuset (i Fredensborg) 81, 83.
 Fyen 39.

Gallina 88.
 Garboe, Sognepræst, 133.
 Garderstalden 29, 46, 55.
 Gartnergaarde 90.
 Geis, Johan Georg, 13.
 Gercken, Johan Diderich, Billedhugger,
 100.
 Gersdorff, Stiftamtmand, 142.
 Gilleleje 95, 102, 119, 143.
 Gjentofte 144.
 Gjørløse 114, 140.
 Goes, Slotsforvalter, 10.
 v. Gram, Gehejmerrådinde, 31.
 v. Gram, Carl Christian, Overjægermester,
 7, 18, 79, 105, 106, 112, 113, 143.
 v. Gram, Friederich, Amtmand, 7, 45, 93
 —99, 105, 121, 133, 142.
 v. Gram, Friederich Carl, Amtmand, 7
 —10, 16, 33, 78, 99, 101—103, 108,
 109, 115, 117, 129, 133, 144—146.
 Gram, Hans, Geheimarkivar, 25.
 Grib Skov 111.
 Grube, Lars, Hospitalsforstander, 45.
 Grundvig, Isak, Slots- og Sognepræst 37.
 Græsed 114.
 Grønholt 14, 17, 18, 56, 71, 106.
 — Overdrev 36, 56, 80.
 Gude, Hofproviantforvalter, 88.
 Gurre 80.

Gyldenløve 10.
 Gyrsting, Johan, Slotskantor, 82.

Hagelse Mølle 135.
 Halsnæs 96, 103, 140.
 Hamborg, Hans, 65.
 Hammermøllen 95, 102, 116.
 Hannover, 17.
 Hansen, Generalkvartermester, 116, 129.
 — Niels, Kromand, 103.
 — Rasmus, Kromand, 85.
 — Thomas, Rytterbonde, 84.
 Hans Jørgen, Fuglefænger, 81.
 Harsdorff, Arkitekt, 70, 75, 143.
 Harridshøj 120.
 Hausmann, Catharine Margrethe, Præste-
 enke, 99.
 Havremagasinet (i Fredensborg) 79.
 Heckesen, Niels, Staldkarl, 62.
 Hegels Vej 71.
 Helene Kilde 103.
 Hellebæk 116, 129.
 Helsingborg 121.
 Helsingø 111.
 Helsingør 42, 43, 47, 51, 60, 64, 99, 119,
 123, 140, 143.
 Helsingørsgade (i Hillerød) 28, 55, 68.
 Helsingørsporten 28, 29, 57, 68.
 Helsingørsvæjen 56.
 Hengst, Georg Erasmus, Sygehuslæge 46,
 47.
 Herløv 123.
 Hersleb, Peder, Biskop, 22—25, 37—39.
 Hertz, Kristian, Slotsforvalter og Gart-
 ner 71, 80.
 — Michael, Fabrikant, 59.
 — Nathan, Handelsmand, 59.
 Heslerød 71.
 Hillerød 11—15, 19—22, 25, 27—71, 77,
 91, 104, 116, 133.
 Holbo Herred 140.
 Holbæk 64.
 Holløse 103.
 Holst, Anne, Gæstgiverske, 61.

- Holsterhus 38, 39.
Hornemann, Nicolaj, Materialforvalter, 82.
Horsørød 140.
Hospitalet (i Hillerød), 25, 29, 36, 45, 46.
Hou, Jens, Hofslagter, 74.
Huseby 139.
Højer, Andreas, Historiker, 100.
Hørsholm 9, 10, 20, 71, 107, 127, 144.
- Indelukket 13—15.
Isefjorden 119.
- Jacobi, Kammerfrue, 76.
Jacobsen, Jens, Slagter, 66.
Jardin, Arkitekt, 143.
Jensen, Christian, Sognepræst, 137.
— Engelbrecht, Birkedommer, 53.
— Jens, Bonde, 85, 86.
— Lars, Sognefoged, 118.
— Peder, Beværter, 62.
Jesmark (se Esmarch).
Juel, Regimentsskriver, 70, 115, 116.
Juliane Marie, Enkedronning, 70, 75, 82, 91.
Junge, Præst, Forfatter, 108.
Jylland 120, 125.
Jægergaarden (i Fredensborg) 77—79, 89.
Jægergaarden, Jægerbakken, Jægergaardsvangen (i Hillerød), 28, 29, 46.
Jægersborg 77.
Jægerspris 77, 78.
Jørgensen, Ole, Foderknægt, 62.
Jørlunde 114.
- Karlebo 17, 22, 56.
— Overdrev 110.
Kapellanboligen (i Hillerød) 39, 40, 57.
Kassemose 114.
Keller, Johan Samuel, Menageribager, 88, 89.
Kielsted, Vinkelskriver, borttrømt Slave, 91.
Kiempe, Niels, Sognefoged, 136.
- Kiersgaard, Jens, 68.
Kikkenborg (i Hillerød) 34.
Kirchner, Fasanmester, 81.
Kirkegaarden (i Hillerød) 28, 34, 39, 40—42, 56, 57.
Kirkeledshuset 82.
Klog, Lydike, Arrestforvarer, 86.
Klosterris 112.
Klug, Johan Gotlob, Fasanmester, 81.
Knurrenborg 80.
Kokkedal 9.
Kolding Amt 101.
Kollerød Sø 28.
Kongensgade 28, 29, 54.
Kongens Kro (i Hillerød) 61.
Kongsberg 113.
Kregome 114, 135, 136.
Kremer, Slotsforvalter og Gartner, 80.
Krieger, Bygmester, 10.
Krøgerup 85, 115, 128, 144.
v. Krogh, Kammerjunker, 81.
Krogheberggaarden 81, 112.
Kronborg 65, 94, 102, 112, 121, 136.
— Birk 53, 116.
— Ladegaard 115, 116.
Krovangen (i Hillerød) 33, 56.
København 8—10, 12, 15, 16, 30, 38, 42, 46, 47, 60, 73, 99, 121, 123, 125, 140.
Københavns Amt 50, 107.
Københavnsporten 28, 57.
Køge 95.
Køkkenhaven (ved Frederiksborg) 14.
- Ladegaardsmøllen 52.
Lang, Christen, 141.
v. Langen, Georg, Forstmand, 105, 113, 143.
Langstrup 140.
Larsen, Morten, Beværter, 62.
— Ole, Udrider, 79, 80, 86, 91.
Latinskolen 22, 25, 37, 42—44, 48, 58, 66, 68.
Leerfashuset 109.
Lemming, Erik Sørensen, Kapellan, 77.

Lemming, Sognepræst, 132.
 Leonhardts, Cathrine, Tømrersvend L.'s
 Hustru, 15.
 v. Levetzow, Henrich, Amtmand, 9, 19,
 146.
 Licht, Christian, Amtskirurg, 133.
 Lille Dyrehave 14.
 Lille Jægergaard 29, 54.
 Lille Lyngby 141.
 Lillerød 17, 28, 136, 140.
 Lottrup, Jens, Byfoged og Birkedommer,
 33, 35, 42, 43, 59, 65—67.
 — Johan, Friederich, Birkedommer, 53.
 Louise, Dronning, Friederik V's Gemal-
 inde, 22.
 Lowsen, Amtsforvalter, 55.
 Lujo, Thomas Reinhold Christensen, Ka-
 pellan, Hører ved Latinskolen, 42.
 Lunge, Amtsforvalter, 41.
 v. Lühe, Kammerjunker, 80, 118.
 Lønborg, Ingeniørløjtnant, 61.
 Lønholt 71, 127, 139.

 Maahr, Jørgen, Beværter, 62, 68.
 Maarum 45.
 v. d. Maase, Oberst, 144.
 Maj, Philip, Kolonist, 120.
 v. Mandern, Marie Elisabeth, 99.
 Manniche, Christian, Kromand, 84.
 March, Maro (Marcus), Kolonist 120.
 Marmillod, Ingeniør, 71, 127, 143.
 Mazard, Brandmajor, 22.
 Melby 103, 114.
 Michelsen, Niels, Kromand, 140.
 Midterlinieporten, Midterlinievejen 78.
 Mikkelsen, Jens, Byfoged, 15, 32, 33, 45,
 49, 60.
 Mogensen, Bendt, Marketender, 87.
 Moltke, A. G., Overhofmarskal, 12, 18,
 21, 47, 73, 87, 119.
 Morsleth, Regimentsskriver, 10, 14, 20,
 114.
 Müller, Stephanus, Gartner, 89, 90.
 Møen 70.

Mølleporten 28, 49, 67.
 Møller, Adam, Hof- og Artzeneismed, 13.
 — Nicolaj, 13, do.
 Møllestræde 28, 29, 33, 54.
 Mønnich, Hans, Fabrikant, 59.
 Mørkegade 28, 32, 49, 68.

 Natmandshuset 36.
 Nejede 46.
 Neppe, Overberider, 80.
 Neve, Sigismund, Kantor, Materialforval-
 ter 81.
 Nicolajsen, Rendelægger, Vandmester,
 15.
 Nielsen, Hans, Slotsforvalter, 10, 11.
 — Jørgen, Kromand, 128.
 — Niels, Farver, 58.
 Nivaa 73, 87.
 Nyhusene 18, 62.
 Nykjøbing Falster 64.
 Nyrup 77, 78, 81, 140.
 Nøddebo 45, 52.
 Nørre Port 111.

 Ods Herred 119.
 Oldenburg 98.
 Ollendorf, Jørgen, Hof- og Artzeneismed,
 13.
 Olsen, Bager, 89.
 — Jens, Indsiddler, 138.
 — Maren, Indsidderkone, 138.
 — Jens, Skræder, 29.
 Olufsdatter, Maren, Tjenestepige, 15, 16.
 Oppesundby 114, 132, 138.
 Overjægermesterens Gaard 79.

 Paradisdammen 20.
 Pedersen, Jørgen, Kolonist, 120.
 — Mads, Skovrider, 80.
 — Peder, Foderknægt, 83.
 Peyrembert 114.
 Pfaltz 120.
 Pfützner, Hoftømrermester, 46.

Plessen, Overceremonimester, 9, 18, 25, 121
 — Carl og Ludvig, 16.
 Plum, Regimentsskriver, 53, 109.
 Pontoppidan, Erik Ludvigsen, Slots- og Sognepræst, 37.
 Porthus 72.
 Poulsen, Andreas, Benjamin, Slots- og Sognepræst, 38.
 Preisler, Brandmajor, 12.
 Privatskole (i Hillerød) 44, 45.
 Præstegaarden (i Hillerød) 38, 39, 43, 57, 66.
 Præstevangen 28.
 Puhan, Christian Ernst, Skarpretter, 36.
 Pultzer, Overfører, 108.

Raagaards Bakke 36.
 Raageleje 119.
 Ramløse 103.
 Ramløse, Henrich, Grovsmed, 15.
 Rasch, Regimentsskriver, 53, 77, 93—95, 116, 118, 125.
 Rasch, Jochum, Assistent, senere Inspektør ved Dæmpningen af Flyvesandet, 93—95, 97—99, 101—104.
 Ratlow, Jægermester, 108.
 Ravn, Marketender, 85.
 Rehfeldt, Albert, Hospitalsforstander, 45, 46.
 Redtzholts (Retzholts, Retzhols), Christopher, 29.
 — Marie, 46.
 — Nicolaj 49.
 Rendelæggerhuset 15.
 Retterstedet 36.
 Rich, Oldfrue, 11.
 Risby 112.
 Rogaarden (Rogaardshusene), 71, 82, 84.
 Rogers Hus 36.
 Roose, Landinspektør, 71.
 Roskilde 36, 60, 140.
 Rosenkrantz 16.
 Rosted, Birkedommer, 86.

Rostgaard, Konferentsraadinde, 144.
 Ruben, Christian Gjødesen, Skoleholder, 133.
 Røhl, Johan Ulrich, Inspektør ved Dæmpning af Flyvesandet 92—103, 143.
 Rørtang 106.
 Saande 88.
 Saksen 99.
 Salpeterværket 55, 59, 66.
 Sandholtz, Povel, Skoleholder, 45.
 Schambach, Menagerimester, 80, 81.
 Schleicher, Murermester, 77.
 Schmaltz, Johan, Henrik, Amtskirurg, 39, 46, 54.
 Schrøder, Carl Vilhelm, Inspektør ved Flyvesandet, 104.
 — Johannes, Rektor, 43, 44, 101, 104.
 Schumacher, Cathrine, 11, 12.
 — Maria, 11.
 — Maria Rosina, Oldfrue, 11.
 Schwermann, Johan Ludvig, Fiskeriforpagter, 50.
 Schæffer, Anthoni, Stutmester, 16.
 — Claus, Stutmester, 16, 18.
 Sengeløse 114.
 Seyer, Henrich, Kromand, 84, Sigerslevvester, 114.
 Simonsen, Henrich, Kæmner, 68.
 — Peder, 36.
 Sjællands Stift 27.
 Skaane 97.
 Skipperalleen 81.
 Skipperhuset 71, 72.
 Skole (den danske) i Hillerød 37, 44.
 Skævinge 141.
 Slangerup 60, 114, 130, 140.
 Slangerupsporten 28.
 Slangerupsvejen 54.
 Sletten 73, 78, 107, 128.
 Slotsgade (i Hillerød) 28, 44.
 Slotskroen 29.
 Slotsmøllen 28, 49, 52, 53, 54.
 Slusen, Slusebroen, 28, 68.
 Smith, Lærer, 44, 45.

- Smith, Diderich, Snedker, 46.
 — Morten Lauritsen, Slots- og Sogne-
 præst 38.
 Smørum 114.
 Sneedorf, Admiral, 87.
 Snodstrup 114.
 Sophia Christina, Markgrevinde, 71, 77.
 Sophie Magdalene, Dronning, 9, 21, 24,
 71, 144.
 Spærch, Slotsforvalter, 10.
 Spæth, Vinhandler, 123.
 Stauning, Peder, Skoleholder, 44, 45.
 Steen, Lars Christensen, Tømrer, Køb-
 mand, 90.
 Steffensen, Poul, Smed, 85.
 Stege 99.
 Stendalshus 17.
 Stenholt Mølle 52, 71.
 — Vang 16, 20.
 Stenlille 123.
 Stenløse 26, 123.
 Storm, Madam, Beværterse, 61.
 Store Kro (Slotskroen, den priv. Kro) 83
 —85, 91.
 St. Lyngby 140.
 Strahlendorff, Caspar David, Menageri-
 bager, 88, 89.
 Strippehuset 109.
 Struensee 9, 18, 19, 62, 91.
 Strøllille 138.
 Stutteriet 16—19, 27, 83.
 Svanholm 78.
 Sverrig 39, 97, 98.
 Sygehuset (i Hillerød) 46.
 Søborg 136.
 Sørup 56, 72.
 Teglgårdssøen 28, 50.
 Tengman, Magnus Gabriel, 111.
 Thiim, Andreas Peter, Byskriver, 33.
 Thorsen, Lauritz, kgl. Materialkusk, 85.
 — Svend, kgl. Materialkusk 85, 86.
 Thura, Arkitekt, 17, 143.
 Tibirke 95, 96, 100, 103.
 — Kirke 93.
 Tikjøb 112, 119, 133, 136.
 Tinghuset (i Hillerød) 19, 29, 33, 34, 54,
 62, 67.
 Tinghusvejen (i Fredensborg) 78,
 Tisvilde 92—100, 102, 103, 143.
 Toelt 120.
 Torup 103, 114.
 Torvet (i Hillerød) 28, 40.
 Trellund, Kromand, 83, 84.
 Trolld, Søren, Skoleholder, 45.
 Trollesporten 28, 54, 67.
 Tromslagers, Karen, Fattiglem, 48, 49.
 Tulstrup Vang 74, 109.
 Tyskegaardene 120.
 Udesundby 114.
 Udsholt 121.
 Usserød 121.
 Uvelse 136.
 Waischofsky, Oldfrue, 11.
 Vedbæk 17.
 Weddel, Peder Nissen, Slots- og Sogne-
 præst, 38, 44.
 Wegge, Staldskriver, 62.
 Wegner, Oberstløjtnant, Hofintendant,
 60.
 Weisse, Michael, Musikant, 43.
 Weller, Søren, Beværter, 54, 58, 62.
 Vexebo 80.
 Viborg 70.
 Vilcken, Hans Jørgen, Slotsgartner, 13.
 Viksø 114.
 Villingebæk 119.
 Vinderød 114, 135.
 Winding, Andreas, Møller, 53.
 Wiinholt (Winholt), Beværter, 62.
 — Musikant 43, 68.
 Wisch, Mathias, Hospitalsforstander, 45.
 v. Witzleben, Overhofmarskal, 84.
 Vognmandsmarken 56.
 Worm, Biskop, 22, 23.
 Voss, Adolf, Slotsforvalter og Gartner,
 80.

Voss, Friederich, Adolf, Skomager, 90.   Ølsted 137.
Würffel, Hendrich, Graver og Klokker, 40.   Ølstykke 114. ·
Würtzen, Fourageforvalter, 121.   Ørby 118.
Zeideler, Anna Augusta, 99.   Østergade (i Hillerød) 28.
Zoar 81.   Østerport 50.

RETTELSE

Side 8, 2. Stk., 1. Linie: 41 Aar, læs 30.

INDHOLD

FREDERIKSBORG	7
HILLERØD	27
FREDENSBORG	70
SANDFLUGTENS DÆMPNING.....	92
LANDDISTRIKTERNE OG BØNDERNE	114

